This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

A 488680 DUPL

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIAE VERITAS
1817
LIBRARIES

II 149

SVEĆENSTVO

I

SOCIJALNO PITANJE.

Napisao

Dr. Josip Scheicher,

apoštolski protonotar, zastupnik u car. vijeću i zem. saboru.

Pohrvatio

svećenik biskupije bosansko-srijemske.

Piščevom dozvolom izdalo

Katoličko djetićko družtvo u Zagrebu.

ZAGREB

TISAK ANTUNA SCHOLZA

1900.

HX
51
.S324
1900

Predgovor.

Za socijalno pitanje zanimaju se u Hrvatskoj sve to širi krugovi. I svećenstvo je po svom zvanju i znanju pozvano, da se zadubi u to pitanje, te da sborom i tvorom sudjeluje kod rješavanja tog pitanja. Njemu je u prvom redu namijenjena ta knjiga. O njoj je na II. praktičnom socijalnom tečaju u Beču poznati sociolog Dr. I. Beck, govoreći o organizaciji radnika, kazao ove znamenite riječi: »Radnike treba svakako ponajprije skloniti na organizaciju, ali imade svećenstvo kod toga veoma zamašnu zadaću. Vas u Austriji gotovo će u velike zanimati, da je Scheicherov odnosni spis u Belgiji u francezkom izdanju silno djelovao. Svećenik, koji stupa radostno uz barjak radničke zadruge, izpunjuje u mnogo većoj mjeri svoju zadaću, nego li abbé u salonu«. Knjigu je visoko cijenio Dr. Decurtins, vođa švicarskih katoličkih radnika, te potaknuo pisca, da ju u drugom izdanju izdade, premda imade njemačka literatura mnogo sličnih djela. Prijevod te knjige primili smo od uglednog svećenika bosansko-srijemske biskupije, da ga izdamo. Odazvali smo se tom pozivu tim radije, što ta knjiga ne će biti samo

svećenstvu koristna, nego i svjetovnjim staležima, napose radnicima. Osim toga imade u nas Hrvata slabo knjiga, koje se bave socijalnim pitanjem, pa je od prijeke nužde, da se naša literatura i na tom polju razširi i poznavanje socialnog pitanja što više usavrši.

Presvijetlomu gosp. piscu Dr. I. Scheicheru, koji je rado dopustio, da se njegova knjiga pohrvati, kao i plemenitom prevodiocu najsrdačnija hvala.

U ZAGREBU, dne 6. srpnja 1900.

Katoličko djetićko družtvo.

1. Svećenstvo i socijalno pitanje.

Velike se stvari sbivaju. Dugo već ljutiti i nemirni vulkan od godine do godine, sve se to češće i više, gotovo u grčevitim trzajima biba, miče i koleba pod našim nogama. Pa se njegovu riganju mnogi te mnogi u velike nadaju i vesele, kao kakvoj danici odavno već željkovano očekivane bolje budućnosti; al ima ih i mnogo, koji strepe i drhću bojeći se, da će time skupa sa svojim radostima i lastima biti zakopani u prah i pepeo. Te pazljivi motrioc izvan svake sumnje vidi, kako se već pomaljaju komešanja i kolebanja, koja su kadra da sasma promijene lice zemlje, pošto će socijalne slojeve inako poredati. A hoće li poslije toga biti bolje ili gore, to stoji do načela, po kojima će se novo to družtvo uređivati. Od principa daklem, pa svakako i od osoba, što će tu reformu uvađati i izvađati, zavisi jamačno jur u naprvo, hoće li se ta posvemašnja promjena provesti mačem i krvlju, ili snagom ideje, te putem ljudskog zakonarstva i vodstva. Silovite promjene zovemo revolucijom. Za kršćane je, kako se to po sebi već razumijeva, lozinka reforma, a ta je posve miroljubivo rješenje pitanja.

Kada god se koji puk ili narod, pa makar i samo pojedina koja nasljedna dinastija sa svjetskog trkališta makne, pa odstupi, samostalnost svoju odnosno vlast

dosadanju drugima rukama ostavljajuć — nigda to ne prolazi bez burnog komešanja. Jer se nigda ne dadu rastrgati bez boli one prilike, u koje si se čisto uživio, pa koje tisuće njih drže neoborivim pravom, budući da im je sva njihova sreća uz njih privezana, pače jer su na njima osnovali sgradu svoga bitisanja i obstanka. Ali te se obstojnosti ne mogu podržavati niti jaukom niti suzama, kada im je jedared vrijeme proteklo. Pošto je život sveudilj nov, a budući da se ljudske potrebоće, bile te sada prave ili samo umišljene, često mijenjaju, to stvari ne mogu nikako na vijeke trajati onako, kakve su bile nekoć ili kakve su sada. A to se na osobiti način sbiva baš na socijalnom polju. Sada bo se uzpinju slojevi, što su nekoć bili dolje, a drugi put opet biva baš obratno. Jednima počimlju ruže cvasti, dočim drugima u taj isti par opadaju.

Naše doba snašla je ta sudbina, te mora snositi posljedice posve promašenoga gospodarstvenog principa. Liberalno načelo, kapitalizam nazvano, pomaljalo se nekoć trećem staležu poput rujne zore, ali se tijekom svoga razvitka na žalost razpupalo kao najgrozomorniji deklasator većine. Danomice, a to se može bez pretjeravanja reći, spuzaju, ne pojedini, nego baš cijele čete ljudstva sa više društvene klase u nižu; dočim je obično tek po koji pojedinac toli sretan, da se uspije popeti. Broj nedeklasiranih, to jest veoma bogatih, biva sve to manji. Njima su na uslugu bezbrojne slasti i lasti; dočim dole pri sveđ rastućoj množini podpunih siromaka bezdno glada zija, koji ih sasma polagano umara poput bezćutnog i rafiniranog dželata, koji žrtve svoje pred neminovnom smrću pati što moguće samo duže.

Doklegod se je samo o neznatnom broju tako zvanih izgubljenih i propalih eksistencija radilo, nijesu

se u gornjim razredima baš puno za nje brigali. Najviše ako bi im kakva Lazara poslali, da med obima široko pukli jaz pregazi, pa jezik trpećih patnika malo razblaži kapljicom milostinje. Al danas je broj tih sirotana toliki, da ne bi lako smogao dovoljno Lazara skupiti, koji bi bili dorasli toj poslaničkoj službi. A što je glavno, ti deklasirani slojevi, ne će pod nipošto da i što znadu o siromaštvu cijelih masa. Nijesu oni zaboravili tradicija svoje bolje i udobnije prošlosti, pa imadu sada samo jednu želju i jednu težnju; hoće im se da se opet popnu natrag na onu razinu, izpod koje su bili više gurnuti i porinuti, nego li što bi sami onamo spuzli. Oni vrlo dobro znadu, da ih je onamo dole nemilosrdno gurnulo i survalo jedno načelo: a to nesretno načelo oni svom dušom svojom mrze, pobijaju ga na sve načine, trseći se iz petnih žila, da ga svakako obore i strmoglave.

U mnogim krugovima vlada doduše razširen, al ponajčešće baš sasma krivi nazor, da su borioci proti vladajućem gospodarstvenom načelu tobože zakleti dušmani cijelog roda ljudskog. Drži se, kan da bi oti htjeli poput tata i razbojnika nasrtavati i provaljivati, pa u toj predpostavi misle, da su opet i oni podpuno ovlašćeni, te bi mogli s njima postupati baš kao sa pravim lopovima i razbojnicima. Nu stvar se ima evo ovako: istina jest, da kanogod što nije nikad vremena bilo bez zločinačkih stvorova, tako ima i danas takvih. Pa kao što je nekoć, dok se je svijet više političnim obzirima voditi i ravnati dao, bilo ubojica i bacatelja bomba prskavica itd., tako podavaju i danas stanovite anarhistične klase svoje „izgubljene sinove“ u to ime, da atentate izvađaju, kuće u zrak dižu, i da bombe u krcata kazališta, sudišta itd. bacaju rekav, da oni

iz socijalnih pobuda tako rade. Ali nitko pametan i razborit ne će htjeti niti smjeti te anarhistične zločine pripisivati i predbacivati na sploh svima onima, što se dan danas sa socijalnim pitanjem bave. Jer med onima, koji su kapitalizam upoznali kao najnepravednije i najnekršćanskije gospodarstveno načelo, pa koji s toga sustavnom doduše dosljednošću, ali također uvijek pravedno lojalnom formom drugo načelo mjesto njega postaviti žele, — ima ih hvala Bogu skroz na skroz vrlo plemenitih značajeva. Te su prema tome neprijatelji samo kapitalističkog principa, pa bi vrlo rado htjeli ugledati, da se to načelo izmijeni; a sretni bi bili onda, kad bi se to sve iole ostvariti dalo tako, kako bi se same osobe, nosioci na ime toga pogubnog načela, po mogućnosti što više poštedile. A da to traže i zahtijevaju, imadu podpuno i pravo. Znak bo je vele ograničenog uma, kad se hoće, ne znamo već kakvom to sve motivacijom, sada recimo slučajno vladajući princip, samo i jedino s toga, jerbo baš sada vlada i prevlađuje, držati kao kakvu svetinju, i kao objektivnu normu i pravilo prava! Dozvoliti se može, da kapitalizam nije baš sve same zle i hrđave učinke proizveo, što više možeš biti i toga mnijenja i uvjerenja, da ne bi bila bez njega nikako moguća stanovita oveća poduzeća, koja neosporivi napredak znamenuju; pače možeš i tako daleko popoći, te bi tvrdio, da umjereni kapitalizam u obće nije škodljiv, odnosno da to načelo, dok se je još u svom početnom štadiju nalazilo, nikoga sbilja nije oštetilo.

A što je kapitalizam u socijalnom smislu? To je načelo okupacije tuđih radovnih produkta, ili uživanje bez ikakve muke i truda. Tko si ob otome na brzu ruku želi pravi pojam stvoriti, neka si predstavi onu

čeljad, što je u zavidnom položaju, te može lukulski život pun lasti i slasti provađati s toga, što im se recimo ćaća, djed ili pradjed sgodno dokopao kamatonosnih papira. Takvi imadu čisto pečatom podkrijepljeno i poveljeno pravo u ruci, da mogu radovne produkte sadašnjosti i budućnosti mukte uživati, odnosno djelomice ili baš sasma za sebe svojatati. Niti šta rade, niti se kakvoj pogibli izvrgavaju, nego su „fructus consumere nati“ samo zato tuj, da punom mjerom živu lagodnim životom. „Lezi kruše, da te jedem.“

Dok su radničke klase imale još dovoljno sredstava za življenje, nijesu onim gavanima dodijavale, niti ih smetale. Ali danas je drugačije. Jer mastne one kamate od vrijednostnih papira, odnosno zahtjevi kapitalizma su narasli u toliko, da danas radniku već više niti onoliko ne preostaje, da bi time mogao polučiti svoj zemaljski životni cilj. Od onda su ti kukavci oćutili, da to nije pravičan princip, makar toga i ne znali znanstveno izraziti ili podkrijepiti. Pa je nepreporna istina, da ne može nikako biti pravedan takav svjetski poredak, koji je urodio onakvim plodovima, kakve ćemo u slijedećim poglavljima izlagati.

Oni, koji su u sretnom položaju te mogu koristi kapitalizma u miru i lagodi uživati, hotjeli bi dakako, da taj pogubni princip ostane i na dalje, pa upotrebljuju sva moguća sredstva i načine, da si ga ma kako osiguraju proti uzkomešanim masama. A sredstvo im je takvo militarizam. S njime imaš na uslugu milijune pušaka i bodova, pa ih možeš upotrebiti ne samo proti vanjskim neprijateljima, nego i suprot onih, koje držiš za nutarnje i domaće dušmane svoje. Al neponjatna je ironija, ili sudbina jarac, pri svemu tome to, što moraju baš radeći slojevi najviše doprinašati u ime

uzdržavanja oboružane te sile, dočim korist odavde crpe jedini uživaoci.

Prilično dugo odavali se nazorima, da je vojska rocher de bronce, to jest onaj nerazorivi čelični gorostas, koji sadanjem družtvenom redu zajamčuje neograničeno trajanje i vjekovanje. Ali to mnijenje danas već malo njih podržaje. Jer je većina stekla to čvrsto uvjerenje, da načelo kapitalizma svakako mora pasti, te da će se svi oni, koji su na strani toga postupice sve pogubnijega principa, skupa s njime survati u propast. Pa da koja narodnost ili puk na tom načelu jogunasto ipak i dalje uztraje, moralo bi ih upravo nestati.

Naše moderno gospodarstveno načelo je već na razsapu i razpadu. Literatura je doista omašna, koja je time narasla, što se u jednu ruku ide taj princip još ukopišćeno braniti, dočim se s druge strane to žešće na nj napada i navaljuje. Kao predhodni rezultat budi nam ovdje i za sada dosta, što konstatiramo uvjerenje znatne većine, da se na ime tuj samo još radi ob umirućem. Izdišući kapitalizam, tako glasi oznaka, koja se danas onome sistemu daje, što je pred jedva sto godina uz radostni kliktaj milijuna u svijet uveden bio. Danas se isti upoznao kao obće škodljivi sustav, koji nije kadar bio ono svrstvovati, čemu su se sve ljudi prošlih vremena od njega nadali.

U to nastaje vrijeme težkog porođaja novog još nepoznatog gospodarstvenog reda, a ne pretjeravamo, za kler vrlo ozbiljna dužnost, kojoj se već više ugibati niti može niti smije. I kler sastoji od ljudi, i on je kao što su i ostali manje više od povremenih ideja uplivisan i vođen; i on se može u svojim nazorima varati, nema bo dara nepogriješivosti, a najmanje na zakučastom i prepletenom materijalnom poprištu.

Pa je i zvanična dužnost svećenika, da se ponajpače bave oko idejalnih ciljeva, jer su dušobrižnici. Zavladao ma koji gospodarstveni sustav, crkva i svećenstvo imat će vazda svoju od njega neovisnu zadaću. Pa kanogod što nema samo jedne jedine forme vladavinske, tako nema niti samo jednog jedinog opravdanog gospodarstvenog sustava, odnosno principa ili načela. Al vazda će dobro biti, da svećenici znadu za materijalno stanje svoga puka. A danas bez toga već nikako biti ne mogu. Te bi bila golema zabluda, kad bi vjerski službenici, gdje baš živemo u vrijeme prolaza, i kad se tlo pod preživljelim principom trese i ljulja, išli ulagati samu religiju za sustav takav, koji bar isto tako može biti varav i škodljiv kao i dobar. Isto takva pogibelj bijaše i nekoć obzirom na politiku, i politička načela; što više kler se je tijekom stoljeća često puta prisiljavao, pa se je u svojstvu svome kano učitelj puka i prisiliti dao, te mu rekne, da je baš onodobno zavladavša politika. sama i prava volja Božja. U našoj katoličkoj crkvi zbilo se međutim takva šta sila rjeđe, nego li u onim kršćanskim konfesijama, koje su odcijepljene od Rima podpale sasma pod vlast svjetovnih vladara. Osobito tada, kad koja vladavina ne bi bila više kadra sakrivati svoje hypokratično mrtvačko lice, naganjali bi svima silama svećenstvo, da ju ono još kao ultima ratio brani i kakogod obrani. Ono, što je tako rekuć jučer stari revolucionarac i talijanski prevrtljivi državnik Crispi radio, dočim je toli često i opetovano ozlobljenoj i orobljenoj crkvi malo veselije lice pokazao, e bi mu ona sada pomogla nezadovoljni puk (osobito u Siciliji) utišati, — u raznim je izmjenama jur često bivalo. A danas bi se htjelo to isto kopirati i na socijalnom polju.

Kler dan danas salijeću snuboci sa svih strana. Nastoje ga za sebe odnosno za unapređenje svojih interesa predobiti, bilo milom ili silom. A to čine i takvi, kojima je crkva i vjera, što no kažu, Hekuba, pa koji kler drže za komedijaše i pučke oblagaoce. A u dokaz toga dosta je, ako samo upozorim na tako zvanu liberalnu stranku, što u „N. Fr. Pr.“, u „Pressi“ i sličnim bečkim listovima svoje organe imade. Religija ondje vazda, i to baš načelno, zlo prolazi. Danas ju doduše ne hule više skrajnim prostačtvom, ali se ipak još o njoj uvijek kao s višega govori. Piše se poznatim onim bahatim čifutskim naglaskom, što odaje, te se pod religijom razumijeva od svih pametnih napušteni, pa samo još od duševno slabih grčevito držani kumir neke odavno jur prohujale kulturne periode. Al to ne brani niti smeta, da se one svećenike i velesvećenike hvali i u zvijezde kuje, pa častima i dostojanstvima obasiplje, koji múkom na to pristaju, da je religija za to dosta dobra, kako bi se po njoj puk na uzdi držao i pritego.

Gospodujuća klasa, liberalni na ime kapitalizam, i sam skroz na skroz materijalistično zasnovan i protkan, bez ikakvog duševnog poleta nad materijom, u duši svojoj vazda i od uvijek je svaku crkvu, i svaku konfesiju mrzio ili barem bagatelizirao. Ne zna joj, niti je ikada znao za njenu bitnost i za biće joj. Al danas zahtijeva on od crkve osobitih usluga. Pa se pri tome poziva na to, da joj baš on pruža materijalni dijelak za njen obstanak i za eksistenciju njezinih službenika. Išće od crkve, da se s njime identificira, pa traži da se ona uz njegove Wertheimice postavlja, poput pandura suzbijajuć navalnike vikom i krikom: „Non licet!“ Nemojte, za Boga, krasti i otimati!

Dakako nema dvojbe, pa i pisac toga ne može kao vijerni sin crkve inako misliti, govoriti, učiti i raditi, nego li i sama crkva, da se na ime po kršćanskoj nauci ne smije u ničije pravo nekažnjeno dirati, da se daklem mora i svačija imovina štititi i poštivati. Al o tome se niti ne radi. Jamačno imade na pretek lupežkih subjekata, toljagara i tima sličnih među socijalistima, komunistima i nezadovoljnicima. Al za oto se ne smije, želiš li biti pravedan, odmah svakoga protivnika sadašnjega gospodarstvenoga sustava, a osobito kajišarâ mu, vrstati među toljagare. Pa se kao legalan barem zamisliti dade još i drugačiji sistem, nego li baš taj, a koji se sa naukom kršćanskom ne bi ipak nikako kosio. Al nemamo razloga, da sa svojim uvjerenjem okolišamo. Baš pri sadanjem sustavu i pod njim sbiva se velika nepravda. Pod ma kakvim prozirnim legalnim plaštićem obogaćuje se to sve na račun drugih, pušća se, da drugi za tebe rade, pače ih se na to baš sili. Proudhonova krilatika nema baš uvijek nepravo: „Jako velika imovina je u tuđim rukama. jest tuđinstvo.“ Jer tako mu riječ izkono glasi. A varijanta: „imovina je krađa,“ jest kašnijeg porijekla.

Pošto crkva zasadu o „fait accompli“ ma, kao o kakvu izvoru prava nikada nije priznala, niti priznati može; nego ju je pače u Syllabu (59) svečano odsudila, to se ne smije niti od klera očekivati pače zahtijevati, da se on sam kao kakav stražar odmah postavi uz ma koju vrst imovine, a još manje, da još i daljne nepravično izrabljivanje štitom kršćanstva i sedme mu zapovijedi za sve vijeke legalizira i sankcioniše. Takvo identificiranje absolutnog prava sa isto tako absolutnom nepravicom, moralo bi biti, pa bi i bilo baš od užasnih posljedica. Al ne govorimo dalje ob otome,

nego stavimo si sami to pitanje, da li kler političnо i socijalno-političnо zaposlen biti smije, odnosno mora; zatim da li se pri tome ravnati ima prema diktatu jednoga vođe, sljedovno da li mora biti jednodušan, ili složan? Ja nalazim, da se obzirom na ta pitanja puno šuruje i varaka, što dakako samoj stvari nikako nije u korist. Jedared bo se veli, da kler u obće ne smije tjerati nikakve politike, kako si ne bi radi svoje vjerske djelatnosti zakrčio pristup k ljudskim srcima; a drugi put opet kažu, da sa svojim pukom ima dijeliti kako žalosti tako i radosti, inače će svako povjerenje izgubiti. Ta su dva smjera skrajnici. Jedan odlučuje svećenika od puka si, odsuđujuć ga na asketičnu bježaniju toga svijeta tamo u crkvu i župski dom; a drugi mu dozvoljava, da na čelu narodnostnih i političnih strančica visoka čela koraca. A pri svemu tome događa se i to, da se ne zazire niti od najočitijih nedosljednosti. Što se tiče socijalne politike, tu se mnijenja diametralno razilaze. Jedni nas smatraju kao rođenima sociolozima, dočim drugi vele, da se mi s takvima zemaljskim stvarima baš ni najmanje baviti nemamo. A što je istina?

Svakako nije zadaća klera, da izrađuje socijalne programe, postavivši se samozvan kao vođa na čelo masa, koje trpe nuždu, pošto ga dužnost na ono upućuje, što je nad materijom. Al za oto ipak ne smije nikada biti bez srca i čuvstva obzirom na boli i rane puka svoga, niti mu smije ikada uzmanjkati toplo sudjelničtvo sa svojima bilo u dobru ili u žalosti. Dakako da pri tome imade pokazati u jednu ruku, kako te zemaljske radosti nikako nijesu vrhunac svih dobara. Al s druge strane ne smije od tuda niti tako suditi, kano da puk, to jest masa njegova, imade jedino ići

križnim putem, te da bi po tome nekršćanski bilo, htjeti si zakonitim sredstvima pomoć i olakšicu pribaviti.*) Nuždu trpiti nije konačni cilj ljudskoga života. Kao sredstvo k višoj svrsi može koristiti.

Uztraje li pako, to će često i samoj ćudorednosti u velike škoditi. Tko je zdravih očiju, ne će za jamačno tajiti, da je nećudorednost vrlo često također posljedica siromaštva i nužde, paupertas meretrix. Neka se stane brojati, u kojem ljudskom razredu imade najviše recimo kradljivaca, pa će se s užasom vidjeti, da su potrebnici najviše tuj zastupani. Te nije neopravdan zaključak, da bi se drugim čovječjim položajem ljudstva taj grijeh u velike smanjio. Ima doduše herojičnih naravi, što će radije i prije svisnuti i od gladi skapati, nego što će ukrasti; ali takve junačke naravi nijesu svagdanje. S toga treba prilike grješne uklanjati i odstranjivati, koliko je to iole samo moguće.

Ćudoredni zakon sigurno ne propisuje onaj liberalni gospodarstveni red, po kojem se velika masa u kal survava, gdje je često alternativa ili od glada umrijeti ili ukrasti i otimati; već on propisuje pravedan,

*) Jur godine 1890. napisao sam u Corrblt. f. d. kathol. Clerus Oesterr. ovo: Nastoje obsjeniti prostotu, siromake i nevoljnike puka time, što kažu, da je socijalni položaj puka, kakav sbilja sada jest, prava volja božja, pa zato da o kakvoj izmjeni mu tek apostate ili barem glede vjere osumljeni pomišljati mogu.

Al socijalna uredba družtvena je stvar čisto ljudska. Pa je zadaća uma ljudskog, da ju tako udesi, kako bi svi učestnici družtveni svoj vremeniti i vječiti cilj polučiti mogli. Vremeniti je zemaljska udobnost, u koliko se ova postići dade. A niti je mudro niti kršćansko reći, da je čovjek stvoren samo za muke i patnje zemaljske. Na suprot uči kršćanska filozofija i moralna bogoslovija, da su sve zemaljske vlasti baš s toga od Boga postavljene i naređene, kako bi obće dobro i zajednički boljitak rukovodile i unapredile.

pa što moguće najpravičniji red. Čovječji rod ne ima pod nipošto postati četom razbojničkom, već ad altiora natum est, rođen je za što više.

Sada se radi o izravnanju, o poboljšanju prilika takvih, kakve se već više ne dadu snositi. A kler mora za te nastale ljudske težnje znati; nema bo on samo odsuđivati, nego s bakljom vječitog morala prisvijetljivati svakoj novoj teoriji. A izmudreno ih je doslije na žalost silesija, što se s kršćanstvom nijesu slagale, nego mu se što više baš diametralno opirale. Ali svaka nova teorija se ipak ne kosi sa kršćanstvom, makar se ista postojećem redu u gospodarstvenom obziru — i suprotivljuje.

Mnogi ljudi, ćoravo slijedeć krivi konservatizam, u naprvo su jur tako disponirani, te će sve zabaciti što je novo i što se dojakošnjem protivi, a to često jedino za to, jer se boje truda, da malo promišljavaju o možebitnoj nuždnosti i kakvoći toga. Koliko puta ćeš čuti ili čitati izjava o socijalistima, komunistima, komunardima, anarhistama, o pučkom ili narodnom gospodarstvu, o pitanju nadnice ili o pomoći proti osiromašenju itd. od ljudi, koji niti azbuke pučkog gospodarstva ne znadu, a o moralci tek možda štogod i to površno. Tuj se razglagoljila čeljad o gorućim pitanjima vremena, a nemaju ni pojma o novcu i glavnici, što je u njih jedno te isto; vrijednost i cijena robe opet im je sve jedno; o zaslužbi i njenom biću imaju posve krive pojmove; kamate i crkveno kamatnjačko zakonarstvo su im stvari skroz nepoznate itd. K toj vrsti ljudi ne smije se kler nipošto pribrajati. S neznanjem u tima stvarima poslužio bi religiji, pravu, sebi i puku svome ponajgore.

Naše moralke za škole, pa i bogoslovne, sa nji-

hovim praktičnim dijelom ne udovoljavaju jur odavno za sve slučajeve, premda načela ondje razvita, što se po sebi razumije, ostaju dakako vijekom istinita. Pa bi bila štetonosna pogrješka, kad se ne bi potrudio promišljavati i razglabati, da li je nekadanja primjena ili aplikacija valjanog pravila i pri promijenjenim sada prilikama još uvijek umjestna i pravedna, ili ne? itd.

Pisac ovoga, koji jur mnogo godina moralku i crkveno pravo predaje, često puta se nalazi u nuždi, da mora svojim učenicima te činjenice staviti živo pred oči, predlažuć im za riješenje kazuse drugačije, nego li što se u starijim izdanjima nalaze.

Uzmimo primjera radi samo jedan slučaj: milostinju. Sveti Alfonzo mogao je još kazati, da bi se sa dva postotka prihoda, kad bi ih svi pojedinci na milostinju izdali, svakome siromaštvu (communibus necessitatibus) udilj pomoglo. Al da bi to i toliko dan danas tek jedna kap bila, te da je u obće sve milostinjarenje u velike nedostatno, pa krvava ironija, to se ne smije i ne može pregledati.

Život bo milijuna je polagano umiranje od gladi; a milijuni djece skapavaju radi nedostatne hrane u sretnom slučaju, a u nesretnom porastu do sušičavih mrtvacima sličnih, amo tamo teturajućih se lješina, i to u vrijeme, što se pučkim boljitkom i bogatstvom te blagostanjem naroda čisto razbacuje, razmahava i razmeće! Pa tu zar da moralka nema ništa reći? I te kako. ona ima vele važnu zadaću. Moralku znati svećeniku je dužnost prije svega. Pa ako tako reći smijemo. nije samo jedna moralka, na ime osobna, nego je i družtvena ili socijalna. A baš što se ta iz vida pustila, držeći da i tako možeš ipak ostati pošteni kršćanin. postalo je glavnim uzrokom nećudorednosti. A iz ne-

čudorednosti dospjelo se do nevjere. Danas su njih obje toliku visinu, ili hoćeš li dubinu dosegle i postigle, da mnogoga od nas svećenika silne brige taru i pritiskuju, gdje razmišljavamo, da li za sadanji naraštaj još pomoći ima, ili nema?!

U onim zemljama, u kojima je socijalno pitanje što više na površinu izbilo, nemaju svećenici često ama baš nikakva upliva i utjecaja na pučke mase. A to se obično slučava u državama, što su manje više na državno-crkvenu uređene. Tako zvano državno crkvenjarstvo je ponajpogibeljniji dušmanin i po vjeru i po crkvu. To je istina takva, što doduše neugodno zuji u ušima, al koja se neda poreći.

U državnoj crkvi, bila ona sada formalno takva, kano u Rusiji i u protestantskim državama, ili samo materijalno, kanogod u mnogim katoličkim zemljama, u kojima postoji dužnost svećeničkih prijavljivanja, pa pravo državnih oblasti imenovati crkvene dostojanstvenike, naplaćivati kler i slične tome institucije; tuj polako ali sigurno gubi kler svaki duševni utjecaj na misao i čuvstvo kako puka prema dolje, tako i prema gore glede mogućnika. A to se dade vrlo lako i razumjeti i protumačiti. Sasma ovisni bo kler mora, htio ne htio, prijanjati uz onu socijalnu politiku, koja se baš onda tjera, pa se često i prelako zatrči čak dotle, da štogod pravednim, pače samom voljom božjom označi, što odista niti je jedno niti drugo. Konačno postane ono, kako ga je stari Jozefinizam izrično nazvao: duhovna policija u državnoj službi. A jerbo je kler pri tome, ne da samo govori, nego puko oruđe, preko koga se govori, te buduć puk dobro znade, tko je onaj, koji po njem i na njegova usta govori, to onda pred njime

gubi svojstvo poslanika Božjega. A policajni organ sluša se i onako samo dotle, dok se baš mora.

Ali i vlastodržci gube sasma naravno svaku sklonost, e bi se dali od onih podučavati, s kojima se oni običaju služiti za obuku puka. Čudilo se, zašto se ono prije jedno dvadeset trideset li godina u katoličkoj Austriji većina varošlija baš napadno neprijateljski napram kleru ponašala, te s čega je inače pobožni ladanjski puk kroz oduže vrijeme birao sve same takve zastupnike, koji su bili baš očiti neprijatelji klera: čudili su se i tome, što boljari nijesu tada crkve pohađali, a kad bi baš iz zvaničnih obzira onamo i poći morali, da se nijesu znali ili htjeli ondje tako vladati i ponijeti, kako se pristoji. Danas se za uzrok svega toga dobro znade; sve je to bila posljedica državnoga kršćanstva, tako zvane državne crkve.

Nu nepojmljivo je samo to, što pojedini ljudi još ni sada nijesu dospjeli do uviđavnosti. Gospodarstveni liberalizam, koji je, kako je jur rečeno, kapitalizam, maša se poput utopljenika za slamkom pa i britvom, i on se maša i hvata raznih naredaba i uredaba, što bi imale kler prisiliti, da ga mačem božjim sada brani i obrani. A u svom sljepilu ne vidi, da se o postepenom uplivu klera tek od onda govoriti može, od kako su se članovi klera na stanovište crkvene slobode postavili, i odkada su k moralci i dogmatici još i moralnu socijologiju pridružili. Liberalizam misli, da će se moći održati i spasiti, ako narine i nametne crkvi sve takve predpostavljenike, koji će se naći pripravnima i sklonima, da postanu eksekutivni činovnici svjetske vlasti.

A u to će ime već i on nešto uraditi. On podjeljuje poslušnim i pokornim svojim slugama redove i

naslove, pa im na uslugu stavlja svoju fizičnu moć proti onim nesretnicima, koji bi se drznuli stanovite granice presaldumiti i preskakati. Daklem božja zaklada pod obranom oštrih bodova! Nad time bi se dalo gorko zaplakati!

Pa što će se polučiti? Ništa. Sebe spasiti ne će, ali religiji će strašno škoditi. Mi se ne žacamo reći: biskup, koji bi u najmljenoj kakvoj kućici, mjesto u palači, morao stanovati, pa koji ne bi ni toliko novca skucati mogao, da si kupi zlatni ili ma i pozlaćeni prsni križ; al koji bi uza sve to mogao nepriječen i slobodno hodati i polaziti od crkve do crkve, od kuće do kuće, više bi izposlovao; nego li takav, kome bi grudi sa samim ordenima krcate bile, i pred kime bi se vojnici sve u redove špalirske stavljali. Možda će nam se to gdje za zlo primiti. Ali mi drugačije ne možemo; jer moramo svome uvjerenju dati oduška i izraza.

Svijet je s veće česti dospio do trojakog bankrota: bankrot je u vjeri, u moralu i u socijalnoj politici. O prvoj točki ne govorimo ovdje navlaš, jer to leži van okvira one zadaće, što smo si ju tuj stavili. O bankrotu u moralu voljni smo konkretne dokaze izpostaviti. A bit će nam k jednu i pomagala, da socijalno stanje kako valja shvatimo pa i ocijenimo. Time je podjedno i tok te razvitak ove monografije dovoljno ocrtan. A svrha joj je, da nakon obradbe i izlaganja prije spomenutih orientirajućih točaka iznese one socijalne sustave, što su sada izmudreni, te što se među sobom za bitisanje i obstanak svoj ljuto bore, pa da na njima lučimo ono, što je u njih istinito od pogriješnoga, što je opravdano od neopravdanoga, riječju da na nje redom primijenimo vječita moralna načela.

A pošto mi dara nepogriješivosti niti imademo,

niti si uobrazujemo, da ga imamo, možemo se i mi varati i prevariti. Te je s toga posve pojmljivo, da se crkvi podlažemo i podvrgavamo, ako bi se ona ćutila pobuđenom, da to naše tumačenje ne odobri. Socijalna politika je po sebi stvar čisto ljudska. A prosuđuje ju individualni razum već prema svojoj vrijednosti. Al, da li se ona sa kršćanstvom kosi, o tome ima jedino crkva da sudi i presudi.

Subraći svojoj i ostalim naobraženima, koji nemaju niti vremena ili dokolice, niti zgode, te bi se mogli baviti i zanimati sa danomice sve obilnijom literaturom o pučkom ili narodnom gospodarstvu, mislimo da smo time uslugu učinili, dočim pred nje u kratko iznašamo najznamenitije socijalno-političke sustave, znamenite dakako kadkad tek s toga, što se bezobrazno narivavaju i nametavaju, da ih s lučju kršćanstva i moralke malko osvjetlimo. Pa bi tom zgodom umolili državnike i narodne zastupnike, ako im taj naš rad slučajno na oči dođe, da ga ne puste iz ruku a da ga ne pročitaju, pa da sadržinu mu nepromišljeno ne izbiju iz glave. Socijalni bo red sadašnji, bolje rekav socijalni nered, se evo vidno mijenja. A iskreno želimo, da se to načinom takvim sbudne, kako bi sve bilo na uhar i korist država i njihova ljudstva. Pa to za jamačno želi i vas častni kler. Al prije nego li što stanemo to pitanje razpravljati, bilo nam samo slobodno konstatirati, što se sve u ovom predmetu doslije već uradilo i privrijedilo.

Oveliki dio klera shvatio je jur odavno svoju socijalno političnu zadaću. Na svoje oči gleda on onu pukotinu i provaliju, što je nastala na crkvenoj zgradi našoj; ali spoznaje on i one podzemne rovove, što su ih neprijatelji kopali proti pučkom blagostanju i proti

mirnom družtvenom obstanku. Kler Germanije osnovao je svoje vrsti škole, na ime socijalno-političke, u socijalnim nastavnim tečajima u Münsteru, Bambergu itd. Pa se nije ni najmanje dvojilo o tome, da će slične udesbe i u drugim zemljama na skoro slijediti. U Austriji se to jurve sbilo. Godine bo 1894. obdržavao se pobudom Leonova družtva prvi socijalni tečaj u samome Beču.

Kler se u gdjekim biskupijama godimice redovito i po dva puta sastaje na tako zvane proljetne i jesenske pastoralne konferencije ili korone, na kojima se razpravlja i diskutira ne samo o sistematičnom postupanju prema najnovijoj vlasti, a vjerojatno u skoro već i velevlasti, na ime napram socijalnoj demokraciji, nego se što više ondje misli, snuje, govori i razglaba ob onim sredstvima, kako bi se što bolje socijalnoj nevolji moglo pomoći. Pa nema za jamačno nikog uviđavnog, koji bi ozbiljno mislio i vjerovao, da bi se sa samim propovijedima, te nabožnim brošuricama ili osnivanjem antisocijalno-demokratičnih družtava jedino dalo u tom obziru što valjana svrstvovati. Te su i u tome svi složni i jednog mnijenja, da nijedna državna crkva neprijateljskim smjerovima, bili oni sada ma kakve vrsti, ne može ništa uspjeti proti crkvi. A dobar i povoljan je znak, što se tako zvani niži kler na spomenutim svojim sastancima osbiljno trudi i brine pronaći sredstva, kako bi se pogubnom državnom crkvenjarstvu haka došlo, pa da se crkvi u Austriji ona čista forma opet povrati, što je kadra narode k sebi pritegnnti.

U Švicarskoj su još u povoljnijem položaju. Pa se znalo u slobodnijoj zemlji mudrije raditi i postupati. Narodni savjetnik Dr. Decurtins umio je sve aktivne socijalne političare sjediniti tako, te su na svome sjezdu

u Bielu, bili pojedinci pristaše ma kojeg političnog ili vjerskog smjera, mogli debatirati i sporazumjeti se oko jednog zajedničkog programa, što radi o neposrednom izvađanju socijalnih reforma, koje se imadu preduzeti.

Prema raznovrstnom stanju stvari u raznim državama biva jasno te slijedi već po sebi, da ni kler ne će svagdje i uvijek na jednaki način u tom postupati. Prama vrsti pogibelji i napadaja bit će uvijek i obrana udešena. Al samo je jedno neprijeporno, te pogledom na oto ne smeta ništa ma kakva bila razlika zemalja, a to je, da svećenik napram socijalnom pitanju, što cijeli svijet u gibanje stavlja, svoje stanovište zauzeti mora.

Prikor i hajku na pučko-prijateljske, svećeničke sociologe dižu danas osim nevježa još i oni, koji su toli drzki, te katoličku religiju kao vjeru slojevnu smatraju, pa s njome tako i postupaju, ne stideći se ni najmanje toga, što im se sa njihovom crkvom barata, kao sa vršću kakvog poveljenog ili patentiranog kišobrana! A spadaju amo, neka nam se izraz oprosti, i tako zvani dvorski sociolozi, pa kneževski i grofovski sociolozi; pače odkada si po gdjekoji prelati za vanrednu čast drže, što su pozvani k stolu Rothschildovom ili Königswarterovom, (koji nijesu prelati tima novopečenima barunskim kućama su neznatna fukara, a da bi se i njih onamo pozvalo) — sociolozi u obranu Plutokracije. Pa napokon spadaju amo još i oni, što si uobražuju, da su državnici od zanata. Svi ti su, što vjeruju u mogućnost održanja bezvjerske slojevne države, barem dotle, dok oni poživu. Après nous le déluge, njih ni najmanje ne smeta.

*

2. Bankrot u moralu.

Sadašnjost poprimila je baš takvo lice, da bi se nad njime morao i najbedastiji optimista sgražati i uplašiti. Krilatica glasi: nakon što se zloća već prenatrpala, sjedne tek krjepost k stolu da ruča. Ali to zlo, o kojem mi ovdje govorimo, čini se kan da još ni iz daleka nije sito, a kamo li da je jur presito. Pa je s toga slabo nade, te bi se već jednom i krjepost k stolu prikučila.

Bijaše nekoć dob, u kojem su se ljudi, što ih još i danas filozofima zovu, trudili, da sebičnost i lakomost i sve, što je s time u savezu pomoćju neke nadriznanstvene pozadice obrane i opravdaju. A zovu ih materijalistima, između kojih se prvi po vremenu (a je li i po „časti", to je pitanje) smatraju francezki Encyklopädiste. A narod mislioca stavio je na ogled baš zamašni broj materijalista, a to su: Virchow, Cotta, Vogt, Moleschott, Büchner, Feuerbach, Schopenhauer, Hartmann itd. Ta čeljad materijalizira ama baš sve, dotjerav već dotlije, te je jedan od njih, Feuerbach bogumrzko izlanuo: „Isukrst je duh od pùti oslobodio, a tko će pùt od duha osloboditi?"; pa je tako za mnoge materija izišla kao ono „rukopipateljno", što samo i jedino obstoji, i što se jedino posmatrati ima. Lako se razumije, da je odtud morala po ćudorednost nastati velika šteta, jer pravi se materijalista ne briga mnogo za onaj vijenac, što ga krjepost onkraj plete. No time se ne misli pod nipošto tvrditi, da bi samo materijaliste krjepost i odricanje na stran gurnuli, kad bi samo otime mogli udovoljiti svojim željama i pohotama. To su već znali pa znadu i pristaše te sljedbenici najraznovrstnijih filozofskih i vjerskih sustava.

što više i sami kršćani, kojima je ipak samozataja baš kao conditio sine qua non naložena, daju materijalistima na djelu priličan kontingenat. Međutim se ovdje ne smije dvoje s vida pustiti. Tako zvani teoretični materijalizam je apostasia fidei, odpad od vjere. A tko ne vjeruje, odsudit će se. Al kod praktičnog materijalizma valja razlikovati. Po sebi je dozvoljeno udovoljenje čuvstava a time pribava radosti. Dobra bo za uživanje jesu od Boga stvorena, a i moći te sposobnosti, da se njihovom porabom radost i zadovoljstvo očuti, vuku svoj korijen od Njega. Stvoritelj dakle sam htjede, da bi čovjek mogao lagodnost polučiti, da se njome veseli. A nedozvoljena će biti ta težnja tek onda, kada se ovozemno blaženstvo postavi kao jedini te konačni cilj ljudski, ili kad čovjek moralkom zabranjeno zemljište prekorači. Onda važi ono: U koji dan od njega uzjedete, u taj ćete umrijeti.

Dalje se u to ne ćemo upuštati. Samo za bogoslovno ne naobražene čitatelje budi nam dozvoljena primjetba, da ni svaki stupanj na zabranjeno tlo nije već po sebi smrtni grijeh. Jer imade malenkosti u materiji, pa je i velika razlika između podpune i nepodpune spoznaje i privole. Sam razum ljudski lako uviđa, da mališni prestupak ne bi stajao u nikakvom omjeru prema vječitom razstanku od Boga. A grijeh u raju počinjen je bio u tome na toliko iznimka, pošto se je ondje radilo ob izrično i konačno odlučnom označenom izboru: da li se Bogu pokoravati, ili se proti njemu dići; pa napokon kod ljudi in statu naturae integrae, u izkonom njihovom stanju, nije moglo biti još ni govora, o nagnuću i sklonosti kakvoj k grijehu.

Sada ostavljamo bogoslovno polje, pa se opet vraćamo k materijalizmu. Naš suvremeni materijalizam

je praktičan materijalizam, koji se ne spotiče niti o konce bogoslovnih škrupula, niti u sebi potrebe ćuti, da svoj životni nazor osnuje na kakvim filozofskim principima. Svaki je iz toga ceha ili esnafa sam sebi svoj filozof, ako je ta oznaka kao lucus a non lucendo, i canis a non canendo dozvoljena. Al to stoji, da se je većine suvremenika naših praktični materijalizam prihvatio kao krpelj ili čičak. A liberalni gospodarstveni sustav, kapitalizam na ime, posve je podesan i kadar, da ga još pospješuje, odnosno i ondje izazove, gdje ga doslije nije bilo.

Tko blaga i novaca ima može si s time sve očutne ugodnosti pribaviti; jer će mu se, kad za dobro pronađe, da pođe onamo onkraj dobra i zla, kako oni to vele, i onako sve lako oprostiti. Pred zlatnim teletom klanjaju se i poklecaju i takvi ljudi, u čijim ga štalama ipak nema, niti će ga po svoj prilici ikada biti. U kratko, posjed i bogatstvo je vrlo često naknada za mudrost, znanost i zasluge. Koje čudo onda, ako se pribava bogatstva drži od mnogih za prvi i jedini cilj ljudski? Pa sada već stojimo jednom nogom na socijalnom, a s drugom na moralnom poprištu. Na socijalnom, jer sluge tog teleta olako stvar uzimlju, da bližnjega izrabljuju odnosno orobe; a na moralnom, jer oti u obće ne priznaju nikakvih granica. Častno je blago i novac posjedovati, daklem je i slobodno, ma na koji ga se način i sredstvom dočepati. To je alfa i omega materijalističkog katekizma!

Godina 1894. pružila je puno dokaza, da je materijalistički nazor zarazio široke krugove. Ne će nam se, da u potankosti zalazimo, već se što više zadovoljavamo samo s time, da u ime pokusa tek ovdje ili ondje ponešto iz javnog i sukromnog života iznesemo.

Posljedice toga pružaju nam se i same, ali mi ipak ne ćemo uzmanjkati, a da ne bismo na nje svagdje prstom upirali. A to moramo već zato učiniti, da ne bi možda tkogod te konkretne slučajeve tumačio tek slučajnima iznimkama, koje po tome sljedovno ne bi dopustile, da se po njima u obće sudi i da se kakve posljedice odande izvađaju.

Baš napadne slučajeve praktičnog materijalizma uz ignoriranje morala dala nam je Francezka i Italija, Panama i Panamino. A u ovim događajima nemaju nikakva posla niti prosti posjednici, niti toljagari. Panamite izmuzoše francezkom narodu silnih milijuna iz džepa, a gospoda onorevoli od Banca Romana podigoše to isto. A najgore pri tome je to, što je moralo obično i priprosto čeljade smesti i zabuniti, da su se tuj snašli visoki vlastodržci, te mnogi oholo koracajući i sjajnim pa blistateljnim redovima odlikovani svjetski velikani, što inače vedre i oblače. A muževi od štampe, te šeste velevlasti, bijahu im u tim prljavim poslovima drugovi i ortaci, makar da se štampa čestoputa gradi učiteljicom i majstoricom morala i pravice. Al ovdje se baš pokazala prodajnom bludnicom, što se po ortakluku svome sa grabežem sramotno proštituirala.

Bankrot na moralu! A vršak toga prikazao se tada, kada su talijanski porotnici obtuženike proglasili nevinima, a francezki sudije znali su samo pogoditi oruđa, al ne i duhovne začetnike i matadorske glave, pa kad je uza sve to veliki svijet, sa iznimkom tek male šačice tako zvanih moralnih fanatika, ostao sasma miran i spokojan! Sa moralnim rečenicama, kazivalo se nekoć u Austriji, ne grade se željeznice; niti imade u Francezkoj liberalnih izbora uz obdržavanje morala.

Al željeznice se ipak moraju izgrađivati, pa su i liberalni izbori prijeko nuždni. Ergo, ne vonja više neugodno grabež, krađa i otimačina, samo ako se taj šport u veliko tjera!

Dakako da bi nam bilo vrlo lako, navesti još i više primjera i slučajeva, koji amo idu. Mogli bismo pokazati na primjer razkralja Srbskog, koji si je dao naplatiti milijune od svojih podanika u to ime, da će u inozemstvo otići, obrekav svečano, da se već nikada više ne će med nje povratiti. Nu pošto su ti krvavi milijuni na kocke i ženetine profućkani, stračeni i sčerdani bili, imađahu Srbi vragometo pa užasno i baš strašno veselje, da ljubljenoga svoga Milana opet živa i zdrava ugledaju, pa da žuljevima zarađene porezničke pare i dinare te milandore i opet punom pregršti za njega iz oka i boka namicaju.

Mogli bismo i na tako zvane berzijanske ribolove pokazati, po kojima u kratko razdobje vazda veće štuke proždiru manje, ili bez slike, gdje lažnim razprostiranjem izhitrenih glasina manji novčari izgube onaj svoj plijen, što su ga oni opet od svjetine i svakako iznudili. Pa nitko pri tome ne će ni riječice prosloviti, da se tuj kakav moral ozledio. Svi drže, da je čisto sasma naravno, što ljudi novčari i berzijanski špekulanti onkraj dobra i zla grede; kao da za njih morala i nema!

Al kako je tek u privatnim krugovima? Da je u trgovini solidnosti i poštenja u velike nestalo, da je patvaranje jela i pića nešto obično i svagdanje, da se čovjek ni najmanje ne žaca bližnjemu svome na tijelu i životu nahuditi i škoditi, daklem ubojstvo i razbojstvo baš kao neki zanat tjerati, — to su sve činjenice takve, što za naše društvo, inače vrlo ner-

vozno, nijesu ništa neobična i vanredna, jer su duševni živci otupili. A dotjerali smo već dotle, da se sa krjepošću žena i djevojaka tjera očiti obrt i radnja, pa da se naprosto ljudska trgovina i pazar vodi sa izseljenicima u Ameriku i sa djevojkama u sve strane svijeta. Pa se uza sve to drže, to jest materijalističko družtvo pretvara i pričinja se, kan da je i te kako ozlojeđeno i ogorčeno s toga, što stranka socijalnih demokrata, koja se je u zadnje vrijeme pomolila, tobože hoće, da pravo i moral huli i ruglu izvrgne, te svaki red i poredak poremeti i poruši. No prije nego što ćemo tu točku daljnem razmatranju podvrći. bilo slobodno neke baš osobito vanredne slučajeve iz silesije predležećih izabrati i čitateljima predočiti. Pa ne će biti od potrebe, da se u tome držimo stanovitog kakvog reda i sistematike. Ono, što nam dokazati imaju, na ime podpuni bankrot na ćudorednosti, pokazat će već po sebi. Počnimo sa pazarenjem ljudskim. Pod naslovom: trgovina sa ljudima, izvjestiše novine koncem prosinca 1892. ovo: „Sedam je jurve godina, od kako se prva tužaljka neke ucviljene matere oglasila, kojoj je kćeri nevidom nestalo. Dan dva zatim već se to zaboravilo; ali je u skoro i druga mati naricala i gorko zacvilila, kojoj su jedinicu ukrali. Pa se čuo treći i četvrti slični gorki vapaj; te doskora ne bi ni mjesec dana minuo, a da se nebi zaplakalo, za kojim i opet izginulim i nestalim djevojčetom, tako te se već i p. n. publika počela nekako polako buniti i uznemirivati; a bile su to obične ljepušnije radnice, što su od rane zore do mrkla mraka i u kasnu noć uz šivaći stroj sgurene i sgrčene sjediti morale, izbodavši si prste do krvi sa igličnim ubodima toga napornoga posla, daklem djevojke sve iz puka.

A što se s njima sbilo, pa kud se djedoše? tako se stalo po svoj zemlji pitati; s prvine kao pod šaptom, a poslije sve glasnije i na sva usta pripovijedahu priču, da su te djevojke varkom odmamljene, bolje rekavši ukrađene, te da su ih trgovci prodali. S početka se to čisto nije htjelo vjerovati; jer kako bi takav strašan zločin u naše naobraženo vrijeme samo i moguć bio! Ali djevojaka nestade, a da se od njih nije ma samo i jedna opet povratila. U zlu i po zlu propadoše, te za družtvo umriješe. Sad se tek stalo uhađati u tragove onih bezdušnika, što su ih upropastili. Godine 1885. odkriven je prvi trag ote odurne čete ljudskih pazardžija. Potraživanja trajahu godine, jer se ortačka banda izvrstno organizirala, a članovi su joj po cijelom iztoku razasuti — zgoljni čifuti! Za šaku zlata prodavali bi te djevojke u hareme i bludilišta počam od Carigrada do Indije, daklem gnjusna robija, gora od same smrti.

Nakon desetdnevnog trajanja sudbene razprave bijahu neki dan njih dvadeset i dvojica obtuženika od Lavovske porote te zločinačke robske trgovine krivima proglašeni i na težke tamnice odsuđeni. Pa tu zar da se kršćanski puk, ne brani proti takvim đavolima u ljudskoj spodobi!“

Drugi slučaj. Pod oznakom: Zaustavljeni listovi, nalazimo slijedeće u jednim bečkim novinama:

„Molim bezodvlačno s parobrodom „Anatolia“ za pašu X. Y. dvije sudanske lavice poslati. Nu iste moraju biti još mlade, izmed 14 i 17, s podpunima zubima, a ako je moguće da imadu i dostojanstvenu grivu. Smeđa se boja paši najviše mili.“

„Žalim, Sudanskih lavica nema za sada u zalihi. No hoću paši da za oto pošaljem dvije prekrasne per-

zijske gazelle vitkog uzrasta. Posjedujem i mladu medvjedicu iz Kaukaza, imenom Sulejka, vrlo krasno zvijerče. Stroja je obla i junačka, a ima plave oči. Sulejka umije i igrati i na cymbalu udarati."

„Poslati Sulejku, al u brzo. Paša je već preželjan to zanimivo zvijere u svojoj menažeriji vidjeti."

„To su za jamačno vrlo bezazleni brzojavi. A ipak su to depeše dvojice židovskih trgovaca sa djevojkama, ili da se jasnije izrazimo, dvojice trgovaca sa robovima, od kojih jedan u Damasku stanuje, a drugi u Bassori, što zajednički hareme sirskih velikaša i paša s poznatom finom robom snabdjevaju i obskrbljuju. Javno trgovanje s ljudima je dakako, prema slovu, po cijelom turskom carstvu zabranjeno. Ali lukavi te mudri ti židovski Natani i ortaci im znadu već kako će zakon i paragrafe obaći i izigrati. Stigne li n. pr. pošiljka od šest ljepotica Čerkezkinja, to se o tome odmah obavješćuju paše i razni moslemski i nemoslemski, sunećeni i nesunećeni, posjednici harema, javljajuć im sasma bezazleno, da je baš sada opet šest krasnih zvijeri: lavice, gazelle, kurjačice ili vučice te medvjedice, prispjelo, pa ih se podjedno učtivo pozivlju, da ih čim prije dođu gledati. Pa zašto napokon da paša ne bi smio nekoliko divlje zvjeradi vidjeti? S toga se udilj odveze do doma nazovi trgovca sa zvijerinjem, a za pravo do trgovca s djevojkama, gdje pomno razgledav predvedene mu djevojke, kupi napokon jednu ili više njih. Čim se smrači odvedu tako nastalu odalisku i rajsku huriju u harem svoga novoga gospodara. — Tako se grabežljiva zvijer hrani sa čovječjim bud kršćanskim ili poganskim mesom!!!"

Ili:

„Bezobrazni i gadni par trgovaca sa ljudima uhva-

tila je policija u Stryju. Konobar u tamošnjem hotelu, Leib Schwamm i žena mu, uzeše pred godinu dana šestnaestgodišnje siroče djevojče u službu. U kratko za tim prodade Schwamm to curče za 500 for. nekom agentu u Budimpešti, koji je djevojku u Carigrad poslao, te ju ondje u zloglasnoj kućerini nastanio. Težkom mukom i jedva jedvice umakla i pobjegla je djevojka iz te špilje, pa je pomoćju austrijskog poslaničtva sretno se Stryja dokopala, gdje je cijeli taj događaj sa sobom oblasti prijavila. Leib Schwamm i vrijedna mu supruga su dakako zatvoreni. — U Krakovu uhitila je policija drugod ljudskog pazardžiju; Joel Singer zove se taj junoša, te je „Agenat za izselivanje.“ Znao je slatkim nagovorom skloniti petoricu slovačkih prostaka da se izsele, pratio ih je do Krakova izmuzav putem od svakoga njih toliko novaca, koliko je samo izlagati i izvarati mogao.“

Možda će sad tkogod kazati, da to su iznimke, što nijesu nipošto kadre i u stanju, te bi ono dokazati mogle, čemu se ovdje navađaju. No mi na žalost tvrdimo, da to nijesu tek iznimni slučajevi. A pri ruci bilo bi nam i stotinu takvih. Mogli bismo, kad bismo za to dovoljno prostora imali, za dokaz toga izpripovijedati veliku parnicu iz Wadovica, pri kojoj se očitovalo i izpostavilo, da je u Galiciji i u Ugarskoj kroz godine obstojalo tako zvanih ureda za izselivanje, a za pravo bande orobljenja. Čifuti su bili njuškala onih ljudi, što ih je snašao pundravac da se sele. Čifuti su bili gončine, a činovnici ortaci i jataci toga krasnoga družtva. Sva ta gospoda sjede danas s one strane brave i lokota u raznim kaznionama.

U Beču je policija jur često slične vampire pohvatala, pa niti ona veli, niti se drugi tko usuđuje

tvrditi, da se ne bi još i danas sličnih bezdjela događalo, samo što su sada oprezniji, lukaviji i prepredeniji u tome.

Lov i razzija na trgovce i trgovkinje sa ljudskom bijelom robom, bilo je jedno vrijeme skoro svakdanje uredovanje političnih i sudskih vlasti. Izvješća austrijskih konsulata do danas još su puna toga, da pošiljke evropskih djevojaka u nutarnju Afriku, te iztočnu i zapadnu Indiju, pa tija tamo do nepoznatih državica južno-američkih, u tamošnja bludilišta neprestano traju. Kad bi spomenuti događaji bili tek iznimke, to bi se obće moralno čuvstvo bilo prema tomu ili proti tome jamačno i očitovalo, tako, te bi te trgovačke bande sa ljudskim espapom morale bezobzirce izmicati pred obćom zlovoljom i gnjušanjem, pa bi im bili pristaše, prijatelji i pomagači često prisiljeni, da se izsele ma kuda. Ali od svega toga nema ništa. Tek neke novine, čisto od sprdnje, zabilježiše, da se je gospodin državni odvjetnik malko užestio, — inače ostalo je sve pri starom. U današnjem družtvu ne tare si baš nitko mnogo glave radi moralnih ozleda i prestupaka. Da se je rečenim djevojkama nepravo učinilo, to je istina. Al napokon tko zna, kamo bi sve i u domovini svojoj još dospjele. Bogato ili bar gurmansko družtvo hoće svojih ćefova, tuj ne smiješ da spriječiš u koleso zahvatiti. Tako se to rezonira!

Oblast zahvaća doduše, ali tek onda kad što dozna. Ona je i ove (1894.) godine jedan bludnički zavod u bečkom Leopoldstadtu s ležaja digla, gdje su si djevojke i udate gospoje, dakako bez znanja svojih muževa, znale sticati novaca za ures i nakit pa lijepe oprave. A razpršila je i drugo poduzeće u Mariahilfu (Tuschl), kamo bi se bogatim pohotnicima djeca

i još zelene djevojčice privađale. A s time uzporedi i ovu bilježku jednog veoma ozbiljnog i uvaženoga lista bečkoga (14. rujna 1894.): „Budimpeštanske novine donašaju, i u jedan bečki list kao privatni brzojav prenesenu vijest, da je u Budimpešti odkriven jedan „Tuschelski“ etablissement. Policija je doznala, da se u jedan zloglasni lokal u kraljevskoj ulici mlade djevojčice pod raznim izlikama primamljuju, gdje se nad njima vrši bestijalna sila. A med curicama, koje su u tu sodomsku kuću dospjele, bilo je i takvih, što su kod policije prijavljene bile, kao da su se izgubile. A iz odnosne zaustavljene korespondencije proizlazi činjenica, da je ta špilja brojala visokostavljenih ličnosti med svoje kuntaše i mušterije. Hoće li se iztraga i u Budimpešti obustaviti i zamuljiti?“

Daklem i budimpeštanski listovi, koji su i onako na zlu i hrđavu glasu neprijatelja svakoga morala, pa koji u svojim stupcima za objave očito kultiviraju tako zvano svodničtvo, moradoše ipak taj tugaljivi fakat, hoćeš ne ćeš, konstatirati i o zvono vješati.

Da obični, tako reći svojevoljni imoralitet nešto svagdanjeg biti mora, zaključujem iz činjenice, što sam jednog dana, i to samo u jednim bečkim novinama natiskano našao, njih dvadeset i sedmoricu doktora za potajne i sramne bolesti, silesiju snažnih i vanjštinom pristalih ženskih maseza, k tome bezbroj tako zvanih pikantnih inserata i oglasa, pa gdje se traži ljepušna pratilica za izlete, čeljade spretno za zajedničko gazdarenje, te sve u poštenju korespondiranje uz najveću diskreciju itd. itd. K tome valja pribrojiti zaista sramotnu ili bordelsku književnost, koja stvara kandidate za gornje uvrstbene ponude. Već je dotle došlo, da se

slagari i roditelji tiskarskih djetića i sami proti tome vražjemu zlu dižu i opiru.

U strukovnom organu ili listu knjigotiskara moglo se neki dan evo ovo čitati:

„Neki bravar dao je svoga sina Berlinskome vlastniku tiskare Bartelsu na nauk ili zanat, što no kažemo u šegrte. Kad al jednog dana se taj deran drznuo u prisutnosti otca si nešto sasma krupnog, prostačkog i bezobraznog izlanuti tako, da ga je otac radi toga oštro ukorio, na što mu nadobudni sinčić odprto odvrati: „Pa zar ti možeš od mene što boljega i očekivati, davši me onamo na nauke, gdje neprestano moram slagati sve same takve svinjarije.“ Otac je na to pomno iztraživao cijelu tu stvar, te konstatirao, da je Bartels osim naklade jednog crkveno-luteranskog lista (!), još i slijedeće knjige i spise tiskao: 1. Ljubavni i spolni život u cijelom svom obsegu sa anatomičkim slikama; 2. Galanterije i ljubavne vragolije bezsmrtnoga Adonisa Friderika Augusta Saskoga, odkrića iz života toga kralja; 3. Žena, fyziološki i psyhološki ocrtana; 4. Kako gospoje ljube i živu, psyhološko izlaganje ženskih slaboća, mušica i otajnih navadica im; 5. Raj ljubavi i ženitbe, ljubavni i spolni život u svom cijelom opsegu; 6. Djevojačko ogledalo, ili savjetnik u delikatnim i potajnim stvarima, što se tiču ženskoga spola i plodila. — Otac šegrtov nastojao je majstora s dobra na to sklonuti, da se sklopljeni naukovni ugovor mirnim načinom razriješi i razvrgne, ali ovaj toga ne htijuć uputio ga je sam na put pravde. Pri sudbenoj razpravi, koja se dakako razkinućem ugovora svršila, nije se samo uglavilo to, da su se doista gore navedeni bezsramni spisi i slike ondje proizvele; nego je na vidik i to došlo, da je oko rečene naklade

osim faktora i tiskara neprestano zaposleno bilo, pa da i sada na tome radi trinaest tako zvanih šegrta i veliki broj sve samih mladih djevojaka!“

U Francezkoj došlo je godine 1893. do male revolucije. Đaci bijahu joj uzrokom. Tvrdiše bo, da im policija hoće da krati pravo na razveseljenje ili zabave. Što su oni pod tim razumijevali, ne da se onako olako pod te bezazlene riječce strpati; ali đaci su se ipak za to vragometno borili, i to s većom srčanosti, i žilavosti te junačenjem, nego bi to možda i za samu domovinu učinili bili.

Počem bi nas se lako moglo s pretjeravanja ukoriti, budući na branioce morala po svome zvanju spadamo, to hoćemo da riječma najvećeg bečkog lista, „N. fr. Pr.“ govorimo:

„U javnom pozivu tuže se đaci radi napadaja na pravo „malo se proveseliti.“ Pravo na razveseljenje! O tome je u ustavima doslije malo govora bilo, te su državni temeljni zakoni u pravilu veoma uzvišeni, ali ne baš osobito zabavni. No u Parizu je sbilja već krv tekla za pravo amiziranja, pa tko zna, nije li već mnogo ljudi još i za gore ludorije trpilo, a možda i poginulo te glavom platilo. Al parižki đaci odavaju i klanjaju se osobitom nekom ukusu, te su daleko prebrazdili mjeru dozvoljenog, pak i samog uzkipljelog mladićevog strastnoga bijesa. Svaki umjetnički đak nosio je list od vinove loze na svom šeširu, kako bi tim znakom tobože cijeloj glupoj filisteriji, što još do učtivosti i do morala štogod drži, javno očitovali i pokazali svoj suvereni duboki prezir i prkos. Vinovim lišćem kitili bi se u Atheni učestnici bahantskih misterija, pa je čudnovato, što ih silno oduševljenje za grčkom dobom ne podražuje i ne podstrekava na naslje-

dovanje jednoga Phidije, nego baš k moralnoj razvratnosti.

„Ta tobože vesela psina, što su ju parižki đaci s borbom svojom za pravo na zabave upriličili, izvrgla se po nje kobnim slučajem na žalost u gorku i čemernu tragiku. Senator Bérenger je sa nekolicinom najotmenijih parižkih građana, med kojima je i Jules Simon, osnovao družtvo, kako bi se bezsramno ponašanje bludnica po sokacima utomilo. Pa je Bérenger za svoju dužnost držao, da pazku vlade obrati i na jedan ples četiriju umjetnosti, čiji je redatelj bio neki pitomac akademije, imenom Guillaume, gdje su ženski modeli slikara i kipara pod tobožnjom umjetničkom izlikom, skoro golišavi sa đacima plesali. Bilo baš, te su ti budući Michel Angeli s prvine sasma naivno samo na umjetničku veselicu i na neku vrst obnove starodrevne Antike pomišljali; ali sud se je u to upleo, te je Guillaumea odsudio na globu od sto franaka. Al toga đaci dopustiti ne htjedoše, već se uprv na vajkadašnje razmaženje latinskoga kvarta, skupiše hrpama u nedjelju na večer, da pred stanom Bérengerovim i Jules Simonovim sredstvom mačje derače demonstriraju i prosvjeduju. Bagatelna ta šala od nikakvog znamenovanja bila je već skoro prošla i minula, kad al eto na jedared ukazavši se policijska trupa pred đačkom kavanom d' Harcourt, što su ju đaci psikanjem i zvižđukanjem osorno dočekali, tom sprdnjom razbiješnjena poče navaljivati. Pa sad nastade neopisivi metež i tučnjava. Ples četiriju umjetnosti svršio se na groblju, a pravo na veselice i zabave otelo jednome otcu sina. Vlada se je u tom kobnom trenutku vrlo plaho i bojazljivo ponijela. A time je to prouzročila i skrivila, te je došlo do ozbiljne uličnе pobune, gdje se već više

nijesu đaci po sokacima borili, nego hrpe najprostije fukare, koje se iz kaljužastih močvara i nizina družtvenih uvijek onda pomaljaju, kada misle, te sad nà mogu nekažnjeno svojim divljim nagnućima uzde popustiti. Odrpani vukodlaci ti prevaljuju omnibuse, polijevajuć ih petrolejom, izmet i odopad ljudski plazi iz svojih duplja i špilja, da sve popali i orobi. Đaci i radnici već su očitovali, da od sebe svaku zajednicu s tim divljim piratima i gusarima svečano odbijaju, a sa hordama, što sada na svoj račun najluđe bjesnilo tjeraju, bit će policija skoro gotova. Već su i čete u vojarnama konsignirane bile, te je General Saussier svu konjicu iz parižke okoline u ime pojačanja pribrao, pa se nije bojati, da zastupnici zakonite vlasti ne bi kadri bili, poremećeni red opet povratiti i uzpostaviti. Parižki đaci htjedoše si „Jux“ priuštiti, al su ga skupo platili, ne samo smrću požaljenoga Nugera, nego i s pogibelju, da ih se dovađa sa prostim petrolerima u savez. U takvim slučajevima vazda se sjećamo povjestničara, koji je čovječanstvu svjetovao, da se dobro čuva i pazi od onih vandala, što se u krilu velikih gradova kriju i povlače osbiljno ugrožavajući kulturu. Kako su strašne one nepodobe, što se sada svagdje pokazuju, gdjegod je nutarnji mir narušen i poremećen.“

To je blago rečeno, barem veoma čudnovat način govora. Mjesto da se pokudi, što su se đaci ne svome zvaničnome študiju, kako bi morali, već nećuđorednosti odali i posvetili, tuži se list taj samo na to, što se je prostota i fukara amo umiješala. Al dakako što je Highlifi, za koju je taj list skoro evanđelje, do moralnosti?!

Otu materiju dalje proslijediti, kako je izlišno tako i vrlo prljavo. Pa čim je koji list liberalniji, i

materijalistično satkan, tim mu je veća naklada i prođa, pa se to češće u bezbrojnim inseratima i oglasima opet i opet s nova izriče stavak: bankrot na moralu!

A ne možemo nego da i na drugu stranu toga bankrota upozorimo. Korupcija je već odbacila svaki stid i sram. To pokazuje n. pr. slijedeća uvrstba:

„Za izraelitičkog državnog činovnika, preko 40 godina stara, pruža se lijepa prilika, da uharnom ženitbom i u svojoj karijeri brže napreduje."

Zar to nije bezobrazluk i bezstidnost tjerati do vrhunca? pitaju punim pravom svi iole još čestiti i pošteni ljudi.

Ili, što će reći čitatelji ovome inseratu:

„Gospodin (29 godina star, neoženjen, katolik, častnik van službe, a pristupačan na dvoru), kome je karijera i svojedobna baština ujamčena, traži odmah u zajam 500 for. od takve ličnosti, koja je, ne sudeć nizko, distingvirano namišljena. Savjestni povratak i dosgodna protuusluga. Agenti izključeni, pod Chiffrom: „M. v. St. G. 3471" na odpravničtvo lista uz namiru."

Da si čeljad, što je u nižim slojevima, one što su gore kao podmitljivce zamišlja, ne može nikoga zadiviti. A dokazuje to još i ovaj inserat:

„1000 forinti u gotovom udilj onome, koji mladome naobraženom mužu priskrbi definitivnu činovničku službu, što će ga ovlastiti, da može nositi uniformu državnog zvaničnika. Diskrecija je stvar poštenja. Dopisi pod „činovnik", glavna pošta Beč."

A razumije li se što to znači? Ovdje se protekcija izrabljuje.

Opet drugi put veli se: „Ženidbom tako i tako stare djevojke može činovnik ili učitelj dobro mjesto

polučiti. Dijetni, činovni ili platežni razred je stvar nuzgredna, jer je protekcija po srijedi.“

Tko se iole u taj svijet razumije, moći će i sam vrlo lako pročitati činjenicu iz toga oglasa. Visok kakav gospodin želio bi se po što po to što skorije lišiti, mentovati i kurtalisati svoje dosadanje dosadne sveze, pa bi ju rad kakvome kukavcu možda i s pripadci o vrat objesiti. Taj će avansirati preskokom toliko njih zaslužnih prednjaka. A jer je tako bestidan, što iskvarenu droljetinu kakvog mogućnika uzima, mora ga — država naplatiti i nagraditi! Država, u čiju poreznu blagajnu moraju i siromaci svoje krvave pare uplaćivati, na zlo upotrebljuje, daklem taj krvavi novac u to ime, da se tek kakva bludnica podmiri i odšteti.

Nu dosta je. A da i ti navedeni primjeri ove vrsti ne mogu biti same iznimke, postaje jasno time, što se tome nitko ne čudi, i jer se izrabljivanje, protekcije i protuusluge drže i posmatraju kao takva šta, što se već po sebi razumije, i jerbo se zna, da je svijet — na moralu bankrot!

Samo još malu bilježku. Ako se od današnjeg družtva anarhistima i socijalistima dovikuje: Vi hoćete, da red izvrnete! Vi ozleđujete moral! Kakav će uspjeh moći ta prijetnja imati?! Napokon, što da kler čini? Liberalna štampa ne stoji pod njegovim uplivom, jer su im urednici i suradnici skoro bez iznimke samo u knjigama rođenih, al ne i krštenih zabilježeni. Što bi daklem on mogao tuj učiniti? A sluči se i to, da po koji pristaša bankrotskoga morala kao patron i svećenički krušac u svojoj ruci ima. Pa jao si ga onda njima, ako se ne bi držali, kan da podpuno vjeruju u duboki moralitet „stupova družtvenih“! Bankrot!

Kao zaglavak bilo nam dozvoljeno, da navedemo

riječi jednog zrelo mislećeg bečkog publiciste, što ih je napisao, kad je ono Vilim II. plemiće pozvao, da skupa s njime za Boga i za domovinu vojuju, te da se svojski zauzmu za vjeru, moral i red.

„Car Vilim neka si ma kojeg pravo kršćanskog bogoslova prizove, pa ako taj nije hinac i licemjerac te mu istinu rekne, onda će čuti, da kršćanstvo nema ama baš nikakva posla sa našim sadanjim traljavim družtvenim redom; jer je vas taj red i poredak, kako u svojim temeljima i osnovama, tako i u cijeloj izgradnji mu skroz na skroz protukršćanski.

„Ako pako religiju izključimo, onda će nam od morala i od reda malo šta ostati. Religija je fundamenat morala i reda; gdje ona fali, tu je zgrada na pijesku sazdana. A baš to je, s čega su naša vremena toli teška, i što cio svijet podržaje u grozničavoj trzavici i uzrujanosti. Svijetu manjka religija — a ne vjera, fali daklem praktično i djelotvorno kršćanstvo. Neka se ljudima daje nepatvoreno i neizplaknito kršćanstvo, pa neka se svijet postavi na temelje nauka božanskog Spasitelja, pa će u tren oka svi biti lišeni svih težkih briga i bojazni, kako za sadašnjost tako i za budućnost. Car Vilim je velik duh, a kao protestantski vladar sjedinjuje i spaja u sebi svjetsku i crkvenu vrhovnu vlast. Pa bi mu s toga vrlo lako bilo podati carstvu mir, družtvu red, a svojim podanicima zadovoljstvo, kad bi samo htio onu u Königsbergu izušćenu znamenitu izreku: „Napred s Bogom, a nepošten svaki koj svoga kralja napusti“, primijeniti u izmjenu sadašnjeg družtvenog nereda, sa odista kršćanskim družtvenim redom. Ali o tome njemački car kanda i ne sanja, pa je takva šta daleko od njega; jer je pravo kršćanstvo ljubav, a ne gramzenje za gospoda-

renjem i tlačenje, te jer kršćanska religija poznaje samo ravnopravne članove, a ne bogatune i sirotane, ili visoke i niske.

„Radoznali smo samo, dokle će se još tjerati to krivotvorenje sa kršćanstvom! Čeljad, ljudi, što po nauci Spasiteljevoj spadaju na vječnu odsudu, drže se u nas dobrim kršćanima, dočim se drugi, koji praktično kršćanstvo ne samo naučaju, već djelom i činom ostvaraju, — smatraju kao živi vragovi. Zlo su učinili dobrim, a dobro opet u zlo pretvorili! Gospodin Isukrst je doduše rekao: neće svaki, koji mi veli: Gospodine! unići u kraljevstvo nebesko, nego onaj, koji čini volju Otca moga, koji je na nebesima; ali danas je to tako, te se nebo onima obriče, koji su gori od samih pogana, dočim se one iz kršćanske obćine tjera i izključuje, koji po smislu nauka božanstvenog Odkupitelja živu pa tako živjeti i moraju.

„Zar to nije onda svijet tumbe ili na glavu postavljen? Pa kako da se tuj može još govoriti o religiji, moralu i o redu? Je li to religija, kad se mjesto ljubavi prokleta mržnja goji među ljudima i narodnostima, ili je religija to, kad bogati siromaka izrabljuje, tlači i operuša? Je li moral, kad krjepost gladuje a zloća i opačina lastuje, pa kad se vrijednost čovječja ne prosuđuje i ne važi prema svojoj ćudorednoj sadržini, već samo po svome materijalnom posjedu? Pa tek red! Divlje zvijeri u pustinji raduju se većoj slobodi, nego li mi šest tisuća godina stari kulturni ljudi. A k tome valja još i nuždnost pridodati, da se i taj postojeći kakvi takvi red tek samo silom dade uzdržati.

„Ali što ćeš? stara je to nedaća i mizerija ljudska. Jedno zlo rađa drugo, kano što to i pjesnik kaže: prokletinja hrđavog djela je to, da neprestano sve samo

zlim rađati mora. Ljudi bo su božanske istine, kako no se u kršćanstvu nalaze, iz broda izbacili, te je današnji družtveni razvitak i dotjerivanje mu tek prokletstvo onog hrđavog djela, što mora sveudilj samo zlim uroditi. Pa ne će biti ništa bolje, doklegod se drugo stanje ne uvede. Najprije mora nestati bogatstvo i siromaštvo, onda će se tek društvo ljudsko na drugoj bazi osoviti. Te je tako bar nade makar i za nedogledno vrijeme u kakvu takvu poboljšicu. Ljudi počimlju polako da se sami spoznaju, te se uče poznati ona prava, što im ih je Bog i priroda na radostima i žalostima zemaljskim podijelila. A s tom spoznajom, akoprem si ona put samo vrlo sporo utirę, počima nov život, novo doba. Kad jedared nestane ubogo i bogato, a s time i visoko i nizko, onda će se ljudi jedan drugome privikavati u uvjerenju i samosvjesti, da su svi jednaki, pa da su prednosti duševnih darova ne za to, te bi se time tko obogaćivao ili nad drugima zagospodovao, nego da se obćenitosti koristi. To će onda ono stanje biti, gdje će se religija, moral i red skladno u jednu cjelinu sjediniti, i kad će se dobro kao dobro, a zlo kao zlo upoznati. Dakako ljudi ne će ni tada posve zadovoljni biti — jer je nezadovoljstvo prokletinja iztočnoga grijeha, — ali obastat će bar ljudske prilike među ljudima, što sada, kako je poznato, nije baš svagdje. Pa ne može nikako biti volja Božja, da se ljudi međusobno mrze i gnjetu, jer Bog je dobar, on je ljubav; pa ako to nije volja mu, onda mora mržnja prestati, pa se mora ugušiti. A to potonje može tek onda biti, kada si ljudstvo družtveni red onako skroji, kako nas je to Spasitelj učio, a ne tako, kakav je sada. Redom zovemo ono, kad se jedan drugome svojevoljno podvrgava, a to, što se sada praktcira, zove se nasilje.

S toga se mora deviza: „Za religiju, moral i red“ promijeniti. Religija daje moral, a moral daje red; dakako ne takav red, kakav car Vilim i pruski junkeri trebaju“.

Teologično bi se autor gornjega za jamačno bolje i jezgrovitije izraziti mogao i morao. „Svijetu fali religija — a ne vjera, već djelotvorno i praktično kršćanstvo“. Ovako po prilici bi se mogli i mi izraziti. Al kao bogoslovu valjalo bi nam još nešto pridometnuti. Kanogod što je istinito, da bi vjera imala biti praktična, tako je ne manje sigurno, da je djelotvorna ljubav napram iskrnjemu tek jedan ogranak od stabla kršćanske savršenosti. Ali nije nama do toga, da sada i na ovome mjestu to pitanje dalje razpravljamo.

Opazit bi ipak samo još htjeli, da su rečenice: nestanje bogata i siromaka, visoka i nizka, pa proizvađanje sve samo jednakih ljudi itd., tek rečenice, što više čuvstvu, nego li umujućem razumu odgovaraju. Dakako te bi vrlo dobro bilo, kad bi kršćanstvo sve ljude obratilo i usavršilo. Ali u toj vremenitosti ne će se do toga nikada dospjeti, „quia pauperes semper habebitis vobiscum.“

3. Bankrot u socijalnoj politici.

Svatko, tko nije kod svojih očiju slijep, te ne će sam sebe varati i obmamiti, može si vrlo lako stvoriti pravi nazor o stanju velike pučke mase. Pa smo uvjereni, da je većina ljudstva to jur odavno i učinila. A ako mi ovdje ipak to pokušamo orisati, biva to više sistematike radi. Najprije se imadu realne prilike konstatirati, e bi se onda mogli odtuda izvađati zaključci

na izpravnost ili neizpravnost u ime lijeka i uztuka izmudrenih sustava, obzirom na njihovu narodno-gospodarstvenu sadržinu. Jer premda je ta monografija napisana ponajpače, da njihovu moralnu vrijednost iztraži i izpita, to se ipak ne može niti to obaći, a da se podjedno ne bi ti sustavi podvrgli i neposredno toli štetnu ležećoj gospodarstvenoj kritici. A takav postupak bit će tim manje napadan, odademo li odmah ovdje tu tajnu, što priličan broj otih pučko-gospodarstvenih sistema ili principa za stalno drži, da je poboljšica tuj napustom kršćanstva, da baš jedino samo takvim napuštanjem moguća. Pa se onda čisto samo po sebi nuđa, da se neosnovanost takvog nazora navodom činjenica bijelodano dokaže. Nasuprot prema čisto kršćanskim teoretičarima imat će se stvar tako udesiti. te im se dokaže, da se pomoćju tih idealnih stvari, sa pouzdanjem u Boga i sa na žalost toli rijetkom, al svakako poželjenom, pa donekle baš i absolutno nuždnom kršćanskom ljubavi, konkretna narodno-gospodarsvena pitanja ipak ne dadu riješiti, nego da nas mora pravo probiti i proniknuti, i da ljudsko družtvo treba da do djela i do čina korakne. Ne svaki, koji samo rekne Gospodine, Gospodine! unići će u kraljevstvo nebesko. nego tek i samo onaj, što volju Božju čini i vrši.

U pučkih je pisaca bio prije običaj, te su pojedina poglavlja svojih pripovijesti i razprava vazda odpočimali sa stereotipnim onim: bijaše nekoć. Pa ćemo i mi tako uraditi vadeći iz „Times“ a jednu vrlo poučnu pripovijest.

„Bijaše njeki židov, imenom Salomon Rosenthal: a posjedovao je u New-Yorku neki zavod za pribavu posala. Taj je dakle 18. prosinca 1890. godine najmio 75 českih radnika za zapadna Virginijska prigorja,

gdje bi imali zaposleni biti oko izgradnje željezničke pruge „Norfolk and Western Railway“ tamo do Ohija. Poduzetnici platili su Rosenthalu za svakoga toga kršnoga momka, što im ga je poslao po dva dolara provizije, makar što ni jedan njih nije ni riječi englezki znao, pa koji se nijesu dali pod nipošto na to skloniti, e bi pristali vlastoručno podpisali ugovor takav, koji se već više ne da razriješiti. Kad je taj sakati pazar obću pozornost u New-Yorku probudio, pa je za te sirotane i nešto novaca bilo pobirano, uputio se izvjestitelj Mr. Herce, obskrbljen zvaničnom punomoći od državnog „radničkog biroa“ u Washingtonu, da te jadnike iz njihove bijede izbavi. Rišuć putovanje svoje od Pocahontasa, zadnje željezničke postaje do Log an Country, gdje je bilo logorište tih nesretnika, veli Mr. Herce: „Ne će mi se ni da mislim na put ovih siromašnih bijednika, što su ga pješice, a većinom i bez obuće prevalili. Mora da su najgrozovitije muke podnašali, kao na kakvu putu u Sibiriju. Za tri dana i pol prešao sam više nego li petdesetak rukava potočnih, gdjegdje i na konju plivajuć.“

„Stigav u logor našao je ondje čovjeka mrka pogleda kao starješinu i jedno tuce nadzornika sve do zubi oboružanih revolverima i Winchesterkama. A čopor na lancima sapetih krvnih samsova udario je u strašno tulenje i zavijanje. Harambaša nijekao je s prvine, da bi tuj kakvih ćeskih radnika bilo, no poslije je to priznao, pa je neke od njih pred njega i doveo. „Bila su to ljudska bića najjadnijeg izgleda, što sam ih ikad u svome životu ugledao“, veli Herce. Svi su bili strašno blatni i tek za nuždu odjeveni. Kad su mu ti ljudi privedeni bili, drhtahu svi od straha i bojazni; pa tek onda, kad im je svoju pomoć i obranu

obrekao, priznade se jedan od njih imenom Hoffmann piscem onoga lista na neke New-Yorške novine, što je baš obratio pažnju na jadan im položaj. Pod sumnjom, da je to pismo napisao, bio je prije dolazka Hercova jedan od njih po imenu Lange, javno ustrijeljen, premda je taj nadzornik lažno tvrdio i uvjeravao, da taj Lange tobože radi u nekom drugom 15 milja udaljenom logoru.

„Mr. Herce našao je u tome logoru 14 českih radnika, trinaest mužkaraca i jednu ženu po imenu Mrazovu, s kojima se je 11. ožujka uputio na povratak u Pocahontas. „Ostavismo u logoru tridesetoricu jadnika, što Poljaka, što Talijana". Gdjeki od njih kušahu pobjeći, ali bezuspješno. Jedan od nadzornika reče pokazujuć prstom na buldoge: „Ovi tu će nam ih već natrag vrnuti, ako bi umáći htjeli."

„13. ožujka vratio se on natrag u Pocahontas, a českí radnici jedan dan kašnje. Nahraniše i obskrbiše ih nuždnim odijelom i obućom, a četvoricu njih poveo je Mr. Herce sa sobom u New-York. Trojici od osamljenih u logorištu radnika pošlo je sretno za rukom, te su poslije odande umakli. Prvi ih dan već sustigoše, tad kukavci pribraše kamenja i toljaga pa se zavukoše za neku pećinu čvrsto odlučivši, da radije vole i umrijeti, nego li se više u logor povratiti. Radi možebitne još blizine Mr. Hercove nijesu se progonitelji usudili, da ih na mjestu postrijeljaju. Svojedobno na ime, na svome putovanju iz Pocahontasa u logor izkusili su ti patnici već od Salomona Rosenthala, što ih ondje čeka. S revolverom u ruci silovao ih je, da idu gusto jedan uz drugoga, zaprijetiv se, da će svakoga onaj čas ubiti, čim samo iz reda izstupi ili malko zaostane. Putovalo se po silnoj mećavi i vijavici, a prvu noć

noćilo u nekoj osamljenoj podrtini i ruševini. Salomon Rosenthal nije im dozvolio niti toga, da si malo drvaca saberu, pa da si za ogrijev vatru nalože. A u samom logoru bijahu i za najmanje prestupke onih propisa, što ih niti razumjeli nijesu, određene ponajstrože, prave drakonične kazne. Ako su slučajno od svoje uvijek jednake hrane — crne kave i slanine — oboljeli ne mogavši raditi, tad su ih na najokrutniji, krvoločni način zlostavljali i na mrtvo ime izprebijali. Uz vrlo pretjerane cijene mogahu si oni doduše od nadzornika i ina jestiva odkupljivati. A na pritužbe njihove odgovorilo im se, da su takvi ugovori, što su ih svojedobno, a da nijesu to ni čitati umjeli, pod moraš podpisali i podkrižali; te im se i to reklo, da propisi dozvoljavaju bičevanje radi neposluha i zanemarenja u poslu. Izviše im se još i to kazalo, da ti iznuđeni ugovori vrijede za više godina. Tek prije njihova oslobođenja po Hercu izčekivala se baš opet nova četa radnika kao nadoknada mjesto onih, što su bud bolešću ili premještajem u druga logorišta redove radnika prilično prorijedili i umanjili.“

Na tu vrlo tužnu socijalnu sliku moglo bi se nadovezati i prisnovati više umjestnih opazaka pak i pitanja. Te bismo bili mogli to već i u prediućem poglavlju učiniti. Ta i to je dokaz bankrotstva na moralu, pa osvjedočuje svakoga, da materijalistično pojimanje čeljadeta, što bi rado pod svu silu da samo obogati, baš dugo ne pita i ne prebire, kako i kojim načinom bi to biti moglo. Al smo tu žalostnu povjesticu baš navlaš pridržali za tu treću točku, jer ona bijelodano odkriva jadno i kukavno stanje ljudi, što su voljni raditi, a ipak su bez posla i zasluge. Zašto su ti Česi svoju ljubljenu domovinu ostavili? Jer doma nijesu

svoje uhljeblje našli. A kao što ovi, tako se godimice seli tisuće i tisuće njih iz raznih država Evropskih, a još više ih putuje iz jedne zemlje najnaobraženijega dijela svjetskog u drugu, s ladanja se to hrli u gradove i u obrtne predjele, svagdje nuđajući mišice svoje za novac, pa se u svojim i onako prečednim tražbinama, mnogo puta, a na svoju štetu, međusobno još i pobijaju. Tako zvani poslodavci se tome dakako u velike raduju. U obilju radnih sila i leži ono za nje toli uharno sredstvo jeftinijeg proizvađanja. Pa je novije doba jako napredovalo u izumljivanju sve novih te novih strojeva i mašina. Te si kadar, da se jednom takvom tucete odnosno stotinu ruku prištediš, a uza to još ipak proizvedbu produkata pomnožiš. Mi ćemo poslije čuti, kako se na tima činjenicama stanoviti socijalni reformni planovi izgrađuju. Brojno smanjenje radnika, drugim riječima kleti uzdržaj od rađanja djece, pa prikraćenje radnih ura, kako bi uvijek podjednaki broj ljudi zaposlen biti mogao, odnosno morao. Predhodno upućujemo na neku drugu činjenicu. I u poljskom gospodarstvu sve se više širi uporaba strojeva. Parni plugovi, parna mlatila, parne mašine za vršitbu itd. itd., sve se to obilnije proizvađaju i upotrebljuju, al osobito od veleposjeda; prostim bo ratarima manjka nuždni novac, da si oni to nabave. A kod velikih gospodarstva prišteđuju se tako radnici. U prvi mah moglo bi to napadno biti, što ovi nezaposleni ne idu onda seljacima, jer se baš ti tuže, da ne imaju dovoljno poslenika i rabotnika. Ali promatrajuć tu stvar pobolje i iz bližega, nestat će začuđenja, jer seljak nije podoban i sposoban za utakmicu, ne može bo on radnika gotovim platiti. Pa je ovdje još i to po srijedi, što život na selu, prema onome: selo, selo, ne veselo, —

nije dosta zabavan i zamaman, te bi mogao mlađariju na okupu skupa zadržati. Mladež ode širom. A jesu li već ostarjeli ili u tvornicama izmoždeni, onda i onako već više nijesu za trudne i naporne poljske poslove.

Al popođimo sada malko dalje u risanju socijalnog stanja.

A opisivanje toga bit će ujedno i risanje socijalne nužde, bijede i nevolje. Pa o tome nema nikakve dvojbe, niti u krugovima tlačenih i podjarmljenih, kanogod niti kod njihovih tako zvanih ugnjetača i sileđija ili kajišara. Pri tome ćemo se držati i stanovita reda i susljedstva u vremenu, pa najprije opisati one obstojnosti, kakove su nekoliko desetaka godina prije bile. Tako ćemo doći do izhodištnih i dodirnih točaka za razna prispodabljanja, al ćemo ujedno dospjeti i do one spoznaje, da bijeda, što već tako dugo traje, mora u skoro pa nuždno dovesti do katastrofe. Dajmo prije svega komunistima između socijalista, da oni do riječi dođu, pa da nama svoj položaj orišu. A susljed misli im je po Marlou ovaj: „Koli žalostni prizor pruža postojeće (monopolističko ili liberalno) družtvo mislećemu motriocu! Kako su nejednako i nepravedno kocke među njegovim udovima porazdijeljene, koli oštre su opreke, između nužde i izobilja, među neimavcima i posjednicima! Jedni žive na krilu sreće, uživajući bez ikakva rada i posla, stanuju u palačama, okruženih od silesije dvorjanika i sluga, pa trateći i sprovađajući dane svoje u lastima, u veselju i u razkošju, te punom mjerom udovoljuju i najizhitrenijim svojim tobožnjim nuždicama; a drugi se potucaju i prebijaju u potleušicama i zemunicama, pokrivši golotinju svoju sa krpetinama i dronjcima, u znoju lica privrijeđuju i izra-

đuju u preobilju ona sredstva za uživanje, što ih prvanji u tutanj spiskaju i u ludo šerdaju, oskudijevajući pri tome na svemu onome, što životu vrijednost podati može. Mar i napor kadri su tek u vrlo rijetkim slučajevima, da im tužno stanje poboljšaju. Ćoravi slučaj je gospodar njihove sudbine i udesa. Još u kolijevci opredjeljuje potomka od bogataša na beztrudno uživanje, a onoga od sirotnih roditelja na tvrdi rad i posao, pa mu ni taj nije sasma siguran, već si ga mora često od imućne klase izprositi, koja si je prisvojila i prigrabila sva naravna dobra, koja sačinjavaju neobhodno nuždna sredstva za uzdržavanje našega života.

O kako je velika moć, što ju posjed podaje, a kako groznu i nečovječnu uporabu, ili bolje zloporabu čini s njime ta posjedujuća klasa! Ona otimlje ne zaposlenome pravo na obstanak i bitak, žigoše ga kao prosjaka, ako pruža svoju potrebnu ruku za mali darak, proganja ga kao klatež, ako posla tražeć naokolo hoda, pa ga okrivljuje sa krađe i otimačine, kad se drzne krutom nuždom prisiljen mašati za onim darovima neba, što si ih je ona sama prisvojatala. A ipak smo svi iz iste gline satvoreni, svi imamo jednako pravo na užitke života, svi smo rodnopravna djeca jednoga dobroga Oca, koji nam je naložio, da dobra, što nam ih je svima darovao, među sobom bratski podijelimo. Pravo na jednaki užitak rađa se već s nama, ono je vječito i nenapustljivo; a ipak sve ustanove naše, što stvaraju postojeći red, ne znadu a ma baš ništa o tome. Te ustanove, koje pravo nad sva prava niječu, jesu baš i uzrok one pogubne razlike između bogatoga i siromaška, a time i izvor nebrojenih onih zloća i opačina, što odande potiču: na ime ljenčarenja, lakomosti, oholosti i tvrdoće s jedne strane, a s druge krađe,

zavisti, mržnje i hinjene puzavosti. One su, koje čovjeka od čovjeka luče, pa koje nijete i uzpiruju one silne sebičnjačke interese i zlosretne stališke predsude, koje podkopavaju sreću obitelji, dočim za baštinom lakomu djecu upućuju na smrt roditeljsku, koje snizuju ženitbu do samog i pukog novčanog ugovora, a blud ili prostituciju čine za nuždnu privrijednu granu ili zanat ženske sirotinje! — Jasno je, da je to zlo odviše veliko, a da bi se lijek proti tome mogao očekivati od samoodluke privilegovanih; a mizerija tako obćenita, a da bi se poboljšica njena jedva mogla očekivati od milosrdne djelatnosti. Ta što su naše milostinje? Tek jedna kap u moru, jedno pješčano zrnce u pustinji. Što su svi predlozi i podhvati, koji su u ime preobrazbe našega družtva doslije učinjeni? Jadne i bezplodne polovičnosti, bez snage i bez dosljednosti. Ne od njih, već od posvemašnje obnove građanskoga družtva ima se pomoć izčekivati. S toga mora na mjesto dosadanjega reda, koji je lukavštinom i silom postao, stupiti drugi novi red, koji odgovara ljubavi i pravici, koji će zajamčiti svima članovima našega roda jednake životne pogodnosti, i koji će sve obvezati na jednako sudionstvo u sredstvima uživanja, u koliko ona nijesu puki darovi nebeski, nego u koliko postaju našim. Ali pošto tako stanje nije moguće uz priuzdržaj individualnog vlastničtva, — toga otrovnog jajeta, iz kojega se leže velika množina spomenutih bijeda, to se mora isto sa svojim zazornim reprezentantom, novcem, sasma odstraniti, pa se mora ljudska zajednica učiniti izključivim posjednikom svih zemaljskih dobara. A je li to jedared ostvareno, pa nema li više osobnoga vlastničtva, te prestane li dangubljenje, pa jesu li svi sa koristnim radom zaposleni, to se onda ljudsko družtvo

ne će više razpadati u ugnjetače i podjarmljene, u gospodare i u robove; pa će države prestat biti robijaški zavodi, te će odustat od toga, da uzdržava one silne čete bezkoristnih činovnika, pa ogromni onaj broj vojske, što izpija puku mozak, niti će biti od potrebe više kakvi sudbeni stolovi, niti tamnice, niti smrtne odsude. Obća blagostanje nastupit će mjesto dosadanje nužde, ne će biti oholisanja, niti lakomosti, niti mržnje, niti varke, niti krađe, niti pronevjerenja, niti prostitucije, nego će u srca ljudska uljezti ljubav i sloga, pa će veselo uživanje života biti obćenito dobro svih ljudi. Pa ako baš i ne nestane svih starih poroka, to će se oni ipak do neznatnih nekih pritruha bar u velike umanjiti."

A to su ujedno i osnove komunističnih svjetskih reformnih planova, kako se isti manje više izvedeni i dotjerani nalaze kod raznih stranačkih nijansa njihovih. Mi se predhodno ni ovdje ne ćemo upuštati u kritiku gore navedenoga, al si to pridržajemo za kasnije vrijeme, gdje ćemo naći dovoljno sgode i prilike, da dokažemo, kako ovakvi tobože poboljšajući snovi, ništa ino i nijesu, nego puke sanje i tlapnje. Komunizam bijaše i jest od vajkada nesposoban, a da bi kadar bio ma i samo omanji dijelak svojih obećanja ostvariti. U apoštolskoj crkvi je iznimno samo za kratko vrijeme, i to ne od sviju, neki komunizam dobara obstojao, jer je crkva tada odista bila obćina svetih. Te je komunizam sustav za svete, i još u neke i za utamničene. A svetci nam za jamačno baš nijesu naši suvremenici, kako se to iz druge točke vidi. Tamničarski pako položaj nije od trajnosti.

U čem smo mi suglasni sa prije navedenim, nalazi se u kritičnom dijelu: prilike većine su takve

kako su gore orisane, dà obzirom na razne zemlje i gradove razmjerno, još i gore. Al čujmo o tome još i druge kompetentne glasove. Francez, Linguet, napisao je jur prije 100 godina slijedeće: „Glas prirode odzvanja u srcu svakoga naviješćajući, da su se ljudi rodili kao slobodnjaci i podpuno si ravni . . . A faktično se prikiva svaki čovjek, koji svjetlo ovoga svijeta ugleda, uz onaj strašni lanac, što se družtvo zove. S tim njegovim uvršćenjem žuri se pod izlikom, da jednom postane karikom toga lanca, pa se upliće u takve obveze, što ih ne može niti spoznati, a još manje izvršiti . . . Lukavost i sila odlučile su, čiji da je posjed ove zemlje . . . A složiše se u tome, da će tuj imati dijela tek oni, koji taj barjak slijede, a da ne preostane ni najmanji kutić kao zaklonište proti njihovom tiranstvu. Bogataš tvrdi bezobrazno, da je samo on ovlašten da misli, a misli neprestano samo o tom, kako će siromake ugnjetavati, iz straha, da se ovi ne bi podigli, pa se svojom silom drugačije poslužili, nego li on traži . . . Pravica je, kako pravnici uče, sveudiljna volja dati svakome svoje. Al siromaci nemaju drugo što doliš svoje sirotinje, što im daklem mogu dati zakoni? Ta ti zakoni baš zaštićavaju preobilje proti napadaju fukare. Najveći odpor i silu pa snagu svoju izražuju zakoni proti onima, koji bi baš ponajpotrebniji bili njihove zaštite. Skrojili su ih bogati u svoju vlastitu korist, to su tvrđe, koje su oni podigli, a u carstvu svojih neprijatelja . . . Odstranjenjem feudalstva ne namjerava se pod nipošto razoriti monopolstvo bogatstva, jer velika masa mora i u buduće kao što i doslije životariti od svoje nadnice. Mjesto feudalstva dolazi fukara. A pod tim imenom ne razumijevam ja nikako one bezposli-

čare, dangube i izjelice. što se svojevoljno lišavaju svoje slobode, postavši druzi u luksusu. na ime sjajno odjeveni lakaji sujetom svojih gospodara, a tovljeni i gojeni njihovom ludom razsipnošću. Gradovi i sela krcata i prepuna su druge vrsti fukare. koja je od onih čankoliza sila brojnija. koristnija i marljivija. koja je poznata pod imenom radnika. Ti se ljudi ne prče i ne koče u sjaju luksusa. nego obilaze zaogrnuti u dronjke, u odijelu sirotinje. bez ikakva dijelka onoga preobilja, koji bi ih prema radu njihovu išao. Koju im korist donaša sloboda? — Strah. da će od glada skapati . . . Robu se pruža kukavna hrana i onda kad nije radio. A što će biti od tobože slobodnoga, kad mu posla nestane? Tko se za njega brine? Tko će time što izgubiti. ako napokon podlegne gladu i nuždi? Tko se još brine za to, da se takav kukavac živ održi? Rob ima vrijednost za svoga gospodara radi novca, što ga je zanj izdao: a slobodnoga radnika dobiva razkošni gavan badava. Za vrijeme robstva imala je ljudska krv svoju cijenu, a to je bila svota, za koju je bila kupljena. Odkako je kup prestao. propala je i vrijednost. Pri vojski cijeni se rovokopač manje, nego li tegleće kljuse, jer je takav konj vrlo skup, a kopača dobiješ bádava. Sa ukinućem robstva predoše vojnički nazori u građanski život, te se svaki imućniji građanin stao držati poput nekadašnjih vitezova."

K tome umjestno opaža slavni Schäffle: „Tako je mislio i pisao Linguet u vrijeme ono. kad je cijeli svijet, prepun oduševljenja za liberalizam. obećao sebi, da će se po njem družtvo osloboditi od svih zala, što ga tište."

Perin govori o mizeriji. što je već svagdje za-

vladala: „Kako je žalostno na to misliti, tako je opet istinita tvrdnja, da svake godine pa i kod bogatih i imućnih naroda, neki dio pučanstva skapava od nužde.“

Todt riše tu stvar kao živi pakao. On veli: „Danas ne može nitko, koji ma samo i površno novine čita, te otvorenih očiju tim velikim vašarom života prođe, nijekati, da opreka između silnog bogatstva i strašnog siromaštva raste u neprestanim omjerima, te da se na socijalnim ljestvama srednja popriječna drvca ili sbiće polomiše na toliko, da tako zvanog srednjeg stališa baš vidom nestaje. A bijelodano vidi se ta nezdrava tendencija u velikim gradovima. Tu se ta opreka očevidno prikazuje u pojedinim gradskim dijelovima ili kvartima, od kojih po gdjekoji tek puki proletarijat, a drugi sve same bogatune u sebi krije. Ovdje se vozika na kotačima od gume, a ondje se ih s poderanim podplatima, ili i bez njih, bosonožke brusi i nabada; ovdje se konakuje u velebnim palačama, gdje sama vrata stoje kadkad mnogo stotina talira, a ondje su i po dvije obitelji nakrcane u uzkom prostoru, ili visoko gore čisto pod samim krovom, ili duboko dole u vlažnim podrumima, ovdje se oku smiješka sav mogući luksus i razkoš u namještaju, a ondje putuje polako jedna nuždna stvarca za drugom, i to na uvijeke, u zalagaonice. Ovdje se uživa u biranim jelima i finom piću, dočim se ondje lakomo i halovito glođu jur skvareni, i iz samog smeća brižno pokupljeni kuhinjski odpadci bogatih gavana.

U velikim gradovima ne može se proletarac oteti veležalostnome razmišljanju. On trudno pomaže izgrađivati palače i ine prostorije namijenjene osjetnome uživanju; on čita na ulicama po svim uglovima i na objavnim stupovima što većim slovima, gdje i kakav

sve raj uživanja i naslada bogatima namiguje; on vidi i gleda sjaj, blistavi ures i skupocjeni nakit haljina u izlozima, ludi luksus nakrcan na tjelesima mimohodećih prolaznika, on pogleđe i poziruje onamo gore do sjajno razsvjetljenih prozora, odkale mu do ušiju dopiru glasovi vesele i obijestne pjevanke i burnoga plesa; kliktaji bahantske nestašnosti i razkalašenosti zuje mu sve u ušima, a sjajne kočije žure se punim kasom pokraj njega, krijuć u sebi čeljad i situ i presitu, a sazdanu od iste puti i krvi kao i on što je, dočim mu doma žena i djeca sve patnje oskudice i siromaštva obilno kušaju, živeći mnogo puta s dana u dan tek jedino u nadi na kakvu kukavnu večericu. Možemo li se onda čuditi, ako mu se srce stišče od grčevite zavisti, pa i pijest u džepu ona pijest, koja bi često puta bila toli voljna raditi, ali ne može, jer za nju posla nema.“

A posljedica takvih opažanja može, kako Todt nastavlja, samo dvojaka biti: „Ili se proletarac napram bogatstvu sretne te manjine drži kao tupeljak i podpuno odani fatalista, poput poživinčenog roba u Grka i Rimljana, samo s tom razlikom, što on taj sakati red stvari drži za vječitu Božju odredbu, pa se i tješi: ja sam za bijedu rođen i određen, tako mi je suđeno, pa se protiv toga ne da ništa učiniti; — ili počima i on kušati svoju misaonu snagu o toj činjenici, koja ga se tako jedko tiče, izpitujuć duhom svojim one gospodarstvene zakone, što su joj podlogom, riječju postaje filozof. A socijalizam je praktična filozofija.“

S gdjeke strane su na opisivanja, kao što su gornja, odmah pripravni sa ovim izgovorom: Siromaštva je uvijek bilo pa će ga vazda i biti, te se ne da izkorijeniti. Došlo je sa iztočnim grijehom, te ostaje, kao

što i sve mu posljedice u toj suznoj dolini. Ili ako se baš ne ćutiš pobuđenim, da se odaš kršćanskim reminiscencijama u tom žalostnom položaju, onda veliš: bogatstvo i blagostanje je posljedica krjeposti i djelatnosti, a ne puki dar i poklon prirode. Siromah nije postao po slučaju siromah, ili hotimičnim zahvatanjem tuđih hira, on nosi posljedice siromaštva, možda i krivnju svojih predaka, a možebit baš i svoje vlastite nesposobnosti, nećudorednosti, lijenosti itd. Svakako može tko biti, a da mora nositi tuđu krivicu, kanogod što opet drugi bez svojih vlastitih zasluga uživa plodove tuđeg rada i vrlina; ali ta razdjelba tuđe muke i zasluge ili krivnje nije svojevoljna, nego se osniva na životnim t. j. bitnim zakonima družtvenog života. Pa je nad silom, što ju taj zakon vrši, drugi viši zakon: suae quisque fortunae faber: Rad i krjepost uzdiže iz siromaštva i bijede, a lijenost i zloća vodi natrag u siromaštvo.

Na takve pokuse, da se po njima raztumači cijelo to tužno pitanje, dalo bi se baš mnogo, al i ništa odgovoriti; već prema tome, kako se stvar shvaća i uzima. Oni su doduše istiniti, ali podpune istine ne sadržaju. Zadnji stavci su umjestni za njekolicinu ljudi, ali tih je tako malo, da ih se može s vida pustiti u velikom socijalnom pitanju. A predidući stavak Tübinžkog moraliste o bitnim zakonima družtvenog života mora se potanje analizirati, što ćemo na drugom mjestu i učiniti. Ovdje neka je dosta primjetba, što i mi zakone družtvenog života više teretimo i okrivljujemo radi socijalne nužde i bijede među masama, nego li hrđavi upliv pojedinaca. Al baš za oto mi te zakone ni ne držimo spasonosnima, nego prije pogibnima. S toga i svojski o tom radimo, kako bi nastala što skorija pro-

mjena. A na drugom mjestu govorimo o tome, kako je manjkavo i nedostatno kako stanovište asketično tako i fatalistično predanje (resignacija). Askeza, to jest hotimično i dragovoljno primanje pa i samonalaganje otežih djela, pregaranje, odricanje i snašanje je dobro. Askeza podaje čovjeku vlast nad samim sobom, čineć ga savršenijim itd., al ona ne spada na obveze i dužnosti. A prosti je fatalizam, bio sad forme mohamedanske ili napola kršćanske, uvijek zločesto svjedočanstvo po razum ljudski. Pa zato i nije baš tako čest. I najpriprostiji trči k liječniku i u ljekarnu, ili barem nadrivraču, u koga već povjerenje ima, ako je njemu ili stoki mu pozlilo. Pa mu nije ni na kraj pameti da rekne: Bog je to zlo poslao, ako hoće, može on to i bez ljekarija opet odvratiti, a ne htjedne li, to ipak ništa ne pomaže. Doista ovako nitko ne misli, tiče li se njega. Samo u takvim slučajevima, gdje pogibelj nije baš tako bliza i sigurna, pa bi odvraćenje prijetećega zla možda skopčano bilo i sa ovećim troškovima i mučnim neprilikama, a da se ipak ne bi za sigurno dalo odkloniti, onda se dakako znade puk kadkad malo fatalistično držati.

U ostalom nema puk čisto ništa protiv toga, da higijena što moguće bolje i uspješnije djeluje proti pošastima i bolestima, i da bude i dovoljan broj svijestnih i izkusnih liječnika na poslu, da poremećeno zdravlje poprave. Pa je puk u to ime i vrlo blagodaran, držeći se svetoga pisma, koje te prikorava (Eccli 38. 1.), ne zoveš li liječnika na vrijeme. Te je razum baš za oto ljudima i dan, da se s njime posluže kako treba.

Moguće da je bogatstvo i siromaštvo, ono radinošću a ovo lijenošću nastalo, ali jamačno ona nijesu beziznimni učinci osobne samovolje. Družtveni zakoni

razdjeljuju svjetlo i sjenu, a pojedini mogućnici tome samo pomažu, koristeći se sebičnjački tima zakonima, da slabije gnjetu i izrabe. S toga se ne smije smatrati ni same socijaliste udilj buntovnicima i rovarima, jer i kada oni žele, da se izprave ti družtveni zakoni. A zakoni se moraju krojiti ili popravljati prema izkustvu i prama znanosti. Dakako da moraju uvijek odgovarati naravnom i božjem moralu.

Po naravskom zakonu i po božjem propisu nema nikakvih protekcija u onome smislu, kan da bi ljudski zakoni morali pomagati jednima, kako bi mogli izvlastiti velike mase ljudstva. Ljudski zakoni su nasuprot dužni, da omoguće, kako bi mogao svatko sam biti kovač svoje sreće. Slučajeve nesreće ili potežkoće, što od prirode, kako vele, elementarnim silama po božjem pripuštanju ili poslanju, nastanu, ne podnaša čovjek baš u svim prilikama mirno i ravnodušno. S pravom traži, da ih od sebe odvrati ili ublaži vlastitom snagom i pomoću drugih. Ne pođe li mu to za rukom, osjeća bol i žalost, pa se možda gorko tuži ili čak i zaplače, ali ne očajava niti postaje malodušan i bezglav. Snađe li ga pako tako što od ljudi, kad se nerazborom ili pače zlom, jer stranačkom, voljom mogućnika dobra i koristi zemaljske nepravično podijele, onda se čovjek, koji svojom glavom misli, u duši svojoj tome nikako ne podvrgava, a s polja tek na toliko, u koliko se vidi na to usilovanim, noseć u srcu svome ogorčenje i nezadovoljstvo.

Budi nam dozvoljeno, da u kratko upozorimo na socijalno stanje u Austriji. Kod nas htjede nekoć, kao što je poznato, neki ministar (Beust), da zaniječe obstanak, al još više akutnost i oštrinu socijalnog pitanja. Dopustiti se svakako mora to, da u agrikulturnim zem-

ljama socijalna nužda tako lako do kulminacije ne dospijeva, na ime do glada i nužde i do skrajnje nevolje, — osim da nastupi duže trajuća i sveobća nerodica. Ali gdje su danas već te čisto poljsko privrijedne države? Svagdje se to trse, da industriju na noge podignu, svagdje su se čisto ukopistili, da bud umjetno ili naravnim putem podižu velegradove. Kraljevstvo, što se može podičiti i ponijeti sa kakvim gradom od milijun stanovnika, hvali se u velike pa mu čisto zavide, kao da takav skup sjaja i lasti, već po sebi zajamčuje sigurnost obćoj sreći. U novije doba pristupiše i agrikulturne države slobodnoj i svjetskoj trgovini, kadkad sa neznatnim priuzdržajima, a kadkad i bez njih. Time je svjetska cijena za obrtne i poljske privrijede i ondje počela gospodovati. Time je evropski radnik prisiljen na utakmicu sa kinezkim kulijem; a velikim porezima, nametima i svakojakim prirezima preopterećen, te pod težkim bremenom vojničke i domobranske dužnosti skoro iznemogli evropski ratar, sa veleproizvodnicima u Indiji i u Americi, u Egyptu i u Australiji. Staro ono mnijenje, da je velika sreća živjeti u agrikulturnoj državi, već je antikvirano, jer se materijalna nužda to više već ušuljala i kod proizvodioca živežnih sredstava. Koristi odtuda su tek onima ostale odnosno prišle, koji u veliko tjeraju svjetsku trgovinu, pa kojima je sve svejedno dali kuli ili austrijski ratar glad gladuje. Ta pogled jedan bačen na našega ratara, kad je ma i svečanom svojom nošnjom zaodjenut, a drugi na ljetne goste i milijunare u kojem ladanjskom ljetovalištu, kaže onome sve, koji samo misliti znade i misliti hoće.

I u poljodjelski ili ratarski život uprla je već socijalna nužda svoje staklene oči. Imade sela i cijelih prodolica, gdje tifus od glada za pravo nikada ni ne

prestaje. A imat ćemo zgode, da orišemo pojedine slučajeve. Za sada upućujemo na vrelo, koje je veoma sigurno, jer je savjestno statistično sastavljeno. A to su ona iztraživanja i izvidi, što ih je austrijski „mjesečnik za družtvenu znanost“ od baruna Vogelsanga izvesti dao sedamdesetih godina, pa koji su pri svome objelodanjenju u velike svijet zadivili i punim pravom čisto iznenadili. Tko je uzčitao socijoložke članke bečkog „Vaterlanda“ onih godina, dok je Vogelsang bio duševnim pokretačem i vođom toga lista, taj ondje nalazi takvih opisa, s kojih ti se mora koža ježiti. A od onda nije ništa bolje postalo, nego je još i mnogo gore, ne samo kod nas u Austriji, nego i druguda. Dokaza za to pridonijeti ćemo kašnje; ne s toga, da se zgražamo i tresemo, nego da si nuždnu predpostavu poboljšanja, na ime spoznavanje našeg jadnog položaja, stvorimo i proširujemo. A u tom pitanju biti orientiran je to nuždnije, što socijalistički listovi u užem smislu, možda kadkad i premrkim bojama rišu; ali su ipak u tome bolje upućeni, nego što su to mnogi mjerodavni krugovi. Listovi gospodujuće liberalne glavničarske klike ne bilježe na žalost ob istini tamo dole ama baš ništa. Tamo je za njih samo „gukava fukara“, i ništa više. Mi se već odavno bojimo, da će, uztraje li još i nadalje ta nojeva igra, neka silovita provala te gukave fukare gospodujućoj klasi pribaviti još takvih prilika, kakve su koncem prošlog stoljeća bile na dnevnom redu u Francezkoj. A sjajni i slavni spomenik bit će vazda za kršćanske socijale, što nijesu tako kratkovidi i ćoravi kod očiju bili, nego da su ozbiljno smišljali te i sada mozgaju o socijalnim ustanovama; dok gospodujući liberalizam skupocjeno vrijeme izlišno trati sa fakcioznim stranačkim prepirkama u zakonodavnim

saborima, sa nečudorednim mešetarstvom, sa varanjem i sa semitskim namigivanjem u štampi.

I u Austriji zavladala je med velikom množinom pučanstva gorka mužda. U novospečenom „Vele-Beču“ sa svojih poldrug milijuna stanovnika, nije više nikakova rijedkost tifus od glada ni u sasvim normalnim prilikama, pa čak i iza obilate i blagoslovljene ljetine. Najgorče oskudijevanje i pregaranje je često udes ponajčestitijih i sasma osposobljenih radnika, ovdje i drugdje.*)

Al ni ladanjskom pučanstvu nije ništa bolje. U neke samo i kao predhodni primjer budi ovdje navedeno, što je štajerski poslanik Morre u bečkom rajhsratu pripovijedao. U blizini Gradca, daklem u jednome od najbogatijih predjela, vidio je dvije žene, gdje u polju plug vuku, dočim je mužkarac pred drljaču podprego mršavu kravicu, dotjerivajući tako one po čeljadi uzorane brazde i slogove, da se sjeme bolje primi. Koli velika nužda mora da je ondje, kad same žene zauzimlju mjesto tegleće marve!

Prema prije spomenutom mjesečniku trebala bi obitelj jedna sa dvoje troje djece školarčadi u velegradu poprječno 780 for. na godinu. Al je ondje ujedno i to uglavljeno, da je faktični najviši prihod jednoga radnika poprečno 400 for., dočim je najmanji samo 200 for. Bar jedno 70% od radničkog pučanstva ne

*) Grof Coronini reče u 272 sjednici austrijske zastupničke kuće 1. marta 1883. ovo: Htio bih pred vas iznijeti činjenicu, iz koje ćete možda razabrati, da sa svojim nazorima (o velikoj mizeriji), nijesam baš sam. Iz izvješća bo bolničke uprave naše zemlje proizlazi, da godimice raste broj onih osoba, koje baš glavom dospiju do perijodičnog ludila u našoj pokrajini, da za opetovni slučaj padnu u neizlječivu tupost.

smije na to ni misliti, da bi mogli svoje potrebоće normalno podmirivati. Mi ćemo sada iz „statistike Brnskog trgovačko-obrtničkog komorskog okružja za 1881.“ povaditi nekoliko brojeva:

Svilna industrija u Chrostau, Fraiu, Nikolsburgu, Tribavi, Zvittavi i Zlabingsu: Popriječna zarada godišnja za one pri stolovih uz 11 sati dnevnoga rada 162 for. 66⅔ novč., a za pomagače 182 for. 99 nvč.

Obrt u konopljenoj i lanenoj robi, u Brnu: tkalci 16 sati rada na dan, godišnja zasluga 364 for.; prelje uz isto posleno vrijeme 195 for., nadnica godišnja zaposlenih žena uz 12 satni rad 135 for.

Bojadisanje lanene i pamučne robe, tiskanje ili valjanje i apretiranje u Kanitzu, Seelovitzu i Moravskoj Tribavi: Godišnja zarada bojadisara, valjara, strojotiskara i podoborezača pri dnevnom poslovanju od 12 i pol sata 244 for. 20 nč., pomagač 145 for., radnice 95 for.

Kottonsko ili ciceno tkalačtvo u Moravskoj Tribavi: Godišnja zasluga uz 12 sati na dan: tako zvani ceduljar 251 for., tkalac 196 for., nadničar 196 for., prirednik 140, namatač 112 for.

Fabrikacija čipaka i tüllova u Lettowitzu: Godišnja privrijeda uz rad od 10 sati i tri četvrta 225 for.

Tkalačtvo parheta, domaći obrt, godišnja zasluga 165 for.

K tome opaža bečki „Vaterland“:

Te zasluge su prava sprdnja i ruglo, pa podobne i upravo dostatne, da od glada svisneš; pri čemu nezaposlovani obiteljski članovi moraju ići prositi, te se zadnji kaputić, što ga radnik baš na sebi ne nosi, mora pošto poto prodati. Ali ako ukupno radničko pučanstvo svoju djecu i iznemogle starce mora slati, da prose,

pak uztraju li takve zaslužbe ma samo i pol godine — a ne kao što faktično jest kroz desetke godina — što se još u njih može i naći za prodaju? U kakav desolatni fizični i moralni položaj dospijeva napokon takvo izmoždeno pučanstvo, kome glad iz očiju viri? Mogu li im sinovi još oružje za državu ponijeti? A uza sve to, dogodilo se pri vijećanju neke komisije, što je imala urediti jadne prilike mnogobrojnih ugljara, da je jedan liberalan član njezin ministra zaklinjao, da se vlada podnipošto ne bi miješala u pitanje o zasluzi i naplati.

Uz te i slične kukavne zaradne prilike takvo što dakako lako se razumije, ali je baš nevjerojatno, da bi mogla monarhična vlada jednoga carstva i nijema i prekrštenih ruku stojeć trajno gledati, kako se pučke mase duševno i tjelesno upropašćuju po klasovnim interesima pojedinaca. A navlaš velimo „trajno“, jer se liberalno-gospodarstvena bludnja mora prije mnogo radikalnije odagnati iz glava i srdaca ljudskih, nego što će biti vlada kadra, da pravednosti i državnom temelju izvojšti i na tome polju ono mjesto, koje ih ide.

Radničko pučanstvo ima dan danas samo jedan zadatak, i to da štedi i opet štedi na stanbini, na živežnim sredstvima, na odijelu, na troškovima i izdatcima u ime dječje obuke, pa i na samoj dostatnoj i toj dobi uzrasta baš preko nuždnoj prehrani i obskrbi. S toga se ti kukavci zadovoljavaju sa tamnim i vlažnim podrumskim škuljama, sa bezsvjetlim dvorištnim komoricama sužena prostora, sa hladnim i žalostnim podkrovnim luknjama, kamo se uzpinjući izvrgava čovjek mnogim plućnim bolestima.

Al čujmo dalje, što je vanredno vrijedni neki

obrtnik iz vlastitog nazora i izkustva o bečkim prilikama objelodanio u „Vaterlandu“ br. 45. g. 1883.:

„U nekoj Hernalskoj ulici je prostorija, što je prije služila kao magazin. Nu pošto je tuj smještena roba radi prevelike vlage sasma propala i pokvarila se, to se morao izprazniti taj magazin. Al kućevlastnik htjede se ipak svojom prostorijom okoristiti, te ju iznajmi nekom drvodjelcu. Prostor je taj po prilici pet stopa širok, a osam do devet stopa dug. Staklena vrata služe mu i kao prozor. Pred ulazom je smetište. A namještaj mu je uzana postelja, peć, jedna stolica i jedan sanduk. Tuj stanuje troje odrasle čeljadi, i plaća za to kužno leglo mjesečno pet forinti stanarine.

U istoj kući prebiva i jedan oporezovani postolar. Stan mu sastoji iz uzanog dućančića isto tako uzke komorice, što ujedno i kao kuhinja služi. Postolar taj radi za jednog veleobrtnika. te struke iz nutarnjeg grada, pa tvrdi, da svoj posao sila uharnije unovči, nego li plačidruzi mu, pošto baš te njegove izradke dotični konfekcioner upotrebljuje za poslugu mušterija, kojima inače vrlo težko možeš udovoljiti. Oženit je, ima četvero djece i tri šegrta. Svih tih devet osoba stanuju u spomenutim dvijema uzanim prostorijama. Hrane se evo ovako: u jutro dva deka kave, šest deka kavinog surogata, dvanaest deka šečera, što skupa stoji 13 novč.; u podne isto tako, po podne opet tako, a na večer kilo koruna i iznimno za 10 novč. proste kobasice (Presswurst). K tome se svaki dan kupi mlijeka i kruha za 30 novč. A preko nedjelje kuha se jedared — već kako to novčana sredstva dopuštaju — $^{7}/_{10}$ ili cijela kila mesa.

Prema tome potroši naš postolar za sebe, ženu, četvero djece i za tri naučnika popriječno jednu forintu.

Priračuna li se k tome dnevice za stan, porez, obuću, odjeću itd. 80 novč., to će svega izaći 1 for. 80 nč., kao svakdanji potrošak. Pa pošto se rad i posao baš toga postolara iznimno dobro (dakako u smislu naših konfekcionara) naplaćuje, možemo si misliti, kako li da oni živjeti moraju, koji ne mogu za svoje produkte polučiti takve iznimne cijene. Uz to se radi od rane zore do mrkla mraka, pače ne rijedko mora i dvanaestgodišnja kćerka našega cipelara tamo do pol noći raditi pri šivaćem stroju!

Kako li ona tri šegrta izgleđu i kako zajedno u jednom krevetu spavaju, može si svaki i sam predstaviti. Moglo bi se pitati pa zašto ne spravlja majstorica kakvu tjesteninu, za koji bi trošak možda manji bio, negó li što je onaj za kavin surogat. Naša majstorica mora svome mužu pomagati, pa svaki čas koristno upotrebiti, samo da se posao svrši. Pa kad bi se ona dala na spremanje krjepčijeg jela, sustegla bi se time od posla; s toga i može pripremiti samo takvih jestvina, koja ne išću baš puno vremena niti pažnje.

U istom je gradskom predjelu stolar, koji izrađuje naslonjače i divane, a ima zaposlene četiri kalfe i osam do devet naučnika, a uza to i sam marljivo radi, pa može jedva jedvice da smogne stanarinu za kuhinju i sobu. Svi naučnici spavaju u radionici. Dnevni rad zimi jest trinaest sati, a ljeti četrnaest do petnaest.

U četirima meni poznatim stanarskim kućerinama, u Währingu, u Antunovoj i Aninoj ulici, plaća se stanarina nedjeljno, pače i svakog pojedinog dana. A stanari su maloobrtnici: postolari, krojači, crijevari, iglari, ličilci, pa poslenici oko igračka i pokućtvenih radnja itd. Popriječna nedjeljna zaslužbina jedne obitelji ne nadilazi 4 for.

U nekoj bivšoj tvornici nalazi se sada cijela naselbina raznih obrtnika: perača, cipelara, šivača rubenine itd. Što im je nuždno kupuju si kod nekog kramara, koji ujedno toči pivo i vino. U tom dućanu kupio sam komad hljeba. Kad sam prolazio dvorištem, pogledavalo je malo pseto lakomo na kruh, s toga sam mu komadić dobacio. U taj čas skoči iz ondje stojećeg praznog sanduka dijete na psića i otme mu onaj komadić kruha iz ralja. Dao sam se po tom djetetu voditi do matere mu, neke pralje, pa ju stadoh pitati i izpitivati o njenim privrijednim prilikama. Pripovijedala mi je, da uzprkos najnapornijega rada ipak nije kadra zaraditi toliko, da se preko tjedna može bar jedared do sita najesti. Misli i ovamo i onamo, al petnaest novčića su joj neobhodno nuždni, da od glada ne skapa. Ali čim prispije vrijeme, kada valja stanarinu namiriti, onda se mora i jela odreći, samo da nuždno skuca. Dalje nijesam pitao.

Između Hernalsa i Dornbacha nalazi se nekoliko kuća; jedan tamošnji trgovčić kupuje petrolej svę na litre, budući da nema veće prometne glavnice. Taj mora danomice po dva i tri puta odbrusiti u Hernals, da kupi nuždne viktualije. Uz koju cijenu ih opet on dalje prodaje, dade se iz rečenog lasno omjeriti.

Neki bravarski majstor radi sa četiri kalfe i sedam do devet šegrta, koje čim ih oslobodi odmah odpusti. A pošto majstor proizvađa samo ormarske brave, može se svaki domisliti, koliko li ti naučnici nauče u takvoj radioni. Vrijeme za rad je za poslenih dana dvanaest sati, a nedjeljama i blagdanima po osam do devet ura. Ali naučnici pridržavaju se još i duže, kanogod što u obće za njih i nema uređenog radnog vremena. Pa premda taj svojoj struci vješti bravarski majstor i sam

svojski radi. nije mu ipak i uz tako silno izrabljivanje kalfa i šegrta moguće, da više od dva puta preko nedjelje jede mesa!

Na to opaža uredničtvo lista:

„Onome se odista baš ne bi moglo zavíđeti, koji bi uz takve prilike imao još srca, da svijet bodri na kvijetizam, da sistematično osiromašenje radničkog sloja priznaje kao princip, što ga je tobože „znanost priznala i izkustvo potvrdilo"! Takvoj nadri-znanosti nestaje danomice vidno svakog ugleda, pa se nadamo doskora doživjeti onaj čas, gdje će se ona razkrinkati i upoznati kao jedna od najsudbonosnijih bludnja, što su čovječanstvo ikada zarazile. Duh kršćanstva je već mnogim uživljenim bludnjama vratom krenuo; duh je živoga, praktičnoga i u djelima ostvarenoga kršćanstva, koji spasava cio svijet.

Mi te riječi posvema podpisujemo, te prelazimo za sada bez ikakve daljnje primjetbe k posmatranju socijalnih prilika na ladanju. Tkalačka obitelj, u kojoj samo muž privrijeđivati može, imade za potrošak maksimalnu zaradu godišnjih 120 for., a kadkad tek 60—90 for. Što smije takav tkalac jesti? Prema točnim izviđenjima, piše „Vaterland", glasi mu jestvenik godine i godine evo ovako: „Preko godine: mesa 4—5 kilograma (Božić, Uzkrs, Duhovi); kruha 320, koruna 205; skupa 530 kilograma.

Ta hrana razlikuje se ne samo količinom, nego osobito i kakvoćom svojom u velike od nuždnog normala; na mjesto hraniva mesa i hljeba, stupa tuj slabo hranivi krumpir i jadna tekućina od kave, bolje rekav cikorije, koja želudac kvari. Pa baš ta hrana rađa ono pokoljenje, što ga bogati svijet sa prezirom i gnjušanjem „gukavom fukarom" naziva, a da ne pomisli,

kako je nezasitni glad za blagom toga svijeta glavni uzrok tome, što se milijuni ne mogu niti do sita najesti.

Kuhinja tkalačka stoji po prilici za muža 23 for. 50 novč., za ženu mu 20 for., za troje im djece 20 for. na godinu, skupa 63 for. 50 nvč., stanarina 20 for., odjeća i obuća 20 for., ogrijev 10 for., sveukupno 113 for. 50 nč. Što daklem smiju još stajati ine nuždne životne potrebštine?

Svinjče seljakovo, koje se hrani stepcima, pa sa korunom i posijama, može se podičiti, da uživa krjepčiju i zdraviju hranu, nego li takve tkalačke obitelji, koje bi onaj prazni kavin talog vrlo rado zamijenile sa stepcima, s kojih se i krupni i deblja, kada toga, s oproštenjem, svinjama ne bi trebalo!

Takvi brojevi iz života uzeti govore glasnije, nego li cijele folijante tužaljka; napram takvim činjenicama, što ih imade među nama na stotine hiljada, bit će sve zvanične i nezvanične fraze o nekakvom pučkom napredku i blagostanju, na ruglo istini i čovječanstvu.

Taj primjer tkalačkoga života ponavlja se hiljadu i hiljadu puta među onim tkalcima, koji izrađuju razne tibete, i mješovite tkanine, među većim dijelom onih, koji su oko pređe zaposleni, među čipkokačkarima, radnicima po staklanama i nadničarima.

Kad su tkalci u Brnu, sačinjavajući sa svojim obiteljima najmanje jedno 30.000 duša, godine 1876. htjeli općenitim štrajkom tvorničare uvjeriti, da jedna obitelj u Brnu sa 4 do 6 for. nedjeljne zasluge čovječanski obastati ne može; onda se cijela liberalna štampa austrijska i brnska policija uzvrpoljila ne imajuć prečega posla, nego da siromašnome tvorničaru u pomoć priskoči!

Prije no što je odpočelo kapitalističko izrablji-

vanje puka po imućnoj bourgeoisiji, upravljena je bila između ostalih jedna „kršćanska opomena“ na tadanje obrtnike slijedećega sadržaja: „Znaj obrtniče i kalfo, da tebi ne priliči pretjeranost u odjeći sa zlatom, srebrom, draguljima i inim skupocjenim uresom. Ne reci, ja zaslužujem dostatno, pa tako mogu; al duša ti toga ne može podnijeti, pa je i proti kršćanskom redu obzirom na tvoj stalež. Da imaš dobru zaslugu i dobru hranu, to zaslužuješ; pak i po dvije, tri, četvere ili i više pristale haljine zaslužuješ si isto tako, to neka ti je pošteni ures. Ali preskupoća u tome bila bi tvojoj duši tat, a tijelo bi ti uništilo; jer takvo što rađa mnogim opačinama. Očuvaj si dušu jaku i čistu; al ne manje snažno i čisto tijelo tvoje“. Ne vjerujemo, da bi se koji ozbiljni propovjednik našao, koji bi bio toga uvjerenja, da mu je i danas dužnost opominjati „obrtnika i kalfu“, e bi se čuvao luksusa glede preskupocjenosti u haljinama sa zlatom, srebrom, draguljima i inim vrlo skupim nakitom.

A kako bi moglo inače i biti, kad naš gospodujući vjeresijski sustav proizvedenu privredu sipa u krilo lih gibivom kapitalu, dok posjed i rad izpija do zadnje kapljice krvi.

Nu kako je sa pučanstvom, koje se bavi ratarstvom? Dopustit ćemo, da se gledom na hranu, u pojedinim zemljama obskrbljuje dobro, a u drugima još kako tako; jer ono upravo proizvađa živežna sredstva, te ih u prvom redu dakako za sebe upotrebljuje. Al već smo prije rekli, pa smo to i na jednom primjeru i pokazali, da danas nije više baš tako.

Samo tome, što se ladanjsko pučanstvo ili seljačtvo popriječno bolje hrani, ima se zahvaliti, da imamo vojsku još sposobnu i za maršove i za boj. Obrtničko

*

pučanstvo od godine do godine sve se više unovačuje u četu prosjaka. Al da i blagostanje seljačkog pučanstva u obće i neodoljivo nazaduje i propada, o tome već govore statistički izkazi i to jezikom takvim, koji je kadar svakoga u velike zabrigati. Mali posjed ide polako na bubanj. Ako se samo u jednoj godini pedeset tisuća seljaka sa svoje grude otjera, kao što se to baš u našoj domovini sbilo, onda to znači, da je toliko hiljada obitelji dotjeralo do nadničara, što jedno vrijeme preko godine posla imadu. pa si nuždno za život zarade, al koji ostalo vrijeme moraju oskudijevati, padajući možda i na teret milosrđa.

Pa se ne smije ni na to zaboraviti, da tako otuđene zemlje uvijek ne dospijevaju opet u ruke drugih seljaka, nego najčešće ostaju kapitalu, novčarima, koji sami doduše ne rade, nego, kako oni to kažu, pušćaju da njihov novac radi. Ti sastavljaju zemlje, stvaraju latifundija, obrađuju tlo sa strojevima, štedeći tako na radnim silama, ili obraćaju velike površine u neplodna lovišta ili pašnjake.

Pa što biva? Kratkovidno pučanstvo se samo između sebe obzirom na zaslužbinu natječe i pretjeriva, tko li da će od njih jeftinije raditi, samo da si može najnuždnije privrijediti, a konac toga, ne kažemo da već jest, nego da će biti ista onakva bijeda, kakva obrtničko pučanstvo već nemilo tare. Gdjegod se kapital u jednoj ili u malo ruku osili, tu podliježe radnička snaga na samu sebe upućena. Elementarna bo sila je ovdje po srijedi. Kapital djeluje neodoljivošću naravne snage, pošto mu se jedared kao principu već priznala, i izvojštila važnost i građanstvo. Mi u Austriji stojimo tek na pragu kapitalizma, pa ipak koliko glavobolje prouzročuju jur sada već i vladaocima i svim

dobrim prijateljima puka one užasne posljedice izvlašćenja masa, ili bi to bar prouzročiti morale.

Ali brige i bojazni bit će nam još to veće, ako si poput vrača i pogađača razvitak, što tu kako rečeno naravnom nuždnosti nastupiti mora, živo predočimo. U to ime nije nam potrebna možebit živahna mašta, obratimo jednostavno svoj pogled na one zemlje, u kojima je kapitalizam već dozrio, te mase jur proletarizirao. Takva je zemlja Englezka.

Užasno je, što su pisci tog krednog otoka, ote mnogohvaljene, svijetom vladajuće industrijalne velevlasti priznali o socijalnom stanju domovine si. A upućujemo na to, što su Adam Smiths, Ricardo, Malthus i drugi sami napisali, i što su protivnici kapitalizma pak i individualnog posebnog vlastničtva plamenim pismenima predali potomstvu. Sgražat se baš mora čitatelj radi autentičnih data o dezolatnim prilikama tamošnjeg obrtnog pučanstva u tvornicama i u majdanima ili rudokopima. U tim plavim knjigama skrajne bijede, što ih vladini povjerenici objelodanjuju, čita se o petgodišnjoj dječici, koja moraju rukavice šivati radeći na dan 14—16 sati; čita se o cijelim četama poluoslijepljelih djevojaka, koje se zorom najprije tjeraju u kliniku za očne bolesti, pa tek onda u radione; zatim o trogodišnjim mališima, koji uz vatru kutre sa usijanim utijama u ruku, dočim si drugi polag njih spaljene ručice u zdjelama s vodom hlade, a drugi opet sa umotanim rukama na slami sjede, jer su im pri tom toli težkom poslu prstići iz zglobova izčasnuti!

Kad bi se naišlo na slične opise u romanima, reklo bi se možda, da su ih izmislili nesnosni i strašni socijal-demokrati, kako bi svijet time samo uzrujali; no pošto su oni od državnih činovnika službeno sabrani,

to možemo samo požaliti tužnu istinu. A to orisano žalostno stanje nije možebit samo kod industrijalnog pučanstva zastalo. Nasuprot i ladanjski svijet je u Englezkoj već dotle dotjerao, jer se kapital dočepao zemljištnog mu posjeda. U drugim zemljama je privlastba uz gospodujući kapital samo pitanje vremena.

U jednom od najobsežnijih Schäffleovih djela (Capitalismus und Socialismus) nalazimo potankih ali ujedno i vrlo tugaljivih podataka o tome, dokle je već dospjelo seljačtvo mnogih pokrajina Englezke — a sve po kapitalizmu. Obsežne prostorije zemalja pokupovali su već kapitaliste. Pa im je prva zadaća one dosadanje kućerke na njima porušiti, ili razsulu prepustiti, ali ih nikako za daljnje stanovanje ne ustupiti toj sa grude stjeranoj, sada nadničarskoj fukari i bagri, što na selu probavlja. Pošto je kapitalom omogućeni način teženja i obrađivanja zemalja takav, te zahtijeva sila manje radnih ruku, i to samo u stanovito doba preko godine, to moraju ti poljski radnici za vrijeme nezaposlovanja pasti na teret sirotinjskoj obskrbi. A kapital gleda i traži, kako bi u ime polučenja što zamašnije rente, onaj prinosbeni teret ili sav ili bar s veće česti sa sebe svalio. Pa mu to nije baš ni vrlo težko. Naprosto ne daje stjeranom proletarijatu, da na njegovom sada terenu stanuje, pa se to sada natiskava u otvorena sela i u gradove, tražeći ondje i u, rek bi, nemogućim prostorijama najnuždnije zaklonište. A što pri tome ćudorednost i zdravlje stradava, nije gruntovnoj renti ni brige, dosta joj je, što tako zašteđuje sirotinjski novac.

Za deset godina sbilo se u 821 okružju Englezke, da je za $5^1/_2\%$ veće pučanstvo stisnuto u kućne prostore užje za $4^1/_2\%$. Koliko tu mora biti nužde na

okupu, gdje jedan drugome pomoći ne može, dade se samo nagoviještati.

A je li opet prispjelo vrijeme za poljsko gospodarske poslove, to se ta nikako hranjena masa opet van na ladanje žuri, kadkad mnogo milja i dana daleko, da ondje u onim nenapučenim poljanama radi, konakujući pri tome pod vedrim nebom. To je tako zvani „obhodarski sustav". Taj seljački do nedavna puk, koga prije ne bi bio sa baštinjene one svete mu grude ni s vilama protjerao, evo je odsuđen, da se kao ciganin skiće od nemila do nedraga. Tima hodovima ili okolo lutajućim čordama svojstveno je to, da će ih njihov capo di banda ili harambaša izkajišariti, pa da će spolno podivljati poput živine, a djecu svoju podpuno odnemariti i zapustiti. Zakonodavstvo je doduše naredilo, da se ženske obhodnje samo uz ženskog vođu smiju poduzimati, ali samoga zla nije moglo ukloniti ni ono.

Mimogred opažavamo, da je takav obhodarski sustav i u našoj domovini od vajkada običajan, pri gradnjama željeznica, pri kopanju ili čišćenju ribnjaka i jezera itd., za poljske poslenike prije samo na veleposjedima, a od kako po gdjekoji imućniji seljaci upotrebljuju već poljsko-gospodarstvene strojeve, rabe i oni za stanovite radnje, što se ne dadu mašinama obaviti, takve hodove. A jesu li i ovdje već posljedice slične onima u Englezkoj, toga ne znamo.

Ob englezkom obhodarskom radu veli K. Marx ovo:

„Obhodnja je u pojedinim okružjima već izključivo preotela mah. Jedan najamnik izrekao je pred iztražnim povjerenstvom slijedeće: Moja najamnina proteže se nad 320 Acres, starog žitnog polja. Nema na sebi kottaže (kućerka za zaklonište ili stanovanje rad-

nika). Samo jedan poslenik prebiva kod mene. Imam za svoje konje četiri čovjeka, što u blizini stanuju. A lako djelo, za koje je nuždno mnogo ljudskih ruku, obavlja se obhodnjom . . . .

Hod sastoji od 10—40 osoba, žena, mlađarije obojega spola (13—18 g.), pa i iz djece (6—13 g.). Na čelu im je hodobaša, uvijek obični ratar, ali većinom baš prilična hulja i lupača, nestalan, a drevna je pijandura, ali uza to smiona i podhvatljiva duha, te pravi savoir faire. On svoj hod sam sastavlja, koji pod njime i radi, a ne pod najamnikom. S ovim se on pogađa, najčešće po komadu, o cijeni, pa mu zaslužbina skoro jedino ovisi o spretnosti i o sreći, kako bi mu banda u što kraće vrijeme, što moguće više svrstvovala. Najamnici su se uvjerili, da ženskinje i djeca uredno posluju, samo pod mužkaračkim nadzorom, ali kad su se jedared već upregle u posao, da su u radu baš neumorne, ne štedeć pri tome ni vlastite si životne snage.

Hodobaša seljàka sa jednog imanja na drugo, te zaposluje svoju bandu 6—8 mjeseci preko godine. S toga je za radnika sila bolja mušterija, nego najamnik. Pa mu ta okolnost u velike upliv i ugled učvršćuje tako, te se u mnogim predjelima mogu dobiti djeca za rad, samo njegovim posredničtvom i mešetarstvom.

Tamne strane toga sustava su u tome, što su djeca i mlađa čeljad redovito radom preobterećena, pa onda ta silna putovanja amo tamo, kadkad i po osam milja daleko, al osobito demoralizacija u obhodnji. Hodobaša treba za svoju službu popularnost, pa svoje ljude čisto zavarava blistavim ciganlukom. Prosta i surova razputanost, vesela razkalašenost te bezobrazno i pravo bećarsko slobodnjaštvo daju krila obhodnji

Obično izplaćuje hodobaša svoje u kakvoj rakijašnici, a vraćajuć se odande tetura, s lijeve i desne poduprt ženskinjama. Djeca i mladež za njima nesigurna koraka viču pjevajući kojekakve nakaradne i sramotne gnjusobe. Pa je na tom povratku na dnevnom redu ono, što Fourier zove fanerogamijom! Biva prečesto, da djevojčice od trinaest ili četrnaest godina zatrudne od mužkih parnjaka svojih. Te otvorena sela postaju prava Sodoma i Gomórrha. A što su djevojke izučene u takvoj školi, tek kao žene obzirom na ćudoređe kadre, to je sasvim jasno. Djeca su im, u koliko ih se omamnim tirjakom prije reda ne kurtališu, rođeni novaci za hodove".

Do sada smo dali, da nam bijedno stanje radnika orišu s veće česti takvi autori, koji su to prije dvadeset, trideset godina opažali. Pa smo te primjere i u prvom izdanju toga spisa naveli. Al danas nam oni nijesu više dostatni. S toga ćemo zahvatiti po sredini našega sadašnjeg socijalnog života, da si odavle pribavimo sličica, tamnih i noćnih slika, u pravom smislu riječi. Puno nam je do toga stalo, da štovane čitatelje a po njima i šire krugove pučke dovedemo do pravog nazora o tim stvarima. A razlog tome nam je kršćanstvo i humanitet. K tome se pridružuje još i socijalna solidarnost, koja se na žalost običaje kadkada. pače i vrlo često s vida pustiti. Pa što je daklem ta socijalna solidarnost?

U „Mjesečniku za kršćansku socijologiju", trsili smo se nedavno, da navedenim primjerima razjasnimo, što li da se pod time ima razumjeti. U nekom gradu pušća se, da mati sa svojom djecom gladuje, pa najzad od glada i skapa; sve molbe njezine ne pomažu ništa, ne priznaju ju svojom sestrom, jer nije pripadnica onoga

grada. ili kao što inuda kažu, nije ondje zavičajna. Dakle se socijalna solidarnost ne priznaje. Žena i djeca pomru na tifusu od glada. Al taj tifus vjeruje u solidarnost, jer u istoj toj kući žalosti maša se on lijevo i desno, prostirući se odavde i duž cijele ulice, pa hara napokon nemilosrdno u čitavom gradu. „Priroda" je sama sa gvozdenom šipkom zapisala: ona vam bijaše sestra!

Socijalna solidarnost osvećuje se često a da ljudi o tome ni ne slute. Mi držimo, da bi mogli bogatuni, koji rado izbjegavaju sve, što ih sjeća bolesti i smrti, koji u svojim zdravim stanovima ipak još preduzimlju sve moguće mjere opreznosti, da samo ne bi kakav bacil uletio kroz prozor, da bi se ti uplašili, kad bi znali, kako onaj izgleda, koji im je zemljičke izpekao. Ta poznato je, da usljed hudih stanbenih i inih prilika vladaju kod pekara mnoge bolesti. Ili da ti znadu, kako su u krojačnici, ili u tkalačkoj radioni itd., gdje su im se haljine sgotavljale, — tifus, ospice, itd. nemilo harale, da su u jednom uglu sobe ondje bolestnici stenjali, dočim su u drugom zdravi radili. Uslijed kapitalističkog svjetskog reda su stanovi skupi i preskupi. Radnici ne smažući nuždnu stanarinu, potiskuju se toga radi u kojekakva duplja, u smradne luknje. Tu pušća narav, da se rađa osvetnik socijalne solidarnosti, a to je bacil zaraze. Te mislimo, da smo punim pravom u nekom jako razširenom listu napisati mogli ovo:

Čini mi se, da i sama priroda drži u neke socijalni naukovni tečaj. A bilo bi željeti, da joj slušatelji imaju i pokažu pravo pojimanje. Samo jedan primjer.

Pred nekoliko nedjelja učestali su u Beču par naprasnih bolestničkih slučajeva, što su u naše vrijeme kolere posmatrani kao vrlo sumnjivi i opasni. Muževi

javne zdravstvenosti iztraživahu i promatrahu ih vrlo točno. Napokon se uvjeriše, da to nijesu slučajevi kolere, što bi mogli naš velegrad uznemirivati. Neki bo sirotani i jadnici pobraše i pojedoše ono trulo voće, što su ga piljarice pobacale, pa se poslije toga naguliše vodurine. Pa pošto ti ljudi ne imađahu niti stana niti zakloništa, primorani hladnim noćima pod vedrim nebom prospavati, to je, liječnički govoreć, sasma ponjatno, da je uslijed toga morao nastati proljev, kolerina itd.

A ćutim se čisto prinuždenim, da na to nadovežem jedno pitanje, što ga ta čeljad od zdravstvene struke nije učinila. Zar to nije bio poučan socijalni tečaj ili predavanje, što ga je sama narav držala? Zar udes otih kukavnih ne kaže svijetu: Čuvaj se, pa nemoj dozvoliti, da pojedinci ili više ljudi gladuju i bez krova budu! Jer bi se inače mogla po njima vrlo lako k tebi uvući kolera, da postane nesmiljenim bičem i zemlji i cijeloj državi.

Trule pobacane jabuke ne jedu se od obijesti i radi naslade. Pa tko nje lakomo troši, taj je morao već veliku nuždu trpjeti. A je li socijalno uređenje koje zemlje valjano, kad su ljudi već tako zagrezli u bijedi? Ja odprto tvrdim, da nije.

Al možda će tko reći: bit će da su to bili takvi ljudi, koji radi lijenosti zaziru od posla. Ne! Jer takva čeljad ne će, da dotle gladuje, dok bi joj i trule jabuke išle u tek. Krast će ili prosjačiti. A baš pošteni ljudi stide se prositi, voleći prije i radije od gladi skapati.

A sada pređimo k nekim noćnim slikama našega družtvenog života. U bečkom „Tagblattu“ od rujna 1894. čita se:

„ . . . Neka mlada mati, imenom Katarina Perscha imajući napršće u naramku, a drugo dijete „što je

jedva prohodalo, vodeći za ruku", nije znala proti gladovanju već nikakvog inog sredstva, nego da se postavi u nijemoj rezignaciji sa djecom svojom na uličnu ugao. Detektiv opazivši, da je izgladnjela podoba te majke bila tako očita, te su prolazeći, čim ju samo ugledaše, pa niti ne zamoljeni, utisnuli bud njoj ili starijemu djetetu po koji novčić, odvede ih u zatvor. Nakon ovršenog upisa imena joj bude doduše odpuštena, ali danas stajaše ta kukavica pred kaznenim sudcem prvog okružja Drom. pl. Kendlerom, obtužena radi prosjačenja.

Sudac: Jeste li vi prosjačili, da ili ne? Obtužena: Gospodine sudče! kako se uzme. Nadarena sam bila, al Bog mi je svjedok, progovorila nijesam nikome u to ime, ama baš nikome. Ljudi su se sami od sebe smilovali meni i mojoj dječici.

Izpitani svjedok, policista onaj, izkazuje, da je obtuženicu duže vremena promatrao, pa da je bila mnogo nadarivana.

Sudac: Nas samo to zanima, da li je ona od prolaznika prosjačila! Svjedok: Govorila nije ni riječi, al mi imamo strogi nalog, da uhitimo svakoga, koji bi bud ma kojim načinom uzbuđivao obće milosrđe.

Sudac: Ako je ta žena po milosrdnim osobama nadarena bila, a da nije proslovila ili kretnjama svojima smilovanje izazivala, onda to nije prosjačenje. — Svjedok: Al ona je pustila, da joj dijete plače, kako bi s time milosrđe uzbudila, pa se na onaj ugao i postavila tom nakanom, da joj prolaznici što udijele.

Sudac: To još uvijek nije po zakonu kažnjivo. — Državni odvjetnik Doktor Paulus: Gdje bijeda sama sobom budi milosrđe, ne može biti zabranjeno, da se

milostinja prima; odustajem od obtužbe. — Katarina Persche bude proglašena uslijed toga nevinom.“

Socijalno-demokratska „Arbeiter-Zeitung“ primjećuje k tome:

Držimo, da ne smijemo oslabiti dojmu te pripovijesti, trošeći još o tome puno riječi. Samo nešto ističemo kao značajno. Imućnici izdaju zakone poput onih proti skitalicama i vagabundima, a sudci im onda te zakone natežu, tumače i uporabljuju sa svom sbiljom i oštrinom. A nad obadvjema bdije policija, koja i onako već nasilni duh toga zakona još na toliko pogoršava, da pri tome moraju i sami bourgoisije i njezini svakojaki zvaničnici glavom mahati. Policiste imadu strogi nalog „da svakoga uhite, koji pobuđuje obće samilovanje.“

Al mudra ona glavica, iz koje se ta kolosalna ideja izlegla, neka se dobro čuva i pazi, da se u buduće nikako drugačije na ulici ne pokaže, nego samo u zatvorenom fijakeru; jer se taj delija ne će moći inače obraniti od obćeg milosrđa.

Nasuprot bijaše radi prosjačenja neko 14godišnje curče odsuđeno. U slijedećem bo slučaju nije sudac obnašao onu nuždu, koja isključuje kažnjivost.

„Sudac: Kako se usuđujete prositi? — Obtužena: Gospodine sudče! bilo je to samo onda! Otac mi je ležao bolan u krevetu, mati ne može ići raditi, jer kod kuće ima još četvero sitne dječice, a ta su gladovala te plakala i za kruhom vriskala . . . onda odoh od kuće te stadoh prositi.

Sudac ju je kao prestupnicu vagabundskog zakona krivom pronašao, te odsudio na dvanaestsatni zatvor!“

Drugu sliku, što se pred sudom mogla vidjeti mjeseca studenoga 1893., rišu novine na slijedeći način:

Pred kotarskim sudom u Leopoldstadtu stoji dječak, koji je tek dječju obuču izuo, a okrivljen je radi krađe.

Prema policijskoj prijavi ukrao je isti iz izloga pekarskoga tri komada zemljičaka.

Sudac pristav Dr. Wrany: Zoveš se Rudolf Groisz, koliko ti je godina? — Obtuženik: Upravo petnaest godina.

Sudac: Gdje si se rodio? — Obtuženik: U nahodištu.

Sudac: Tko ti je bila majka? — Obtuženik: Toga ja neznam.

Sudac: Imaš li rodbine? — Obtuženik: I toga neznam; ja ne poznam nikoga, niti se tko na svijetu za mene brine.

Sudac: A gdje stanuješ? — Obtuženik: Nigdje.

Sudac: A ipak mora da negdje spavaš? — Obtuženik: Jedared su me pograbili kao takva, koji nema stana, te sam onda pet ili šest nedjelja na policiji stanovao.

Sudac: Pa gdje inače spavaš? — Obtuženik: Gdje se baš gradi, tu gledam i ja, da se dočepam kakva posla.

Sudac: Ta ti moraš imati tutora? — Obtuženik: Tutora? Ja ga nijesam nikad vidio!

Sudac: Ti si se mašao tuđega dobra .... tri si zemljičke uzeo? — Obtuženik: Dokle god se gradilo, uvijek sam što to zaslužio ... a kad je ta radnja prestala, nijesam imao više ni novčića ... dva dana sam još gladovao ... onda sam vidio zemljičke ... a bio sam gladan ... jako gladan .... (plače).

Sudac je obtuženika proglasio nevinim, jer je krao radi strašnoga glada, daklem u takvom stanju, koje je podobno sasma potamniti duševne sile. Nu

pošto je nekrivim proglašeni. bez konaka i bez nuždnog živeža bio, morao se opet policiji vratiti; no prije nego što ga tamo odvedoše bijaše od državnog odvjetnika Dra. Frankla obilno nadaren.

Pa ni ova sličica ne će biti bez zanimivosti:

30. svibnja 1894. izvijestiše bečki večernji listovi, da se dogodila nesreća u Gandenzdorfu, Schönbrunnerstrasse. Mali dječačić htijući se s puta ugnuti kolima, dospije nesrećom pod (vozni kotač ili) bicikl, koji ga je, prešavši preko njega, ozledio na glavi, prsima i rukama. Proti materi toga djeteta, nekoj sirotici švelji, podigoše tužbu radi nedostatnog nadzora. A treba li ta stvar u obće kakva komentara? Majka, radnica, koja zaslužbinom ruku svojih mora prehraniti sebe i dijete si, obtužuje se radi zanemarenog nadzora i pazke! A što sili majku, te čedo svoje pušća bez nadzora na ulicu? Nužda, što mora neumorno sjediti uz šivači svoj posao, da djetetu zasluži nuždni krušac; a ne čini li toga, nadzire li dijete, ne će ono doduše dospjeti u pogibao, da ga prevezu, al ne će biti uščuvano od toga, da od glada pogine. A je li mati kriva, da su prilike takve? Nikako. Ali mati je ipak tužena.

Bojeći se, te nam se ne kaže, da smo naveli samo te pojedine iznimne slučajeve, koji tobože ne dokazuju socijalni položaj u obće, budi ovdje još navedeno ono iz Beča, srpanj 1893., što je carevinski zastupnik Dr. Ebenhoch u „Vaterlandu“ iznesao o cijeloj, zapamtimo dobro, klasi ljudi, naime o postolarima u Meidlingu:

„Tko hoće da podpuno spozna bijedno stanje zanatlija, neka se potrudi obaći one kotare, u kojima ti siromašni stvorovi prebivaju. Mnogo se toga već čitalo o nevolji zanatlija, pa se i u sadanjoj expertisi

od mnogih majstora čulo, da su tvornička poduzeća zanatlijskih proizvoda upravo uništili mali obrt. Kao izvjestitelj obrtničkog odbora hotio sam se ipak o faktičnim prilikama sam informirati. Jednoga dana šetao sam se dakle u družtvu pročelnika postolarske zadruge, gospodina Bitza i jednog zadrugarskog odbornika ulicama bečkim, daleko, dok nijesmo tamo do skrajnih kuća prispjeli. Ondje, u Meidlingu odpočesmo svoje posjete. U strašnoj opreci prema životu po ulicama nutarnjeg grada, šuljala se tu najgorča nužda i bijeda između malih kućarica. Djeca tek za nuždu obučena igrahu se po putovima, pa će biti da su sbog toga za vrijeme čisto zaboravila na glad, što im je iz upalih očiju virio.

Evo, tu na nekoj ruševinskoj kući br. . . u . . . . . ulici visi cimer: „N. N. cipelarski majstor“.

Uđemo u čistu doduše ali siromašnu sobicu, koja je ujedno i radionica. Prilično još mlad majstor sjedi tu uz razklimani stol. Na pola je već oslijepio od rada, a možda i od suza, što mu ih je nužda obitelji mu na oči nagnala. Ima dvoje djece. Mjesečna stanarina stoji ga 12 for., a nedjeljna zaslužba popriječno 5 do 6 fr. Više puta nema baš nikakva posla. A dječica pogledavaju bezazleno prema otcu — još ni ne znadu, kako su siromašni.

Drugi postolar ima sobicu, i malu komoricu, a uzani hodnik služi mu za kuhinju. On plaća 11 for. 50 nč. najamnine. U onoj komorici drži krevete za iznajmljivanje preko noći. A u sobici stanuje on i žena sa petero nejačadi. Žena mu okolo kućari sa perecima i sa slanim klipićima. Nema li posla u zanatu, to on i sam koju malenkost skuca na taj način. Svoj šivaći stroj morao je odavno već prodati. U podne namaže

se svakome malo maslaca na komadić profunte, pa s tim moraju biti zadovoljni do večeri, kada žena svari nešto valjušaka, jedinu toplu hranu preko cijeloga dana.

Treći majstor stanuje sa ženom i sa šestero djece u maloj pregrađenoj sobi, za koju ima kod popriječne nedjeljne privrijede od 5 do 6 for. plaćati mjesečno 12 for. stanarine. Rijedko da ima kakov novi posao, nego se mal ne uvijek bavi sa krparijom.

Za četvrtog majstora uz ženu i osmero djece mora također biti dostatna jedna soba. Stroj mu je već odavno kod starežara. Alat mu leži zaprašen na podu; taj kukavac nema već nekoliko nedjelja ama baš nikakva posla, a povrh toga je i napola slijep. Žena zaradi nešto pranjem. Jedna kći i jedan sin donašaju svoju nadnicu također roditeljima. Topla kuhinja je rijedkost, profunta namazana sa maslacem i odpadci, što im se od milosrdnih kuharica donašaju, to im je svagdanja hrana. Gorko plačući jadikovahu sirotani, što će im sin, ta jedina podpora roditeljska morat u listopadu u vojnike. Okrutnost moderne države!

Peti je udovac sa šestero djece. Cijeli stan mu je jedna soba. Jedan sin pomaže ocu pri zanatu. Nedjeljno se zasluži 4 do 6 for., a stanarine plaća mjesečno 11 for. Čovjek taj sam samcat brine se za svoju djecu i vodi kućanstvo.

I tako je kod većine postolara u Meidlingu. A uzprkos sve nužde i strašne bijede, svidjela mi se čistoća, što baš svagdje vlada.

Pa još nešto! Ti dobri ljudi nijesu još izgubili vjere. Razpelo i Gospine slike su čedni uresi siromašnog im stana, pa na zidu uz postelju visi još i krunica.

Posjet naš i saučešće s udesom njihovim u velike je ugodio tim kukavcima. Pa se nijesmo razstali od nijed-

noga, u čijih očiju ne bih opazio suza. Bila je to slika prave bijede, koju sam ju ovdje gledao, pa je ne ću zaboraviti, doklegod sam živ!

„Pa kako je dugo to, moji dragi, kako vas ta nužda i nevolja tare?

„To bi se dalo točno i na dlaku izračunati: odkako su postolarske tvornice nastale, pa odkad staretinari u našem kotaru, tjeraju svoj posao". Pa zaista! Usrijed tih gorkim suzama nakvašenih radionica, nuđa ti se to po nekom ogromnom postolarskom skladištu baš uz bezcjenu cipelarske robe svake vrsti, pa se uza bezbroj stanovitih starežara još i sa kućarcima susrećeš, koji postolarsku robu na prodaju nuđaju.

Možebit je još vrijeme, te bi se pomoći dalo. Majstori, koje sam ja pohodio, još su čisti i nenatrunjeni od razvratnih ideja. Samo kod jednoga, čini mi se, kan da je gorka nužda već i u tom obziru svoj upliv odpočela. Kamo sreće, kad bi se svi oni, koji su zvani da pomognu, također jedared sirotinji u posjete uputili. Pa ako im još bije u grudima čovječje srce, onda su ti sirotani spašeni".

Tako govori katolički socijalni političar, kome socijalni demokrate ipak predbacuju, da je uslijed svoje političke sveze sa liberalima odviše optimističan napram sadanjem gospodarstvenom stanju.

Pošto smo o bijedi u obće govorili, čini nam se umjestno, da o nevolji živežnih i stanbenih prilika još i napose progovorimo. A prelaz k tome budi pismo jednog radnika na neki radnički list, što ga ovdje donašamo:

„Velecijenjeni gospodine uredniče! Slobodan sam zamoliti, da ove redke uvrstite u svoj list, jer sam rudarski obrtnik bez posla i to već duže vremena, pateći

se sa nuždom i nevoljom, a da ne zazirem od nikakva rada, te bi se drage volje svakog poštenog posla latio, ali ne dobivam ama baš nikakva rada, pa niti kao prosti nadničar; daklem nijesam možda, kako me policija smatra, čovjek što od posla bjega. Jer sada živem od samostana juhom i kruhom ondje dobivenim preko cijelog dana, a konakujem u radničkoj gostioni po 17 novč. za noć, što si ih bud uzajmljujem, ili što ih od mojih poznatih prijatelja radnika dobivam. Danas osam dana došla je policijska noćna obhodnja u tu kuću, ja sam se mogao izpravama izkazati. Ja sam Bečlija. Moradoh ipak ustati i s njima poći, dvanaest sam sati već na komisarijatu, moram čekati, dok dođe gospodin komesar. Komesar me htjede radi klatarenja i što tobože od rada zazirem poslati kotarskome sudu, al nakon dugog pregovora dade mi, da se za osam dana javim, da imadem posla i stan. Trčkarao sam cijelu nedjelju dana amo tamo, al posla za me nema te nema. Rok mi je izminuo, odoh komesaru, koji mi reče, produljujem vam vrijeme još za tri dana, pak ako ni onda još ne budete posla imali, to ću se već toliko poskrbiti, da vas pošalju u rabotalište. Danas je prvi dan, sutra drugi, a prekosutra treći, onda je moja sloboda propala, ako međutim ne nađem rada, pa će me strpati u prisilni radnički dom. Evo tako je danas radniku, koji posla nema. A je li to pravda? u Beču za jamačno ne.

Odvedu li me dojduće nedjelje prisilno u tu kuću, onda mi je toliko, kan da sam morao nastupiti kaznu tamnice od 18 mjeseci, i to baš ban badava. Ta policija sama čini čovjeka zločestim. Što daklem da radim ako rok prijave iztekne, ja se onda moram ugibati i sklanjati pred oblasti, te se moram prijaviti pod krivim

imenom u prijavnici. Ali time sam već postao zločinac i prestupnik, moram krasti ili itd.“

Svakako pristaje i to pismo amo kao sgodna sličica.

Al sad prelazimo k živežarskoj ili hranitbenoj nuždi. Premda bismo kadri bili baš groznih i užasnih slika te vrsti pojedince iznašati, pa premda bismo n. pr. o jednome đaku mogli pripovijedati, koji je svoje državne izpite s odlikom položio, živeć pri tome o samoj juhi, što mu se na samostanskim vratima danomice pružala, daklem o takvome, što je spadao u zavideni sloj đačtva, to se ipak volimo nešto obćenitije držati. A u tom obziru neka se blagohotno uvaži ova slika. Pod naslovom: „Što se sve hoće puku nuđati“, izvješćuje „Wiener-Arb.-Ztg.“ — evo ovako:

„Pod naslovom „k pitanju o mesu“ bave se građanski listovi s temom, na koji bi se način dalo dobaviti za „siromašno pučanstvo“, jeftino meso. Al tko bi mislio, da se ti dobri građani i njihovi kozaci od štampe zaisto iz smilovanja na „siromašno pučanstvo“ bave s tim pitanjem, taj bi se ljuto prevario. U kapitalističkom družtvu postaje čak i nužda s mesa u puku, predmetom gadne špekulacije. Našlo se odmah milosrdnih glavničara, koji htjedoše iz te nužde iskuckati kapital za sebe. Od kakvih 14 dana oglašuju silni plakati bečkome pučanstvu, te je neko družtvo odlučilo, da na veliko uvozi u Beč morske ribe i to uz za čudo jeftinu cijenu — tek 14 novčića za pol kile. Dobro podmazana štampa zauzela se marljivo za to poduzeće, hvaleći i u zvijezde kujući dobrotu i nizku cijenu te robe, i sbilja — u te prodajne trijemove morskih riba nagnjela se silesija kupujućeg ljudstva, špekulacija uspjela je baš sjajno, pa ti ribji importeri pa-

zare, da ne može bolje. — Al tek što je to poduzeće „osigurano“ bilo, evo se već nova osnova pomalja. Kako bi se trychninska svinjetina povoljno izrabiti mogla, hoće da ju šteriliziranjem (na ime odstranjujući bakterija vrijenjem) učine „za jelo prikladnom“, pa da ju takvu „siromašnom pučanstvu“ bečkome, dakako uz dobru plaću prodaju, da je ne bi u buduće morali, kao što do sada, u velikoj masi predati živoderu na uništenje.

Družtvo živinara doljnjo-austrijskih je već za tu mudru ideju predobiveno, te je bečka trgovačko-obrtnička komora jur poslala zadrugi mesarskoj zamolbu, e bi se i ovi također o tom pitanju izrazili.

Mnijenje te zadruge imademo već pred sobom. U njemu se između ostaloga veli:

„Al ne manje važno pitanje, nego što je dotično unovčenje ikričavog mesa, je to, tko l' da će preuzeti prodaju takva mesa i pod kakvim se to modalitetima ima provesti, predpostavljajući na ime, da će se ta šterilizacija u obće i baš pod moraš uvesti. S gledišta obrtnoga prava, su samo sušioci i slaninari na to ovlašteni, a to već s toga, da se prepriječi, kako se ne bi širila prljava utakmica, koja bi mogla uzbuditi bojazan, da se i ino, premda vareno meso, al koje bi se imalo svakako živoderu izručit, kano tobože „šterilizirana ikričava svinjetina“ zajedno prodaje. Al ima tu još i sijaset drugih pitanja po srijedi, kako se to u rečenoj spomenici dalje veli, koja se sva uzko tiču mesarskog obrta; tako napose, da li je gledom na mesarski zanat zbilja nuždno, da se ikričava svinjetina priređuje, da bude dobra za jelo i da se jeftino prodaje. Jer kome su poznati životni običaji bečkog pučanstva, taj će morati dopustiti, da je pretežna čest bečkih

stanovnika u izboru mesa veoma osjetljiva, pa bi možda voljela jesti sam suhi hljeb, nego da si kupi takvo šterilizirano ikričavo meso. Ali ne samo predsuda, već i grstenje će svaku gospoju iz bolje kuće odvraćati od toga, da bi iznijela takvo meso svojoj obitelji na stol. A za sasma siromašno pučanstvo bilo bi i šterilizirano meso još uvijek preskupo. Mnijenje to svršava sa uvjerenjem: U slučaju da se od strane slavnog gradskog poglavarstva šteriliziranje svakako uvede, to bi članovi slaninarske zadruge s time tek onda sporazumni bili, kad bi i u svim glavnim gradovima monarkije, pak u obće u svim mjestima, gdje se oveći svinjski sajmovi drže, ta metoda u život stupila, kako bi se time od Beča odklonio prekomijerni dovoz trychninskih svinja, radi čega bi sasma naravno baš ovdješnji mesari najviše patili".

Kako je to strašan i bezobrazan zahtjev špekulanta, e bi se sirota puk hranio sa ikričavom svinjetinom, a to sve radi njihova gadnoga profita, vidi se ponajbolje iz gornjeg odgovora sušioca mesa, koji kao što je dobro poznato ni sami nijesu baš osobiti škrupulanti u izrabljivanju pučanstva prodajom izkvarene mesnate robe.

A što to ima znamenovati, ne će za jamačno nitko pitati. Jer bi ga inače morali uputiti na činjenicu, prema kojoj se već više godina sve više konjetine troši, pa da najniža klasa niti nje ne kupuje, osim da je već sasma ili napola pokvarena. Mogli bismo poslužiti sudbenim dakle službeno zajamčenim datima. A da ne budemo preobširni, budi u kratko spomenuto, da takve jadne prilike ne obstoje, možda samo u Beču. Imamo već odavno u svim obrtnim mjestima, pače i u omanjim gradovima bez osobite kakve industrije,

mesnica za konjetinu. Pa? Pri toj bijedi glede obskrbe sa živežem propadaju nam redom seljaci. Moraju bo svoju marvu ili meso, te žito prodati u bezcjenu, uz koju ne mogu obastati, jer inače nema kupca. Trošeće pučanstvo izgubilo je svoju kupovnu snagu, pa gladuje te od gladi skapava. Uslijed čega i poljsko gospodarstvo ne manje stradava. Mi smo se sa seljacima izbornicima našeg izbornog okružja razgovarali, bijahu to radini i čestiti ljudi. Pa su nam oni povjerljivo priznali, da mnogi od njih već ne jede zajedno pri istom stolu sa svojom družinom i služinčadi, a to ne možda s toga, kan da bi oni sami za sebe bolja jela imali, nego baš gora. Družina bi ih naprosto ostavila i odbjegla, kada bi bila primorana jesti ista jela kao i gospodari im!

A uza sve to čuju se ipak tužaljke, da mlađe radničke sile čoporima ladanje napušćaju hrleći jatomice u oveće gradove, gdje ih bijeda i nužda poput orisane čeka. Tko će to shvatiti? Samo onaj, koji znade, da su prilike i ladanjskog pučanstva postale također jur odviše žalostne.

Ali i stanbeno pitanje je isto tako tugaljivo. Pogled u statistiku Beča, prema podatcima od 31. prosinca 1890., uči nas, da ondje u svemu bijaše 286.759 stanova. Ali tamna strana toga stoji u tome, što je 90.331 čovjek porazdijeljen u 12.435 stanova, a ovi su time prenatrpani tako, da i na najmanju komoricu 4—5, a ne rijedko i više stanovnika zapada. Bogata klasa obiluje prostorijama, dočim se siromašna mora stiskati, da ne ostane baš sasvim bez krova. Više od 10% stanovnika bečkih boravi u prenatrpanim prostorima, kako to poglavarstveni vijećnik Dr. Sedlaczek računa prema posljedcima i predležećim podatcima

pučkog gibanja od 1890. godine. A od onda sigurno nije stvar krenula na bolje. Neki bečki gradski odbornik bio se živo zauzeo, da se podignu stanovi za radnike. Al mu punim pravom na to odvraća „D. Vblt.“ slijedeće:

„Iz razprave rečenog gradskog odbornika pri obrazložbi svoga predloga, pa i prema sadržaju spomenutih članaka novinskih morao bi čovjek čisto da povjeruje, kan da je u Beču zavladala baš osobita oskudica na stanovima, te da proti tome nema ama baš nikakva inog lijeka, nego da se posagradi što više novih kuća. Ali ako se mi u bečku stanbenu statistiku udubimo, to ćemo naći, da je u Beču godimice preko 18.000 praznih stanova, nemogavši nikako doći do stanara. Cijeli redovi novo sagrađenih najamnih kuća na periferiji, pa u novim i starim gradskim kotarima stoje prazni tako, da kućevlastnici ne pobiru od njih nikakve najamnine, al se i ovrhe radi dužnog poreza umnožavaju; a obrtnici što su te novogradnje izveli, gube pri tome često svoje pravedne tražbine. Kako se to sada slaže sa oskudicama na stanovima? — A stvar je ipak sasma jednostavna. — Ono devetdeset tisuća ljudi, koji u 12.435 onih stanova sve po četvero i više njih u jednoj prostoriji, dan i noć prebivaju, takvi su, koji ne mogu plaćati nikakve najamnine, pa da je još tako neznatna, to su bo oni, koji nemaju posla, daklem niti zasluge već gladuju, ne imajući novaca ni za kruh, a nekmoli za stanarinu. Ovi si ne će ni onda stana najmiti, kad bi bila godišnja stanarina prema računu Dra. Friedjunga ne 65 for., nego ciglih 10 for. Ako je po Dru. Daumu skoro trećina svih bečkih stanara prinuždena, da stan svoj podijeli sa podstanarom ili sa onima, kojima

ložnicu za spavanje iznajmljuju, to je onda dokaz, da skoro jedna trećina stanovnika bečkih u najograničenijima prilikama kuburi, — jer primati u istu sobu podstanara ili čeljade na konak, ili pako sam takvim kod drugog koga biti, toga valjda ipak ne će nitko učiniti od puke obijesti i za svoje veselje, ili kakvu udobnost; to se čini tek onda, kad su, što no vele, već uprle vile k očima, daklem samo u slučaju skrajne nužde! Pak i sve to silnija proda konjetine, uzprkos povišenim cijenama te poslastice, daljnji je dokaz za tu činjenicu, koja bi trebala da mjerodavne činbenike dovede do ozbiljnog promišljanja.

A te jadne prilike bivaju sveđ to crnije. Jer broj onih, koji unatoč pomnjive potrage ne imajući posla, niti do ikakve zasluge doći ne mogu (pa ne treba tu na bezposličarske dangube misliti), biva danomice sve veći! Svako novo ratilo i mašina, što raditi odpočima, lišava onaj čas toliko i toliko marljivih ljudi njihova kruha; svaki šivaći stroj, što se u promet meće, oduzima toliko marljivo radećim šveljama njihovu zaslužbinu! A tvornice strojeva napreduju vanredno! — Ta čeljad bez hljeba i bez zasluge, što ih svaki dan sve više biva, to su oni, koji se u onakvim stanovima sjate, kao podstanari ili posteljari, možda kadkad i više njih u jednoj postelji, pa čak niti u postelji, nego na slami, na krpetinama ili baš na samom golom podu, ležeći ih po četvero ili još i više u tijesnoj prostoriji; a povrh toga i onako znamo, da ljeti „zeleni krevet“ pod vedrim nebom nuđa konak mnogima od tih ljudi, pa se i smrađni kanali, kojekakva duplja i svakojaki zakutci u to ime potražuju.

Pa zar ti ljudi, kakvih u samom Beču možda i više od stotine hiljada imade, ti zar da stanarinu pla-

ćaju? Odkale da to smognu, kad nemaju ni za kruh novaca? S toga i predlog, da se kuće ziđu uz nizku stanarinu, nije bio umjestan. Jer će i te kuće isto tako prazne stajati, kanogod što i one, koje već i do sada bez stanovnika obstoje, ili će se onamo takvi useliti, koji sada skuplje plaćeni stan imadu, kako bi što to na najamnini prištedili. A posljedice svega toga bit će, da će mnogi doslije puni stanovi u starim kućama opušćeti i izpraznit se, pa će za kuće nastati pravi „krach".

Takvoj čeljadi, što ništa ne zarađuje, nije pomoženo, pa da joj nuđaš i još jeftiniji stan. Nema ti ta niti kruha, niti ruha, niti kreveta, niti obuće, niti čarape, a naravski niti ikakva namještaja — što bi dakle u te stanove pometala?! Dokle god pošteni i čestiti ljudi, koji bi voljni bili raditi, gladuju pa s toga i u obće sbog hrđave hrane prije vremena obole i kao slabići skapavaju, nije s takvim sredstvima, kao što je namjeravano zidanje stanbenih kuća uz jeftiniju tobože najamninu ni najmanje pomoženo. Radnik, što posla ima pa pristalu zaslugu prima, zaradeć nedjeljno svojih recimo 15, 18 do 20 for., taj može i sada naći dovoljno omanjih stanova uz godišnju cijenu od jedno 50, 60, 80 for. za sobu i kuhinju, a toliko je kadar platiti, pa to uredno i plaća. A koji nije zaposlen, te ništa ne zasluži, ili i onaj kukavac, što je primoran od nužde za traljavih 50 do 60 novč. na dan rabotati, taj si ne će najmiti stana, pa ni onda, da mu ga i još jeftinije nuđaš.

Jedino sredstvo daklem, kako bi se tim odista postojećim nuždama, koje se ne daju kriti pomoglo, leži u tome: da se broj bezposlenih umanji, pa da se svima, koji hoće i mogu raditi, pribavi posla i zasluž-

bine, te da se po mogućnosti prepriječi, kako ne bi pojedinci dotjerali do višekratnih milijunara i milijardera, dočim ini milijuni ljudstva postaju prosjaci i proletarci. Da se u tom smislu reformira, baš je već skrajnje vrijeme, jer ako se to u skoro ne sbude, to će ne samo trećina, nego 99 postotaka žitelja bečkih morati životariti u najoskudnijim prilikama. Beč će na ime po svoj prilici postati „grad pun prosjaka, daklem pravi prosjački grad". Treba samo motriti, kako je već sada u Ottakringu, Hernalsu, Neulerchenfeldu, u Margaretinji, u Brigittenau, u Favoritima itd.!

Kako tu ljudi žive odnosno moraju živjeti, to ih obično znade tek nekolicina. To su stanodavci, u čijem je interesu, da šute, i članovi sirotinjsko-obskrbnih družtava, ali ti su uprav nemoćni, e bi mogli u tome izdašnije pomoći. Kad se avet kolere kroz prozore velike ludnice i robijašnice, nazvane svijetom, nalukavala; onda su se sjetili socijalne solidarnosti, pa se je počeše plašiti. Prema nalogu poglavarstvenom su se svi stanovi strogo pretražili. Pisac toga bijaše također u svojoj domaji članom takva povjerenstva. Bože mili! na što se je sve tom sgodom naišlo! A čitatelju odati možemo, da se i nakon više dana iza inšpekcije još nikako nijesmo mogli kurtalisati onoga gnjušanja nad onim smradom, što smo ga morali podnašati baš u najnapučenijim prostorijama. Tako obitavaju te slike i prilike božje!

Tu se na vrat na nos naređivala izseljivanja, popravci itd. Ali još i danas je sve onako, kako je i onda bilo. Šta više, bivalo je i tako, da su se za trajanja izvida stanari iz podrumova odvukli do tavanskih onih komorica ili obratno, dok se nije ta inšpekcija udaljila. A za sat kašnje, bijaše opet sve pri

starome, jer je to povjerenstvo imalo taj nedostatak, što nije moglo deložiranima reći i pokazati, gdje bi mogli dobiti dozvoljene stanove.

Pa kanogod što je nevolja sa stanovima u užem smislu, tako je i sa radionicama, na koliko obje već po sebi ne bi bile iste prostorije. A ipak bi valjalo da je stvar glede ovih sila laglja i jednostavnija, barem teoretično govoreć, te da bi se tu prije dalo pomoći, budući da tvorničke i radničke prostorije podpadaju pod nadzor obrtnih inšpektora, te jerbo su vlastničtvo imućtveno bolje stojećih poduzetnika, pa napokon što za to baš postoje pozitivne naredbe. Al i obzirom na to, ukazuje se bijeda socijalnog položaja takvim načinom, da se čovjek mora nad time upravo snebivati. Ali mjesto svakog daljnjeg i obširnijeg glagoljanja budi međutim ovdje naveden tek kratak oris iz službenog izvještaja austrijskih obrtničkih inšpektora za godinu 1892:

„Bečki nadzornik konstatira prije svega to, da je mali obrt iz raznih uzroka u ime svojih radiona ponajčešće upućen baš na same „stare kućerine i podrumove“, opažajuć pri tome, „da se od tih podzemnih radiona tek 10% pronašlo, što bi bile odgovarale higieničnim (to jest zdravstvenim) zahtjevima“.

„Nekolicina poduzetnika nastoji iz svih sila, da ostvaranje danih im naloga glede pribave boljih zdravstvenih prilika na što duže vrijeme odgode i tako, da im se posve izvine“; tuži se također bečki inšpektor, navodeći dugu čitulju takvih velikih tvornica, među njima jednu tvornicu robe od Alpacca i od China-srebra, tri fabrike kovinske, jednu parnu brusionu, predionu, kožarnicu, fabriku strojeva, farbarnu itd., — na žalost sve bez pobliže oznake vlastnika i tvrdke. Zašto se

ne usuđuju takve „poštene ljude“ imence malo oviše na vidiku pokazati, pošto se oni zavodi, koji se u tom pogledu pohvaljuju, baš potanko navađaju imenom i tvrdkom?!

Wiener-Neustadski nadzornik spominje obzirom na položaj zahoda „stvari i prilika skoro nevjerojatnih“.

„U nekoj ljevaonici željeza su skoro sve radioničke sprave u takvom stanju, te je time slučaj nesreće bitno uskoren“. „A sasma nesnosljiv bijaše zrak u jednoj tvornici gajtana i vrpaca“.

Gradački nadzornik opaža, da nije niti pri novim, kanogod ni pri starim obrtničkim radnjama „nigdje našao, baš u svakom obziru uzornih sprava t. j. takvih, što bi bile u skladu sa doličnom bezpogibeljnom sigurnosti u poslovanju, al i sa zdravljem dotičnih radnika“.

„Dosadanje izkustvo dovelo je do spoznanja, da se unatoč opetovnim predstavama, opomenama i prijetnjama bitne poboljšice pri obstojećih obrtnih radnja, ako u obće, a ono tek u najrjeđim slučajevima polučiti mogu, jer tako što skopčano je uvijek sa svakovrsnim smetnjama ili barem sa novčanim žrtvama (!!!)“

Celovački nadzornik označuje „broj takvih radnja, koje bi se mogle nazvati u svakom pravcu bezprikornima, na ime i po svome ustrojstvu i prema vodstvu, kao zamjerno maleni“, pa onda nabraja silesiju slučajeva, gdje je zatekao grdnih mana i krupnih nedostataka“ (str. 159. slj.).

Inšpektor u Insbruku je „za uklonjenje možebitnih nesreća, pa i u interesu zdravlja pomoćnih radnika cijeli niz nepodobnih mana nanizao i dojavio, te je proti njima 242 samo u jednoj godini dana (!!!) oštre

naredbe izdati morao. Al da li su se te sve strogo i držale?

„Baš na mnogim mjestima našlo se neurednosti i krupnih nedostataka pri spravama za prozraku i za zahode". (Plzenski inšpektor str. 294.)

Da se nedostatno prozračuje, tuže se svi i svagdje. Brnski nadzornik veli o tome: „Mnogi vlastnici veleobrta i tvornički ravnatelji drže, da prozračivanje radnih prostorija nije sve dotle nuždno, doklegod se samo zrak još iole može udisavati" (str. 329.).

A bezbroj zdravlju škodljivih i po život pogibeljnih prilika navađa olomučki nadzornik (362—368), dodajuć, da su mnogi uzprkos poglavarstvenog naloga pomoć tvrdokorno uzkraćivali (!!!). „Mnogobrojni su, veli on, baš slučajevi, gdje su uz radionice nahodeća se đubrišta u ime zahoda rabila, te se odtud bojati bilo, e bi se tako i sami zdenci onesnažili i okužili".

Sasma nevjerojatnih nepodobština priča lavovski inšpektor (402. slj.).

O sasma groznim prilikama u spavaonicama, koje su najčešće baš u samim radionicama — to obzirom na zdravlje pak i po ćudorednost, slikaju svi nadzornici vrlo potresnu sliku.

Mi zaključujemo taj izvještaj sa baš umjestnim riječima gradačkoga inšpektora (str. 129.):

„Dakako, da time nije, kako me to i moje mnogogodišnje službovanje neprestano uči, još sva ona oprezna skrb za zdravlje i život radnika možda izcrpljena, ako veleobrtnik oživotvori samo najnuždnije strojevne siguracije i opreze. Amo bo spadaju još i ine mjere, uredbe i predvidi, a da staneš na put mnogobrojnim pogibeljima i opasnostima, kojima je često izvrgnut život i zdravlje radnika na obrtnim podhvatima. A te su:

jedinstvena uprava, koja sve nadzire i koja sa dolič-nom postojanosti u sebi spaja i nuždnu mjeru blagosti prema poslenicima; pravi izbor pri primanju radnika, umjestna uputa u posao, pristojno postupanje s njima, izbjegavanje svakog divljeg peckanja i ozlovoljenja možda po njihovim nadzirateljima i prvacima, ili po sveđer nestalnim i svaki čas promjenljivim zaslužbenim pogodbama, — već takvu zaslugu, da s njom radnik pošteno živjeti može . . . Al za čudo su gdjeki vlastnici i upravitelji tako slijepi kod očiju, da su baš u tim točkama krivi pogrješkama i propustima".

Ali socijalno stanje ne bi bilo pod nipošto dostatno orisano, ako ne bi i ono opisali, što je siromaštvu i nuždi dijametralno protivno, kako bi konačno i konkretne činjenice, što su se zadnjih dviju godina izvile, bar u kratko označili. Svakako nije baš tako lako, da se navede listina bogatuna sa izpostavom bar približnog im imetka i bogatstva. Glede sjeverne Amerike znamo glede toga skoro više, nego li o našoj Evropi. Vele da ondje četrdeset i osam Plutokrata gospoduje i pašuje, od kojih svaki posebice posjeduje imetka između 125 i 25 milijuna dolara. Na čelu te liste kao prvak gavanski stoji John D. Rockefeller = New-York sa 125 milijuna dolara (dolar = 2 for.), dočim Astor = New-York tek sa 120 milijuna dolara dolazi, a Vanderbill = New-York „samo" 50 milijuna izkazuje. Jedan Rockefeller, veli neki list za radnice, može malenkost od šest milijuna kroz prozor baciti, pa mu još uvijek preostaje cijeli milijun, da ga preko godine utuče. Zar ne će onda morati takva „prnjavca", koji imade za trošak „samo" sto hiljada dolara preko godine, spopasti jalna nenavidnost? Prva mu misao uvijek su dakako ti „nevaljanci" radnički, jer toliko plaće

zahtijevaju, nedajuć se dragovoljno izrabljivati, kako bi se on, glavničar od sto tisuća dolara što brže dočepao prvog milijuna. U Evropi jest i vrijedi kao tip bogatstva židovski barun Rothschild odnosno baroni Rothschildi. Obitelj je ta bila tako sretna, te je mogla obdariti Beč, Frankfurt na Majni, Pariz i London po jednim odvjetnikom nekadašnjega stanovnika Ghetto-kuće (čifutski šor) u Frankfurtu s imenom Bauer. A uztraje li još koje vrijeme sreća uz tu obitelj, to će po svoj prilici još i Berlin i ini gradovi na red doći. A hoće li to sadanjem berlinskom „Rothschildu", što se Bleichröder zove, pa koji je dakako i posve naravno također židov, baš osobito milo biti, to se nas ne tiče. Rothschildi su židovi vladarâ i država. Frankfurčani su nekdašnji smradni Ghetto posve razrušili, promijeniv mu i samo ime čak u Börneovu ulicu, al su ipak ostavili rodni dom Rothschilda sa „crvenim cimerom" za vječnu uspomenu. A kršćani gdjeki, što dalje od svoga nosa ne vide, označuju ju kao neku osobitu znamenitost!

Procijeniti imetak Rothschildov, je ne moguće. Radi oporezivanja bo, a pred tim zaziru i sami milijarderi, ne vješaju ga sami oni o veliko zvono. S toga se nailazi na ocjene od četiri milijarda do četiri sto milijuna, pri čem je još uvijek dvojbeno, da li se tu imade misliti na imanje jednoga Rothschilda, ili cijele im familije. Al toga i nećemo dalje razpredati, sigurno je samo to, da Rothschild svojih mastnih kamata potrošiti ne može, da daklem glavnica od godine do godine raste, a to tim više, pošto samo takve poslove tjera, koji donose mastnu dobit. Uvedenje zlatne valute u Austriji n. pr. donijelo mu je samo čistog dobitka kakvih osam milijuna!

U neke si predstaviti možemo, što su i kolike li su te silne novčane glavnice — a sgrčene tek u malo ruku, — ako onaj ogromni i silni dug promatramo, što ga samo evropske velevlasti duguju. Francuzka duguje 31 milijardu franaka, Rusija 18.920 milijuna, Englezka 17.820 milijuna, Italija 11.113 milijuna, Austrija 9.288 milijuna, a Njemačka 8.954 milijuna. Ali druge, manje evropske države imadu također dugova tako, te je sveukupni dug evropskih država narasao do užasne svote od 117.112,000.000 franaka, slovom sto sedamnaest tisuća sto dvanaest milijuna franaka.

Nije nam namjera, da ovdje još navađamo i dugove na zemlje i osobne dugove ratara i obrtnika. Mjesto toga iznijet ćemo nekoliko slučajeva takozvanih „noćnih slika", što će nam pružiti uvid u moralne učinke i djelovanje bogatstva odnosno siromaštva. Neposredni učinak takav izražava se obično pred kaznenim sudom. Za godinu 1.889. oglasilo je austrijsko glavno statističko povjerenstvo izkaz odsuđenih i onih, koji su pali pod iztragu.

Odsuđeno je bilo te godine radi zločina prevare 28.500 osoba prema 33.500 godine 1881.; radi zločina krađe 14.500 osoba naprama 20.000 iz godine 1881.; sbog prekršaja krađe 116.000 osoba prama 127.000 od godine 1881.; daklem od 10.000 stanovnika odpalo je godine 1889. 12.1, a od godine 1881. 15.2 zločinaca. Al i omjer onih, što su pritegnuti bili pod iztragu prema faktično odsuđenim je veoma interesantan dovađajuć nas do najtamnijih točaka onoga, kako se nepravedno sa pravicom barata, a to se zove iztražni zatvor. Tako piše „Neue freie Presse". Od 44.000 iztraženika bilo ih je proglašeno nevinima 23.300: daklem više od 53 postotaka! Sumnjivo je takvo stanje.

Jer onakovo sudovanje, gdje užas od zatvora, koji i onako bit kazne sačinjava, više od polovice nevinih stigava, nije više, nego tek puka mehanična primjena pravnih formula. A najgore je pri tome, što broj u iztražnom zatvoru stenjućih godimice raste, jer je prema godini 1.887. porasto za 2.000, a prama godini 1.888. čak na 4.000. Sveukupni broj godine 1.889. odsuđenih radi zločina, prekršaja i prestupa iznaša 576.000; obtuženih bilo je pred sudbenim stolovima 41.000, od ovih 86 postotaka odsuđenih, a 14 postotaka odriješenih; pred porotama bilo ih je 3.000 obtuženih, od kojih je 72.6 postotaka odsuđeno, a 27.4 postotaka nekrivima proglašenih. Zakon za skitnice i protuhe imao je sam godine 1.889. lijepi broj od 96.000 odsuđenih. Radi ubojstva bile su 102 osobe odsuđene, od kojih 62 na smrt, što je međutim samo na jednome ovršeno; 99 ženskinja poubijalo je svoju djecu; a slučajevi, gdje se i sama mati zajedno s njima skončala, nijesu niti pobilježeni. — „Neue Freie Presse“, veli napokon: Odlučni momenat za kriminalitet pružaju naravno imućtvene prilike. Od onih, što su sbog zločina odsuđeni, bijaše ih 90.5 postotaka bez ikakva posjeda, 9.1 postotak sa nekim imanjem, a samo 0.4 postotka bogatih. To nam kazuje sve. Zločinac je skoro izključivo samo siromak čovjek. Sredstva morala i odgoja ne vrijede ništa za umanjenje zločinačkog življa, ako se gospodarstveni odnošaji ne podignu. Nepopravljivi zločinac, to su nepopravljive (?) prilike zločinca. Neka se samo pokuša, da se sirotinji dopomogne kakova posjeda, pa će zločinački postotak odmah jenjati“. Tako „Neue Freie Presse“. Kapitalizam, taj neumoljivi izrabljač te vječiti prouzročitelj sirotinje, veli jedan radnički list, ima da masama pomogne do kakve imovine! Zar da

ukloni zločinstva onaj, koji ih baš sistematično uzgaja? Poboljšicu glede imućtvenih prilika može samo socijalizam svrstvovati, pa će tada jednim mahom nestati tih strašnih brojeva.

Mi smo uvjereni, da tu bolje vidimo, nego li oba gornja predstavnika tih dvaju raznih smjerova, dočim velimo: Pomoći može samo reformatio in vita (sociali) et moribus — poboljšanje družtvenih uredaba i ćudorednosti. Ta nije istina, da bi nepravde počinjali sami siromaci. Molimo da se još jedared predišavše poglavlje dobro razgleda, pa će za to imati dokaza. Mi smo u ostalom kadri evo ovdje odmah navesti novih dokaza, kako bogata eksistencija sama po sebi čovjeka još ne čini dobrim.

U nekom New-Yoržkom listu stajaše 1891. oglas, gdje se traži takav čovjek, koji bi bio voljan uz zajamčenu nagradu od 5000 dolara, podvrći se operaciji, „koja bi napokon mogla i smrt prouzrokovati“. Ovaj ljudski pokusni objekat tražila su dvojica liječnika u Guayaquilu, u Ecuadoru, koji su bili namjerni, da dotičniku prorežu želudac, pa da u taj otvor postave staklo, kako bi na taj način promatrali djelatnost želudca. To su za jamačno bili takvi ljudi, koji su imali odkuda živjeti. Al zar su to dobri ljudi, koji hoće da preduzmu vivisekciju na svojem bližnjem, zlorabeći njegovu nuždu? Na ovaj po profesoru Edwinu I. Osbalderstonu 78 West 46 Str. u New-Yorku predani i uvršteni oglas, prijavilo ih se 142 osobe, sve ljudi bez ikakva rada, koji su bili voljni podvrći se toj pogibeljnoj operaciji. „Sretnik“, koji je za to primljen bio, bijaše mladi neki šakački borilac. Među tima natjecateljima bio je i neki Nijemac, imenom Ferdinando Schultz, 3 Johnsonstreet, Brooklyn, koji je u Berlinu

učio, ali nakon smrti oca si. odputovao sa ženom i djetetom u Ameriku, pošto su mu manjkala sredstva, da se sa praksom bavi. Al u New-Yorku bilo mu je vrlo hrđavo. U prijašnja stoljeća, kad su liječnici imali više predsuda no znanja, klali su nevinu dječicu, e bi se za svoje zdravlje u njihovoj krvi okupali. Baš su bogatiri zabrazdili u tu grozovitost, a skoro bi rekli kanibalizam. A danas se tjera vivisekcija! — Daklem samo bogatstvo čovjeka još ne čini dobrim. Isto to družtvo, što je osnovalo udruga za zaštitu životinja, ustrojilo je i družtava proti prosjačenju, gdje im prvi paragraf glasi: nikojemu prosjaku ne udijeli milostinje. Pa tome družtvu ništa ne smeta, što se o njem pod naslovom: „humanitet fin de siècle“ moglo potomstvu ostaviti ovo:

Kupatilna putovanja za konje. Od naših domaćih životinja pati najviše konj na rheumatizmu i na razhladama, što mu njegovu radnu sposobnost u velike slabi, a to se dade jedino kupeljima uspješno izliječiti. U mnogim pokrajinama stadoše uređivati blatna kupališta za ukočenu kljusad, a Englezi su jur odavno u to ime podigli parne kupelji. U novije doba vele, da im i sumporne kupke prijaju, te je grad Baden pokraj Beča tek nedavno opredijelio svotu od 30.000 for. u ime osnutka jednog bazena za bolestnu kljusad, što se ima puniti njihovim ljekovitim vodama (?). A pošto konj često predstavlja baš zamašnu glavnicu, to će i „kupatilna putovanja za konje“ možda do skora u modu doći.

Za radnike, koji su se u napornoj službi kapitalizma već ukočili, ne će naši filantropički filisteri dakako nikakvih parnih kupelji osnivati, jer — ko što je znano — radnici ne predstavljaju nikakve glavnice,

a ako njihova radna snaga oslabi radi rheumatizma i drugih razhlada, eh, onda ih se naprosto baci van na sokak. A ima li još boljega dokaza, da mi odista živemo u doba fin de siècle — humaniteta?

Bili bismo kadri, te diple još i dalje guditi, to jest navađati bezbroj istinitih slučajeva. Mi smo neke u javnim skupštinama pripovijedali, pak i u propovijedima sgodno upotrebljavali. Ta baš je nesnosljivo, te se n. pr. i psi u poznatu kupelj poslaše, pa da se u gostinskoj kupališnoj listini čitati moglo: Bianca i Killa, psi Njegove Jasnosti X. sa služinčadi. Što se išlo psiće u te listine iznašati, bila je prava psina kupališnog vlastnika. Ali taj se faktum ne da oboriti.

A neka se sa rečenim još i ovo usporedi:

U nekoj knjigi Dra. med. Kocha, što je izišla nakladom M. Vogt, Leipzig pod naslovom: „Liječnički pokusi sa živim ljudima", saobćuje se, kako je neki Dr. med. Karl Janson u Stockholmu cijepljenje kozica praktično študirao. Taj isti gospodin predavao je u družtvu švedskih liječnika doslovno ovo: „Možda bih bio imao najprije na životinjama pokuse preduzimati; al najzgodnije za to, na ime telad, vrlo je skupa i težko se uzdržava, s toga sam — dobrohotnom dozvolom nadliječnika profesora Medina, — svoje eksperimente odpočeo sa djecom iz obće dječje kuće (nahodište) u Stockholmu, imajuć na umu, da možebit poslije učinim pokuse i na životinjama. A nauman sam bio, da svoje pokuse tako udesim, kako bih si što više ospičkog gnojiva ili cjepiva pribrao, te da ga šteriliziram (t. j. bezklicatim činim), i necjepljenoj djeci pod kožu uštrcnem, počem se imala cijepljenjem izkušati neosjetljivost proti boginjama. Hotio sam preduzimati pokuse i sa drugim tekućinama cjepljenih, kao sa krvi

i mlijekom. Zatim još htjedoh u razna vremena nakon cijepljenja iste vidjeti i pregledavati, da li bi mogao uštrcavanjem tih tekućina na put stati procesu razvitka kozičavog (dakle drugim riječima: osujetiti možebitno ozdravljenje dječice). — Da baš dobro vidim", proslijedio je Dr. J. „kako se cijepljenje kozice razvijaju, cijepio sam sad istu djecu (!) dan na dan, dok nijesam opazio učinaka; skupa uzev cijepio sam do 14 djece na taj način". — Al svaki otac i svaka mati, koji su ikada dali dijete svoje cijepiti, znadu veoma dobro, koliko je grozničavih prilika s time skopčano bilo. Pa si predstavimo, što li je moralo postati iz slabašnog djetečjeg tjelešca, ako si ga svaki dan ponovno opet cijepio! Koji bi otac ili koja bi mati, ikada trpila, da se na njenom ljubimcu, njezinom milom čedašcu preduzima to boginjasto trovanje? Al na jadnoj i kukavnoj siročadi bez oca i majke, može se takva šta već nekažnjivo prakticirati — za nju se bo na „svu sreću" ne brinu nikakvi roditelji! Dosta je, ako ravnatelj sirotišta za to znade, — on sam ima neograničenu vlast i moć nad cijelim ljudskim materijalom, što se nalazi pod njegovom „pazkom"; on sam može bez ikakve kontrole izručiti siročad pokusnom bjesnilu liječnika, ako ovi pronađu da su za namjeravane pokuse — životinje preskupe. Ako to nije brutalno i infamno osramoćenje znanosti, onda ga već u obće više ni nema!

Pa budi sada toga već i dosta sa navađanjem primjera. Ta vidjeli smo, kako je sirotna klasa jako nizko pala, te da dozvoljava ili bar dopušćati mora, da se s njom postupa poput animalia vilia, ili kao sa bezćutnim i bezrazložnim stvorovima; a vidjeli smo i to, kako je tamo gore, kako se ondje red obrnuo.

Životinje se ondje više ljube, ili im se bar veća pažnja poklanja, nego li slici i prilici Božjoj. One, koji bi možda htjeli tvrditi, da su navedeni drastični primjeri tek iznimka, koji čisto ništa ne dokazuju, upozorujemo i opet na činjenicu, ko što smo to na drugom mjestu već učinili, da družtvo kao takvo na spomenute strahote i prokleštinje baš ni najmanje ne reagira, riječju za to sve baš ga ni brige nije! Kad bi tako bilo, kako bi biti imalo, to bi se morala bila silna bura negodovanja i svete srdžbe on čas podići i uzvitlati, čim bi se samo za te slučajeve doznalo. Užasne one neprilike stanbene i gladovanja morale bi bile dovesti do uspješnih pomoćnih mjera od strane vlada itd. itd. Pa pošto se baš ništa nije takva sbilo, to punim pravom zaključujemo: tà priviko se svijet već na sve to! Pojedini dakle slučajevi dozvoljavaju generaliziranje.

A je li već jedared bijeda među družtvenim masama gorostasna, onda sama sobom dolazi, rek bi čisto elementarnom silom kakva eksplozija, erupcija, ili kako već hoćeš da to nazoveš. Orisani položaj stvari nije doslije baš doveo do nikakve izdašne pripomoćne mjere od strane mogućnika. Jer je, kako će se kod drugog nekog poglavlja dokazati, nastala bludnja kod mnogih državnika, da se na račun viših nižima ne smije nipošto pomoći. Ti zadnji neka si sami pomognu. Ako to ne uspije, neka ih propovjednici sklonu na prijegor i podnašanje, jer da sadanji poredak Bog hoće, te ga dakle ne smije narušiti nitko bez gubitka vječitoga spasa.

Propovjednicima te udobne nauke namiguje kao nagrada pripuštanje k stolovima bogatira. To se negdje prije moglo u Italiji baš jasno opaziti. Stari onaj fra-

masonski revolucionarac Crispi udahnjivao je slatke riječi u uših talijanskih biskupa (!) romoneći o štitu i obrani prestolja i oltara proti kletim onim prevratnicima. Duhovnici bi imali onima dole propovijedati! U to ime se u izgled stavilo, da će im bit slobodno jesti sa onima gore. A kritiku toga štedimo za kašnje. Sada velimo samo: kako je to došlo, da se tih inače najmanje vjersko indiferentnih krugova od jedared hvataju takve pobožne želje? Odgovor: erupcija je već počela.

U Austriji došlo je već na nekim mjestima, u Ostravi i u Falkenaui osobito, do vrlo žalostnih sukoba sa rudarskim radnicima, ma da baš ovi inače pripadaju veoma mirnoj ljudskoj klasi. Krv je tekla. Oboružana sila je s ostragušama radnike Rothschildove i Wlczekove itd. „umirila". Potankosti toga ne spadaju u okvir te monografije.

Italija je doživila sicilijanski seljački ustanak i pobunu rudarskih radnika. Italija i nema u našem smislu seljačkog pučanstva; ladanjskih radnika imade doduše, ali ne seljaka poput naših. Sicilija, ta nekadanja žitnica cijele Italije, taj zemaljski raj, nema danas za radine i zaposlene stanovnike svoje na ladanju i u sumpornim rovovima itd. ništa ino, do li glada i nužde. A eksplozija se očitovala ubojstvom i paležima. Bijaše krvavo ugnjetena. Danas okajavaju stotine u tamnicama, što su pokušali, da si silom pomognu.

A sličnih ustanaka bijaše i u Carari, pak i druguda. I ti su bili oružjem ugušeni. Bilo bi baš i čudnovato, kad do zubi naoružane vlasti nebi mogle haka doći golorukoj i lošo hranjenoj masi ljudstva. Pri današnjoj izvježbanosti sa ubojitim oružjem kadar je kapetan jedan sa svojom satnijom momčadi osrednji

kakav gradić, ma bio pun puncat rovara i ustaša, do skora u rog satjerati. Ali nitko pametan ne će reći, da bi to bilo riješenje socijalnog pitanja. Divljač u polju strijeljaju, čim je postala odviše mnogobrojna i škodljiva. A za čeljad brinu se to, il ovako il onako. Nema li nuždnih sredstava, te se moraju oni prostrani, što ih još imadu, malko stegnuti. To zahtijeva moralka. A od toga se ne da ama baš ništa izcijenkariti, želimo li i nadalje još ostati kršćanima. Ali privoliti se pristati uz politiku carstva životinja, razumije se, grabežljivih, jer kod pčela i mravi je i onako za sve skrbljeno, — onda dolaze anarhiste, čeljad bodeža i bomba, očajanja. Italija ih je već vidjela, Francuzka je takve rodila, nakon što je razne ustanke radnika krvavim načinom ugušila. Morala je ona čak vidjeti, gdje joj predsjednik, Sadi Carnot, mrtav pada od Caseriova bodeža.*)

Mi smo sa svojim risanjem socijalnog položaja došli do kraja. Pridovezujemo samo još to, da družtvu ne će biti težko, da neškodljivima učini one nožare, koji ništa ino nijesu nego zločinci, koji hoće da ubijaju samo, jer im smrdi posao. Ali te vlasti nema na svijetu, koja bi bila kadra trajno se opirati, dok ti ubojice brojno rastu, te dok se mogu pozivati na poznato mjesto iz Schillerova „Vilima Tella“, koje nevezanim slogom ovo izražava: „ako ugnjeteni već nigdje više prava naći ne može, — pa kad mu položaj baš nesnosljiv bude — onda se srčano maša samoga neba, da si odande svoje pravo donese, koje je ondje neotuđivo i neslomivo poput samih zvijezda. Opet se vraća onaj izkoni naravski položaj, gdje čovjek proti čovjeku stoji, a

*) Al danas se i za Luchenijevo junačtvo i za slična u Španiji, na žalost, već znade!

kao zadnje pri tome sredstvo, ako već nikakvo ino ne izmaže, dan mu je mač".

To se mjesto rado i često puta, kako znamo, navađa, al se pri tom zaboravlja još i na drugu neku riječ istoga pjesničkog velikana, koja veli: „Kad se puci sami oslobađat idu, ne može obće blagostanje procvasti.

A sada je toga dosta. Vidjeli smo pako, da su riječi podpuno istinite, koje glase:

Veliki dio proletarskog pučanstva, koji ne nalazi posla, pa niti možda već u uzama čami ili u prisilnoj radioni robuje, ili se još na slobodi nalazeći na neponjatne načine trsi život svoj od dana do dana prokuburiti, — umire, ne žive za pravo, skapava polako — postepeno, neprestanim gladovanjem. Udes tih ljudi je sila gori od udesa divljaka; jer ovi, a ne oni, smiju si i s polja i iz šuma sve ono prisvajati, što im je nuždno. Oni su tek uvjereni, da su svi zakoni i sve uredbe proti njima u tom smislu, što si sami ne mogu nikako pomoći. Možda je čak i sreća, ako ne za proletarce, a ono za imućnike, što je sirotinjom i nevoljom već i sama moć mišljenja prilično otupljena. Proletarac, radnik od slučaja do slučaja, mogao bi reći: ja sam tuj samo za bijedu; kadkad imam posla pa i jela, a drugi put opet ne. Oni, koji ne rade, imadu uvijek dobre i dostatne hrane; raduju se svome životu, upotrebljuju sva moguća sredstva bez obzira na to, što li će ih to sve stajati, kao kupke, putovanja itd., da si život održe. A mi svršavamo na đubrištu ili u bolnici. A da nam tijelo još i mrtvo, bude bogatima, od koristi, to dospjevamo na anatomiju, kako bi se mlađi liječnici režući po nama naučili, da kašnje liječe bogatire. Jer za nas ne uči nikoji liječnik, nas ne operiraju

uz trošak i muku, ta nemamo čime platiti. Mi smo iztisnuta kasta, izmet (parije).

Tako bi koji mogao rogoboriti. A je li se liberalnom materijalizmu jurve podpuno odao, onda tako već i buči. Sa stanovišta liberalističkog ne možeš mu na to za pravo ništa protusloviti. Veli se dakako: neda se to promijeniti, udes je jači od čovjekove volje. Ali tko tome danas vjeruje?

Vikalo se u sav glas na ona silna ubojstva devedesetih godina prošloga vijeka, pa i na užasne grozote i strahote u Parizu iz godina 1870./71., i to punim pravom. Bile su strahote. Ali se ne pomišlja, na što bi valjalo misliti: mi idemo u susret vrlo ozbiljnim vremenima, pa je mogućе, pače vjerojatno, da su ona dva događaja tek slabi plameni svijeće bili prema onom gorostasnom požaru, koji čeka budućnost, ako se ne uvede reforma.

Tu smo se i opet povratili na onu točku, što ju u našem spisu preporučujemo, osobitoj pažnji svakoga a napose naše braće. Nema dvojbe, da mi moramo štititi pravo, braniti vlastničtvo kao jedan dijel toga prava. Al nemojmo se samo poput pandura postaviti uz Wertheimice, već zagrmimo za reformom, kao dužnom nam stvari, i u onima gore. Osobito se pak čuvajmo onoga nonsensa, da na oko dopuštamo, kao da su bogati Bogu miliji. Nama osobno mogu pojedini biti draži, jer š njima živemo, a može bit i od njih prama nama su pozorniji i nježniji i od nas ne zahtijevaju ništa, al očuvajmo si uza to svjetao obraz, a više se od nas u opće niti ne traži. Nemojmo podnipošto dopustiti, kao da bi pogrješke, tvrdoće i grijesi bogatih bili samo neke slaboće, koje od kraljevstva božjega ne izključuju, što su se neke pobožne zaklade uteme-

ljile njihovim novcem, i što su plaćeni prosjaci te zadušbinari koji im lijes prate. To bi u siromaka moglo uzbuditi misao, kanda mamonizam i kapitalizam čak i u samom nebu odlučuje, kao da se i ondje gore dobiva odličnih mjesta i loža, stoga, jer je bilo novaca, puno novaca.

Socijalno stanje nije ino nego bankrot u socijalnoj politici. Time ništa nova ne kažemo, pa si toga niti ne umišljamo. Socijalna literatura raste kolosalno. Političke i vjerske izpovijesti i stranke danas se ugiblju. Socijalno pitanje zanima i zaokupljuje dan danas sve duhove.

Zahvalni moramo biti za svaki prinos, ako je prilog k boljemu. Ali tih je baš na žalost vrlo malo. Glavna pogrješka svih tih priloga sa moderne strane jest, što se ništa ne obaziru na moralku. A bez morala nema absolutno nikakve poboljšice, ma i rekli liberali što ih god volja, jer bi rada još i dalje zadržati gospodstvo nad velikom masom, dakako u svoju vlastitu korist; pa i uza sve ono, što bi mogli kazati komuniste, koji bi rada prevrnuti ne samo gospodarstveno načelo, nego i sve kršćanske principe.

Sa samim moralom i propovijedima o ustrpljivosti, i pregaranjem, nije također ništa učinjeno. Takve riječi raznaša vjetar kao pljevu, pa nijesu u kršćanstvu niti osnovane. Oboje mora skupa doći: djela se prihvatiti sa obzirom na temeljne i svagda valjane istine. A dokazati kako su oba, odnosno sva tri ona pravca, dva nekršćanska i treći quasi-kršćanski na krivu putu, bit će zadaća onoga, što ovdje slijedilo bude. Ne pišemo nikakve povjesti nastojanja oko socijalnog popravka i narodnog gospodarstva. S toga ostajemo samo kod onih stranaka, što su baš sada na poprištu. A u prošlost natrag zasižemo samo toliko, koliko je to baš nuždno, da se razumijemo.

4. Gospodarstveni sustavi.

a) Liberali i liberalizam.

Liberalizmu, kao gospodarstvenom sustavu,*) sustavu slobodne utakmice, slobode sticanja, ili kako ga već hoćeš nazvati obzirom na njegovu osnovnu gospodarstvenu tendenciju, ide u prilog to, što ga sve do danas, žalibože, prema zloj naviki zamjenjuju sa političkom slobodom. Nije pravo, da se svakome, koji o liberalizmu sanjari i želi ga se čvrsto držati, predbacuju a priori zločeste, egoistične namjere. Pomanjkanje prave spoznaje i proniknuća u savez među uzrokom i učinkom, drži kruto u liberalnom taboru mnoge, koji, bi za pravo imali drugamo spadati. Historička je istina da je liberalno gospodarstveno načelo prigrljeno oduševljeno, čim se samo pomolilo. Pozdravili su ga kao kakva odkupitelja od tužnih prilika monopolizma, te je bez sumnje pri svome nastupu odista i plodno djelovalo na obrt tako, te se u prvom početku činilo kao poboljšica dotadanjih jadnih prilika. A da ne budemo jednostrani, pa da nas ne bi zlo razumjeli kao što se to češće sbiva takozvanoj konzervativnoj struji, kojoj se ne rijetko podmiću težnje, da opet dođe do starih cehovskih prilika i to ovdje odmah konstatiramo, da je za osvitka liberalizma među narodima odista vla-

*) Punim se pravom trojaki razlikuje liberalizam: politički, vjerski i gospodarstveni. Gospodarstveni liberali su neka vrst kopnenih gusara na ekonomnom poprištu. Najrađe brode tija do danas pod lažnom zastavom. Sanjare o političkoj slobodi, što se svakome sviđa; ugrijavaju se za slobodnjačke nazore na vjerskom tlu, a i to privlači. O trećoj vrsti liberalizma teoretično se najmanje govori. Praktično ga izpovijedaju svi izrabljivači, te sva čeljad od zlatnoga teleta, ali ga lukavo omataju plaštem političkim i vjerskim pa tako obsjenjuju prostotu.

dalo nezadovoljstvo i veoma nezdravi odnošaji. Da li su pako ove tako strašne bile, kao one do kakovih je doveo taj tako zvani spasavajući sustav u svojem daljnjem razvitku, ne treba da to ovdje pretresamo. Pa je to i s toga manje nuždno, što se prema skoro jednodušnom uvjerenju drži, da ta sadanja materijalna bijeda velikih masa nije još dosegla svoga vrhunca. Obzirom na političko ugnjetavanje prošlo je stoljeće stvorilo svakako nesnosnijih prilika, nego li što sada vladaju. A kako i zašto je to tako došlo, mimoilazimo ovdje, kao što se i svladavamo, i ne ćemo da iznašamo konkretnih dokaza, kako današnja politička sloboda sve više prelazi u veliku komediju i razdraživanje naroda. Tako zvana bo socijalna sloboda je upravo robstvo pod korbačkom, škorpionskom vladavinom modernoga Roboama, koji je od svojih predšastnika naslijedio doduše vlast, ali mudrosti nije.

Gospodarstveni sustav, koji bijaše prije liberalnoga, shvaća se sgodno pod imenom: monopolizam. O njem veli Marlo: „Ne će on ravnopravnosti, nego prednosti, niti slobode i jednakosti, već neslobodu i nejednakost. Pristaše njegove mniju, da je opredjeljenje ljudsko sasma različito, da su se jedni rodili, da gospoduju, a drugi da slušaju; jedni, da uživaju, a drugi, da rade. Njihovo pravo je s toga neka sbrka osebnih prava, po kojima se svakome članu građanskog družtva dopituje njegovo političko i socijalno mjesto, bez ikakva obzira na osobne sposobnosti, pa im je svjetska povjest kao veliko neko koleso puno srećaka, iz kojega padaju sgoditci i prazne cedulje, veliki i mali dobitci u slučajnoj mješavini.“

Branitelji toga sustava, glede kojeg međutim i sam Marlo dopušta, da je u obće između svih sistema

nanašao najmanje štete, jer se po najbolje znao čuvati skrajnosti, pozivaju se na Božju naredbu ili na posljedice naravnog zakona, prema čemu ima slabiji da je pokoran jačemu. Tako grof de Maistre, L. pl. Haller i drugi. Ali čini se, da je Marlo, taj inače vrlo oštroumni autor, tuj smetnuo s uma, da se doduše ima uvijek držati stara riječ: non est potestas, nema vlasti osim od Boga naređene, ipak se ne smiju ljudske budalaštine ili opakosti svađati pod naredbu Božju.

Čovjek je od naravi sazdan za družtvo. Bog dakle htjede, da bude družtveno biće. Potrebuje s toga družtvenih uredaba, drugima riječima od potrebe mu je politički i socijalni red. Formu političkog reda nije Gospodin Bog u obće opredijelio, iznimno samo n. pr. kod izraelskoga naroda. Je li se historičnim putem kakva vladavinska forma ustalila, a da nijesu pri tome ozleđeni pozitivni propisi Božjega ili naravnoga zakona, onda ona po pravu postoji, te se može neupravno smatrati kao Božja naredba. Mal ne to isto vrijedi za socijalni red, za gospodarstvene uredbe. Ljudi se sami ponajbolje sređuju onako, kako bi u stanovito vrijeme što bolje mogli polučiti svoju vremenitu zadaću. Međe su iste, kano i kod političkoga reda.

Svrha svih naredaba, cilj sviju zakona, kako moralka uči, jest i mora biti bonum commune (obće dobro). A čim koji (ljudski) zakon prestane to unapređivati, možda mu i škodi, to mu prestaje sama sobom obvezatna moć. Družtvo imade onda pravo i dužnost, da se gospodarstveno s nova konštituira. Gospodarski zakoni su ljudske uredbe, koje su dakako dužne obazirati se na moralku. Kao što čovjek nikada ne ostaje u istom položaju (nunquam in eodem statu), tako i njima manjka vlastitost stabilnosti.

Ako je bila istina, da je gospodarski monopolizam tijekom vremena postao škodljivim, to je trebao promjene, te se mogao dapače morao promijeniti. Tome nije ni najmanje smetalo dosadanje stanje kano pravno. Moralo bi se baš vrškom jednostranosti tumačiti, kad bi se htjeli pojedinci pozivati na pozitivnu volju Božju i diktirati šutnju. Dakako da je to osebujnost naravne vrsti, što pri gúbitku jednoga obično drugi dobiva i obratno. Uz monopolizam stajala je sreća i blagostanje povlašćenog dijela družtvenog. Taj se proti otimanju toga isto onako opirao ko što i danas, gdje se liberalizam također izrodio u monopolizam plutokratije. Neki broj ljudi taj sustav smatra dobrim i koristnim (po sebe) te bi rado vidio kako ga i drugi drže pravednim i upravo Božjim i naravskim. U tom sukobu gospodarstvenih nazora može se pravo naći pomoću moralnoga zakona glede bonum commune kao svrhe i cilja svih zakona i uredaba. Pojedinac je dakako brzo sklon, da svoju vlastitu probit drži i tumači korišću i same cjeline. Međutim to rađa tek teoretičnim potežkoćama, jer to stoji, da se praktično ne će moći nikada na dulje vrijeme održati ona uredba, koja bi bila škodljiva velikom družtvu. Il će se promijeniti, ili će družtvo, narod propasti.

Pri nastupu takvih historičkih nužda valja da dobro na umu imadu opomenu biskupa Kettelera ne samo katolici, na koje se neposredno obraća, nego baš svi ljudi. On veli: „Mi katolici moramo se kloniti sjene, kan da bi držali obstojale prilike, družtvene i političke forme prošlosti nedotjerivima, te kan da je sva naša težnja jedino u tome, da ih u svakom pogledu hvalimo i preporučamo budućnosti kao jedino spasonosno sredstvo. Ne možemo mi u naprvo odsjeći kakvo

će građansko i družtveno lice u čovječanstvu proizvesti duh kršćanstva, kad jednom sve pronikne."

Ne znamo jesu li u prošlom stoljeću, svi službenici crkveni pri mijeni gospodarstvenoga sustava, kojega je uzastopce slijedila i revolucionarna promjena političkoga reda, jer je jedan novi sloj gospodarstveno ojačao, pa si političnu formu prema sebi prikrojio, — uvidjeli, da dotadanji monopolistički red nije bio jedino mogući i moralno dozvoljeni. Ali sve ako nijesu stojali na visini te spoznaje, to ništa nije mijenjalo same stvari. A pošto je svako naknadno predbacivanje stvar u sebi vrlo laka ali bezkorisna, to se dalje ne ćemo u to upuščati.

Sigurno je, da progoni svećenika za vrijeme revolucije ne bi postigli one visine, da nijesu svećenike držali saveznicima monopolista. Smatrali su ih ne samo kao čuvare monopolističkih klasa, ne to (jer pravo stečena imovina mora se uvijek neozledivom držati), nego su ih držali čuvarima vječitoga priticaja pučkih dobara u monopolističke blagajne. Ali to zadnje moralka baš nigdje ne propisuje.

Gospodarstvena revolucija prošlog vijeka djelovala je poput elementarnog događaja najvećom intenzivnošću. Kao pravi opći potop razbujala se površinom zemlje i izpremetala ljudstvo. Da je pri tome odplavljeno i mnogo toga, što je bilo vrijedno, da se sačuva, ne treba da se tek posebice dokazuje. Ta danas je poznato i priznato, da je novo stanje stvari, ono na ime kao neki spasitelj posmatrana ideja, koja je starome redu vratom zakrenula, dovela do još gorih djela. Pače u tome se čak tako daleko ide, da se s mnogih strana već preporučuje, e bi se opet ponovno uvele uredbe starih vremena. Sjetit se valja nastojanja

oko iznovičnog osnutka starih cehova i zadruga, organizacije rada i radnika itd.

Uz put budi rečeno, da je ma i djelomična samo obnova toga sve dotle nemoguća, dokle god ljudi ne budu imali pravi onaj duh cehovski i shvatali. A taj je bio duh odricanja s jedne strane, a s druge duh podlaganja i strogoga reda. Članovi cehovski bijahu razlučeni u strogo odjeljene grupe naučnika, djetića i majstora. Svakoj grupi bilo je bolje, nego li što im je danas u sadanjem redu, ako je još u obće gdjekoji. Dakako da je nekoć svaki šegrt teoretično imao u džepu pravo za budućega majstora. Ali mnogi su ipak morali pregarati uvijek, kroz čitav život. A je li se tkogod odista dokopao samostalnosti, dosta kasno, i poslije mnogih muka, a kadšto i šikana, onda je bio u mnogome priječen, da slijedi svoju volju, svoj poduzetnički duh. Cehovi su suzdržavali prekomjerno rastenje pučanstva a time i utakmicu, raznim potežkoćama ženidbenim, kasnom ženitbom itd.*)

Al je zato onaj red u sebi imao i puno dobra, čime je nadoknadio ona ograničenja barem tako dugo, dok se radilo razborito i pravedno. Svaki obrtnički član imao je jaki oslon u svoj ceh, te nije mogao

*) Primjera, kako su to cehovi slobodu ograničavali, navađa Marlo na pretek. Cehovi su bdili nad dobrotom izradbe, što je bilo loše uništilo se. Pod Colbertom u Franceskoj postavljahu majstore varalice uz sramotni stup. kad su im produkti bili ono, što su dan danas na žalost skoro ponajčešće: smeće. Broj majstora bio je ograničen, rad pojedinim cehovima točno označen, a prestupci kaznili bi se strogo. Kadkad bijaše nova koja stvar dodijeljena jednomu cehu, a popravak iste drugome. Pa i glede spoljašnosti, obzirom na nošnju i na češljanje lasi protezali bi se ti njihovi propisi i običaji. Krojači nošahu na vlasulji po jedan uvojak, zlatar je smio nositi po dva, a suljekarnik tri itd.

pasti u bezdno bijede. Staraca radnika, koji bi, da i kneza Bismarcka citiramo, na đubrištu skapavali, nije bilo, barem ne u mirno doba i u uređenim prilikama. Da li bi se naše doba dalo sklonuti na takvu stegu? Sumnjamo. A bez samopregaranja nema trajnog cehovskog sustava.

A kako je za vrijeme monopolizma bilo onim, koji su se bavili obrađivanjem zemlje? Vrijeme ono podaničtva i naravskog gospodarenja sigurno nije bilo baš najlošije, barem prije tako zvane reformacije. — Poslije nje, da ne reknemo djelomično po njoj i baš poradi nje, pošlo se obzirom na čovjeka dostojni položaj toga staleža rapidno nizbrdice. A kako bi i moglo drugačije da bude, kad je Luther izdao poziv na njemačke knezove, te grabežljive primalje nove vjere: „Na noge knezovi, mašajte se oružja: Ubijte ih (na ime seljake)! Na ražanj s njima! Prispjela su vremena, čudnovata vremena, kad si knez može lakše krvlju izvojštiti nebo, nego li molitvama. Utucite ih! na ražanj s njima! Ubijte ih spreda i straga, nema bo ništa đavolskijeg, već što je buntovnik. To vam je bijesan pas, koji će vas ugrizti, ako ga ne zasučete. Ne smijete spavati, niti biti strpljivi i milosrdni. Doba mača i gnjeva nije vrijeme milosti! Ako u tome kreševu poginete, mučenici ste pred Bogom, jer po Božjoj zapovijedi stupate proti njima u boj. Padne li pako vaš dušmanin, urotnički seljak, onda je njegov vječiti oganj, jer diže oružje suprot zapovijedi Božje. Dijete je đavolsko!“*)

*) (List Lutherov: „Opomena na dvanaest seljačkih članaka“ od svibnja 1525, kojim seljake huška na ustanak i onaj: „Proti razbojničkim i ubilačkim seljacima,“ iz kojega je gore navedeno mjesto — danas su pastorima vrlo neprilični, ali se

Kakvi je to govor! Tako je govorio onaj isti čovjek, koji je prije svojima propovijedima nahuškao puk proti poglavarstvu.

Pa je zajamčeno već i prije Luthera puk imao dovoljno razloga, da se žali i da bude nezadovoljan; jer sloboda i pravica nije baš uvijek svijetlila u te slojeve, niti sa strane crkvenih niti svjetovnih zemaljskih gospodara. Nikako ne ćemo da opravdavamo okrutnosti, što su ih seljaci počinili vitezima i gospodi, ali još manje ono barem isto tako groznu osvetu vitezova nakon što su urotu seljačku ugušili, a to zadnje tim manje, jer je seljake samo nečuveni pritisak zaveo na pobunu. Pa se ni Martin Luther ne da ispričati, rekli protestanti što im drago, ne da se nikako opravdati njegovo držanje proti seljacima nakon seljačkog rata. Pa imadu baš tome da zahvale svoju tužnu sudbinu, koja ih je kroz slijedeća stoljeća pratila.

Da bi i mnogi luteranski seljaci, koji i u našoj domovini do danas pristaju nekom žilavom odlučnošću uz Luthera i njegove „čiste“ božje riječi, znadu, kako je taj božji čovjek mislio? „Magarcima drač, sedlo i bič, a seljacima zobene slame. Ne htjednu li žderati, onda toljagu i karabinku i to po pravu.“

Zar ne ljubezne riječi? Izrekao ih je Martin Luther.

Ili: „Sa seljacima ne smije biti smilovanja; gnjev i bijes Božji i ljudski došao vrhu njih. Branite ih imati prema njima sućut, htjeti ih podpomagati bilo bi Boga

---

više ne dadu učiniti nepisanima. Protestantski seljaci po svoj prilici ni ne slute, kakve im je nevolje donijela reformacija. Vidi Lutherova ukupna djela XVI str. 58; Hohoff, Protestantismus und Socialismus, Paderborn 1881. str. 73 i slj; Weiss Weltgeschichte 7 svezak, str. 701.).

se odreći i psovati, pa i sebi samome otimati zadnju nadu na nebo.“

I to je napisao Luther, a Melanchton njegov nježni drug, zabrazdio je čak u ove riječi: „One dangube (seljaci) su samo prosti izrod, kojim duše nema. Što dakle hoće ti seljaci? Imadu još i previše slobode.“

Primjetbu k tome možemo si prišteditи. Mjesto toga ćemo samo da navedemo iz češće spominjanog bečkog „Vaterlanda“ izvadak iz starijih bilježaka o nekadašnjem načinu života puka osobito puka seljačkog, družine i družinčadi. Ondje se veli:

Kao primjer od mnogih saobćujemo iz Mone-ove „Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins“, svezak 10. ovaj jestvenik iz godine 1.573.

„Popis toga, što se sve preko tjedna družini u ime hrane i obskrbe podavati ima. U nedjelju za ručak mesa, juhe i pečenke; za večeru mesa, ječmene kaše i ošafa, ili što drugo, što se već nađe. Ponedjelkom za ručak mesa, zobene kaše i svaštica. U utorak za ručak mesa, juhe, zapraženo i kupusa; a za večeru mesa, kaše i još ma štogod. Srijedom za ručak mesa i juhe, graška i mesa i salamure, ili mjesto toga mlinaca; za večeru mesa, kaše od pirinča i još nešto. U četvrtak za ručak mesa, čorbe, kupusa i pečenja; a za večeru mesa, sočiva i još štogod. U petak za ručak jutru od graška, bakalara, riblje jelo i prosa; a za večeru opet čorbu od graška, neko nepoznato jelo (blatteisen) pa mrena i zobene kašc. Napokon u subotu za ručak juhu, bakalar, varivo od graška i sleđa ili mrena; a za večeru, juhe, pa opet ono nepoznato jelo (blatteisen), mrena i ječmene kaše.“

Narod se je još bolje hranio u vrijeme predrefor-

matorsko, a to je identično sa predkapitalističkim. Janssen piše o tome:

„Narodno-gospodarstveni polet Njemačke stvorio je u vrlo mnogim predjelima pravo seljačko blagostanje, glede kakova kasniji ugnjetavani položaj seljaka vrlo tužnim izlazi. „U Pomoranskoj i Rügenu, piše Kantzow, seljaci su bogati. Nošahu samo englezke i ine vrlo dobre haljine, i to tako lijepe, kao što su ih u obće nekoć imali plemići i ugledni građani". Altenburžki seljaci bili su tako imućni, da su nosili šubare od medjedine, skupocjene lance od koralja sa zlatnim uresom, i svilene, za onda veoma skupe vrpce. U Westfalskoj, rekoše plemenitaši, prema bilježkama Wernera Rolewinka, „seljaku jednome više se pozajmljuje nego li nama desetorici zajedno, ili izdaje i sam glavnice kako hoće". A u kako povoljnim prilikama su se seljaci srednje i gornje Njemačke nalazili, dokazuju već same seljačke čete, koje su se sve na tisuće godine 1.476. skupljale oko novog pučkog proroka „Paukera iz Niklashausena", imađahu novaca kao pljeve, pa dragocjenosti i skupog odijela. U jedan dan, kako izvješćuje kronista Stolle, da se je do 70.000 njih u Niklashausenu sjatilo; većina tih seljaka, veli on, ponijela je sa sobom voštanica (žrtvovnica) na dar kadkad tako golemih, da ju često puta jednu samo jedva mogli nositi tri do četiri muža. Rogoborenje Paukerovo proti taštom i izpraznom uresu haljina, zlatnom nakitu, svilenim opravama i šiljastim cipelama daje također zaključivati na onodobno blagostanje seljaka. O elsažkim seljacima piše Wimpheling: „Bogatstvom postali su seljaci u našem predjelu i u mnogim stranama Njemačke razkošni i oholi. Poznam seljake, koji pri svadbama svojih sinova i kćeri, ili pri krstitkama

toliko toga zatroše, da bi se time lako kupiti moglo i kuću i oranicu, pa još i mali vinograd. U svom bogatstvu su mnogoput odista preraztrošni u hrani i u odijelu, i piju izabrana vina. A što se znade o slavljenju crkvenih godova i o svadbama franačkih seljaka, odaje također njihovo materijalno blagostanje". O koruškim seljacima veli Unrest u svojoj austrijskoj kronici ka godini 1478., da „nitko nije imao dobitka nego seljaci. A to se po tome poznaje, što bolje haljine nose i izvrstnije vino piju, nego li njihovi gospodari, Pa nije uzalud godine 1497. na državnom saboru u Lindavi, a kašnje i na inim državnim saborima izdana naredba, „da prosti seljak i čovjek bilo u gradovima ili na ladanju ne smije kupiti niti nositi takve čohe, koje bi rif bio skuplji od pol forinte, niti da ne smiju nositi nikakvih zlatnina, bisera, baršuma, svile, niti vezenog odijela niti dozvoliti, da im žene i djeca nose".

Skupocjenim haljinama odgovarala je ne rijedko i „skupocjena kuhinja". „Jerbo seljak radi", veli se u knjizi o plodinama, „to on ima i obilno hrane i jede na svu mjeru mesa svake vrsti, i riba, kruha i voća, i pije vino često baš i preko mjere, ali to se nema pohvaliti. Inače bit će da se seljački stol cijeni kao najzdraviji.

Nadničari, sluge i služkinje nalazili su se svršetkom srednjega vijeka razmjerno skoro u sličnim povoljnim materijalnim prilikama, kao što i sami seljaci. Dobivahu bo prema predležećim izviješćima iz svih skoro njemačkih zemalja, obzirom na ina vremena, za čudo tako visoku nadnicu, da se smije tvrditi: mnogobrojna klasa poljodjelskih nadničara, koji bez ikakva vlastita posjeda mora živjeti od svoga dnevnoga rada,

nije nigda, niti prije niti poslije, materijalno tako povoljno stajala, kao od svršetka četrnaestoga stoljeća, pa do prve petine šestnaestoga.

Na doljnjoj Rajni u Klevâ mogao si je u godinama od 1470. do 1510. uz hranu radeći nadničar nabaviti poprečno za šest dana radinih: četvrt vagana raži, deset funti svinjetine ili dvanaest funti teletine, šest velikih vrčeva mlijeka, dva snopa drva, a da mu je uza sve to za četiri ili pet nedjelja još toliko novca ostalo, koliko je stajala jedna prosta radnička haljina, te šest rifi platna i par cipela. Iz Caha (Aahen) poznato je koncem četrnaestog stoljeća, da je jedan nadničar zaradio i zaslužio u pet dana jednu ovcu, za sedam škopca, u osam svinjče, a za jedan dan skoro dvije guske. U Augsburgu u petnaestom stoljeću iznašala je prosta dnevna nadnica prema običnim godišnjim cijenama onoliko, koliko je vrijedilo pet do šest funti najboljega mesa: u jeftinim godinama mogao si je nadničar za svoju zaslužbinu svaki dan pribaviti funtu mesa, ili sedmero jaja, četvrt graška, mjericu vina i k tome nuždni kruh, pa bi mu uza to još preostala polovina nadnice za stan, odijelo i ine potrebe. A tako glase izvještaji i iz Austrije. Tako se primjerice na računskoj knjižici prepošta Jakoba Pamperla iz Klosterneuburga, koji je tomu samostanu bio poglavar od godine 1485.—1509. određuje nadnica za svakog radnika dnevno sa 14 denara uz hranu, dočim je onda funta govedine prema propisu obično samo 2 denara stajala, a cijena za obični par mužkih ili ženskih cipela bila je uglavljena sa 16 denara, krojačka zasluga za par običnih hlača bila je 10 denara, a za seljački kaput 24 denara. Za radnike, što su uz platu i hranu zajedno poslovali, bijahu u gdjekim krajevima stano-

vite „odredbe“ izdane, koliko imade svaki dobiti hrane i pića. „Svaki nadničar, radio u polju ili drugdje“, veli se godine 1497. u jednom propisu Mogućkog nadbiskupa Bertholda pl. Henneberga, obzirom na dobra mu u Rajngavu, „dobiva jutrom juhu s kruhom, za ručak krijepku čorbu, dobra mesa i variva sa pol vrča običnoga vina; a na večer mesa i kruha, ili krjepke juhe i kruha“. Isto tako naredio je Erazmo Schenk u Eppachu u Odenwaldu godine 1483.: „Svi nadničari, koji su najmljeni, imadu isto tako kanogod i oni, koji su tlaki podvrženi, pak i sluge i služkinje svaki dan dobivati po dva puta mesa i prismaka te pol maloga vrča vina, izuzevši dane postne, onda neka imadu riba ili druga kakva hraniva jela. Pa se imade svaki, koji je preko tjedna radio, nedjeljom i svecima nakon mise i propovijedi počastiti. A neka onda imadu hruha i mesa do volje i pol velikog vrča vina; a o blagdanima i pečenja dovoljno. Pa im se ima dati, da kući ponesu veliki komad hljeba, a od mesa toliko, koliko je dvojici za jedan obrok dosta“. Po kućnome redu bavarskoga grofa Joakima Oestnigenskog († 1520.) dobivali bi nadničari i robotnici isto kao i gospodarstveni sluge ova jela: „Jutrom juhu ili varivo, radnicima mlijeka, a ostalima čorba; za ručak juhu i mesa, zelja pa neko vrlo zabiberito (zapapreno čorbasto jelo) ili meso u jušadi, pa variva ili mlijeka: četiri jela; a za večeru juhe i mesa, te repe i mesa ili sušeno meso, pa variva ili mlijeka: tri jela“. A ženama, koje bi donašale pijetlova, kokoši ili jaja, imalo se dati: „juha i k tome po dva hljebčića“. a jesu li iz daljega došle nego je pola milje, „još jedno jelo k juhi i mjericu vina“. U Saskoj mora da je hrana služinčadi i obrtnika još krjepčija bila, jer jedna državna naredba izdana go-

dine 1482. od saskih hercega Ernsta i Alberta naređuje: Radnici i kosci neka budu zadovoljni, ako osim svoje nadnice dobiju dnevno dva puta, i to u podnevu i na večer, po četiri jela: juhu, dvije vrsti mesnatih jela i varivo; u postne dane pako pet jela: čorbu dvie vrsti riba i dvie vrsti variva. Meso je njekako obćenito bilo svagdanje obično jelo prostog čovjeka po cieloj Njemačkoj, da je „Seelenführer“ navađa kao znak osobite sirotinje „ima sirotana, koji vrlo često preko cijele nedjelje, pa još i duže nemaju ni zalogaja mesa ili samo loše“. Gospodarstvene prilike trgoše već onda u natrag, kad su bavarski okružni staleži godine 1533. zaključili: ima se izvidjeti, da li se prosti čovjek dnevice mesom hrani, između obroka jede, i da li troši u gostionicama frigano i pečeno. Radi nužde i sbog obće koristi, trebao bi se svaki uzdržati barem dva ili tri dana od mesa; ni jedan krčmar neka osim redovitog vremena za ručak i večeru, nikome ne podaje mesa ili kuhanih jestvina, nego samo sira, kruha i voća. Obćenito stegnuće potroška mesa od sredine šestnaestoga vijeka bijaše najvažniji znak žalostnoga preobraćaja gospodarstvenih i družtvenih prilika Njemačke, a za radničku klasu daje se to vrlo lako protumačiti već iz činjenice, što je sada nadnica tek u pola onolika, kolika je bila među 1450. do 1500. godine; meso, nekoć najglavnija hrana siromašnih ljudi, postaje sve više te više samo kao stvar luksusa za bogataše. U isto tako povoljnim prilikama, u kojima se tekom petnaestoga stoljeća nalazio poljodjelac i nadničar, našla se i služinčad. Na saskom dvorcu Dohna n. pr. dobivali bi u gotovom novcu uz stan i prehranu: kočijaš godišnjih 9 for., gončina magaradi 7 for. i 4 groša, kravarice 3 for. 12 do 18 groša, pa

to u ono vrijeme, kada je utovljen vol stajao 3 do 4 for. U Dražđanskom kotaru iznašala je godišnja zasluga uz stan i hranu za kuharicu 7 for, i 4 groša, za sudopera 2 for. 10 groša, svinjara 4 for.; taj je dakle toliko zaslužio, kolika je bila najviša cijena vola ili dvadeset ovaca. U Mosbachu primala je god. 1493. kravarica na godinu 13 for, 36 krajcara, a nadslugan 23 for. 27 kr., a osim toga još 54 kr. za haljinu; na Bodenskom jezeru dobivao je godimice vožčik uz hranu gotovine 19 for, 31 kr., osim toga obuće koliko mu treba, pa 4 rifa jake čohe i šest rifi cvilika". Hrana je bila svagdje ista kao i za nadničare, s kojima je obično družina zajednički blagovala. Kako se uobičajilo uz obilje mesa i vina podavati, vidi se iz bilježaka kućnih računskih knjižica. Tako se pri pogađanju sa kočijašem u Weinheimu godine 1506. izričito opaža „da mu se nije dužno vina davati, osim što mu se bude od dobre volje dalo". Drugi put se za služkinju veli, da joj se nije vina obećalo. U družinskom redu u Königsbrucku propisuje se, da se slugi koji nije pri večeri u svoje vrijeme prisutan, ne smije više dati mesa i vina. Po radničkom redu za Oppenheim i četiri okolna sela imala bi se svakomu radniku u ljetno vrijeme na dan podavati „mjera vina, al ne više", a zimi i u proljeću imao bi biti zadovoljan sa svakdanjom polovinom ili dvjema trećinama. I u Siegburgu se računalo dnevno piće vina nuždnim životnim potrebama običnoga čeljadeta.

S time neka se sada sravni način života današnje zanatlijske obitelji, poboljega položaja, ko što joj budget t. j. troškovnik u krojačkom strukovnom listu sastavljen vidimo:

A. Tjelesne potrebe: kruh 2 for., ručak i večera

za otca, majku i četvero djece od 4—14 godina, na dan po 60 novč., čini 4 for. 20 nč.; juha u jutro dnevice 6 nč. iznaša 42 novč., za ogrjev i svjetlo po poprečnom godišnjem računu odpada na tjedan 94 nč., pranje rubenine 30 nč., za sapun u ime dnevne porabe 3 novč.

B. Kućne ili domaće potrebe: slamnjače ili strunjače za tri postelje, proračunane na šest godina, odpada na nedjelju 3 nč., slame svake godine 3 nč., kefe 3 nč., laštilo za obuću, igle i konci itd. 5 nč.. čišćenje stana 10 nč., naknadna nabava kućnoga namještaja 10 novč., razni izdatci za čišćenje kuhinje 10 novč.

C. Odjeća: Muž treba jedan zimski i jedan ljetni kaput, što na dvadeset godina proračunano čini na tjedan $4^1/_2$ nč. Svake godine jedne hlače 3 nč., svake godine jedan prsluk 1 nč., dva dječaka, svaki na dvije godine po kaput za 1 for. 50 nč. čini nedjeljno 6 nč. istima za hlače 6 nč., žene nakon četiriju godina jednu haljinu 6 nč., a iza druge godine po jednu podsuknjenku 3 nč., dvije djevojčice godimice svakoj haljinu po 3 for., odbacuje 12 nč., a za suknju 4 nč,, čarape obojci itd. 5 nč., rubenina za cijelu obitelj čini poprečno 30 nč., obuća, uključno s krparijom $54^1/_2$ nč.. šeširi i kape za cijelu obitelj $4^1/_2$ nč., pregače za ženu i kćeri 1 nč., žepni rubci za svu familiju 2 nč., svakdanje odijelo za mater i kćer 10 nč., a za otca i sinove opet 10 nč., napokon

D. Razni izdatci: Školske potrebоće crnilo, pera, papira 18. nč. uplata u bolničku blagajnu 20 nč. šišanje mužkića 8 nč. stanarine 1 for. 75 nč.

E. Vanredni izdatci: Nedjeljama i blagdanima na meso više izdano 20 nč., za pivo 70 nč., na duhan

20 nč. i na štiva 10 nč., što sve skupi čini na nedjelju dana 13 for. i 35½ novč.“

Ali koliko ih ima među nama, koji niti takve oskudne eksistencije nemaju, nego koji mjesečno ne zarade više od gornje nedjeljne svote. A pri tome valja i to na umu imati, da je kupovna snaga novčana jako u natrag trgla.

Ako s prije orisanim obiljem u načinu uzdržavanja života usporedimo današnje prehranjivanje svih naših bud fizično ili duševno zaposlenih slojeva, to jedva vjerujemo, da bi to dovelo do „erupcije najužasnije vrsti“, kad bi kakogod uspjelo, sadašnju bijedu zamijeniti, sredovječnim razkošjem, osobito s toga ne, jer je to zadnje bilo skopčano doduše sa socijalnom organizacijom, a uza to i sa širokom osobnom slobodom.

Kakve li su danas prilike gledom na prehranu seljačkog staleža, to smo u trećem poglavlju dovoljno natuknuli. Kapitalizam odriješuje ratara od vlastite mu grude zemlje zakivajući ga u svoje lance. Iznovice ovdje ponavljamo, a zaufano posve suvišno, da nikako ne smatramo svojom zadaćom, zastupati sistem monopolizma a još manje za budućnost ga s nova preporučivati kano kakovu panaceju. Što je jednom bilo, to se već nikad više ne vraća, druga su sad nastala vremena, ljudi, i njihove potrebe. Ideje, koje svoju prošlost imadu, obično nemaju budućnosti, osim tek neupravno: da se od njih učimo, i da si iz njih stvorimo nove sgodne ideje.

Sada prelazimo k liberalizmu, k onome sustavu, koji je neodoljivom silom, jedared pušten, vas stubokom promijenio, za pravo porušio politični i družtveni život.

Na zastavi liberalizma bijaše u vrijeme, kad se prvi put ukazao svijetu, napisana riječ: sloboda. A ne ćemo da sumnjamo o iskrenosti onih ljudi, koji su taj barjak prvi razvili; a još manje smijemo tajiti, da je taj oglas morao baš čarobnom silom djelovati uz one prilike, što ih je stvorio ukočeni i drveni monopolizam. „Kroz stoljeća nošeni okovi monopolizma", veli Marlo, „postadoše skučenim narodima tako nesnosnim, da su ih nastojali pod svaku cijenu slomiti; mržnja na stare prisilne regule toliko je narasla, teret starog reda tako je postao nesnosljiv, da je duh čovječji radeć na velikom djelu oslobođenja tako oslijepio, te je rušeć ograde, što su prije postojale za ugnjetavanje ličnosti, pri tome s vida pustio takove ograde, koje su nuždne za očuvanje osobne slobode".

Proti istinitosti tih riječi težko da bi se dalo, sigurno i temeljito išta prigovoriti. Da se ljudima, ako je slobodno biblički primjer upotrebiti, nakon prestupa odnosno oborenja međa slično sbilo našim praroditeljima u raju zemaljskom, koji su također hrđava gospodara zamijenili sa dobrime, pa su morali naknadno uvidjeti, da bi samopregaranje bila bolja politika — to će tekom razprave postati tako bjelodano, da se može lako pregorjeti djelomična hromost prispodobe.

Moralka uči, da je najviši stupanj slobode ne moći zlo činiti. To je ona ćudoredna sloboda, koja se može podpunoma primijeniti samo na Boga i na svece, u dobru jur prokušane. Obična bo ljudska sloboda uključuje i mogućnost, ali nipošto nuždnost, odabirati i ćudoredno zlo.

Osim ćudoredne slobode, koja svoje granice imade u naravskom, božjem i ljudskom zakonu, — ovo zadnje dolazi, u toliko u obzir, u koliko je izvod ili primjena

prvih dviju vrsti zakona. — govori se također o osobnoj, građanskoj i političkoj slobodi. Nijedna od ovih nije pa u obće ne može ni biti, neograničena. Jednu granicu čini pravo bližnjega, a drugu obrana vlastitoga prava. Sloboda svačija morala bi biti u toliko ograničena, da svi mogu biti dijelnici slobode u što moguće većoj mjeri.

Ta se za sada nalazi doduše i u programu liberalnoga sustava, ali joj ne odgovara nikakva sadržina, nikakva izvedba u praksi. Mi hoćemo slobodu, s njom red, govore današnji liberali. Ali pod redom razumijevaju, da bi oni sami mogli kao jači uživati sve koristi, a da se slabijima ne pritiče u pomoć niti zakonom niti silom.

Liberalizam proglašivao je nekoć zasadu o absolutnoj slobodi. Na vjerskom tlu dotjerao je time do ateizma, u daljnjem toku do progona crkve, odajući tako svoje sakriveno kopito. Zauzeti se za Boga i Isukrsta još do danas krati ta neograničena liberalna sloboda (?). Sve u ime slobode savjesti tjera se „kulturkampf“ spokojno dalje pa se niti ne stidi protuslovja.

U ime političke slobode rušili su nekoć vladavine, smicali glave kraljevske, a sami zasjeli čvrsto na njihovo mjesto. Uza to se podigla zakonodavna tvornica, pa se na tome sa toliko konjskih sila nije radilo ni za samog absolutizma.

U ime gospodarstvene slobode raztrubila se sloboda sticanja. Pri tome su porušili sve organizacije i bacili individue kao atome u morske valove borbe za obstanak. To se sve izvelo u ono vrijeme, kad su novo iznađeni strojevi i napredak u odkrićima u obće prouzročili najveći prevrat. Bezazleni puk, a osobito obrtnički radnici davši se atomizirati, hrliše svi, baš svi

u razvaljene ralje proždrljivom kučku plutokratije, premda bi baš sada svako poslovanje trebalo družtvenih udruga. Radi te najzad spomenute posljedice liberalnog sustava može se i mora na nj navaliti, ona će mu prije ili poslije vratom zakrenuti, jer mase, milijuni orobljenih i izbaštinjenih viču za promjenom, a premda je ovdje nuždan prijeki lijek, to se mi ipak ne nadamo od njega, da će odmah i konačno pomoći. Prije toga mora ćudoredna, vjerska i građanska sloboda, da se pripoznavajući od Boga stavljene granice odrekne svojatane si neograničenosti. Kršćanska religija nije doduše sama sobom već socijalna reforma, ali je za istu nuždna predpostava.

Međutim nama nije sada nakana, da o tome razpravljamo, mi govorimo o gospodarstvenom liberalizmu, što na to veli bijeda puka.

U dodatku dospjet ćemo, da o moralci i u obće o kršćanstvu koju progovorimo. Podpuna neograničena sloboda u sticanju bila je daklem proglašena. Ponajprije vrijedilo je to za zanatlijsko, obrtničko pučanstvo. Seljačkom pučanstvu bila je dotična sloboda, da sa svojim zemljama po volji barata, ili kako oni to kažu, da se mobilizira, tek onda dana, kad je nakon razterećenja jur veći dio dužnih tereta odplatio, kad se je dakle plutokracija mogla nadati silnom ribolovu.

Govorimo o industrijalnoj slobodi obrtovanja. Skoro u isti čas sa političkim prevratom u Francezkoj — u Englezkoj nešto prije, a u Njemačkoj i u nas nešto kašnje — odpoče i družtvena revolucija. Znanost bijaše baš mnogo znamenitih izuma obretila, pa ih je stala obrtu na uslugu primjenjivati. A to se pokazalo kao vrlo koristno po napredak svih obrta. U skoro dospješe do onog sustava, što se danas zove razdi-

obom posla. Razborita uprava mogla je mnogo radnika zaposliti, po njima velike stvari polučiti, sve ako poslenici i nijesu bili osobito izvješteni i podučeni, samo ako je svaki od njih izručio svoj posebni određeni posao. To se moglo tim prije, jer su znali namicati strojeve, koji su obavljali baš ponajteže poslove, a da pri tome zaposleni čovjek nije trebao ništa više znati nego kakav mehanični dodavač. Baš time bijahu sasma i u tili čas izvrnjene sve one prilike iz cehovskih vremena. Prije je trebalo inteligentnih radnika, a sada samo još „ruke".

Pri osnutku novih radnja našli su svoju probit, ako su ih na veliko osnovali. Pa si nijesu mnogo glave trli, hoće li moći i druge jur obstojeće radnje uza njih još dalje obastati. Liberalno načelo: svako stiče, kako zna, uđe u svijet. S toga bi neprestano svoje poslovanje razširivali, pod jednom jedincatom upravom, te tako vukli obilnu korist. Danomice uvađahu sve dotjeranije strojeve i polučivahu s njima prava čudesa veleobrta.

Dakako da je bila kratkovidnost, koja se pri novotariji stvari i pri pomanjkanju svakog izkustva dade lako tumačiti, što se bezdvojbeno povjerovalo u neograničenost probitaka iz veleobrta. Tko je samo iole mogao, povećao je svoju radnju i producirao što se više dalo. Naravno, čim je više producirao i što su mu strojevi više svrstvovati mogli, daklem čim su bili bolji, tim je mogao pojedine proizvode jeftinije prodavati.

Neograničena utakmica poče, poraste i postade orijaška. Liberalizam je sve granice odklonio, priznavajući svakomu slobodu, uhvajući se, a onda još čvrsto vjerujući, da će međusobna konkurencija povoljno dje-

lovati i po proizvodioca i po trošca. S prvine je kako smo to već nekoliko puta rekli, odista i dobro djelovala: jer se baš onda tražilo i kupovalo surazmjerno sila više nego li dojako. Al u isto to vrijeme počelo je i družtveno deklasiranje. Tko je imao novaca ili vjeresije, pa si mogao nabaviti strojeve i više radnika zaposliti, taj je dakako morao daleko preteći svoga suparnika. Upravo time došla je moć glavnična do tolike važnosti, i to do tako izključive važnosti, da se s njome nije više mogla natjecati nikakva bud tjelesna ili duševna snaga. Bio kalfa ili majstor još koliko svome poslu i zanatu vješt, koja mu fajda odatle, nema li glavnice? Veleobrt vladao je svom trgovinom. Radnicima bez glavnice ne preosta drugo, nego ostaviti svoju samostalnost, pa se još za vremena skloniti pod gospodstvo glavničara. Tvornička je radnja procvala, duševno znanje radnika udarilo napadno u natrag, jer se od njih ište samo spretnost u rukama. Pa su tako istim te istim radom sveđer zaposleni upravo duševno utučeni, a mlađi radnici moradoše otupiti. Kapitaliste imađahu pri tom tu korist, što je radnik znajući samo onu jednu svoju stvar i naučiv tek jednu granu strojevnog baratanja, uz nje i njihove tvornice čisto prikovan. To se zbivalo tim više, jer je dostajalo kraće vrijeme upute, da mu se nađe zamjenik, ako koji poslenik ne bi bio zadovoljan sa zaslugom ili inače neposlušan.

Sada poče i pitanje o zaslužbini. Od kako je ovladala stvar sa osobom, a glavnica s ljudima, razlučilo se obrtno pučanstvo u poduzetnike i radnike. Jedni su se prama drugima odnašali kao ponuda prema tražbini. Poduzetnik uglavio bi sa poslenicima ugovor o plaći. Dobivahu pogođenu plaću, višu ili nižu, al ni-

kako vrijednotu svoga rada. Glavnu dobit pridržao si je poduzetnik, ako je bio ujedno i glavničar, inače ga dade onima, koji su dali glavnicu. U svakom slučaju pomnožala se, rasla glavnica i njezina moć, a radniku nestalo svake nade, da bi ikada mogao pregaziti jaz od radnika do poduzetnika.

Al i među samim poduzetnicima morao se broj samostalnih sve to više prorjeđivati. Veći je progutao manjega. Tako su se imovinske prilike s temelja promijenile. Čim je jedared kapital priznat mjerodavnim, vladao je od sada željeznom silom, tekući neprestano poput voda iz izvora i malih potočića u veće rijeke, a konačno u more, to jest u jednu ruku.

Sloboda sticanja, obća konkurencija sve će popraviti, navijestio je liberalizam. Nastupom obrtnoga prevrata širilo se i neko surazmjerno obće zadovoljstvo, a to je baš mase tim prije zavelo. Veleobrt potrebao je radnika, pa su se poduzetnici međusobno za nje natjecali. Jer je sve do ogromne radnje stajalo, to su plaćali visoke nadnice. Deklasirani zaboraviše na to, da su svoju samostalnost izgubili. Bila je silna potraga za radnim rukama, te je zaslužbina rasla.

Budući da poduzetnici snažni kapitalom nijesu priznavali inoga načela, doli ponude i potrage, dođe s vremenom najkrući bič božji nad radnički svijet. U brzo se pokaza mnijenje o neograničenosti veleradnja kao hajka. To je stiglo i samu Englezku, makar što su joj državnici skoro polovinu svijeta predobili za to, da im bude kupcem njihovih proizvoda. Radnja, morala se kadkad smanjiti, a time ostadoše mnoge ruke bez posla. Oni radnici, koji si ništa ne prištediše, da za vrijeme bezposlenosti kakogod prokubure, mo-

*

radoše se, hoćeš ne ćeš, ponuditi uz manju nagradu. Kapital bi takve ponude vazda vrlo lakomo prihvaćao. Time je nadnica radnikova konačno tako nizko pala, da je o njoj jedva on sam mogao kukavno životariti.

Od onda ima radnik načelo slobode, ali i ništa više. Teoretično to čisto milo zvuči, pa se i ugodno sluša, kad se veli: svaki čovjek je vlastan, da razpoređuje sa sobom, te sa svojim tjelesnim i duševnim silama, pa da se odluči, hoće li u obće raditi ili ne raditi, poslovati za ovu ili onu nadnicu. Međutim su to sve puke fraze, koje se razbijaju na jednostavnom grebenu, što radnik mora svaki dan jesti. Fizična nužda gospodari sa ponudom radničke snage, koja tek iznimno može da štrajkovanjem stavlja uvjete. A po sebi se razumije, da to kapitalizam, kao bezdušni sustav, uvijek rado izrabljuje, a po gotovo onda, kad su mu zastupnici odani mammonizmu, ne znajući niti za etiku, niti za pravdu, niti za Boga. Tek onda, kada treba mnogo radničkih sila, a nije ih baš pri ruci, poraste zaslužbina. Pa je tada moguće, da će poduzetnici morati plaćati, ne samo zaslužbinu za rad, nego i cijelu mu vrijednost, a kadkad možda trenutačno još i više. Ali takova šta bit će samo pojedinačni slučaj, koji može iznimno istom onda nastupiti, ako se možebit koji pogibeljni takmac imade oboriti pod svaku cijenu ili iz sličnih uzroka.

Pri pitanju o zaslužbini ne možemo mimoići jedne točke, koja se s raznih gledišta vrlo razno shvaća. Jedni su, koji se ne bi htjeli s njome ni baviti, dočim drugi stavljaju u nju najveću važnost, veću nego li ju i ide. Mi ćemo se i ovdje držati zlatne srednje staze, pa u naprvo opažamo, da cijela ta stvar ne mora nuždno biti protiv moralke. Kad bi ona to bila,

onda mi naprosto ne bi o njoj ni razglabali. To je tako zvano pitanje o napučivanju. Ali nikako ne ćemo da se tuj prepiremo, da li je istina, da pučanstvo u normalnim prilikama raste u geometričkoj progresiji, a proizvodi narodnog gospodarstva, dakle sredstva za prehranu, u aritmetičkoj. Tom naime formulom izrazuju oni taj zakon o napučivanju. Koji u nj vjeruju vele, da je sasma naravno, da uslijed toga veliki dio ljudskog podmladka mora s manjkave obskrbe zakržljaviti, jer se ima samo tako urediti pravi omjer između živežnih sredstava i broja pučanstva. Svakako da je to izvjestno, da prirast pučanstva ne pita i za razmjerno pomnožanje hranivih tvarih. Osobito da to važi kod obrtnog pučanstva. Poskoči li zaslužbina, to onda da i svatbe učestaju; radnici tada da bolje i izdašnije prehranjuju sebe i svoje obitelji, slučajevi dječje smrti postepeno padaju, a posljedica je, da bi to, ako ne bi prekomjernom proizvodnjom obrtničkih stvari ili drugim kojim nesgodnim slučajem nadnica po sebi natrag trgla, nastalo sigurno radi jako naraslog broja poslenika, koji bi se mogli među sobom takmiti. Zasada je, koju malo ne svi narodni ekonomi drže za neosporivu dogmu, da se nadnica nikada trajno ne drži nad absolutnom životnom potrebom, pače da pada povremeno niže. U tome slučaju da počima nužda i ruši, dok se ne prorijedi prekomjerni broj radnika i dok potraga za radnim rukama ne nadmaši ponude. Iza toga, opet da snova skače nadnica sve vrzinim kolom, circulus vitiosus. Mi ćemo još o toj točki kašnje progovoriti.

Ne da se tajiti, da su poduzetnici igrajući oko zlatnog teleta, sasma pomamni od auri sacra fames, pa da ponajčešće upotrebljivaju sve takva sredstva, kako bi nadnicu radnika snizili. Svi oni imadu jakih

takmaca. Da zadovoljivši se i sa manjom koristi snize cijenu svojim proizvodima, ne dopušća često lakomost. S toga se štedi na nadnicama, sve ih na manje snizujući, proti čemu si radnici ne mogu obično pomoći. Sloboda je za ove kukavce krvava ironija. Pri tome se ne smije tajiti, da su na takav postupak često prisiljeni i dobro misleći poduzetnici. Jer ne vladaju oni sa tržištem, nego špekulacija. Već je Lassalle proti Schulzeu rekao: „Gospodarstveno polje razlikuje se od pravnoga malom diferencijom: dok je na pravničkom polju svaki odgovoran za ono, što je učinio, na gospodarstvenom je poprištu baš obratno dan danas svaki za ono odgovoran, što nije učinio . . . Ako je pamučna žetva ili jematva na jugu omanula, ili joj je dovoz zapeo iz kojeg drugog uzroka, to onda masa radnika u Englezkoj, Francezkoj i Njemačkoj ostaje bez posla, ali i bez hljeba. Zavlada li bud industrijalna ili novčana kriza, odnosno je li tržište prenapunjeno tuđom robom, dočim mnogi, ne znajući ništa jedan za drugoga, isto proizvađaju, pa to u velikoj množini na isto tržište dopremaju, to se onda na amerikanskim javnim dražbama prodavaju evropskim eksporterima njihove konsignacije još sila niže izpod tržne cijene, samo da se prodadu, a time mora prestati radnja tvornica svilene i baršunaste robe u Crefeldu, u Lyonu itd. uslijed nestale naručbine. Novo odkriveni rudokopi bogati srebrom i zlatom u tuđim predjelima, promjenjuju padom vrijednosti plemenitih kovina sve ugovore, čine sve evropske vjerovnike siromašnijima, a sve dužnike bogatijima, dok sveđ rasteća potraga za srebrom u Kini i Japanu može imati baš obratni učinak. . . Svako novo mehaničko odkriće, kojim se proizvodnja koje robe pojeftinjuje, umanjuje vrijednost silesiji iste vrsti

jur gotove robe, što je u zalihi, manje ili više, ili posve cijele redove poduzetnika i trgovaca spravlja na prosjački štap. Pa se ne može nikoja željeznica graditi, a da ne bi vrijednost onih zemalja, kuća i radnja na onom mjestu ili na onoj strani, gdje se gradi, veoma znatno poskočila, dok to sve s protivne prugine strane u toliko na cijeni pada.

A uzrok tome je sasvim jednostavan. U pravnom obziru je svaki pojedini čin produkt individualne slobodne volje. Ali dok je na pravnome polju, na kojem je sama obveza (zakon) zajednička, čin samo produkt slobodne volje pojedinca — to je gospodarstveno polje, polje družtvenih sveza, daklem poprište solidarnosti ili zajedničtva.

Solidarnost možeš i zlo shvatiti, ali je ne možeš odstraniti. Ako daklem takve družtvene uredbe obstoje, koje ne će da išta znadu o toj solidarnosti, pa je s toga i ne regulišu, to ona uza sve to ipak postoji, pa će ta prezrena osvetnica nahrupiti kao gruba naravna sila, kano neka sudbina, koja se lopta sa tobožnjom slobodom pojedinca, koji je sam sebi prepušten. . . . Slučaj se igra lopte, a lopte su mu ljudi. No gdje slučaj vlada, ondje je slobodi pojedinca odzvonilo".

Proti nepoduzetnicima je, kako je već rečeno, ne samo slučaj, nego baš sve. Poduzetnici igraju hazardnu igru, lutriju, gdje je barem mogućnost, da će mastniji zgoditak utapiti; no za radnike nema ništa, jer ti uvijek samo lutriju (!) izvuku. Ipak se sav liberalizam drži zakona o zaslužbini, prema ponudi i potragi. Dobro, mi to shvaćamo, jer napokon ne može drugačije, pošto mu je to sustav i osnov, ali bar se ne bi smio usuditi, da još o slobodi govori. Nema tu slobode, gdje je na jednoj strani drug glad, a na drugoj kapital.

Socijaliste na profesorskim stolicama, makar da je mnogima između njih vrlo težko odcijepiti se od liberalizma, uviđaju jako dobro nenaravnost običajnih radničkih ugovora. Dr. G. Schmoller veli, da danas nije svagdje dostatan slobodno i svojevoljno utanačeni ugovor, već da potrebujemo pravnih ustanova ondje, gdje smo doslije ugovora imali. Dodaje doduše, da bi te ustanove bila tek odgojna sredstva, koja bi već s vremenom postala izlišna. Ali uslovi, što ih za tu eventualnost predpostavlja, jesu na žalost takvi, da ih nitko dočekati ne će, dakle god bude vladao gospodarstveni liberalizam. „Vrlo je poželjno, veli Schmoller, da onaj, što slušati ima, ne bude baš bez ništa, ne imajući možda ni izgleda, e bi se mogao baš i drugdje prehraniti. Radnik mora samosvjestno pri sklapanju ugovora sudioničtvovati . . . riječ u jednu, radnički ugovor kao podloga trajnih prilika predpostavlja višu ćudorednu i umnu naobrazbu, te povoljniji gospodarstveni položaj radničke klase, nego li je sada". Ali pod potezom u bilježci dodaje autor po svoj prilici bojeći se liberalistične anateme, da će ipak morati taj sadanji zakon o nadnici još desetak godina potrajati.

Što on iza toga izčekiva, odakle će tada dobaviti svoje uslove, koji su punim pravom prihvaćeni kao nuždni, to nam na žalost ne kaže. Mi nijesmo tako naivni, te bi bud od vremena samoga išta očekivali, ili čak od ćudoredne i umne naobrazbe, makar što ju visoko cijenimo. Ekonomično pitanje je ponajpače pitanje o vlasti. Kapital ne će uzmicati, u koliko baš ne bude morao. To sve radnici shvaćaju, pa radi toga i apeliraju na silnu moć družtva i države. Nu pošto je za sada država sa liberalizmom jedno te isto, to ih ne čuje. A posljedica toga se po sebi razumijeva.

To kruto pristajanje uz liberalizam je nevarljivo sredstvo za proširenje komunizma, možda i anarhizma. Čini se na žalost, da će to naši liberalci uvidjeti tek onda, kad jednom već postanu plijenom komunističke revolucije. Al da ne budemo nepravedni, moramo reći i priznati, da su se liberali već razcjepkali, razišavši se u više stupnjeva. Marlo govori o dva takova stupnja, o podpunim i polu liberalima. Grof Kuefstein, koji partajama trag do samog im izvora prati, pak i vjerski liberalizam uvađa u diskusiju, govorio o liberalno-katoličkoj, o liberalnoj i naprednoj stranci. To razvršćenje i ta podrazdioba je dakako stvar, koja o volji autorovoj ovisi, prema tome kako već ovu ili onu stranu većma ističe, uzev si ju za izhodištnu točku za razloge svoje razdiobe. Pošto mi u vjerski i politični red liberalizma dalje ne ulazimo, već strogo samo socijalni red želimo promatrati, na koji ćemo pri kraju svakojako načela kršćaske etike primjenjivati, to nam je ovdje dostatno, što konstatiramo činjenicu, da imade raznih niansa unutar toga sustava. Sjenovanje postaje to tavnije i mrklje, čim su narodi nezadovoljnijima.

U liberalnom taboru živu samo još od varka i kojekakvih nagoda: od varka, dočim vjerski i politični red hoće da stave na pročelje, a glasno govore, da je osobna sloboda u pogibelji; od transakcija, pošto od sustava podpune gospodarstvene ili stečevne slobode odkrnjuju komad po komad, ili čak u vrijući i kipući kotao socijalnog gibanja bacaju, kako bi time duhove ukrotili. Ali dusi ti ne dolaze do mira. Ahilova peta u liberalizma danas je poznata, a to je socijalni mu dijel, pa se odasvuda uzprkos svakom šurovanju i nagađanju ori glas: Ti se moraš seliti! Tvoj je čas jur minuo.

Kad je liberalizam u život stupio, ovladao je državom, nazvavši ju pravnom državom, t. j. izvorom prava. Sa svime, do čega je svijet do sada puno držao, učinio je tabula rasa, ne izuzevši ni same religije. Historičnoga prava nestade, pa se ni naravno ni Božje pravo nije više spominjalo. Što je on, liberalizam t. j. što su mu zastupnici rekli, to je bilo pravo, moralo je biti. Zato pravna država. Na socijalnom polju uveo je dar mar, pače ništavilo, nema nikakve socijalne djelatnosti družtva. Ljudi su atomi pa se nijedan njih ne smije ograničiti ili smetati. Svaki stiče, kako zna. Time nastaje osobnim zaslugama surazmjerna podijelba dobara. Valjaniji dobiva više, a manje valjan manje itd. Tko nije kadar ništa zaraditi za toga nije ni stol života prostrt, taj će podleći, nestat će ga sa pozorišta.

Da taj jednostavni sustav kao jaje jajetu sliči borbi za obstanak u životinjskom carstvu, ne treba niti natuknuti; a pojmljivo je već po sebi i to, da je materijalizam, darvinizam itd. baš med njegovim pristašama našao najviše sljedbenika. To načelo je skoro isto tako djelovalo harajući med ljudma, kanogod lav među plahom zvjeradi. Oni što su bili gospodarstveno sasma slabi propadoše jur odavno, a manje slabi trpiše i trpe bez nade i bez mogućnosti, da se ne imajući kapitala, ikada na noge dignu. A posljedice smo naveli: mase pune gnjeva, što ih ne će moći suzdržati niti stotine hiljada bajuneta, ni tisuće tamnica.

Sad nadođoše i dolaze tako zvane polumjere. Poluliberali se odijeljuju od svoje stranke davši se na mešetarstvo i nagodbenjačtvo. Al u srdcu svome stoje ti svi, što se naprednjacima zovu, čvrsto uz plutokraciju, pokoravajući se u svome djelovanju više nuždi, nego li nutarnjem nagonu.

Pravnoj državi priznala se nova zadaća: širiti prosvjetu i blagostanje. Imala bi se doduše držati još uvijek okorjelog prava t. j. čisto liberalnog reda, ali ujedno i uvažavati materijalno i nematerijalno dobro. U tome očito leži, kako je već Marlo punim pravom opazio, ili tautologija ili protuslovje. Jer ono, što je odista pravo ne može se protiviti obćem dobru i obratno. Međutim to čeljadi ovoga smjera zadaje malo brige, pošto i onako od samih protuslovlja životare, htijući sad bezobrazno monopolizam uzkrisiti pod drugom firmom, a sad opet sramežljivo prianjajući uz panpolizam, traže pomoći proti skrajnim konsekvencijama čistoga liberalizma.

Snaga im je na političnom polju. Tu su oni zastupnici tako zvanog šablonskog konštitucionalizma, trseći se da ga sveudilj sve to više šabloniziraju, ma da se i demokratima zvali. Tu ima izborničtva, gromada s istim interesom, koje biraju; ali izabrani su obvezani, da se smatraju zastupnicima cjeline, a ne da zagovaraju posebne interese. Tu se razmeću prema liberalima, kao da su pučki ljudi, al se lukavo čuvaju, e bi se i puku izravno pravo biranja priuštilo, jer im je vrhovno načelo vazda isto: ukočeno pravo čuvati, t. j. liberalizam, gospodstvo klasa, plutokraciju.

Na socijalnom polju naprćuju državi dužnost, da se skrbi o njegi i procvatu znanosti i umjetnosti, otvarajući joj ujedno šire policajsko polje. Neki hoće, da se država sa industrijalnim podhvatima, sa rudarstvom i šumarstvom po zanatu bavi. A ko što smo to u bečkom carevinskom vijeću i u raznim saborima jur doživili, ne manjka ni takovih, koji bi htjeli svu brigu i njegu za siromahe, ubogare i sirotinjsku obskrbu objesiti na leđa teglećoj državi ili pokrajini. Pojedini, ma

se još uvijek liberalima zvali, skloni su čak zaštitnoj carini, u koliko naime na ovoj ili onoj gospodarstvenoj grani imadu svoj posebni interes. Al zato su ustrajni i nepomični zagovaraoci slobode obrta u privatnim podhvatima, ne mili im se svako dokazalo o bud kakvom osposobljenju, kan da to sprečava slobodno razviće obrta, pa ne će da išta znadu o tvorničarskom zakonodavstvu i obrtničkim nadzornicima, o regulisanju plaće, o radnom vremenu, pa čisto pobijesne, progovori li se, da radni puk imade opet svetkovati nedjelje i blagdane.

Bit će, te tim tako zvanim umjerenima ne činimo krivo kad kažemo, da svoje temeljne zasade udešavaju prema svojoj vlastitoj potrebi. Što koristi nama, što škodi nama? Mi smo puk. A država neka posreduje, bude li od potrebe što nepovoljna ili teretna s nas snimiti ili odkloniti; ali neka se ona u naše poslove ne pača, da nam smeta. Obstoji naravni zakon, po kojem jači vlada i slabijega izrabljuje. Mi ćemo i u buduće na tom zakonu graditi. Svakome je prosto nastojati, da postane jačim. Što smo mi takvi, pa što drugi s tom slobodom nikakve porabe činiti ne umiju njihova je krivnja. Na našoj zastavi piše: Sloboda! A sloboda nada sve! Tako bi mogao, pače morao govoriti umjereni liberalac, ako bi htio biti iskren. Čini se barem, da je on uvjeren, kan da je taj sustav dobar, jer samo na sebe misli.

Tko je liberalan? Buržoasija, plutokracija, koja imade sve bogatstvo, svu moć i sva prava. „Premda, piše Marlo, liberali svojih načela nijesu još u nijednoj zemlji podpuno proveli, to su ipak već i dosadanji pokusi preko dostatni, da se dokaže bezuspješnost njihovih težnja. Htjedoše rad slobodnim učiniti, a skučiše

ga pod jaram kapitala; htjedoše sve sile pustiti iz okova, a baciše ih u okove bijede; htjedoše kmeta odriješiti od tlake, a orobiše ga slobodnom razprodajom zemalja one grude, na kojoj je niko; htjedoše blagostanje družtveno, a stvoriše samo nuždu i preobilje; htjedoše zaslugama pomoći do časti, a učiniše ih robovima posjeda; htjedoše oboriti sve monopole, a oni to nadomjestiše kolosalnim monopolom glavničarstva; htjedoše ukloniti narodne bojeve, a uspiriše građanski rat; htjedoše se državi izvinuti, a kad tamo oni joj terete još i pomnožiše; htjedoše prosvjetu i naobraženost učiniti obćim dobrom, al ju učiniše za pravo tek preimućtvom bogatstva; namjeravahu polučiti najviše ćudoređe u družtvu, a onoga prevrnuše u ćudorednu truležˇ; htjedoše, da baš sve u kratko izreknemo, neograničenu slobodu, a polučiše skranje robstvo; htjeli su upravo protivno od svega onoga, što su za sbilja svrstvovali, a time su dokazali, da liberalizam cijelim svojim obsegom nije ništa drugo, nego puka utopija.“

b) K o m u n i z a m.

Jedva će koji drugi sustav narodno-gospodarstvene vrsti biti liberalizmu toli mrzak, kao što je taj, što ga razumijevamo pod komunizmom. Danas doduše nijesu baš tako točni pri izboru naziva; jer se ne rijedko sbiva, da se socijalizam smatra za isto sa komunizmom, sa socijalnom demokracijom, pače čak i sa samom republikom. Bezazleni filister, koji je možda nekoć čuo o namjeravanoj kakvoj diobi materijalnih dobara, boji se i u snu, da će mu danas ili sutra kakav toljagar banuti u mirnu kućicu, pa to dijeljenje brevi manu izvršiti. A čitatelj novina boji se, da će nastati prevrat vladavinske forme i dinastije, da će teći krv do

koljena i biti silnog pokolja; jer njemu su napokon sve socijalne stranke pravi pravcati anarhiste i nihiliste. Tako su mu to publicistički zastupnici liberalizma s dana u dan navađali.

Budućnost će imati jednom da strogo sudi čak i našim tako zvanim dobro mislećim prosvjetljenicima, jer u samom početku izmjene gospodarstvenog sustava nijesu ni samo stanje stvari spoznali, već se kojekakvim dječjim bajkama dali stjerati u rog. Ako mi ovdje između svih socijalističkih partaja navlaš baš komunizam iztičemo, pa ga isto tako potanko kao i liberalizam obrađujemo, to mi prosvjedujemo proti tome zgoljno djetinjastom nazoru, kao da bismo upravo u tome sustavu nazrijevali onaj projekat konfiskacije i dijeljenja, koji služi kao kakvo strašilo, kojim se prostota tako dugo strašila i plašila. Bit će jamačno takovih, koji bi bili voljni stečeni novac naprosto porazdijeliti, pa koji to brevi manu baš i čine nije li Wertheimica dosta čvrsta. Al to nijesu nikakvi socijaliste niti komuniste, to su prosti tati i razbojnici.

A takve je bagre bilo, kad se o socijalizmu nije još ni sanjalo, pa će je uvijek biti. Takovi nemaju nikakva posla sa kakovim socijalističkim sustavom. Treba se napokon tome priviknuti, da se ni gospodarstvenim strankama ne režu na rovaš takovi elementi, koji im se možebit silomice vješaju o okrajke kaputa, ali vazda proti njihovoj volji. Mi podpuno usvajamo opomenu, što ju Schäffle daje, da se nipošto ne govori o socijalizmu, ako ga se kao dobro uređeni gospodarstveni sistem ne pozna, nego tek izpuknute neke mu stavke i zlo shvaćene pojedinačne izjave itd. Tatima i lupežima neka sudi kriminalni sudac, a socijolog imade drugo polje.

Komunizam na sociološkom tlu znamenuje stranku, vrstu neku pod rodom socijalizma. Zadnja ta oznaka pripada svim panpolistima, a to su svi oni, koji ustadoše proti kapitalizmu, liberalizmu i u obće proti monopolizmu. Liberalizam je monopol kapitala. Pod stijegom socijalizma nahodimo mi i kršćanske socijale. Socijalizam nije, ili barem ne mora biti bezvjeran. Navedene nianse slažu se u jednom, što se naime bore za poboljšanje položaja pučkih masa, za uklonjenje i dokinuće još i danas na dnevnom redu stojeće mogućnosti, da jedan zavukav se u podrume, uza svu volju da radi, od glada skapava; dočim drugi u prvom katu za bezsramna djela proštitucije stotine hiljada u ludo trati, a treći se jedan sprat više kao pseto iz puške ubija, jer se je svega već i previše zasitio, pa se sada jur iznemoglim ćuti, a da bi mogao još i dalje jesti i piti. Mi te skrajnosti nipošto u to ime ne navađamo, kao da bi nam osobito voljko bilo čeprkati po tim družtvenim ranama, nego zato, što se takova šta u životu i sbilja sbiva, a mi ne imamo volje, da igramo pticu noja.

Socijalne demokrate starijega kova, pa republikance i slične partaje ovdje ni ne uzimljemo u račun, pa mislimo, da se toga radi jedva opravdati imamo. To su i onako ponajpače političke partaje, čeljad zavedena, koja gloću kosti rabulističkih ustavnih paragrafa, što im ih je dobacio liberalizam, dok međutim kapital sve to više teče u jednu kasu, za koju jedinu velika masa raditi mora. Novija socijalna demokracija jest, a to se naglasiti mora, i politična i socijalistična stranka. Kao prvi cilj smatra ona izvojštenje političnih prava, proti čemu su se, kako je znano, tako zvani neodvišnjaci osobito opirali. A daljnji cilj joj je

socijalni, naime podružtvenje proizvodnih sredstava. Mi ovdje baš tu stranu promatramo. A poslije bit će zgode, da se još i napose i pobliže zabavimo sa novijom socijalnom demokracijom.

Vladavinska forma nema čisto nikakva posla sa socijalizmom. Pa je s toga politični progon socijalista od strane ma koje vlade posve i nepravedan, osim da se vlada poistovjetuje sa vladajućim razredom držeći, da ga mora štititi. U tom slučaju prikazat će se masama kao neprijateljica, a to je vrlo pogibeljno. Socijalizam se dobro slaže sa kraljevstvom, a držimo po gotovo sa nasljednim historičkim kraljevstvom, samo ako ono imade iole pravi nazor o svom cilju i zadatku. Kralj, koji izravnava, koji kroji pravicu, koji gospodarstvene gusare isto tako tamani kanogod i one zlikovce, što putnike iz busija napadaju, taj će moći u socijalistima naći svoj najjači i neslomljivi oslon. Međutim i u izbornim državama, republikama itd. socijalizam je moguć. Samo se valja držati pojma, što je u riječi samoj sadržan, a ne obazirati se na one ideje, što ih razne partaje u nj unesoše. Socijalizam je briganje za zemaljsko dobro gomila roda ljudskoga. Bonum commune opravdava obstojnost i za sređeno družtvo. Briga za to mora daklem biti tuj.

Komunizam također? To ćemo vidjeti. Komunizam je po svojoj općenitoj ideji socijalistički sistem, koji hoće da mjesto privatnoga kapitala postavi skupni kapital. Doduše se često kaže i čuje, da komunizam hoće svako privatno vlastničtvo konfiscirati, a tako općenito nije to istina. Ne manjka doduše ljudi, koji u obće ne će da priznadu osobno vlastničtvo i privatni posjed, ali je još više takvih, koji bi htjeli samo proizvodni kapital svesti u zajednički posjed, al ne i po-

trošni. Mi ovdje s toga tako obširno govorima o komunizmu, jerbo je baš taj sustav najvećma dotjeran, znanstveno također obrazložen, nadalje jer se obzirom na stanovite točke izravno kosi sa kršćanstvom, radi čega je od crkve zabačen. Druge socijalistične sustave bit će dostatno, da ih sgodimice in cumulo gledom na njihove najvažnije družtvene reformatorske predloge navedemo, te da ih ispitamo, ako već ne obzirom na korist, a to barem gledom na odnošaj im napram moralci.

Mi smo gore po Marlou predišavše poglavlje zaključili sa sravnjenjem onoga, što su liberali htjeli, a što faktično izveli. I ovdje ćemo istome autoru in antecessum dati riječ. On veli na str. 335.: Komuniste bi htjeli, da rad olakšaju do same igre, a onamo mu teret podvostručuju pridodatkom prisilnih sredstava; htjeli bi najslobodniji razvoj svih sila, a svađaju ih na bezvoljne dijelke jedne mašine; oni hoće da svakoga usreće podjelbom naravskih dobara, a to dijeljenje nastavljaju, dok svi ne okržljave; htjeli bi blagostanje družtva, a onamo ga izručuju bijedi i propasti; rad bi zaslugi dopomoći do časti, al ju faktično čine robinjicom surove sile; htjeli bi svaki monopol uništiti, a sami osnivaju monopole lijenosti i nesposobnosti; htjeli bi iz svijeta iztrijebiti bojeve med narodima, a mjesto toga ostvaraju domaće ratove; rad bi ukloniti svako državno prisilje, a sami utemeljuju podpuni prisilni zavod; htjeli bi da naobrazba bude obćenito dobro, a otimaju svima nuždna za to sredstva; htjeli bi da družtvom zavlada što moguće veća ćudorednost, a nuđaju uživanje kao nagradu nećudorednosti; htjeli bi jednom riječi najsavršniju jednakost, a proizvađaju najveću nejednakost; htjeli bi baš protivno

od svega onoga, što faktično polučuju, drugima riječima komunizam je isto onakva utopija kao i liberalizam".

Tako govori isti autor, koji je nekoliko stranica naprvo baš o tom komunizmu rekao: „Komunizam je puno blažija pojava od liberalizma, pa želi da do vlade dospije ne inako, nego jedino putem slobodnog uvjerenja. Pa je komunistična stranka i bogatija čovjekoljubivim značajevima, nego što je liberalna, te se bez pretjeravanja tvrditi može, da je čovjekoljublje još živućih im glava Cabeta i Owena (1850 naime, kad je Marlo svoje djelo izdao. Cabet † 1856. Owen † 1858.) sila uzvišenije, nego li što to njihovi plitki prosudioci i pojmiti mogu. Osnovna crta u karakteru obiju stranaka je u razlici toj, što kod stranke liberalne prevlađuje djelovanje uma, a kod komunistične djelatnost srca, što se sve najjasnije izražava osebitošću njihovih družtvenih idejala. Međutim pri ocjenjivanju kakve pravne ideje ne stoji sve baš do nazora, kakove im začetnici o načinu uvedbe joj imadu, budući da — prema svjedočanstvu izkustva, — još nijedna nije došla do historičnog obstanka bez krvavih borba. Liberalizam ima da zahvali svoju sadanju važnost maču i sili; a da je i komunizam, uzprkos miroljubivog mišljenja svojih početnika, pripravan da si na isti način prokrči put, dokazuju najnoviji povremeni događaji odviše jasno."

Danas smo mi za četiri desetljeta naprvo prokročili; komuniste su ime svoje odbacili, nazivaju se sada socijalističkom strankom za podružtvenje svijuh proizvodnih sredstava, pa se tako snađoše sa socijalnim demokratama obzirom na družtveni program. Ime komunizam učinilo im je sve posjednike neprijateljima. Podružtvenje služi im mnogo bolje. Uslijed toga

su se i umnožali, pa su jednoć u Parizu čak mogli pokušati svoju vladavinsku odnosno upravnu djelatnost, ali je taj pokus lošo prošao, a da nijesu htjeli popustiti od svojih zahtjeva.

Pošto bi se uvedenjem komunizma dosadanje družtvo doduše raspalo, a da time položaj radnika ne bi postao ništa snosljivijim, jer bi se morao uvesti nesnosni cezarizam, to je sada naša zadaća, da pokažemo, da je komunizam prava utopija, pa po gospodarstvo škodljiv. Tom ćemo zgodom koju progovoriti i o odnošaju mu napram moralu.

Komunizam, koji bi se i aequalizmom mogao prozvati, posmatraju mnogi autori kao logični razvitak liberalizma, pače tako reći kao sina mu. Dosljedno razviće zajedničkog načela, da; ali sin, ne; jer bi inače bio sin stariji, ili bar isto tako star, kao i otac.

Liberalizam i komunizam su dvije sasma različite loze, dva su to pravca, koji su nekoć vodili boj proti jednom te istom neprijatelju, naime proti monopolizmu. Liberalizam je upro pogled svoj osobito na ograničenje osobne slobode, te se trsio, da ga sa sebe baci, dočim je komunizam promatrao onu vanrednu nejednakost raznih družtvenih slojeva i zapisao na svoj barjak: jednakost. Liberalizam vapio je za slobodom, a komunizam za jednakošću. Iz sjedinjenja obiju tih deviza imalo je po nazoru sanjarskih zanešenjaka slijediti bratinstvo, ali ga nije bilo. Liberalizam ostaje uvijek nepomično pri slobodi. On, ili bolje njegovi pristaše izgubili bi po jednakosti. Velika moć, sa svime obvladavši upliv liberalizma dolazi od veoma povoljnog položaja njegovih sljedbenika, koji su pospremili sva sredstva, svu glavnicu u blagajne osigurane proti vatri

i provali držeć tako druge na uzdi, hoće li, ne će li ih k jaslama pripustiti.

Ideja komunizma je već veoma stara. Ne ćemo da ponovimo pogrješku, što su ju već mnogi naši suvremenici počinili. Jer se u ime obrane komunizma, kao socijalnog sustava, pozivaju na prve kršćanske obćine, na thebaidske monahe, pak u obće na asketične samostanske zadruge. A to pozivanje tako je lošo, da ne može već gore biti. U svim bo onim udrugama, koje bijahu malene, pa se stoga i mogahu održati, bijaše baš protivni princip od komunizma mjerodavan. Onim zadrugama bijaše načelo, da zemaljska dobra nemaju nikakve vrijednosti, da je odricanje, kud i kamo uzvišenije; nijesu gramzili za užitkom, natjecahu se u oskudici, življahu u celibatu, ne umnažahu dakle konkurencije radi korijenja i trave, što im je bila hrana.

Sasma drugačije shvaćaju tu stvar socijalistični komuniste. Nije njima do pregaranja, njima se hoće veselja i svih mogućih zemaljskih lasti, ne će oni celibata, već obiteljskih radosti, hoće da sa monopolističkim razredima sve podražice bratski podijele. Jer pri tome uviđahu nuždnost proizvodnje t. j. rada, to hoće, da i ovdje uvedu jednakost, drugim riječima zajednicu rada. Svi ljudi treba da su ama baš sasvim jednaki. Jednaki tereti, jednake pohotice, isti radovi i poslovi jednaki uspjesi i užitci!

Prvijenci komunistične literature, — jer platoničkih željkovanja za jednakim uživanjima bit će da je uvijek bilo među siromasima širom cijelog svijeta, — nastadoše u 16. stoljeću i to u Englezkoj. A nitko manji nije otac komunističkog nazora, nego baš sam katolički mučenik pod zlosretnim Henrikom VIII. na ime Toma Moro, kome je glava odrubljena 1535.

Godine 1516. izašlo je djelo „Utopija“, gdje je orisan sretan otok Utopija sa svojih poldrug milijuna stanovnika sa demokratičnim sustavom i komunističkim uredbama. Utopljani su naravno vrlo sretni ljudi; nemaju privatnoga vlastničtva, rade na dan samo šest sati, spremaju proizvodnine u općenita skladišta, odkale ih prema potrebi vlada porazdijeljuje i zamjenjuje. Svi su jednako odjeveni, blaguju zajednički, žene se rano itd. Kad nemaju više mjesta na otoku odnosno, kad ne mogu dovoljno proizvađati produkata za užitak, onda prekobrojno ljudstvo šalju kamo drugamo, da kolonizacijom drugdje i opet slični sretni život započmu. U toj knjizi sve to ide tako gladko, da ne može bolje. Čovjek čisto zavoli te Utopljane, koji se nikada ne svađaju, ženitbu u svetosti drže, nabožni su itd.

Poslije toga komunističnog državnog romana slijedilo je u skoro njih više, sa manjim ili većim inakama istih načela. Neki talijanski dominikanac T. Campanella, sačinio je sunčani grad (1620).

Grako Babeuf, guillotiniran 1797. izdavao je list pod imenom „Pučki tribun“, kojim je nastojao ostvariti takve romanske ideje po Francezkoj.

Roberto Owen, Englez, učinio je na svojoj tvornici praktičan pokus, koji je radi vrlo sgodnih prilika uspjeo i pobudio mnogo udivljenja. Ali kada je hotio općenitima učiniti svoja humanistična načela, propao je. Imao je i teška okapanja sa kršćanskim vjernicima, što je sasma na stran vrgo kršćanstvo, propovijedajući tek neku naravsku vjeru uz izričnu tvrdnju, da baš sve zlo vuče svoj korijen od nužde i hrđavog odgoja. Kršćansku vjeru nazvao je praznovjerjem. Socijalno htjede uništiti gradove i iztrijebiti sve zvanične poslove·

Svaki u svojem poslovanju imao da uživa ugodnu izmjenu raznovrstnoga rada.

Francez Cabet, izložio je svoje komunistične nazore u romanu: Put u Ikariju. Nije ipak htio, da mu se nazori prisilno u praksu provedu, nego po uvjerenju. Pa zato bi imao individualni posjed još da traje 50 godina, pa tek onda da počme usrećujući komunizam, ko što ga on to u Ikariji sjajnim bojama riše.

Djelomice moramo i grofa St. Simona, pa Enfantina, Fouriera i Bazarda pribrajati komunistima, premda im se sustavi barem isto tako upiru i o vjerske odnosno bezvjerske sanjarije. Ovima je pošlo za rukom, da su komunizam ozloglasili. Enfantin i Fourier dirnuše u obitelj sa svojom emancipacijom žena, za koju su se borili, a Bazard u baštinsko pravo. Od tog vremena se i datira strah posjedujućih razreda od svega, što se naziva komunizmom. Al mi opetujemo, da taj sistem nema po sebi nužde dirati bud u vlastničtvo bud u obitelj; nego da upravo plemenitiji branioci mu zagovaraju ne iztrijebljenje obojega, ali traže, da jedno i drugo bude svima pristupačno.*)

Budi nam dozvoljono ovdje navesti sud Schäffleov o komunizmu: „Ljudi, koji se ne će da potrude, e bi komunizam proučili iz vrela im, postupaju oprovrgavajući ga obično vrlo lako. S kojekakvim doskočicama i obćenitim frazama misle, da su ga već utukli. Tu ti se veli: svi komuniste su protiv vjere, pa bi htjeli, da se život ljudski samo prema čovječjem umu uređuje,

*) Samo uzgredice spominjemo, da i novije doba imade svojih utopijskih romana. Najbolji je onaj od Bellamyja: »Godine 2000.« Čovjek se upravo pomamljuje za lijepim svijetom budućnosti. A antipod mu je: »Cezarov spomenik« od Ignjata Donnelya, gdje se užasno riše konac kapitalizma.

ta svi su oni humaniste. Al to ne stoji. Cabet n. pr. je monoteista . . . I med liberalima ima ih toliko materijalista i humanista praktičnih, kanogod i među komunistima. Trebalo bi napokon da se u socijalnom pitanju oduče od te nepodobnosti, da uvijek ponajprije pitaju: Hinko! kako ti stojiš napram religiji?

Zatim se veli: svi komuniste su protukršćanski. To je sasma krivo. Komunizam u koliko je uspjeo, uspjeo je baš kao kršćanski komunizam; pa je i osnovna ideja jednakosti, glavna težnja komunističkog odgoja: naime zasađivati ljubav prama iskrnjemu, — skroz na skroz kršćanska, i to sila više kršćanska, nego li ono gramzenje za povlasticama starih redova, i nego li sebičnjačtvo aristokracije.

Komunizam da je prosta pohlepa za nasladama i materijalizam. I to ne! Jer akoprem pojedini proletarci u phalansteriju (tako se bo po Fourieru nazivlju pojedinačna družtvanca, u koja se komunistična država cjepkariti ima) i naziru takvo živovanje, gdje bi im pečeni golubovi u usta padali; oni, što su komunističke organizacione planove izmišljali, htjedoše napose baš naravi ljudskoj protivnu, što veću jednostavnost i umjerenost u svemu uvesti. Babeuf i Owen htjedoše upravo razkalašenost novčarskih liberalnih gradova iz korijena utamaniti. Platonov špartanski komunizam nije pod nipošto bio kakovo zajedničtvo gurmanderije, te je „crna čorba“, što ju na zajedničku sofru špartansku stavljahu, prema Plutarhovu svjedočanstvu, bila kod starih sladokusaca na zlu glasu. Tu je već kod milijunara i njihovih žena malo drugačije razkoštvo, nego li u komunista. Njega idealnih interesa ode doduše netragom u Babeufa, ali ne kod Platona, koji filozofiju svemu na čelo stavlja, pa niti u Cabeta i Owena.

Te je i prigovor zavidnosti sasma neosnovan; jer tko se vanredno nadaren, kao što svi veliki komuniste od Platona, Apostola i Mora tija do Owena, nizkima izjednačuje, taj baš nije pun zavisti. Da se mnogi od jala komunizmu pridružuju, bit će, da je istina. Ali zavisti je i u množtvu liberala na pretek.

Al niti najčešći prigovor nije istinit, da bi naime komunizam vodio do razora obitelji i svega vlastničtva. Ne će on da uništi svako vlastničtvo, nego tek privatni posjed, a skupno vlastničtvo obćine ili temeljnih familija osigura. Ne razorava on pod nipošto pojedinačne ženitbe, nego ju pače oslobađa od današnje raztrovanosti, koja se sbiva vjenčanjima iz novčanih motiva. Divljoj spolnoj zajednici ili libertinaži hoće i mogu komuniste doskočiti. Današnji bogati liberalni svijet sa svojim sve to gnjusnijim pohotama, sa svojim škandalima i nebrojenim preljubima, nema jamačno što da prigovara komunistima. Moro, Cabet i Owen nijesu nipošto pristaše komunizma sa ženama. Ali današnji odnošaj djece i roditelja dakako da bi se javnim odgojem sasvim premetnuo.

Ni prigovor, da komunizam vodi do robstva i da je posve negativan, — nije opravdan, ako ga dižu poveljene stare klase ili liberalizam. Negativno se dakako proti obstojećemu komunizam drži, kao što i svaki noviji povremeni smjer, kano što se je negativno držalo kršćanstvo napram robstvu, feudalizam prema starijoj pučkoj slobodi, ko što se negativno držalo kraljevstvo prama feudalcima, pa liberalizam naprama feudalizmu i monarhičnom absolutizmu. Pače po sebi je komunizam baš veoma pozitivan radi prijedloga glede družtvene organizacije, a svakako pozitivniji od liberalizma sa svojim praznim državničkim pojmom. Ono

fantastično „previše“, ranjava je peta u komunizma... U koliko je komunizam borba proti liberalizmu navaljuje on proti faktičnom neizravnom radničkom robstvu mase tako zvanih slobodnih, koje nije u skladu sa liberalnim pravom.“

Kao što ovdje Schäffle, misli i Marlo o komunizmu. Obojica njih niti su, niti ne stoje na komunističkom stanovištu, ali su mu oba ipak u neke prijazni. Oni shvaćaju, da su faktično obstojeće nevolje kadre bile i plemenite duše zavađati u komunistične sanjarije. Time se razlikuju od onih vikača, koji su pristaše toga sustava u đuture razvikali kao divlje lupeže, pred kojima se filisterima čisto koža ježuri radi tobožnje dijelitbe itd., i kojim bajahu s prevlasti lijenčina nad marljivima, jer će po njihovu morati se sveđer i opet snova dijeliti, čim samo te propalice, fils perdus potrate svoj dio. Takovih izroda naprosto nema u sustavu, u koliko se o socijalnom komunizmu radi. On jedino štatuira jednaki rad i jednake užitke.

Daklem proti tome sistemu ne govore ovakove sanjarske blezgarije, nego kako no to Schäffle i Marlo razložiše, nemogućnost da bi se dao ostvariti, i još veća nemogućnost, da bi se njime dalo pomoći družtvenim težkoćama.

Nijesu svi ljudi jednako bud sposobni ili voljni za rad. Obveza baš na jednaki rad bilo bi nešto takva, što je protuprirodno, riječju neizvedivo. „Pravo izjednačenje i dopunjak nejednakosti po saobraćajnoj družtvenosti, drugima riječima, specifični produktivitet družtvenih prilika, uklonio bi se u nepovrat, kad bi se išlo svaki individuum u istoj te istoj Prokrustesovoj postelji natezati, bud da ga skratiš ili produljiš.“ (Schäffle). Pa je i ono načelo sasvim krivo, te bi svi ljudi imali

jednake potrebe. S toga i nije nuždno, da se svim osobama prti jednaki posao, koji je i onako prema razlikosti ljudi spojen s raznom tegobom i užitkom.

Nadalje su, što komuniste tako rado pregledaju, prirodni izvori za substistenciju na zemlji omeđeni; pa nije nikako moguće prirod prema potrebama sve na više navijati, premda mi u tome još nijesmo ni iz daleka doprli do kulminacije. Samo Thiers se je rogoboreć proti komunizmu zatrčao načinom veoma površnim baš do takvih tvrdnja, što ih se blago govoreći, nazvati mora absurdnima i smiješnima. Jer veli: „Ako pučanstvo koje zemlje brojno poraste, onda se valja drugamo seliti; pa je li već i vas cijeli svijet gusto napučen, čega se međutim ne treba tako brzo bojati, onda se potenciranjem plodnosti zemljištne prirod pomnogostruči, za deset, sto i za hiljadu puta više. S toga na stran sa svim djetinjastim bojaznima, što se pred zdravim ljudskim razumom kao magla pred suncem razplinu.“

Osobito nam je milo, da te riječi, kojima se izlaže strahovita tvrdnja bezobraznom drzovitošću, stoje u liberalnom djelu, djelu u obranu liberalizma, onoga sustava, koji je, kako vidjesmo, u obće samo za to u život priveden, da obsjeni i izrabi mase pučanstva.

Koja glupost reći deseterostruko, stostruko i tisućerostruko. Ta sretni bi bili, da je kako moguće svagdje plodine ma samo podvostručiti. Dakako, doklegod imade netežanog zemljišta, ili dokle se god tlo ne obrađuje dobro i racionalno, dotle je bez sumje svakako moguća povišica proizvodnje hranbenih sredstava. Ali pokraj mogućega ne smije se zaboraviti na nemoguće. Komunizam vlada u samostanima i u stanovitom obziru u vojarnama, te u kaznionama. Prvanji žive u snosljivoj

zajednici, doklegod vlada strogi zapt i dolična savršenost njihovih stanovnika. Za potonje nuždno je natjecanje, uzajamno i međusobno se nadkriliti u svladavanju sama sebe i u odricanju. A baš to komunizam načelno izključuje, budući on poznaje kao svrhu što moguće veće uživanje. Vojarne i kaznione i onako nitko ne smatra idealima, za kojima bi bilo vrijedno težiti pa zato o njima niti ne govorimo. Da bi u komunizmu bili svi ljudi savršeni, da bi bilo sredstava za uživanje na pretek, pa s toga da ne bi bilo ni povoda nepogodama, to nam se doduše često kazivalo, ali nam svega toga još nikada nijesu mogli dokazati kao sigurno, pače ni kao vjerojatno. Proti drugoj točki neograničenosti životnih sredstava, navađa se sa jedne strane osobito takozvani zakon o napučivanju, o kom smo i mi već jednom govorili, i na što ćemo se i opet povratiti. Pomislimo si, vele oni, komunističku obćinu sa podpunom jednakosti i slobodom, u kojoj su nastale bolje prilike od dosadanjih uz očito zadovoljstvo svih, gdje pojedinac nema nikakvih briga, jer ih je sve prenio na obćinu, gdje mu djeca nijesu težki teret, budući da se zajednički odgajaju: tu bi već morao dozvoliti, da su ovdje uzde spolnog nagona neograničeno razputane tako, te bi se ljudi, prema nedelikatnom izražaju Mirabovljovu, množili poput parcova. Te bi tuj nuždno moralo nadoći vrijeme, gdje bi se omjer među sredstvima i ljudstvom s temelja pobrkao: nužda bi postala obćenita, ne bi se polučio cilj komunizma, radi kojega se toliki ljudi odrekoše privatnog posjeda i prava na baštinu itd. Nije nam zadaća, te bi ovdje te prigovore znanstvenom iztraživanju podvrgavali. Mi ih bo ne držimo takvima, što bi mogli u sbilji obastati, jer nas izkustvo uči sasma drugom. Tko je ma kada

zabaso u radnički prijedjel, sjećat će se dobro one silesije dječurlije, što ju je tamo skobio, i koja je podpuno kadra da čovjeka u velike zabriga. A u drugu ruku je opet nepobitna činjenica, da je u imućnijim krugovima blagoslov u djeci ili tek kukavan ili baš nikakav. Kada bi daklem tkogod po novo komunističko družtvo gatao, da će se pučanstvo u njemu prije umanjivati nego li umnožavati, to ne bismo mogli, da tome mnijenju protuslovimo s valjanim kakvim razlozima. S toga nam se čini, da će biti najbolje, da se s tom stranicom otog pisanja, ne natežemo niti za niti proti. Komunizam bo u spomenutom smislu, kao opreka liberalizmu i monopolizmu, razbija se o nemogućnost svoje sprovedbe među slabim i grješnim ljudstvom.

To stoji, da si čovjek može zamisliti socijetarne družtvene forme, o kakvima će i poslije još govora biti, može si on pomisliti zadruge ljudi, koji se svi bave sa jednom te istom strukom obrta, ili poljoradnja, koji svoja poduzeća zajednički vode, i prihode odtuda ravno izmed sebe dijele; ali se pomisliti ne da na veliko i ogromno kakvo družtvo, na cijeli narod, ili veliku državu, gdje bi svi poslovi bili odmjereni i propisani, i gdje bi se onda te zajedničke proizvodnje među njima porazdijeljivale. Svake radosti bi ondje prije nestalo, jer komunistička država ne bi nikako mogla da se osim baš najnuždnijega obazire još mnogo i na sklonosti svojih građana. To je ipak utopija, koji se ugodno čita, koja ti se tako mili, kanogod i ono zamamljivo risanje zlatnoga doba, o kakvom su sanjarili pjesnici raznih naroda, ali u koje nitko ne vjeruje. A nuždni službenici, koji bi imali da to izvode, morali bi biti baš bogovi, odnosno anđeli ili sveci; platonički filozofi, Campanellanski svećenici ili Babeuf-

Owen-Cabetovi gradski vijećnici i tribuni ne bi mogli zadovoljiti. Pače ne pretjerava se ni onda, kad se veli, da je komunizam absolutno nemoguć čak i za samu malo oveću obćinu. Schäffle kaže: „To se ne bi dalo provesti, kad bi činovnici bili anđeli, a ne veoma nesavršena izjednačujuća čeljad.“ Pa s toga zaključujemo sa Marlom: komunizam jest i ostaje utopija, u koliko bi se on imao uvađati među ljudima kao ekonomično obćenito načelo.

Gdjekom čitatelju nametnut će se sada pitanje: zar samo nemogućnost govori proti komunizmu, a zar ne i nećudorednost? Što je na tome, pokazat ćemo u slijedećem poglavlju.

5. Moralno poglavlje.

Dosada smo govorili o dva gospodarstvena sustava; o liberalizmu i komunizmu. Ali ima još i drugih sistema. No većina njih je tako udešena, da se po osnovi svojih teoretičnih i praktičnih načela približuju bud liberalizmu bud komunizmu. Pa ih s toga pravom nazvati možemo tek niansama obiju spomenutih velikih sustava. Schäffle je socijalni rodovnik ovako sastavio:

Monopolizam.

Liberalizam	**Komunizam**
a) *podpuni liberalizam.*	a) *podpuni komunizam.*
b) *polovični liberalizam.*	b) *polovični komunizam.*

Federalizam.

Po toj šemi bili bi daklem ti u ovaj čas vedreći i oblačeći „polutani“, posrednici k prelazu i obratu na federalizam, to jest k onome sustavu, kojemu je Marlo vrlo sklon, i što ga je Schäffle sistematično razvio i

obradio, pa kojemu su i vrlo znameniti narodni ekonomi u velike odani. A govorit ćemo o tome pri kraju. Nego kao kršćanima puno nam je stalo do toga, da prije svega znamo, kako se mi imamo ponijeti u borbi proti starom vladajućem gospodarskom načelu.

Pita se daklem: je li slobodno pobijati liberalizam, ili se to pače i mora? Je li gospodarstveni liberalizam sbilja na nepravdi sazdan, te je li on taj poveljeni otimač tuđe muke i zasluge, kako to socijalistički mu protivnici tvrde? Ili mu se moraju njegove privilegije, prava mu, i kreate blagajne, kano sedmom zapovijedi Božjom štićene, za uvijek netaknute ostaviti? Ta zapovijed je, kako znamo, već u samom naravnom pravu utvrđena, te je i opet baš napose pozitivno samim Bogom strogo naložena, pa s toga bez dvojbe nikad obaljiva. Mora li daklem družtvo, ne će li se odreći Boga i blaženstva uvijek ginuti u negvama toga gospodarstvenog načela, koje je cjelini škodljivo?

To su za jamačno znamenita i vrlo važna pitanja, jer veoma mnogo stoji do pravog odgovora na njih. A uza to su i veoma osjetljiva. To potonje ne velimo radi toga, što su liberali odmah gotovi s predbacivanjima glede tobožnje ozlede i ogriješenja o religiju i o pravo, čim ih se samo i malo dotakneš; dočim oni sami ne samo gospodarstveno, nego i religiozno liberalni t. j. materijalističnog mišljenja, drže, da nijesu mogli ipak još nikad dovoljno i dosta oštro navaljivati na religiju. Pri tome su oni svakako tartufi t. j. licemjerci. Ako se njih podsjeti na dužnosti morala, što bi ih oni imali vršiti, tada se oni samo posprdno podsmješkuju, zaprijeti li se pako onima izpod njih ozbiljno s paklom, recimo da štogod čisto svetim proglasiš,

naime vlastničtvo, onda se u tili čas ukazuju sa licem Janusovim: Za puk je vjera dobra, al mi smo jur odavno s tim obračunali. To veli Sebastian Brunner. Mi se ne možemo time potajne baviti. Nego je odgovor na gornja pitanja iz drugog uzroka težak i škakljiv, što tuj na ime nemamo objektivne sigurnosti i absolutne neke garancije, budući da do danas crkva nije izdala sličnih odluka, niti imade dovoljno mjesta u svetom pismu i u katoličkoj predaji, koja bi riješila sve dvojbe. Izuzev neke pojedine točke, ne možeš ino što da ovdje uradiš, nego s najboljom nakanom da spojiš špekulativnu primjenbenu snagu vlastitog duha. Možebitni popravak prepušća se spokojno crkvenom učiteljstvu.Crkva nam doduše ne će nikada označiti najbolji gospodarski sustav, jer to ne spada na njezinu zadaću, al ona će nam kazati, ako joj se pitanje na odluku podastre, je li taj i taj sustav moralno slobodan, ili je šta na njemu proti moralci. Onda ne će moći šutiti, bude li što direktno contra fidem ili bonos mores.

Čuvat ćemo se osobito nečega, što nam se čini vrlo nespretno. Čitali smo mnoge kršćanske, katoličke apologete, koji su se trsili vjerski liberalizam sklanjati na snosljivost, i na poštovanje kršćanstva time, što su vrlo živo orisali posljedice, koje bi na gospodarstvenom poprištu nastale, ako bi se kršćanstvo odbacilo: nastao bi komunizam, prestalo bi osebno vlastničtvo itd.

Takav postupak mogao bi se samo onda shvatiti, kad bi religija od Boga bila dobila taj nalog, da na Werthheimicama liberalizma stražu straži; kada bi se daklem liberalizam poštivao ne samo kao sada baš slučajno postojeći gospodarstveni sustav, nego kad bi imao vrijediti kano nepromjenljiv, nenarušiv temelj za

svu budućnost. Ali to je baš skroz na skroz krivo. Liberalno gospodarstveno načelo nastalo je, a da se nije dugo o njem ništa znalo u ljudskom družtvu; pa kako je nadošlo, tako može, pače sigurno je, da će opet i proći. Družtvo i religija nije s njime identično. Takvim izjednačivanjem, kao što smo to već jedared spomenuli, izigraše religiju pred masama kao neprijateljicu zemaljskog blagostanja, a to ona sigurno nije, pa nema ni takva zvanja; premda ona ni za to tuj nije, e bi služila materijalizmu. Direktno se skrbiti za materijalno blagostanje zadaća je države, svjetovnog poglavarstva. Religija i crkva zalaze u ovo pitanje samo na toliko, kad bi morale konštatovati moralnu krivnju, ako ne bi poglavarstva prema svojim silama unapređivala zemaljski boljitak cjeline. U glasovitoj okružnici Leona XIII. od 18. svibnja 1891. „Novarum rerum" nalazi se izrično stavak, da su vladajući tuj radi podložnika, a ne obratno. Suvišno je odavde tek izvađati, da su i religija i crkva neupravno na uhar zemaljskom blagostanju.

Veoma lak posao, da se liberalizam oprovrgne, da ga se sa argumentis ad hominem u škripac satjera, ima komunizam pa u obće nekršćanski socijali, stave li se na samo stanovište liberalizma. To su oni i činili, i još čine. Time su polučili to, da je bezvjerski i vjeri neprijateljski nekadašnji podpuni liberalizam postao današnji državokršćanski polutanski liberalizam. Liberalizam ne poznaje Božjeg prava, Bog mu je država, koja mu je izvor svega prava. Državni reprezentanti mogu prava krojiti, proti kojima ne vrijedi nikakovo historično, pa niti naravsko, ni božje pravo. Socijaliste treba samo da se kakogod dočepaju države t. j. državne reprezentacije, pa da onda i oni opet

sasma liberalnim sredstvima (samovoljom) pravo stvaraju. Da se tko usudi o takvom pravu posumnjati, to mu se takva „bludnja“ i opet liberalnim sredstvima vrlo lako može razsuditi. Takav se malo pritvori, ili ga se izgoni, učiniv ga tako neškodljivim. Za pastorčad sadašnjosti mora da je najradostnija misao, da će nadoći vrijeme, gdje bi mogli pobravši svu vlast u svoje šake zakonito i baš po pravu protivnike svojih nazora odpraviti ili pozatvarati.

Moć kapitala, koji u svojim rukama drži ključeve k svakdašnjem kruhu za milijune, a time i oboružane mišice, nije doslije dopustila, te bi i mase došle u taj položaj, da zakone kroje. Teoretično ne da se posumnjati o mogućnosti, da će se po pravu liberalne šablone prije ili poslije toga dovinuti.

Ali nije nama tako lako. Jer nama je liberalizam po svojoj ideji, po svome teoretičnom temelju bludnja, odpad od Boga i kršćanstva. Mi se ne možemo staviti na liberalno polje, mi možemo ostati samo na temelju istine, bez obzira na to, hoće li možda gospodarstveni liberalizam odtud moći kakvu korist za se crpiti ili ne. Jer u koliko je on sustav vjerski, za pravo nevjerski, nema s njime ama baš nikakva nagađanja. On je materijalizam i racionalizam. Kao politični sustav je ili revolucionaran ili konservativan, već prema tome, odgovara li jedno ili drugo više probitku njegovu, odnosno pristaša mu. A najrječitiji i ujedno najdragocjeniji primjer u tome pruža svijetu baš sada Austrija. Liberali od nekoć postadoše konservativci. Srušivši absolutizam nađoše se u posjedu i novca i vlasti. Pa sada hoće oni da tako uvijek ostane. Te liberale ništa ne smeta, što ih puk posprdno naziva „Kohnservativcima“, jer su obogaćeli židovi među njima po-

stali „rocher de bronce“. Slobodno se mišljenje izvrglo u mišljenje na sebe ili u sebičnost. Ali time se sada ne bavimo. Mi imamo da odgovorimo neka moralna pitanja.

Je li dozvoljeno dirati u stečeni posjed? Bi li se n. pr. danas ili sutra smjela putem zakona odrediti konfiskacija zemalja, ili i gibivog imetka? Smije li koja vlada našasti gotov novac u blagajni privatnika uzaptiti.

Moral odgovara: ne! Pa mora pri tome uztrajati i tada, ako joj se prigovara, da je to silno blago pojedinaca proti ćudorednom zakonu sticano, da je to krvavi znoj potlačene sirotinje. I bit će, te je u mnogim slučajevima tako. Ali poglavlje, koje radi o tome, kako da se drugome nanešena šteta nadoknadi, ne može se državi nikako prepustiti, e bi ga ona riješila.

U prošlom stoljeću ušuljao se liberalizam u svijet time, što je deposedirao oba prva stališa u korist trećega. Vele, da je to bila historična nužda. Mi ovdje ne možemo zalaziti u razlaganje, da li su pojedini ljudi one zlosretne periode subjektivno bona fide postupali. Toliko je ipak sigurno, da se ne da opravdati na nikoji način ona revolucionarna krvna kupelj, kojoj su tisuće i tisuće subjektivno i objektivno nevinih žrtvom pali. Vratimo se daklem natrag k našem konkretnom pitanju. Moguće je, pa bit će da je i sbilja tako, te se mnogo put na čijem bogatstvu svalilo velik teret dužnosti tako zvane restitucije, tako da je posjednik mu moralno t. j. u savjesti obvezan, oštećene, odnosno njihove zakonite nasljednike, odštetiti; ali ta se obveza izmiče ljudskoj ingerenciji. Jer pošto mu te dužnosti dokazati ne možeš, to se ona ne smije, pa na nikakav način, provesti. Ako posjednika tuđeg

dobra savjest na naknadu ne nuka, to drugoga sredstva nema. Pak u obće u svim slučajevima, gdje se ne može dokazati subjektivna i objektivna nepravda kao izvor posjeda, mora se u interesu onoga bonum commune, družtvenog naime mira i poredka prezumcijom držati, da je dotičnik bona fide u posjedu.

Deposediranje putem pravde, a iz uzroka javnoga dobra, uz naknadu a samo u koliko to javno dobro baš neobhodno zahtijeva — može se dopustiti. Mnogo toga se od privatnoga vlastničtva u vrijeme rata upotrebljuje i potroši, glede čega se mnogo ne pita za privolu posjednikovu; željeznička družtva, vodovodna poduzeća i t. d. dobivaju bez prigovora sasma zakonito pravo tako zvane ekspropriacije ili izvlastbe (dakako uz odštetu) napram onima, koji nikako nebi voljni bili, bud zemljište ili ino kakvo pravo svoje u korist javnoga interesa izručiti.

Radi li se daklem faktično o javnom dobru, to moral za jamačno ne će ništa prigovoriti pojedinom slučaju nuždnosti, u koliko takva obstoji, ma se pojedinac bud iz prkosa ili iz kakvih mu drago uzroka još toliko držao svoga tobožnjega prava. Ovdje ne govorimo o mogućnosti ili nemogućnosti odštećenja, to nije naša stvar. To svakako stoji, da nam se čisto nemoguća čini podpuna odšteta za sva dosadanja stečena prava i posjede napram svemu i svakomu; nego da se u tim stvarima čovjek zadovoljiti mora, je li se pronašao bar iole pravedan ključ — treba samo pomisliti na odkup zemljištni, službenički — jer je to još jedino moguće. Dobra su radi ljudi. Skrajna nužda ne poznaje pače sedme zapovijedi. Lassalle ne će u obće da priznade ikakva prava na odštetu, ako je svijest javnoga duha, upoznala stečeno pravo kao škodljivo

jer da je to šutke pripojeni uvjet svakom pravu: da može kao važiti samo dotle, dok se nije obće mnijenje glede njega uvjerilo, da je štetno. Pošto svatko za taj uslov znade, jer je u neke javna ustanova, to se ne može nikako pobijati pravednost amortizacije prava niti izvlašćenje dobra.

Drugih nazora bio je Savigny i s njime toliki drugi, gdje je svakako neizvjestno, jesu li oni to pitanje promatrali kao pitanje morala ili samo kao pitanje mogućnosti i oportuniteta. Mi se sa svoje strane sustavljamo kod prvoga; za nas bo nema niti oportuniteta niti mogućnosti, je li već jedared moralka svoje „ne“ rekla. A to njezino „ne“, ima sasma drugu snagu, pa je i siła izdašnije, nego kakvo drugo, došlo ma odkale mu drago.

Thiers navađa u ime obrane liberalizma i vlastničtva (privatno-individualnog) slijedeće: „Socijalistični strančari doveli su u dvojbu najjednostavnije i najpoznatije istine, stavljajući čak u pitanje ono od hiljade godina nepreporno pravo vlastničtva. Oni teže za socijalnim prevratom ali pri tome zaboravljaju, da bi im sve da i svu vlast imadu, manjkala nuždna materija. Trebali su se bili roditi jedno 60 godina ranije, jer je god. 1789. jedino moguću družtvenu revoluciju ostvarila, pa to što može biti podpunije. Sve do one znamenite godine tražilo se žrtava od onih preimućtvenijih stališa. Sada su sve prevlasti uništene i razorene, sve žrtve prinešene, te ne ostaje ništa ino da se žrtvuje, doli jedino vlastničtvo, a djelomično ili posvemašnje ukinuće toga je na žalost zajednički cilj svih naših socijalističnih sustava. Zato je u ono slavno doba cio narod i bio najžarčim uzhitom nadahnut, dočim se danas tek u malom kružku zavedenih pučkih

slojeva javlja neka umjetno uzpirivana uzbuđenost. Naravske vlastitosti čovječje odlučuju o njegovu pravu, pa dočim ga je naravni zakon na svojinu uputio, pošto mu je ista i za bitak i obstanak mu svakako nuždna, to mu ni pravo na oto ne podpada pod ikoju sumnju".

Time se dakako nije glavno pogodilo, ili samo nuzgredice. Pa se sigurno ne bi navaljivalo na ničiju svojinu, kada ne bi slijedila tako naravnom nuždnošću izvlastba slabijega, kada daklem ne bi bezkućtvo velike mase u kolosalnim omjerima raslo. Ako kapitalizam i na dalje neograničeno uzvlada, može se brojkama točno označiti ono vrijeme, kada će se sva imovina u jednoj ili u malo ruku na okupu snaći" — ako možda prije toga još ne bi pukao parni kotao. Sigurno je već i samom naravi utvrđeno, da se nešto posjeduje. Siromašni ratar sav se priljubio uz svoju potleušicu i svoja grudu zemljišta, kanogod i radnik uz namještaj svoga stana, doklegod jedan i drugi to još imadu, u toliko ima Thiers podpuno pravo. Ali time se ne smije pred komuniste, (Thiers zove sve protivnike liberalizma socijalistama, rišući ih kao pogibeljne posjedu), ili se kapitalizam mora pripraviti, da odmagli. Liberalizam je učinio sa starim pravom tabula rasa, sad ne nalazi baš nikakih razloga, kojima bi svoje novo satkano pravo obranio, bar ne takvih, koji bi bili vrijedni spomena.

Mi se i opet vraćamo do našeg pitanja, naime do odnošaja morala napram raznovrstnim sustavima i načelima, koja liberalizam oštro pobijaju, najpače napram onima, koja su budućnost na oko uzela. Ovdje može govora biti samo o tome, da se od strane družtva takve mjere poprime, ili da dobit iz glavnice sasma prestane, odnosno da kome drugome pripadne, ili da

se pitanje o zaslužbi inako uredi. A ne možeš drugačije no da rekneš, sasvim pravo je, da vrijednost rada ide radnika, a ne da mu se samo podaje kao nagrada za robu nazvanu „radna snaga“, što ju radnik i onako mora iznajmiti pod svaku cijenu t. j. za uzdržavanje, koje nam je absolutno nuždno za život. Zatim se mora dovoljno skrbiti i ostvariti sve ono, što spada na zaštitu radnika u duševnom i tjelesnom obziru, na ljudsku njegu u bolesti i kad je bez rada ili u starosti, bilo to sad od strane države ili družtva svagdje i onda, kada si pojedinac sam ne može pomoći. Tu je moral*) očito na strani onih, koji su voljni sadanju nedostatnu družtvenu uredbu reformirati, makar se liberalizam i derao. Zdravi razum ljudski mora se iz tog strančarskog kola emancipirati, pa danas upoznati nuždu i dozvoljenost, e bi se za gospodarstveno slabijega što to već učinilo. Pa ne može više da već i na dalje a priori zabaci zakone o svetkovanju praznika, o normalnom trajanju dnevne radnje, niti onaj o minimalnoj naplati, o regulisanju rada žena i djece, o nadzorničtvu tvornica itd.; premda je to sve napereno proti liberalnom načelu neograničene slobode. Počem moral te zadaće nema, te bi imao pronaći i ustaliti najbolje i najumjestnije mjere po dobrobit družtvenu, jer mu to nije dužnost, dolazimo do toga zaključka: vrlo mnoge, pa razne gospodarstvene promjene kapitalističkog svjetskog uređenja jesu moguće i dopustljive, ali su ujedno i prijeko nuždne. Zagovaraoci kapitalizma griješe proti pravici, što vrijednost tuđeg rada sebi svojataju, tako da povodom tuđe privrijede

*) Jedini stavak: poslenik je vrijedan svoje (zaslužene) plaće t. j. nju si mu baš dužan, sadržaje cijeli kršćanski program od kojega se ni za dlaku odstupiti ne smije.

jedva i smažu dovoljno vremena, e bi to lagodno raztepsti mogli; dočim proizvodioci i sačinitelji tih vrijednota, u nezdravim stanovima prebivaju, hraneći se uza to jedva do sita. Odgovor: ja plaćam pošteno nadnicu, o koju smo se sporazumno pogodili, je puki izgovor, i ništa više. Radnik nema dandanas takove slobode. Samo iznimno se mogu protiviti kapitalističkom poredku svijeta.

Zastupnici morala moraju tu nauku svakamo glasno i jasno javljati u svijet, u palaču velikaša i mogućnika. Oni moraju siliti na pravednost i u savjest govoriti svima pak i vlastodržcima. Sa milodarenjem, sa mrvicama milostinjarenja, sa banketima i koncertima u korist unesrećenih ne ćeš svoje savjesti spasiti, nego jedino pravednošću. Tu zasadu valja sve dotle ponavljati, doklegod se ne bude razumjela i poslušala.

Vrijednost rada i naplata radne snage su dvije sasma različite stvari. Marx, koji sigurno ne spada među naše, je to što jasnije predočio. Tako je moralistima pružena sgodna prilika i mogućnost, da na onu točku prstom upru, gdje pravednosti nema. Samo mimogred budi napomenuto, da se time niti misli, niti hoće pojedinom poduzetniku dio mu, u ime duševnoga rada, ili što je inako uložio oduzeti, ili da mu se, i za njega često vrlo težka utakmična borba, kakogod onemogući. Moral ne išće više, nego što mora, ali što baš mora, to zahtijeva sa svom sbiljom i strogošću, a da bi od toga ma išta odcincariti dozvolio.

Marlo veli na nekom mjestu, da bogoslovi tvrde, kano da ćudoredni zakon zapovijeda, e bi se baš svaki red priznavao. To je po bogosloviju kako nepravedno tako i neistinito. Jer ćudoredni zakon zabacuje svaki nepravedni red, žurkajući pri tome, da se uzpostavi

red pravični. Al da je taj zakon i organi mu često glas u pustinji, na koji se slabo ili i ni malo ne pazi to je žalostna činjenica, koja se temelji na pokvarenosti ljudske naravi i na slobodi joj, kako k dobru tako i na zlo.

Da komunizam, daklem ovaj sustav, za koji su i sami teoretični mu pristaše priznali, da se ne da u veliko provesti, koji se samo u homeopatičnom raztanjenju družtvenog obrtanja u malicama uobziriti može, — da ga rekoh idemo o moral omjeriti, to si baš možemo prištediti, odnosno možemo pokazati na ono, što već o liberalizmu rekosmo. I za komunizam bo skoro isto to važi. I ovdje razlikujemo konfiskaciju stečenih prava za prošlost i vršenje njihovo za budućnost. Družtveno je obrtarenje po sebi dozvoljeno, a hoće li se i za budućnost sve to više udesiti, to stoji do ljudi samih. Poštiva li se stečeno pravo, te preduzimlju li se dogodno po družtvo samo ili po bonum commune, nuždne izvlastbe jedino pravednim načinom, nije se bojati, te bi tome moral išta prigovarao.

Ali što moral obim tim sustavima prigovoriti mora, pa što ponajprije pokuditi ima, to je ono obično posvemašnje zavrgnuće i zaborav na dvostruko stanje čovjeka, kao građanina ovog i budućeg svijeta. Radi toga grubog zanemarenja postavljaju skroz pogrješnu zasadu glede ljudskog opredijeljenja, odkud onda baš to dolazi, da se tuj o kakvom uspješnom riješenju ni prosloviti ne može. Jedini cilj i svrha čovjekova je po njihovu shvatanju fizično uživanje u što moguće većoj mjeri. Tako se snađoše sa živinom u čovjeku, što nikad ne kaže „satis“, već neprestano odaje nezasićenu težnju za užitkom. To krivo načelo o izključivo tjelesnoj životnoj svrsi, to odnemarenje kakve odgovornosti na onom svijetu, doveo je bogatune dotle, da

su bez žacanja radne plodove slabijih, koliko god samo mogahu, konfiscirali, a siromahe dovađa do toga da ne traže pravice, nego ljutu borbu oko preporne kosti razkošnih sredstava, čim i kako to samo iole mogu. A time se socijalno pitanje ovjekovječuje. I u komunističkoj državi bilo bi također jačih, pa makar se oni, što bi u ime sviju podjelbu radova i razdijelbu dobara kao mandatari skupnosti preduzimali, kako hoćeš izmjenjivali i izređivali. Ljudska narav ostaje uvijek jednaka. Ako je zemaljsko uživanje jedini cilj, onda će svatko, u koliko samo uzmogne za sigurno misliti o što većem udovoljenju, a ne o odricanju.

Iz navedenog uzroka mora daklem moral oba ta sustava proglasiti, da su u svom temelju promašeni, protukršćanski. Nije daklem i opet istina, da moral baš svaki red hvali ili bar hoće, da ga se snosi, kako to reče Marlo.

Ne ćemo ni da pređemo preko tvrdnje komunista, da bi u njihovoj državi ćudoređe procvalo; pošto bi u jednu ruku rana ženitba oduškom proti izgredima bila, a u drugu ne bi ondje u njih ni onoga neograničenog izobilja bilo, koje u današnjih bogatira pohote bludne potiče i uzpiruje. To će reći, težko si pitanje odviše olakotiti. Doista je tako, te nećudorednost od obiju skrajnosti, od siromaštva i od bogatstva doći može, pak i dolazi. Nužda uzdiže pohotu do samog obrta, razputajući poživinčenjem fizične nagone, a preobilje baš i onako rađa putenost. Al niti bogatstvo niti siromaštvo nijesu vrela i izvori griješnosti. Napastovanja ne bi ni u komunističnoj državi nestalo, a to tim manje, što se ondje moralni princip ne bi uzčuvao. Međutim neku poboljšicu mogli bi baš kao moguću dozvoliti uzporedno prema liberalnoj državi. Nu pošto

bi i to sve duboko izpod kršćanske države stajalo. to ipak uzprkos toga gornje opazke ostaju u svojoj podpunoj vrijednosti.

Niti možemo. niti hoćemo tajiti. da se sa moralom ni najmanje ne kosi to. ako se baš i mnogo ljudi svojevoljno na okupu snađe pripravnih u zajednici i dobara i rada skupa živjeti. Pa stoga gledišta ne da se ništa prigovarati proti svojevoljnoj uredbi komunizma. Nemoralno bi samo ostalo ono predspomenuto osnovno načelo o izključivoj svrsi čovječjoj jedino za tu zemlju. Ali ako bi se manjinom većina, ili makar manjina većinom u negve komunizma proti volji si sputati htjela, onda bi morao moral svečano prosvjedovati. Monah je slobodan, koji svoje svečane zavjete polaže, pa poslije u poslušnosti radi i blaguje, što mu se naloži i što mu se dade. A bijednik, koga bi se usilovalo, da to isto čini, bio bi rob. Na njemu bi se počinila velika nepravda. To malo čini nam se posve dostatno, da razjasnimo odnošaj morala napram tome beznadnom sustavu.

6. Socijalistična načela i mjere.

a) Zakon o napučivanju i Malthusianizam.

Prema svome opetovno izraženom načelu idemo, da od sad već izlažemo ponajbolje i ma koliko praktično moguće probleme i principe onih muževa, koji ne priznaju niti liberalizma, niti komunizma, niti u obće kakav družtveni obćeniti sustav, nego koji drže, da se socijalnoj nuždi dovoljno pomoći dade time, ako se sadanjim potrebštinama odgovarajuće te dolične mjere izmisle i uporabe, e bi se tako ta nužda utažila, a vremenom i sasma uklonila. U gdjekojem tih tako postavljenih načela ima odista lijepih i plodnih ideja,

što vrlo povoljno djeluju. Pa ništa ne smeta, a da se one danas ili sutra ne uvaže i ostvare. Sredstva su to doduše samo palliativna, a ne radikalna, ali moraš biti blagodaran i na njima, dokle god je onemogućena korjenita reforma. Kišobran ti je pri nevremenu dobro došao, akoprem te ni on svestrano ne štiti, pa ni nepogoda radi njega baš prestati neće.

Počinjemo sa razglašenom, kadkad krivo razumjenom, a kadkad baš protukršćanski mišljenom i branjenom idejom tako zvanoga Malthusianizma. Obe velike ekonomične stranke: Fiziokrati (Quesnay, Turgot itd.), koji priznavaju jedinu prirodu kao izvor svih dobara, držeći rad tek kao nuždno pomagalo k tome; i Industrijaliste (A. Smith, Ricardo itd.), koji rad posmatraju kao vrelo svih dobara, a narav drže tek njegovim pomagalom, dadoše se na bojno polje u ime obrane svojih teoretičnih nazora snabdjeveni sa mnogim razlozima i dokazalima. Praktično nijesu mogli, a djelomice nijesu ni držali, te im je to dužnost, da zapriječe nuždu velikih masa, neizravnog roblja, kako se Smith izrazuje. Fiziokrata bilo je više u Francezkoj, a Industrijala u Englezkoj. Industrija porasla je u potonjoj zemlji za čudo, te je veleobrt od godine do godine sve to više ljudstva zaposlovao. Ali dok bi prema postavljenom industrijalnom principu, da je rad jedini izvor dobara, svaki daklem radiša morao do takvih prilika doći, e bi si radne plodove sabirao t. j. glavnicu sticao, — to su se činjenice pokazale sasma drugačije. Nastao je zakon o naplati. A zasluga se vrtila oko najnuždnijega za život, niti se puno dižući nad time, niti baš napadno padajući izpod toga. Došlo se, t. j. industrijalizam došao je do toga nazora, da sila bolje prolazi sa slobodnim radnicima, koji se sami

obskrbljuju, nego li sa robovima, koje bi morao štediti i u starosti njegovati itd. Ujedno je i to upoznao, da će mu pri kadikad iznenadnom potraživanju veće količine industrijalnih potreboća, od velike koristi biti, nađe li se uvijek dovoljna radnička rezerva. Radnička nadoknada zovu se oni radnici, koji se na pijaci doduše nalaze, i što ih se ovaj čas baš ne potrebuje, ali koje u svako vrijeme dobiti možeš. A stupa u djelatnost tek onda, kada je vanredno velika naloga i navala potraženja za obrtnom robom. Pošto ti nesretnici kroz duže ili kraće vrijeme bezradnosti, a uslijed toga i bez zasluge, glad i nuždu trpiti moraju, to se lakomo prigrabe rada, kad se samo gdje posla nađe. Već i sama pritomnost tih nadoknadnika djeluje veoma nepovoljno na zaslužbinu „svih“. Poduzetnici se bo ne nalaze prinuždenima, e bi zaslužbinu svojih običnih radnika ikada znatnije povisili, jer je rezerva tuj pripravna, da radi čak još i za nižu cijenu. Da je ovdje manje radnih sila, morala bi nadnica znatno poskočiti.

Gospodarstveno snažni znadijahu vazda corrigere fortunam, kao što to i danas i uvijek znadu. A da i navedemo baš sada efektivno analogni primjer, to koriguju danas „veliki“ burzijanci vrijednosti (lucus a non lucendo), puštajući da za čas poskoče, pa onda opet padaju, već prema tome, kako se njima dobro svidi. „Mali“ dolaze vazda pod točak. Slabi bo su uvijek predmet izrabljivanja gdjegod mammon vlada.

Taj je udes stigao industrijalne radnike Englezke i drugih zemalja. Englezka bi se po gotovo bila mogla nekoć vrlo lako pomoći kolonizacijom, time bi se mnogo bijede dalo prepriječiti od ljudstva čisto suvišnoga za obične ondje prilike; ali šta ćeš, industrijalizam liberalizma i kapitalizma, tako zvana mančesterska nauka,

postala je bila već zemaljskom politikom, od koje se izčekivalo obilje veličine i sreće. Stoga i nijesu kolonizirali, nego su nasuprot pogodovali porast proletarijata, uklanjajući s puta sve zapreke, koje bi možda štetne bile po umnožanje radničkog pučanstva. Radnička pijaca punila se uslijed toga u brzo sa ponudama za rad, tiskajući tako zaslužbu sve to niže i niže.

U obična vremena morala se doduše rezerva radnička primati pod sirotinjsku i ubogarsku obskrbu, ali davši tim kukavcima upravo baš toliko, da samo od gladi ne skapaju, pa podigavši radne kasarne uz obvezu napornog poslovanja pri drakoničnom kućnom redu u njima, kako bi sirotani ti, čim bi to iole moguće bilo, opet samo do slobodnog rada i poslovanja pribjegli; — stajala ih je ta prepredena politika njima još uvijek sila manje, nego kadą bi bili morali cijeloj onoj silesiji radnika sveudilj veće zaslužbine podavati. Onda se u liberalnih narodnih gospodara, koji su se obikli smatrati svoj vlastiti i zemaljski probitak istovjetnim, — i ustalilo to uvjerenje, da dobrobit koje zemlje jedino i posve ovise o broju pučanstva mu.

Ne da se tajiti, da je u zemljama slabo napučenima, a sa dovoljnim zemljištem za ratarstvo, pomnožak pučanstva svakako veliki korak u naprvo; ali isto je opet tako izvjestno, da bi to u gusto napučenim stranama bio krok baš u natrag, koji zna biti od najsudbonosnijih i vele zlokobnih posljedica po one sirotane, za koje nije prostrto na stolu života. Mi smijemo za jamačno predpostaviti, da su našim čitateljima vijesti o periodičnim gladnim godinama u prekomjerno napučenim zemljama Indije i Kine dobro poznate. Pa znadu nadalje i to, da obje te vlade ne će ništa osbiljna preduzeti, sve kad bi to i mogle, a da svojima poda-

nicima život spase. Zašto? Jer one takove harajuće uzroke smatraju kao posve prirodne korekture prenapučenosti. A ipak niti je Indija, pa osobito Kina kakva barbarija, nego obje su to nadkulturne zemlje. Kina je imala svoju jur visoko razvitu kulturu, kada Evropa ni iz daleka još nije bila na današnjoj svojoj visini. Leibnitz mišljaše u svoje vrijeme, da tadanjim Francezima nijesi mogao bolje polaskati, nego li nazvav ih evropskim Kinezima, a Kineze azijatskim Francezima.

U toj zemlji dospjelo se već radi prenapučenosti do državno dozvoljenog ili bar nekažnjivog čedomorstva, odbacujući tako od sebe najnježnije čuvstvo ljubavi prama djeci. Na to neka pomisle oni, koji možda drže, da je vrlo nedelikatno, što mi ovdje o stvari takvoj, ko što je razplod ljudstva, na sva usta govorimo. Nama se pače usuprot čini, da bi bilo vrlo neumjestno, pa prije stvar vrlo pogibeljna po ćudoređe u budućnosti, kad bi se možebit htjelo kazati, misleći te je time već sve gotovo, da se Gospodin Bog već dovoljno briga i brine za sve ljude, što ih je stvorio; On, koji se ne zaboravlja niti vrebca, pa koji i gavrane hrani.

I roditelji, ili koji bi to rad postati, imadu dužnosti. Otcem, majkom postati, ne smije se držati stvarju lakomišljenosti, niti smatrati, kako je na žalost u običaj ušlo reći, kao (spolni) užitak. Nego se mora kao stvar uzko vezana sa najvišim dužnostim ženitbenima promatrati. Ženitbeni bo drugovi, koji se samo putenosti odaju odnemarivši pri tome pomišljati na moguće posljedice, to su nećudoredni i razbludni supruzi. Da je Bog onaj, koji čovječjem plodu život daje, to je posve sigurno. Ali stoga ne smije niti svaki razkalašeni, nezakoniti par ljudi stanovite posljedice na Boga srivati, premda i kopile svoj život od Boga imade.

Mi ljudi dobismo razum od Boga, da ga upotrebljujemo. Pa nije ono sve, što mi možemo, uvijek i u svima prilikama i dozvoljeno. Obstoji svojevoljni celibat, a taj je vrlo visoka krjepost, ali imade i celibat od nužde. Prestupiti ga nikako se ne može nazvati krjepost, pošto je taj fakat skopčan sa najžalostnijim posljedicama po potomke. A niti ne stoji badava u svakoj moralci posebno poglavlje o roditeljskim dužnostima. K tima pako spada i dužnost skrbiti se za prehranu i odgoj djece. — Pravo otcem postati, odnosno ženiti se ima po naravnom zakonu svaki čovjek, je li samo kadar i dužnosti vršiti, koje su s time spojene i nerazdružive. A neka se nas prođu s onom jeftinom primjetbom, da djeca što radi nužde i nevolje prerano pomiru, i onako anđelci postanu, te nebo napučuju i slavu Bogu pjevaju. Iz hrđavog i grješnog djela može ravno također šta dobra slijediti, ali sam onaj čin ostaje ipak nećudoredan. A znamo i što bi se na to odvratiti moglo, pa se možda i odvraća: bolje je ženiti se, nego li u grijehu živjeti. Vrlo dobro. Ali za miloga Boga, gdje je to napisano, da za razložnoga čovjeka samo ta alternativa postoji? Nije po naravi nuždno, niti da se ženiš ili udaješ, niti da budeš nećudoredan. Mogućnost i sposobnost razplođenja i nagon k tome, ne predpostavljaju ama baš nikakve dužnosti za to.

A sada k Malthusu. Malthus bijaše s prvine anglikanski svećenik, a nakon putovanja svoga po kontinentu g. 1799. zasjeo je stolicu profesora povjesti i ekonomije, na kojoj je uztrajao sve do svoje smrti. Nadaren duhom vrlo pronicavim trudio se svom žilavošću svojom, da pronađe uzroke socijalne bijede. Držao je, da ih je našao u prenapučenosti. Doduše ni

prije njega nije bio nepoznat zakon o napučavanju. Stewart, Herbert, i A. Smith pisali su već o tome, a da toga ipak nijesu u stanovitu formulu upriličili.

Osobito ovaj posljednji nije tajio, da broj pučanstva imade vrlo velik upliv na uređenje zaslužbine, pa da se nadnica radi broja ljudstva vazda oko absolutne životne nužde vrti. Malthusu je bilo pridržano, da unese sistem u tu stvar. Izrekao je pako taj stavak: nagon prenapučenja je uzrok svega zla. Prema postojećem redu podljegavaju nevoljnici. A kad bi sa bogatima htjeli dijeliti, propala bi oba. Jer pučanstvo i raste u normalnim prilikama u geometričnoj progresiji, a proizvodnja tek u aritmetičnoj. Pače dočim se umnožavanju pučanstva ne stavljaju nikakve međe, to ima produkcija vrlo omeđašene neprekoračive granice. (Ali u ovoj formi se taj zakon od znanosti ne priznava).

Tada se je u pučkim krugovima uzvitlala cijela bura negodovanja proti Malthusu. Samo liberali su mu za pravo dali, jer mišljahu, da su time ovlašteni, sredstva uživanja to sigurnije za se pridržati, pošto je i onako razglašeno bilo, da za sve ljude nikako ne dotječu.

Prije no što ćemo Malthusa dalje slijediti, ne će nam se, a da ne izreknemo jednu opazku. Je li sa tim zakonom o napučavanju baš tako, kako je to taj Englez izradio, ili nije, to ovdje pušćamo na stranu. Pa i nije puno do toga stalo znati u kakvom li nerazmjerju ljudi i sredstva za uzdržavanje međusobno stoje, dosta je, ako takva disproporcija u ovom ili onom teritoriju u obće postoji, te se o tom ne da posumnjati, pa se i narodni gospodari dobra glasa u tome slažu, da može biti lokalnog prenapučenja, pa da

ga i ima. Ali za sada bar, što nitko i ne nijeće, imade još mnogo zemalja, što bi po sebi posmatrane, kadre bile baš znatni prirast pučanstva još snositi. Pregusto napučenje svađa se na industrijalna središta i na moderne velegrade. Ondje je dakako posve sigurno, da veliki broj gladnih želudaca prouzrokuje obćenitu nuždu radničkog pučanstva. Pa zašto državnici ne pomažu, opredijelivši gladnima nuždna zemljišta? Jer vladajuća klasa baš pošto poto hoće, da ta radnička rezerva još i dalje traje, a ona zna i zašto?!

Sasma istinito, premda po čovjeka i kršćanina, koji u svima ljudima vidi sliku i priliku Božju, žalostivo, razlaže Malthus, kakve sve posljedice iz nemogućnosti dovoljne prehrane izviru. Razlikuje uzroke prenapučenosti u priječeće i razorujuće. K prvima spada ćudoredni čin uzdržljivosti, pa onda i znana u nebo vapijuća opačina; a k potonjima rat, ubojstva, ali osobito nužda u svojim mnogovrstnim spodobama (skrivljeni, i subjektivno nekrivi uzroci).

Malthus ne preporuča pod nipošto nećudoredna prepriječna sredstva, nego opominje proletarce i bezkućnike, da si svojevoljnim sustegnućem zemaljski raj stvore. A čim bi ih bilo manje, time bi im njihov položaj bio bolji i sgodniji. Ujedno im daje i savjete, kako to mogu provesti. Neka se kasno žene, pa istom onda, kad su si naime već toliko prištedili, koliko je za uzdržavanje obitelji neobhodno nuždno. Pa bi i ono dugo otegnuto vrijeme do vjeritbe ili do zaruka u neke srcu godilo, te kad bi se svi tek u kašnje doba ženili, gdje ni plodnost ne bi bila više tako velika i obilna, moglo bi si više ljudstva, nego li danas pribaviti radosti obiteljskog života itd.

Proti tome nema moral da išta rekne, ali se

porađaju sumnje i odakle će proletarijat uzimati onu nepreporno nuždnu ćudorednu snagu za takav heroizam, osobito tada. ako o religiji u družtvu ni govora nema. Pa stoga Malthus napokon i sam sumnja o provedljivosti svoga sustava. preporučujući. da svećenici puk podučavaju. pače dospio je napokon čak i do toga, te predlaže. da se sustav podpomaganja sasma promijeni. Oni. koji bi se ženili ne imajući ništa svoga. izgubili bi godinu dana nakon oglašenja tog izmjenjenog sistema svako pravo na javnu podporu. a roditelji nezakonite djece odmah s početka. Valja bo u pomoć priskočiti nekrivom siromaštvu. a ne skrivljenome.

Zadnji taj predlog čini nam se to čudnijim, što su po starom običaju prosjaci u širem smislu baš osobito djecom blagoslovljeni, pa što su ih više imali, tim su kao povodom pomnožane vrijednoće i potreboće si čisto sigurnije apelirali na srce i na čuvstvo smilovanja. Jer sirotani. koji ništa izgubiti ne mogu, buduć da su sami u neprestanoj nuždi, ti se slabo za to brinu, kako će im djeca živjeti, niti puno o tome ne mozgaju, da će prenapučavanje hljebac umanjiti, pa ga i oteti.

Malthus, kao pristaša liberalne države, imao je na žalost obraza da predloži, kako bi valjalo djecu kaštigovati i čisto dopušćati da polako pomiraju, kao da je to zločin, što si se rodio. Jer onamo mu očito šiba i smjera predlog o javnoj podpori. Pa bi baš ta smrt, polagano smrt od gladi bio najgrozovitiji način skončavanja. Tu je čak i Kinez, koji djecu što ih bud ne može ili ne će odhranjivati svinjama baci, još čovječniji. Pače i Englez Marcus, koji je bezbolno tamanjenje prekobrojne proletarske dječice dušikom preporučivao, mogao bi se napram Malthusu još filan-

tropom nazvati. Ne, ne tako, već tuj mora moral da stane prosvjedovati i to proti Malthusu i proti liberalnoj državi, koja napokon čisto zakonito ono čini, što je Malthus pojedince savjetovao i preporučivao.

Liberalna država pedepše i kazni čedomorke — i to pravom sa gledišta kršćanstva, — ali odsuđuje, samo da se ne liši radničke doknade za svoje kapitaliste, milijune na mukotrpnu polaganu smrt od glada. Tu je ipak stari, monopolistički red sila bolji i čovječniji bio, premda je slobodu ograničio. Prenapučivanje su prepriječivale njegove uredbe, jer su se prerane ženitbe onemogućile kod seljaka podaničkom sponom i vezom uz gospodara si, a kod varošlija po cehovskom i občinarskom sustavu. Sfere bo sticajuće a proračunane sve prema maloobrtu ograničile su u obće broj bezkućnog proletarijata, dočim je liberalna država sve spone i veze razriješila. Pa bi možda još moguće bilo, da se bar skrajnje posljedice zapriječe, ali je liberalizam kao Božji i ljudski neprijatelj podkopao čak i sveze vjerozakonske, uvedavši pravu razputanost. Za sebe je učio iz Malthusa, ali na žalost u hrđavom smislu. Novomalthusianizam, ili sistem „dvoje djece“, ko što se u krugovima tako zvane buržoasije sve to više udomljuje, pridržaje imetak u jednoj ili u malo ruku, dok s druge strane opačina i proštitucija mora služiti nadoknadom, te se proletarske žene i kćeri često ponajprije na blud zavađaju i oskvrnjuju od onih, koji više njih stoje. Djeca iz takvih obstojnosti ostaju bezkućnicima, umnožavajući ondje konkurenciju, jer kao što Napoleonov codex tako mnogo značeći veli: Zabranjeno je istraživati otčinstvo.

Malthusianizam, kao sustav, makar se kadkad i ogrnuo prozirnim moralnim plaštićem, pa čisto nedužno

*

pogledavao, mora kršćanski moral zabaciti. Nikoji statističar ne može momentano za pojedina mjesta, kantone ili države nijekati i pobijati zakon o napučavanju. Prekobrojnost pučanstva djeluje fizički i moralno štetno, dovađajući do nečovječnosti. Odavde se moraju nuždne ali valjane posljedice izvađati. Družtvo mora takve uredbe stvarati, odnosno takve iz obstojalog kakvog gospodarstvenog principa opet poprimiti i uvesti, koje će gornjoj anomaliji biti uspješan uztuk. Moral se ne smije nikada i nigdje ozlijediti; te se podnipošto ne smiju unapređivati ona bogumrzka sredstva, koja prepriječaju začetak i porod bilo u obstojećim ženitbama ili kod proštitucije, i u vanbračnoj spolnoj vezi. Nego se baš nasuprot to više ob otom nastojati mora, e bi praktičnom postala strogo kršćanska nauka, koja djevičanstvo visoko cijeni, pokazujući i riječima i primjerima najuzvišenije vrsti, kako je celibat odista moguć. A za ostvarenje toga, što je po čovječansku svakako vrlo tegotno, pri ruci su vazda u crkvi sredstva milosti. A dao Bog, da se ona i gore i dole opet i uvaže. Odpad od kršćanstva ne donaša samo grijeha, nego on nosi sobom poput bujice nuždu, sirotinju i očajanje u socijalni život!

Čudorednostna policija (u dobrom smislu) nije tako na odmet, ko što to razbludnici vele; zakonarstvo takovo, što strogo naređuje, da zavodnici imaju popraviti pogrješke svoje i sve s njima skopčane posljedice, mora se u život privesti. Kada jednom poznate one slike i knjige, što čuvstva silno razdražuju i na razbludnu putenost čisto siluju, ne budu u obće više, ili barem ne tako lako pristupačne mlađem tek poletarskom svijetu, i kad romani sa ljubavnim kojekakvim magareštinama, pa nećudoredni igrokazi, te baleti itd.

ne budu mogli mladeži otimati ljubavi prema čistoći; pa kad se ne bude više smjela ona nizka, putena ljubav proglašivati kao ono: eritis sicut Deus, — onda će se tek moći misliti na onaj svojevoljni, čisti celibat. Danas su nam na žalost svojevoljno nevjenčani, a uza to ćudoredno čisti i nevini članovi u građanskim i seljačkim kućama, skoro nepoznate oline, premda bi baš takve samozatajne duše postati mogle možni agens u družtvenom pitanju. Još je gore kod tvorničkih radnika.

Vraćajući se s nova na jur rečeno, nadovezujemo još ovo: opredjeljenje čovjekovo nije jednostrano samo za taj svijet; zemaljsko blagostanje je stvar i poželjena i napora vrijedna, ali nije jedina svrha ljudska. To držeći čvrsto u srcu i na umu, imademo sigurni osnov, na kome će se svijet odricanja podizati. — te će absolutno i relativno prenapučenje bez ikakve štete proći, to jest nestat će ga.

b) Socijetarni privrijedni sustav.

Lassalle.

Sa sebičnjačkim izrabljivanjem, što ga je liberalni sticajni i poduzetnički sustav napram radnicima prakticirao, radnu im rentu naime što više snizujući, te ih svim hudim sljedstvima neobuzdane špekulacije izručujući, — je ideja socijetarne družtvene forme u uzkom savezu. Ta forma je onda danomice sve popularnijom postala, kad se uvidilo, da mali obrt u industriji nije više za život sposoban, budući nemoćan za svaku utakmicu. Gorke posljedice s druge strane, kad bi si koji snažniji na kapitalu podhvat mnogo njih malih zarobio, a da ovi ne bi ni djelak dobitka primili, — pače niti primjerenu nagradu za rad svoj, —

bilo je povodom, da se veleobrt nekako drugačije uredi. Kad bi se daklem te koristi mogle mnogima, ili još bolje svima pri istom poduzeću zaposlenim namaći, pa kad bi se uspjelo, da svi, koji se bave istom obrtnom granom, ili u stanovitom predjelu ratarstvom u jednu cjelinu skupe, tako te bi svi zajednički radili, ali na kraju i cijelu dobit pravedno među sobom podijelili, — bilo bi takova šta za jamačno poboljšica položaja za sve. Doduše nikada se nije ni tvrdilo, da bi se u socijetarnom poslovanju individualno najviše udovoljenje nalazilo. Jer individualno bi svatko želio, da bude neodvisan u svojoj radnji ili u svojoj zemljotežnji. Socijetarno poslovanje, pod kojim dakako ne razumijevamo ona danas na akcije obstojeća družtva itd., jer tuj samo manji ili veći broj glavničara toliko i toliko bezpravnih radnika poslom zabavlja, nego ono poduzeće, gdje su svi sudjelnici, ujedno i akcionari i radnici, — ima odista mnogih probitaka i koristi, ali si i tuj mora svaki pojedini dopustiti, da mu se volja malo ograniči. Mora bo se većini prilagoditi, mora raditi, mora i on privoliti, recimo u tu i tu vrst obrtatarenja, ili prodajnog ugovora, kako to već većina zaključi, odnosno kako to oni na duže ili kraće vrijeme birani družtveni upravitelji, za dobro nalaze. To je svakako ograničenje, ali nije ni iz daleka tako nesnosno, kao ono, što ga osjećaju plaćenici jednoga poduzetnika.

A glavno pri tome je to, što tuj cijela vrijednota rada ostaje radnicima samim, jer kapitalna renta odpada, odnosno sudruzi su ujedno glavničari, pa ju oni onda sami i potežu. Probitci asocijacije su odista toli očevidni, te se nemamo čuditi videći, kako se ona svestrano uvađa. Pa se i sama glavnica tom idejom na

svoj način okorišćuje; više njih osrednjih ili baš i malih glavničara složiše svoj kapital zajedno, da time radnju svoju prošire i povećaju, a druge manje osebice stojeće sutakmace na ništo sprave, silujući ih da obustave svoje samostalne radnjice, tom konkurencijom čisto iznemogli. A mali obrt nastojao je u vrijeme, kad mu se valjalo u koštac uhvatiti sa veleobrtom, boreći se s njime na život i smrt, da se udrugarstvom ojača, pa da si kumuliranjem svojih omanjih glavnica omogući stati na noge kao veleobrt. U tom obziru bijaše osobito L. Blanc,*) koji je asocijacije sustavno uvađao htijući time uortačenima osigurati gospodarstvenu nezavisnost i podpuno pravo na cijelu privrijedu njihovih poduzeća. Glavna težkoća, da se takvom obrtanju put u družtvo prokrči, bila je u stvaranju i namicanju prve one nuždne glavnice. Našlo se lako i tisuću ruku, pak i glava izkusna i mudra za vođenje takova poslovanja. Ali sa samom glavom i s rukama

*) L. Blanc, rođen 1813. u Madridu, došao je za srpanjske revolucije kao nepoznati mladić u Pariz, gdje se morao prehranjivati sa pisanjem i davanjem lekcija itd. Tu je u dušu upoznao liberalno družtvo, koje mu silno ogadilo tako, te se zakleo, da će liberalnu tu buržoasiju upropastiti. Tekom jednog desetljeća spadao je među najuplivnije publiciste; djelo mu: „Povjest od deset godina", podkapala je srpanjsko prijestolje. Ali najuvaženije mu djelo bijaše: „Organiziranje rada". Godine 1848. kao član vlade, mogaše doduše za realiziranje svojih ideja raditi, ali ih nije mogao provesti. Moradijaše bo kao prognanik umaći u Belgiju. Nakon pada carstva proširio mu se doduše upliv na pučke mase, ali im ipak nije mogao pomoći do pobjede, jer je moć kapitala i glavničara, pa po liberale povoljno uspjeli izbori, te podplačenost liberalne štampe itd. pobjedu za liberalizam izvojštilo. Novac vlada sveđer svijetom. Pa se čini, da bolje ideje, a bez novaca, tek ovdje i ondje samo malo razdražuju. Pri pogrebu

ne će se još nikako moći ostvariti udruga takova, koja bi kadra bila dati se na vrlo rizičnu utakmicu.

Nagon za asocijacima usađen je preduboko u srce slabijih, jer im se ove čine još zadnjom daskom svih nada njihovih. Godine 1848. združilo se u Parizu 30.000 postolara na socijetarno poslovanje. Od vlade zatražiše nuždne glavnice, ali bijahu odbijeni. Isto tako združiše se i 20.000 krojača, odpočevši uortačenu veleradnju. Sa gradom Parizom sklopiše ugovor, da će 100.000 uniforma na vrijeme zgotoviti i uručiti; ali se grad nije držao toga ugovora i utanačenja, već ga je svojevoljno i jednostrano razriješio uz odštetu od 30.000 franaka. Pa su krojači još i deložirani bili iz svojih skupštinarskih i radničkih prostorija. I druge korporacije htjedoše se tako stvoriti, ali nijesu nikako mogle uspjeti.

Ta žalostna izkustva potakoše jednog njemačkog asocijalistu, Ferdinanda Lassallea, da svoj socijalni program spoji sa nekim političkim. Pa reče: prije no

---

Blancovu († 1882.) udioničtvovala je sva Francezka, pa i sama liberalna buržoasija, dakako kao uvijek, samo ko hinjac i prevrtljivi licemjerac.

Glavna osnova Blancova sustava je nešto treće posrijed komunizma i liberalizma: svako producira prema svojim silama, a troši po svojoj potrebi. I u družtvu mora biti, kanogod i u obitelji, da i slabić bez osobita odricanja živjeti i obastati uzmogne, jer ga ljubav drugih ima održati. A onaj, koji je najsposobniji, nema s toga većeg prava, al ima većih dužnosti. Obstoji dužnost na rad, ali i pravo na sredstva radna. Sredstva proizvodnje su zajednička, a sredstva potrošna su individualna. Obitelj će daklem i nadalje postojati, ali svakako bez prava nasljedstva. Obrtne grane će se socijetarno tjerati, dočim nikoja država kadra nije, da bi svu proizvodnju ona sama rukovodila. Vidi Marlo II. str. 527. zatim Schäffle, Kapit. i Social. strana 212.).

što će socijetarna forma radnje, to jest osnivanje udrugarstva, ili tako zvane „proizvodne asocijacije“ moguće biti, — nuždno je svakako, da na vladnu upravu dospije takva čeljad, koja je tim idejama sklona. Uslijed toga opominjao je radnike da prije svega politički o tome porade, kako bi na sva usta iskali obće izravno izborno pravo. Time bi oni do većine došli, te bi bili onda u stanju, da iz džepova bogatlija toliko milijuna izdekretiraju, koliko bi im se već nuždno činilo. Volja većine neka je u buduće pravo, javna savjest. Tako se Lassalle na stanovište liberalno stavio, da time liberalizam sa vlastitim njegovim oružjem pobije.*)

*) Lassalle, vuče lozu svoju od neke židovske obitelji iz Bretislave, rođen 1825. umro je 1864. uslijed dvoboja, dočim je još 1863. sve sile svoje uložio i posvetio osnutku obćeg njemačkog radničkog družtva, gdje je pokazao sve blistavilo i vas čar svoje doista vanredne privlačive besjedničke moći i svoje plamteće oduševljenje, — ali i sav svoj gnjev proti buržoasiji, a na užas i trepet družtva. Od djela mu je: Gospodin Bastiat-Schulze pl. Delitsch, ekonomski Julijan ili kapital i rad, Berlin 1864. za oznaku gospodarstveno-političkog mu smjera baš ponajznamenitiji spis. Pruski naprednjak, nekoć okružni sudac Schulze, je u svome: „Radničkom katekizmu“, skoro posve Franceza Bastiata izpisao. A preporučivao je u njemu radnicima „samopomoć“, dakako uz odobravanje i pljeskanje liberalnih glavničara. Štedne i konzumne zadruge imale bi radnicima omogućiti, da se sami za sebe, i za vrijeme nužde pobrinu. Kao izpečeni filister pregledo je Schulze sve ono, što bi iz proizvedbe njegovih ideja slijedilo, pa tko bi odavde konačno jedini korist vukao. Jer žive li radnici jeftinije uslijed konzumnih zadruga, što sve u veliko kupuju, — to su oni kadri i uz manju zaslužbinu životariti; te će tim povodom radna utakmica dovesti do nadmitanja sa radničkim silama, a kapital imat će svu korist odtuda. A štedna družtva imadu samo ondje i tada smisla, ako zasluga više iznaša, nego li je za život baš neobhodno nuždno, što bi se

Pozitivni predlozi Lassalleovi su danas u onoj formi, kako si ih je on predstavio, upoznati kao neprovedljivi, pa s toga čak i od onih napušteni, koji se zovu njegovim pristašama. Lassalle htjede glavnicu degradirati do samog mrtvog tek služećeg oruđa. Ne bi se naime bio imao u buduće više poduzetniku izručiti,

---

daklem na stran metnuti moglo. S toga i nije bio baš tako težak napadaj na Schulzea. Pa ga je Lassalle i učinio, i to samo njemu svojstvenim izazivljućim načinom i naglaskom.

U ime karakteristike toga navađamo samo jedno mjesto, gdje se Lassalle proti glavničarima obraća. Njemački ekonomiste trudiše se, da (postanak) glavničnog imutka protumače „odricanjem", kan da bi samo onaj mogao kapital sabirati, koji si sam namiće odricanja. Ta ideja po sebi baš ne sasvim kriva, bijaše nespretno primijenjena. Bit će dakako, da skup odricanja sadržaje u sebi neki kapital; ali sigurno ne i izključivo odricanja samog sakupljača, naime glavničara, nego baš na osobito težki način ono oskudijevanje, što ga radnici podnose, budući da su na najmanju plaću spalj; dočim štediša kapitalista, što se njegove osobe tiče, baš nikakve nužde ne osjeća.

Lassalle im se stoga baš zlobno narugao veleći: Glavnični profit je nagrada za pregaranje! Sretne li riječi! Nenaplative li riječi! Daklem evropski milijunari sve sami askete i indijski izpostnici, pa svetci što po stupovima na jednoj nozi stoje, nagnuv si gornje tijelo naprijed, pa blijeda lica pruživši ruku svoju stanjirićem prema puku, e bi od njega nagradu i naplatu svojih odricanja tako pobirali!! A u srijedi, pa visoko nad svima tima pokorničarima, kao glavni patnik i najveći pregaraoc stoji izvišena kuća Rothschildova! To je položaj družtva! Al kako samo da ja toga nijesam znao?!

Pa još, da je to tko drugi rekao, n. pr. kakav bankir! Ali vi moj gospodine — kakav ste morali biti rasipnik i požderuh cijelog života svoga! Jer mi prijatelji o vama vele, da vi u obće i nemate glavnica, pa bi se i osrednje bogati bankir vajkao, da onoliko, koliko je viko trošiti na priličan ručak, — dade u ime godišnje nagrade za odricanja svoja (naime prihod od glavnice), — koliko vi toga potežete! Pa ti radnici istom, kakvi mora da

— nakon odbitka najnuždnijega za uzdržanje života radnikova, — cijeli onaj konačni proizvodni prihod. S toga htjede, da se država tuj umiješa, pa da ona proizvodnim udrugarstvima državni kredit na razpolaganje stavi. Radnici bi tako imali biti podjedno i poduzimaći, koji bi dobit t. j. cijeli plod svoga rada između sebe mogli podijeliti. Po Lassalleu ne bi bila

---

su to tek lole i gladni požderusi, koji potajice imadu svojih vila, zaselaka, milostnica, gdje sigurno drže svoje orgije, pošto oni ama baš nikakve nagrade i naplate u ime svoga pregaranja ne ubiru! Ali sada već šalu na stranu, jer je nemoguće tuj se šaliti pa i najgoropadnija šala ne pomaže ovdje ništa, jer se nuždno čisto od sebe obraća u izlijev očite smutnje! Vrijeme je već, pače skrajnje vrijeme, da se psikutajući glasići tih uškopljenika zatome gromornim glasom gruboga basa! Je li se takva šta ikada čulo, — dočim je sa profitom od glavnice, kako smo to jur dovoljno pokazali, i kao što ćemo to još dokazati, da je glavnica kao neka spužva, što prihod i znoj rada u sebe upija, priuštajući kukavnim radnicima tek za nuždu jadno životarenje" — da se još obraza imade dobit glavničnu radnicima tobože kao nagradu za odricanja njihova protelaliti?! Radnicima, kukavnim radnicima, oskudijevajućim radnicima, imadu drzku smjelost, da im još neopisivo ruglo i rijedku pogrdu očito u lice nabacivaju? Zar nema više svijesti na svijetu, pa zar je i sam stid već među živine utekao? Pa se to zaglupljenje i škopljenje puka toli silnim uspjehom jur provelo, da radnici tu porugu na sebe najstrpljivije podnašaju. Zašto nema zakon kakve kazne za takve stvari? Svjetska povjest ne poznaje ni jedne toli nizke i kukavne, popovske hinjenosti, kao što je ova. Popovi srednjega vijeka tješili su puk barem nadom na drugi svijet. Ali vi nedostiživi licumjerci nadkriljujete baš sve, što je i sama popovska hina srednjega vijeka svrstvovala!

Ova proba biti će dovoljna, da se protumači, kako je Lassalle odista gorostasni uspjeh svoje agitatorske djelatnosti poučiti mogao. Osim spomenutog djela napisao je još: filozofiju Herakleitosa tamnoga iz Efeza, 1858. 2 svezka; zatim: sustav stečenih prava, 2 svezka i još priličan broj prigodnih spisa.

s takvim postupkom baš nikakva pogibeljna šteta po državu skopčana. Te bi ona u svakom gradu samo po jednoj udrugi iste obrtne grane svoj kredit pružala, u koju bi onda svi stupiti mogli. Takve pojedinačne udruge bile bi kadre, da se u cijeloj kojoj zemlji uzajamno savezima kreditnima i osiguravajućim vezama zaštićavaju od svakog nadkonkuriranja, te bi im ujedno i moguće bilo, da upoznadu pravu potrebu na pojedinim proizvodnjama, te bi se uzčuvale od prekomjernog proizvađanja.

Što se tiče ekonomične vrijednosti tih Lassalleovih teorija to ih Schäffle chimerom naziva; jer se nigdje u njih želudačno pitanje nije u odnos stavilo sa pitanjem napučavanja. Drugima riječima, na taj način ne bi bilo pomoženo socijalnoj nuždi, osim tek za neko kratko vrijeme, jer bi poboljšica materijalnog položaja masa, što bi se polučila proizvodnim asocijacijama, kao posljedicu imala pomnožanje pučanstva, i to sve dotle, dok i opet ne bi svi nuždu patili, ili dok ne bi jači na štetu slabijih veći i pretežniji dio potrošnih sredstava k sebi prigrabili, ostavljajući sudbini, neka ona višak pučanstva utamani.

To je Malthusov top, ko što je to čitatelj odmah lako upoznati mogao. Ali se s time ne slažemo. Slaba bo strana Lassalleova sustava je negdje drugdje. Samostalne, po sebi samima obstojeće asocijacije su neprovedljive. Samo socijalistična država, odnosno družtvo imalo bi nuždnu moć i snagu za takovo šta. S toga socijalni demokrate i stoje u gospodarstvenom obziru baš na takvom stanovištu, te su se prema tome uzvisili nad otca svoga Lassallea.

Na onaj cirkulus vitiosus ljudske liberalne znanosti, kako se ono pri Schäffleu prikazuje, valja nam

još u kratko upozoriti. Svi su ljudi opredijeljeni, da se dostanu zemaljskog blagostanja. Pa čim je jedan naraštaj taj cilj polučio, izmiče sreća uslijed umnožka pučanstva, pa muke Tantalove s nova počimlju! Zaista žalostan izgled.

A da li je Lassalle na nj mislio i u nj vjerovao, ili da li je toga mnijenja bio, te bi se to asocijacijama prepustiti moglo, da se i one poput esnafa i cehova same štite i obćuvaju proti prekobrojnosti i suprot vlastitom konkurisanju proti sebi samima, — to nije u njegovim djelima nigdje zabilježeno. Ali mi ćemo da ovo zadnje predpostavljamo. Nu pošto se ta posebna socijetarna forma, po kojoj se kapitalizmu pojedinaca kapitalizam množine substituira, dan danas kao nedovoljna smatra, pa se tek od malo njih više brani, to nám samo još preostaje, da odgovorimo na pitanje, u kakvom li odnosu stoji taj socijetarni princip napram moralu?

Odgovor je na dlanu: socijetarna forma privrijede ne sadržaje u sebi nikakve nepravde, pače baš protivno. Jer se zauzima za slabiji individium, koji je u liberalnom štatusu slobodnog sticanja samo na sebe upućen. To je moralno moramo reći, to je red. A je li baš i najbolji red, ili bi se, o čem će poslije govora biti, dalo polučiti iste učinke novom kakvom formom cehovskom, gdje bi također članovi jedne obrtne grane u korporacije stupiti mogli, a da ipak pojedinačnu svoju vlastitu obrtnu radnju ne napuste, to mi ne ćemo niti tvrditi, niti daljnjim kakvim dokazima oprovrgavati. Mi u neke uspjehe takvih cehova kod zanatlija vjerujemo, u koliko oni za lokalne potrebštine rade, pa zato i utakmicu veleobrta manje osjećaju. A za ostale obrtne grane je korist i nuždnost asocijacija

za veleradnju pomoću strojeva i pod jedinačnom upravom toli jasna, te ju svatko uviđa.

Tu valja samo još, da se u kratko na to pitanje odgovori, da li bi se te udruge, pa ta zadrugarstva i asocijacije imale po državi osnivati, rukovoditi i nadzirati; ili bi se to imalo mimoišav sasma državu, prepustiti kao njina zadaća udrugarima samim, daklem slobodnoj njihovoj volji, koji bi tada u ime pridobave nuždnog proizvodnog predujma apelirati morâli na charitas (milosrđe) drugih. Ljudi gospodarstveni cijepaju se u tome na dva tabora. Jedni priznavaju samo socijalnu državu, kojoj svojataju ne samo pravo, nego i dužnost svestranog utjecaja, pa ustrojstva svega; dočim se drugi državne svemoći žacaju i jako boje, budući da su veoma zabrinuti za slobodu individualnu. Boje se oni takvog položaja, gdje ne bi čeljade ništa bilo, a država baš sve, pa stoga niječu pravo, da se država u to plete, niti vide, da bi odtud nastala po njih kakva korist.

Mi ovdje svoj nazor tek nagoviješćamo. On je u svoj čas u sredini.

Država, ili kako neki hoće, družtvo mora svagdje dopunjujući u koleso zahvatiti, gdje si samac pomoći ne može. Dakako da se je bojati svojevoljnosti i one od države uvijek toli rado prakticirane svemoći, ako joj se ma kada dozvoli miješanje i ingerencija u te stvari. Ali mirno gledati, kako se slabiji sve po liberalnom načelu izrabljuje, ne smije ipak ni država, niti hoćeš li družtvo. Obstoji neki socijalni krug djelatnosti. Crkva sve da je slobodna, kao što bi trebalo da je, ne bi bila niti uvijek, niti svagdje kadra, da od pojedinog odstrani sebičnjačtvo i pokušanu ili čak već i

izvedenu nepravicu. A bez pravice i pravne zaštite za svakoga, ne može nikoja država trajno obastati.*)

Pošto je uslijed toga pitanje o socijalnim zadatcima državnima bez dvojbe vrlo važno, pa od pravog i valjanog odgovora na nj mnogo ovisi, to ćemo odmah ovdje posebno kratko poglavlje o tome nadovezati, te navesti nazore autoriteta u toj stvari.

c) Socijalna država i zadaće joj.

Hitze, Vogelsang, Perin, dr. Ratzinger.

Franjo Hitze piše u jednom malom doduše, ali punom sadržaja djelcu**) „Savezi budućnosti... moraju se više učiniti i stvoriti, nego li da bi sami po sebi nastali i nikli. A zadnje to više i to prije, počem je duh korporacioni, što je mladenačkoj dobi naroda baš svojstven, za periode prosvjete i individualizma, skoro sasma izhlapio. Na organični, inštinktivni, neposredni preporođaj družtva s dola prema gore, kakvim se osobito srednje doba odlikovalo, ne smijemo mi računati. Taj preporod može samo još da izlazi od države (carstva), dakako uz susretaj i sudioničtvo interesovanih. A bilo to i neugodno, pak i dosta pogibeljno, sada je već tako i nikako drugačije".

Isti takav nazor zastupa i našim čitateljima jur dobro poznati barun C. pl. Vogelsang, koji u raz-

*) Schäffte str. 123. veli, da država imade vrlo važnu ekonomičnu zadaću, pa da joj je dužnost zauzimati se ne samo za poduzimače, nego i za radnike; a Lassalleov predlog da je pravi nesmisao, kada hoće da zamijeni privatni kapitalizam sa zadružnim kapitalizmom, pa kada hoće, da iz države napravi generalnu osnivačku banku za proizvodne zadruge.

**) Quintessenz der socialen Frage, Paderborn, Bonifacius Druckerei.

pravama svojima „o granicama državnog socijalizma“, pak „državni socijalizam i socijalno kraljevstvo“, i u drugima još, duhovito, znanstveno i oduševljeno ideju zastupa: država mora socijalno poraditi, jer su svi mogući ostali čimbenici i onako skroz nemoćni*).

Ne ćemo zatajiti ni toga, da su pruski, belgijski i francezki katolici drugih nazora, dočim oni slobodu rada kao načelo naprijed potiskavaju, po svoj prilici stoga, što žalostnim izkustvom o pogibelji, kad se liberalna država u to miješa, podučeni, žele i nastoje socijalne štete od družtva odklanjati, sve bez ikakva utjecaja državnoga. Oni se nadaju, da će po crkvi, po charitas, i po korporativnim savezima, što će se sasma slobodno sklapati i kršćanski upravljati (braća Harmel u val de Bois) pitanje zaslužbine po sustavu pravice srediti; pa da će time vrlo mnogo, ali svakako ono, što je preko nuždno, polučiti. Toj ideji posvetio je Ch. Perin, profesor u Löwenu svoje pero i sve svoje znanje. U jednom svome djelu, koje je i na njemački prevedeno, veli on: . . . . neki su u svojoj maštarskoj tlapnji umovali, da je sloboda unutar gospodarstvenog reda takva moć, koja već po naravi svojoj razorno djeluje, s kojom dakle valja svaku svezu pretrgnuti,

*) Ovdje mimogredce upozorujemo na onu po njemu tija do smrti mu izdavanu „Oesterr. Monatsschrift für christ. Socialreform,“ pošto se nužda, da to najvažnije povremeno pitanje ne bude terra incognita, po nikome poreći i oprovrći ne da. Od jedno četiri godina je pisac ove monografije preuzeo bio dalnje joj uređivanje. Izilazi (odnosno izilazila je) u Sct. Pöltenu, uz cijenu od 8 maraka na godinu (sada u Bernu u Švicarskoj). A i starija godišta mogu se još dobivati kod Kirscha u Beču. Osobita se pako pazka svraća na djelo: Socijalne nauke baruna pl. Vogelsanga. Iz ostavine mu složeno od dra. W. Ad. Kloppa, cijena 6 maraka.

te ćiju neurednu djelatnost treba da nadomjeste sređujući i suztežući svojim utjecajima oblasti. Pod vlašću ote predsude vidjesmo, gdje se podigla proti slobodi rada naperena reakcija, čije posljedice mogle su politično i gospodarstveno vrlo štetne biti. Ali zrelije razmišljanje je u brzo razpršilo one nesporazumke, kojima je tek površno posmatranje stvari povoda dalo. Shvatilo se, da prelom sa redom radne slobode u sebi uključuje odpor ne samo proti gospodarskim nuždnostima, nego da taj prelom ujedno proizvađa i podpuni prelom sa cijelim napredkom, što su ga naša družtva po kršćanskim idejama postigla, i sa svim onim, što je kroz hiljadu godina pod gospodstvom kršćanskih ideja za slobodu osobnu i imovničku urađeno. Pogibao se je opazila, te se ideja njemačkih socijalista sa profesorskih stolica, od kojih je i proizašla, u brzo napustila".

Zadnja tvrdnja Perinova bit će, da je za Belgiju tija do nedavno podpuno vrijedila; barem Vogelsang reče, da se katolička stranka ondje, i kad je kormilo vlade u rukama imala, lukavo ustručavala ma išta ublaživati sramotno ono izrabljivanje rada po kapitalu, nego da je u svojoj staroj govoranciji sve o kršćanskoj slobodi rada i dalje uztrajala, — dok su međutim žene i djeca u majdanima i rudokopima uz bezograničeno vrijeme rada zasluživala tek onoliko, da od glada baš ne skapaju. Schäffle opaža na oto: „Bezpravne i izrabljene pučke mase običavaju sasma slomiti pobožnim opijatima, ili ih se s mrvicama odpravlja, kako bi se time osujetiti dala bolja, javno pravna, temeljita organizacija narodnoga gospodarstva." Ali danas su belgijski socijalni političari s Perinom već svršili.

Vrlo sgodno razlikuje dr. Ratzinger između onoga, što je država doslije učinila i što bi morala učiniti. Kao prava noćobdijska država, nije se ona baš ništa brigala za gospodarstveno polje, što je se ipak i te kako tiče, sve liberalima za volju, ali vrlo mnogo se ona brinula za crkvu, za družtva i zadruge, slabeći ih. A baš protivno od toga je pravo, jer tada će iz nutra na van po ojačanju religiozno-ćudorednog života i po državnim mjerama ozdravljenje nefaljeno slijediti.

Također sgodno dokazao je † Vogelsang, kako je jednostrano nadanje nešto posve neopravdana, jer crkva, nekoć toli silna, zaštićena čvrstim mišicama svjetskih knezova i vladara u sprovađanju svoje socijalno-etične misije, — dan danas sasma drugačije stoji. Laglje je ona pri poganstvu odziva našla, nego li kod sadanje sasma u materijalizam ogrezle generacije i kod toga naraštaja rastočenog truležem Bogu neprijateljske civilizacije.

Vogelsangu nije ni na kraju pameti, da bi on po svojim nazorima bio išao preporučivati komunističnu državu, pa da joj naprti obrtarenje svih ili pretežitijeg dijela radnja. U tome ne ide ni tako daleko kao A. Wagner, koji bi htio, da se one grane radnja državi povjere, što ih je ona kadra sila jeftinije proizvađati. Ne tako, jer Vogelsang nazire u socijalnoj državi ili državnom socijalizmu tek autoritativni zahvataj putem zakonodavnim i policajnim u privatne radnje, na ime nadzor nad njima, imence obzirom na njihovu družtvenu i zdravstvenu stranu. Njegov državni socijalizam je samo protivnik onoga Laissez aller, koji ima da štiti one i da do pravde pripomogne onima, koji se nijesu kadri sami zaštićivati. Istina jest, država odnosno državnici mogu svoju vlast i zlorabiti, pa s podanicima

baš bizantinski zavladati. ali to nije niti mnijenje niti krivnja državnih socijalista.

Vogelsang govori posebice o socijalnom kraljevstvu, čiju uzvišenu zadaću on osvijetljuje, pa čijemu probuđenju i oslobođenju iz spona buržoasije se on plemenitim i oduševljenim govorom nada, i izčekiva*).

Dakako da nas kršćane, osobito katolike boli, što vidimo, gdje toliki slavni i daroviti muževi, a mogli bismo još i više njih ne manje važnosti i autoriteta**) navesti, pristaju uz državni socijalizam (u dobro shvaćenom smislu), jer su ga baš nuždnim upoznali. Time je dakako neupravno izraženo, da je u jednu ruku crkvi sve ono, što je nekoć velebna svrstovala, danas više već nemoguće; a u drugu, da je ono, što crkva i charitas, ili bolje crkva po toj još i činiti može, veoma nedostatno, tek kap vode na usijano gvožđe.

Kako je nekoć, pa još i za same tako zvane reformacije, stvar po družtvo sasma drugačije stajala!

*) Vidi Monatsschrift 1882. str. 291 i 72. Ondje se nalazi i bogoslovna obrazložba zadaće državne upiruć na S. Thom. 2. 2. qu. 77., da imade sve ono odkloniti, quae sunt in nocumentum aliorum etc.

**) Ne možemo, a da tuj ne spomenemo, kako se nekoć činilo, kan da je i austrijska vlada nastojala, barem svojim pokusima u tok staviti socijalno riješenje. Pa se opetovno državno vijeće sa socijalnim pitanjem bavilo. Prva pobuda k tome proiztekla je s kršćanske strane: Vogelsang, R. Meyer, I. Albertus, A. Weiss, Princ Liechtenstein, Grof Belcredi, pl. Zallinger, dr. Lueger, dr. Geszmann, prof. Schlesinger, G. Jax, dr. Ebenhoch, dr. Schindler i drugi. — W. Roscher, L. pl. Stein, Brentano, Exner i drugi, profesori prvog carskog sveučilišta, ne mogoše se na žalost izvinuti iz jarma liberalizma, premda su to gdjeki od njih na mahove ovdje ondje i pokušali bili. Neliberalan profesor sociologije, ne da se ni pomisliti u Austriji.

*

Danas nam je računa voditi ne samo sa skrivljenom i neskrivljenom sirotinjom, nego dan danas vlada siromaštvo cijelih slojeva, bijeda na cijeloj liniji širokih pučkih masa. Bolnice, njega bolestnika, sirotišta, ubožišta, konferencije svetoga Vinka i milodarenje ne djeluju skoro više, nego li čaša limunade u groznićavoj vatruštini i paroksismu: trenutačno samo utažuju, ali ljuta bolest traje i ostaje. Danas se pod izvjestno znade, da pokraj nas u susjednoj kući ili kućerki možda obitelj, a možebit i više obitelji polako od gladi skapavaju, a ne možeš drugo šta da učiniš, već da to zlo očima gledaš, pa da im jedva kad tad koje jelo pružiš. A time se polučuje, — što? Samo se samrtna borba produžuje. Danas izilaze izliječeni radnici iz bolnica sa izgledom, da će morati gladovati, dok iznovice od slabosti ne iznemognu i obole, pa da se pod iznovičnim mukama i patnjama opet neko vrijeme u bolnici prehrane. Danas se već dotle došlo — u industrijalnim središtima, — te se milostinja javno nepravdom označuje i žigoše, jer se njome gladujući od glada spašavaju, koji će onda drugima polugladušima konkurenciju činiti. Ljubav, što se jednome izkazuje, postaje tako činom okrutnosti, što ju time jednome ili više njima nepoznatima nanašaš. Koli je traljav i nesnosan to položaj?!

Kako daklem i tko ima da pomogne? Već smo malo prije napomenuli cjepkanje konzervativnih katoličkih socijalnih političara. Ti su se često oštrije i žešće među sobom prepirali, nego li što je potrebno bilo. U individualitetu svakoga čovjeka leži već to ukorijenjeno, da će ono, što je jedared za pravo spoznao, ili bar misli, te je upoznao, iz petnih žila braniti. Pa s toga ne bismo htjeli pod nipošto biti nepra-

vedni. Al ako mi uza sve to, žestoko ono pobijanje socijalističnih teorija znanstveno izobraženog protivnika svoga ipak u velike žalimo, onda neka se nas ne shvaća krivo. Iz borbe mnijenja dolazi se do istine. Neka se daklem vodi kreševo, ali neka se pri tome pazi, te se ne bi odmah razmahavalo i rogoborilo o nekom izdajstvu vjere ili religije, o neznanju, o pomanjkanju zdravoga suda itd. Takove bo se stvari i fraze u običnom životu zovu grube, ali ni na literarnom polju nijesu baš uglađene.

Francez Le Play, koji je punim pravom dekalog postavio osnovom socijalne radnje, socijalne reforme, preporučuje osobito reformu obitelji, uz predišavšu reformu prava baštinskoga. Po njegovu nazoru, ne da se o poboljšanju socijalnih prilika sve dotle niti pomisliti, dok atomizirani individuum ne bude i opet imao trajni oslon svoj uz regeneriranu koreniku obiteljsku.

Zaisto sasma izvrstan nazor, ali nedostatan. Dr. I. u kršć. soc. listovima veli na to: „Socijalna bijeda, pod kojom mi patimo je sila dublje, nego što si to Le Play misli i predpostavlja; ne radi se bo samo o moralnoj krizi. Socijalno zlo je mnogo veće i sila teže izcijeliti; ne obstoji ono samo u volji, već mu je sijelo upravo u inteligenciji; ne nalazi se samo u glavama sinova, nego se ono miče i u srcima otaca; u kratko, zahvaća ono do same nutrinje života, koji misli i osjeća, pa tako duboko, da upliv obiteljski, barem današnje familije, sa svojim od škole pozajmljenim duhovnim životom ne može više onamo nikako prodrijeti.

„Sigurno je socijalno zlo kriza moralne vrsti, ali time nije baš mnogo rečeno. Ta ćudoredna kriza ima svoje posebno lice, svagdje se ona prikazuje kao religiozna t. j. kao takva, čije zadnje konsekvencije na

polju religioznog reda počivaju. A te poslednje konsekvencije jesu: nijekanje svake pozitivne religije, te mržnja na crkvu; na filozofičnom tlu: negacija Boga i materijalizam; na znanstvenom polju: konštituiranje bezvjerskog ateizma; na socijalnom poprištu: zabacivanje fundamentalnih socijalnih načela o religiji, o moralu, i o vlastničtvu, pa njihova naknada po zahtjevima obćene volje; na političnom tlu: pobjeda pučkog suvereniteta, državna svemoć, konštitucionalni absolutizam i posvemašnja indiferencija napram dobru. Riječju bit socijalne krize je protukršćanska organizacija družtvena . . . . pa je prama njojzi familija baš upravo nemoćna.

Što ovdje još jedino pomoći može, to je religija, crkva, jer se ona prije svega obraća na duh, na način mišljenja i zrijenja, a načelno baš na cijelog čovjeka te jerbo crkva svojom autoritativnom metodom takvu nauku do važnosti i gospodstva dovađa, čije se posljedice neminovno protežu na sve znanosti, počam od filozofije do prirodnih nauka . . . Obraća se ona i na srce i na volju. Uči bo čovjeka, kako da svoje strasti i požude kroti . . . . Reorganizacija obitelji bila bi jamačno od spasonosnog upliva, te bi i povratak ka kršćanskim idejama pospješila, samo sumnjamo, da li je to još moguće . . . Le Play računa previše sa zakonom i vjeruje odviše u čudotvornu moć legaliteta. Ako on u svojoj „organizaciji rada“ sadržaj svojih nauka u tri točke svađa: veleštovanje pred autoritetom božjim po zakonu o svetkovanju nedjelja; štovanje napram očevu autoritetu sredstvom zakona o slobodi oporuke; pa napokon štovanje pred ženom i to zakonom, kojim se ista od zavađanja čuva — to se on onda jako vara . . . Jer zakon da bude dobar

i da svojoj dužnosti zadovolji, mora biti izražaj moralnog stanja družtvenog . . . A dovoljno se naglasiti ne da: nijesu toliko zakoni, što „mores“ tvore; nego nasuprot „mores“ tvore zakone; sva se sila staviti imade u reformu običaja, pa na ozbiljnom radu oko njihovog pročišćenja počiva sljedovno jedino sav spas. Temeljno načelo socijalne reforme glasi: neka se crkvi, toj školi svakog autoriteta i sviju „mores“, već jednom sloboda dade, neka joj se ujamči slobodna djelatnost, pa će socijonalna reforma sama sobom već svojim putem poći . . .“

Dr. I. rekao je međutim jur prije, pak i mi te riječi naknadno evo navađamo, da izbjegnemo nesporazumljenju: „Spasavajuće sredstvo leži u odlučnom povratku ka kršćanskim idejama, a prije svega k ideji o slogi najvećih dvaju socijalnih vlasti, države na ime i crkve.“

Nama je time predhodno dosta rečeno, pa podpisujemo te zadnje riječi, ako je s njima samo onaj smisao skopčan, što no smo ga u prediđućem dosta jasno izrekli. Onda vjerujemo, da u njima cijeli program leži, po kojem će ujedno izlišnim postati i svako međusobno trvenje unutar konzervativnoga tabora. Oni, koji državni socijalizam ne perhorresciraju, već nasuprot socijalnu zadaću za jednu od najznamenitijih državnih dužnosti drže, znadu vrlo dobro, što i koliko ta država crkvi duguje; pa znadu i to, da niti cesaropapistička država, kanogod niti liberalna, socijalnog pitanja riješiti ne može. Ali ne tražimo od njih samo toga, da državi dopuste tako dugo sa akcijom svojom proti zlu družtvenom oklijevati, dok crkva opet zadobije izgubljeni svoj upliv na čuvstvo, na razum i na volju. Jer tada bi družtvo već odavno prije toga pro-

Žalosno, pače nesnosno je, što nije crkva slobodna. Položaj kulturkampfa nije na žalost napokon ni baš najgori. Jer tu barem mogu još ideje obastati i djelovati. Ali ima zemalja i država, u kojima pitomi Jozefinizam vlada, gdje kakav liberalni ministar biskupe stvara, ili ih imenovati daje, kakve on to želi, mirne naravi, koji niti kakav upliv na družtvo traže, niti bi ga vršiti kadri bili; zemalja takvih, u kojima crkvena uprava podpada pod bodro oko takve ličnosti, koja je po sebi možda bezbožni, materijalistični birokrata. Ondje se možebit mladi kler odgaja samo prema državno odobrenoj šabloni tako, da mladi svećenik neprestano samo o toj svojoj jedinoj zadaći čuje, da se imadu na stražu staviti uz Wertheimice baš sada vladajuće klase. Da se za materijalno dobro i bijedu puka nema nikako brinuti; a za idejalne stvari bilo mu prosto brigati se, ali „bez fanatizma“, t. j. bez duha, pa tek iz vana, te mu se još milostivo dozvoljava, da sa malenim čislom bogoljubnih ženskih dušica šport sladke mystike, i pobožnog saobraćaja podržavati smije, i tako dalje, bez gracije.

Dakako, takav upliv je veoma hrđav utjecaj državni, pa se Bongartz i njegovi drugovi, bez uzroka ni ne boje dona ferentes Danaos. Puci, načinom spomenutim političnо i crkveno odgajani zahire. Jao si ga, ako prije ili poslije u te mrtve vodurine duhne oštriji socijalno-demokratični ili socijalistični zrak! Bolje, sila bolje je, ako država (a po koji taj uviđavniji državnik naći će se valjda svagdje) još za vremena odpočme zahvaćati u socijalno poprište, pa makar s prvine i čisto nesigurno tipkajući, ali svakako zabrinuta, kako bi materijalnoj nuždi doskočila, pa pravicu *svima slojevima* krojila. U mase će život nadoći, duh

će se pojaviti, pa može baš i onaj časak prispjeti, o kojem dr. I. veli, da „mores“ zakone stvaraju, a ne obratno.

Mi podpuno znamo za zadaću crkve, a znamo i to, što je kleru činiti. Na to ga sokoliti hoće baš ta monografija. Socijalističnu državu, dakako unutar svojih pravednih granica, mi nipošto ne perhorresciramo, nego želimo, da ona započeto djelovanje nastavi, pa da samo dobro tvori. Znamo da smo u tom složni sa najizvrstnijim narodnim ekonomima. Dr. Ratzinger veli ... dužnost je, da se državna svemoć pobija ondje, gdje je škodljiva, na duhovnom polju, u crkvi i u školi. A naopako bi se uradilo, da se ide blagotvorna nastojanja državna na materijalnom polju stoga pobijati, što se ona na duhovnom tlu sa svojim presmjelim zahvatajima ogriješila. Oportet unum facere et aliud non omittere: naime osiguranje materijalnih interesa radnih siromašnih slojeva po državnim uredbama.

Na koncu toga poglavlja bilo nam dozvoljeno, da upozorimo na jedan državno-socijalistični detaljnji predlog, kojega je začetnik Vinko Till iz Brucka na Muri. A radi se o ustanovljenju svakogodišnjih žitnih cijena po državi, odnosno o preuzimanju sviju pekarskih radnja izključivo po samoj državi. Podržavljenje krušne proizvodnje. Till si tu stvar ovako pomišlja, pa mu evo riječi doslovce navađamo: „Vlada propisuje i određuje cijene za pšenicu i raž, za čisto, zdravo, suho žito, za nečiste žitarice imat će se razmjerno manje plaćati. Sva ta žita preuzet će monopolistično država, samo ne falična i užgana žita. Svakog mjeseca poskočit će cijena postepeno za nekoliko novčića, sve do nove žetve. Po te cijene pokupuje vlada svu žitnu zalihu, što ju seoski gospodari proizvode i

na pijacu za prodaju donašaju. Kupljeno žito dat će vlada u dobro uređenim mlinovima samljeti. U gradovima će se svagdje osnovati tvornice za pecivo hljeba, u kojima će se brašno umiješeno izpeći, pa kruh prodavati. Pečenje hljeba preuzima vlada u svim gradovima u vlastitu režiju, a privatne pekare prestaju ondje sasvim. Te državne pekare su snabdjevene vrlo dobrim strojevima, hljebac je lijep i dobar, a uslijed tvorničarskog obrtanja sila jeftiniji nego prije, premda će cijene žita sada skupljima izaći, nego li do sada."

Bi li se ta ideja provesti dala? Prije no što bi se to pokušalo, ne usuđujemo se to niti potvrditi niti zanijekati. S toga smo u državnom vijeću i stavili prijedlog neka se s time pokuša.

7. Kapitalizam.

Izsisavanje tuđeg rada puku škodljivo. Karlo Marx. Normalni radni dan. Pravedna zaslužbina.

Da kapitalizam ponajpače od vjerske reformacije, svoju lozu vuče, kako to Hohoff u nekom svom inače slabo uvaženom, a ipak vele znamenitom djelu veli, pa to i dokazima podkrjepljuje, — to se mnijenje s druge strane niječe. Međutim to je sigurno, pa je to za nas ovdje i dostatno, da je taj narodu štetni sustav suvremenik reformacije*). Po Janssenu veli se kod

*) Glavnice, što su ih u Njemačkoj mnoge crkve i samostani kod plemstva i knezova obično u formi renta iznajmljene imali, bijahu baš glavni pokretači reformacije. Pa je bilo vrlo ugodno, da razkinuv tegotne spone onoga od najvišeg duhovnog autoriteta rukovođenog ćudorednog zakona, s njima se ujedno riješiš nepriličnih financijalnih obveza, pa da pri tome u oka tren uzmogneš još i dospjeti u podpuni posjed i u vlastničtvo svojih

Jakoba Wimphelinga (de arte impressoria): „Kamatnjačtvo i lihvarstvo je propast puka. Jadna vremena, gdje je novac odpočeo vladati, pa kad novac sveđer i neprestano opet novac rađa". „Da se riječi dobro razumjeti mogu", veli Hohoff, „mora se dakako malo više znati, nego li što se može iz kakve liberalne priručne knjige naučiti, pa ma joj se spisatelj zvao Max Wirth ili Roscher, ili Schäffle."

Novac vlada u kapitalizmu. Kapital i novac nije nipošto jedno te isto; jer je novac sredstvo za izmjenu, znak vrijednostni, kojim se kapital kupiti može. Zlo toga novčanoga kapitalizma je u tome, da taj novac rađa mlade, kako to Karlo Marx reče, a čini to ama baš bez ikakva rada posjednikova. Jesam li ja, veli se u socijalno-demokratičnom „Vorwärts-u" posjednik kamatne zadužnice, to sam dakako svoj novac za nju izdao, ali za kamate, što ih dobivam, nijesam baš ništa uradio. — Kad bi pako glavnica sama, što ju pozajmljuje, baš sva iz kamata nastala, to se onda ona sastoji iz same radne privrijede tuđih ljudi, u koje ime se baš ništa nije dalo u zamjenu kao jednaka vrijednost. Uslijed toga moraju radnici barem tri puta toliko poslovati i oskudjevati, no što bi to inače nuždno bilo. A to strašno opustošenje pučkog blagostanja ne da se kaznenim zakonima, nego jedino i samo prosvjetlje-

dosadanjih nepriličnih vjerovnika. Luther ostade doduše još pri crkvenoj nauci o kamatama, htijuć iznimno, kako on to naročito naglasuje, tek u pojedinim rijedkim slučajevima malo i neznatno kamatarstvo dozvoliti. Ali Calvin je sve te odnosne tradicije sasma izbrisao, osnovav u Genevi prvu kršćansku lihvarsku banku. Uslijed čega je jedna protestantska državica za drugom sve polako zakonitu zabranu ob uzimanju kamata digla, pa postepeno došla do toga, da je carskim zakonom kamatnjak od pet postotaka kao općeniti uveden i propisan bio. I u Englezkoj je Henrik VIII. zabranu lihvarenja kasirao.

njem, osviješćivanjem i oćudorađenjem pučkoga duha sasma iztrijebiti. Jer uvjerenje, da je interes i dobit nešto po sebi sasma pravično, opravdano, — otrovalo je već pučki duh kao kakva obćenita zarazna bolest, pa bi se svaki tek ograničujući kazneni zakon proti prevršenju te izrabe lako obaći mogao, ako bi se u obće i provesti dao. Ali ni sam siloviti državni prevrat od strane izrabljenih ne može istinito pomoći, nije li ujedno i velika većina prestala kapitalistično misliti i čuvstvovati. A je li tako, onda je i prevrat suvišan.

Zatim se obično odviše malo i površno misli o kapitalizmu, jer smo na taj sustav već svi nekako privikli. Pa se trajanje i daljnji mu obstanak mnogima, što bi rad od svojih renta živjeti, čini kao nešto takva, bez čega se i ne može biti. Panj njihove rente sačinjavaju vlastiti ili tuđi prištedci, a kamate svakako tuđi rad. Danas se skoro posve zaboravilo, da je ubiranje takove dobiti crkvenim zakonarstvom kroz stoljeća kao lihvarija označeno, sasvim zabranjeno bilo, a danas se „do riješenja“ trpi. Ne misli se dalje od nosa. Veli se: ako tko sa mojim uštedcima ili novcem koristno po se radi, zašto da si ja jedan dio te koristi pod imenom interesa ne uzmem? Kod toga se zaboravilo, previdilo, ili kako već da kažemo, da novac sam sobom baš ništa ne proizvađa, u to bo ime mora se on prije u vrijednost obratiti, pa mu mora rad priteći, e bi veća vrijednota nastala. A oni, što te nuždne radnje obavljaju, moraju to konačno sami još skupo platiti, jer ne moraju vrijednote stvarati, moraju za druge poslovati, a za sve to dobivaju samo platu takvu, koja omogućuje da se tek najoskudnije prehrane*).

*) Tuj leži i uzrok, s kojega je Proudhon vlasničtvo kraćom nazvao, rečenica koja se vrlo često sasma krivo razumjela,

Kapitalizam sastoji po svojoj bitnosti u tome, što je netko proizvodna sredstva, ili tlo i zemljište u svoj posjed prikupio, gledajući kako drugi mjesto njega za to plaćaju, jer oti radom svojim iz njih i po njima nove proizvode stvaraju. U daljnjem razvoju ne pridržaje si glavničar više ta proizvodna sredstva, jer bi mu njihovo očuvanje i sahrana puno briga zadavalo. On ih jednostavno zamjenjuje u gotov novac. A u ime zajma, kojim si načinom onaj, koji je voljan proizvađati, kapital u pravom smislu nabavlja, uzima onda moderni glavničar ono, što mi kamatima zovemo. Sve dotle dok nijesu novčane glavnice velike bile, i dok nijesu sva proizvodna sredstva čisto uzapćena postala, pa doklegod daklem nije trebalo mnogo tog interesa plaćati, nije veliki taj svijet škodljivost kapitalističkoga načela niti ćutio. Pojedini, što su u ruke lihvarske pali, pa kojima su cijeli plod njihova rada, a možda i sav prije već pravedno stečeni imetak bezdušno i okrutno oduzeli, prošli su dakako i onda vrlo zlo. Ali danas je kapitalizam narasto do svjetskog sustava; danas se kamatne tražbine skoro već više ne dadu, brojkama izreći. Danas su sva obstojeća produkciona sredstva hipotekama preopterećena, to jest prezadužena; danas su dapače i buduće plodine tek slijedećih naraštaja idejalno već na takve gospodare upisane, koji absolutno inog cilja nemaju, nego fructus consummere, da troše tuđu muku. Stupismo u papirnato doba. Jer sva dobra zemaljska jesu po svojim masama izključiva vlastnost onih, koji su papirne kamatne vrijednote sebi

---

isto tako kanogod i slično mnijenje kod Koste Franza u djelu mu: socijalna porezna reforma, (Mainz, Kirchheim 1881.), jer se time nije htjelo nikoga subjektivno s krađe obijediti, već se imala naprosto objektivna istina markantno izraziti.

sgrnuli. Imali, ne imali radnici kakva prihoda, svakako moraju kamate platiti.

Doklegod taj kapitalizam narode tlači, nije nikoji poduzetnik podoban, sve kad bi to i htio, da svojim marljivim radnicima podpunu vrijednost njihova rada izplati; jer on mora sa glavničnim interesima računati. Tvornica, pa strojevi i zaliha itd., sve to stajalo je puno novaca, pa su oni, koji su novac dali, pozajmili, voljni da od svojih renta, od znoja radnika živu. Ni poljodjelac nije također kadar, da svojim poslenicima ili ako sam svojim žuljevima i rukama, svoje djece radi, sebi samome pribavi podpunu vrijednotu rada. Njemu ostaje tek ono, što je baš najnuždnije, a kadkada ni toliko. Zemlje su mu u rukama kapitala. Kako to seljak u dugove dospijeva, nemamo kada, da sad o tome razpredamo. Dužnikom je obično već onoga časa, kad je posjed u svoje ruke primio. Nije li slučajno jedinac u otca i majke si bio, to je morao subaštinicima njihove dijelove izplatiti, ili hipotekarno se zadužiti. A sin mu morat će isto tako. U ime pako tih dugova, pa još i mnogo inih, što si ih je naprtio, jer mu nerodice, nesretni slučajevi i preogromni porezi itd. onemogućiše, e bi skucao spomenute kamate, a kraj toga i životario, te se hljebom hranio, — mora on silne interese ili kamate plaćati. Mnogi, ma baš premnogo njih živu od renta bez ikakva rada, a ima ih i takvih, što živo mnogo bolje i udobnije, nego li što im je posao vrijedan. Svi ti grabe tuđu muku, imajući tako zvane kamatnjačke naslove. Kapital pobire u prvom redu skorup od svake zaslužbine. Pod tim težkim bremenom bojati se, da će narodi sasma stradati, tim više, što se radom privrijeđeno u obće sasma ne potroši, nego se djelomice opet uglavničuje. Time

nastaju i češće i veće sisaljke. Kamatnjačke bo tražbine desetkuju cijeli radni svijet. Pa nam se čini, te ne će biti izlišno, ako ovdje navedemo vrlo poučnu priču, što ju je Bernard Eulenstein u našoj „Monatschrift für Gesellschaftswissenschaft“ objelodanio. Glasi ovako:

Zloglasni je pustinjski pustahija Ali Sulejman ostario. Od kako ga ljudi pamte, bio je strah i trepet svima karavanama, pa je i najmanji odpor smrću kaznio. Kolikogod vojske proti njegovoj razbojničkoj četi i izaslali, pa ma i ucjene, što se za glavu mu obećavahu, još veće bile — sve je ipak bilo uzalud. On je ostao nepobjediv. Pa ga nijesu mogli na nikoji način zavarati.

Nu Sulejman je već omatorio. Srce mu i podhvatni duh stadoše već klonuti. Željan je jur bio počinka.

Ali uza sve to nije ipak voljan bio, da napusti svoj uharni zanat, te je već odavna smišljao kako bi mogao svoj lopovluk i dalje tjerati samo sa manjim naporom i bez opasnosti. Imalo je to daklem biti nekako poduzeće, što će mu bezposlen prihod ujamčiti i osigurati.

A lukava mu pamet izhitrila je napokon baš takav plan, pa nije ni časa časio, a da ga ne bi išao udilj ostvariti.

Sultanu u Marokko pošalje dva svoja poslanika sa veoma učtivim listom. U tome ga je uvjeravao o svojoj odanosti moleći ga ujedno, e bi se udostojao skupa s listom poslane a bogatim darovima krcate deve u znak njegovog podpunog podvrgnuća milostivo primiti. Ali za to moli za premilostivo oproštenje sviju svojih dosadanjih nedjela, te da mu se dozvoli, da ih

drugim načinom okaje. Pak u to ime moli od sultana tu jedinu milost, e bi mu dopustio, da u buduće već sam smije karavane od pustoških neprilika i pogibli braniti. A da mu to pokorničko djelo što bolje uspije, moli od sultana milost, e bi mu neku za to sgodnu na putu ležeću oazu poklonio, kako bi svoje ljude i svoje deve vazda u pripravi za obranu imati mogao. Pa mu se oaza Siwah-ska čini za to baš najzgodnija.

Sultan Marokkanski uzradovao se u velike nad podvrgnućem tako pogibeljnog pustinjskog haramije, pa pošto je cijena poklonjene mu robe daleko nadmašila vrijednost Siwah-skog onog zemljišta, to bijahu poslanici u skoro sa vlastoručnim milostivim pismom sultanovim, u kome pristaje na molbe Sulejmanove, k njemu natrag poslani. Ali što je za tog pustinjskog gusara od osobite i neprocjenive važnosti bilo, je to, da je uz pismo priključena bila i najviša darovnica, ili pravovaljana izprava, kojom se Ali Sulejmanu i njegovim nasljednikom za vječita vremena kao neograničena vlastnost i svojina ustupa cijelo tlo i zemljište Siwah-ske oaze.

Siwah leži četiri dana hoda razdaleko od svake druge ponajbliže oaze, nekako baš skoro usrijed te strahotne pustinje. Zahvaća jedno pet sto jutara, na njoj je nekoliko vrela ili izvora, što nikad ne presahnu, obiluje izvrstnom pašom, a imade i dovoljno debela hlada. Sve karavane moraju baš tuj odpočivati i krčage svoje vodom puniti.

Kad je daklem taj stari, prevejani lisac tu oazu u svoj podpuni i neograničeni posjed primio, najpreče mu je bilo, te je u naokolo duboki i široki šamac dao izkopati, pa na nabušenu zemlju jaku ogradu učvrstio. Vrata budu čvrsto zabravljena i stražena.

Puna radosti i veselja, da je žeđu utažujuće vrutke Siwah-ske teda negda ugledala, pak u sladkoj nadi na krjepki odmor tuj, prispije prva karavana amo.

Ali osupnuti, putnici nađoše oazu učvršćenu i zabravljenu. Sve im molbe, da im vrata otvore, bijahu uzaludne, A Sulejman u ime svoga opravdanja, dade im darovnicu Sultanovu pokazati, čvrsto ih i odlučno uvjeravajući, da on sa svojim privatnim vlasničtvom i posjedom učiniti može, pa da i hoće, što je njega volja. A on hoće, da svoje žive vode i svoju pašu za svoje blago čuva. U ostalom vele pripravan je, da karavanu do bližnje oaze sigurno i bez ikakve pogibelji prati.

Ti su trgovci sada dobro znali, da je to očito ruglo. Jer odavde do prve oaze bili bi i oni i deve im odavno već smalaksale.

Pa da to lopovsko srce umekšaju, ponudiše mu s prvine jedan, pa dva, a najzad i tri devina tovara svoje robe. Ali Sulejman ne dade se namoliti. Tek kad mu već četvrtinu svega svoga tereta ponudiše, pristo je napokon, da im se vrata otvore.

Isti udes stiže karavanu za karavanom. Svaka bude operušana za četvrtinu svoje robe, samo da smije izvor vodu, te pašu i hladovitu debelu sjenu tuj upotrebiti. Oni su morali za te prirodne darove, što ih je Allah doduše i za nje stvorio, starom onom prepredenom lopovu grdno plaćati, jer ih je tobože „pošteno“ kao „vlastničtvo“ „stekao“.

Međutim s vremenom priučiše se trgovci na taj način izrabljivanja, pa jer im je svima podjednako bilo, to su se opet i oni mogli odštetiti na kupcima svoje robe. A kad se Ali Sulejman odselio k svojim ocima, zaboravljalo se polako na nekočnji mu razboj-

nički zanat. Pa se govorilo o „posjedniku“ Siwaha, kao o „stupu“ državnom i družtvenom, kanoti o braniču zakona i reda te vjere Islamske.

Najstariji mu sin baštinio je u miru svoja prava kao „posjednik Oaze Siwah-ske“. Uvrstiše ga čak u plemiće i kao nasljednog člana Marokkanske velikaške kuće! Jer pri tako feudalnom prihodu bila mu je ljubav domovinska van svake sumnje. A nasljednici mu pobiru tija do danas danak i harač od karavana, a to radi jednostavnosti ne više u tovarima, nego u suhom zlatu. To jest, oni sami toga više ne čine. Ne, ne. Oni su tu oazu iznajmili. Jedan od unuka dao se za svoj dio gruntovnički na prvo mjesto ubilježiti, da baš sasma bez brige živjeti uzmogne. Pa veleposjednici iz Siwaha dan danas živu ili u ljepšim i bujnijim, te napučenim predjelima ili u samom Parizu. Tuj na Boulevardu unapređuju marokkansku prosvjetu i kulturu. A prihod svoj ne zovu više „otimačinom“ te „grabežem“ ili „haračem“. Oni imadu častna i plemenito zvučeća imena i nazive za to. Oni to nazivaju „rentama“ ili „razteretnicama“ i „kamatima“ itd.

Najveći protivnik kapitala, zakleti dušmanin kapitalističkog načina gospodarenja, muž, čiji se negativno kritični razlozi takvima obćenito nazivlju, što su baš prema istini, makar se mnijenja i razilazila obzirom na pozitivni mu dio, je Karlo Marx. Toga muža moramo u svakom slučaju u svoje kalküle uvrstati, ma se to kome sada svidilo ili ne; jer je on utvore i tamne, prikrivene stranice kapitalizma bez milosrđa razkrinkao. Mnogi vele, mogo je on to sve učiniti, a da nije baš morao najniže slojeve, koji za jamačno nijesu kadri savez nutarnji između uzroka i učinka shvatiti, te koji se s toga vrlo lako dadu zavesti na

silovite korake proti kapitalistima — do dna srca uzburkati, ujedinjujući ih u Internacionalki, pa stvarajući čete za buduće radničke bataljone i vježbajući ih u oštrim koracima i u trčanju, te navali na juriš. Ali ne pravdajmo se sada o tome. Danas je već tako. a i čete radničke su tu. Samo ne bilo od potrebe, da u akciju dođu.

Pravi put, što ga još i danas preporučamo, premda se kazalo na satu možda jur i odviše daleko odmaklo, jest u tome, da se kapitalizam, sustav taj, duševno zavojšti, pa ne trubiti na juriš u prvoj liniji proti osobama, naime kapitalistima. Jer to bi tek bilo hidri glave po odsijecati, što bi nefaljeno opet ponarasle. Naše negodovanje ide kapitalizam. Pa će među kapitalistima biti jamačno čestitih i poštenih ljudi, što i sami žale zle posljedice toga zavladavšeg sustava, pa koji bi htjeli pomoći, ali ne mogu. Obćeno gospodarstveni sistem ne obaraju pojedinci, niti taj tako lako pada od jednog udarca.*)

Karlo Marx je zamamnu i sretno inauguriranu karijeru u državnoj službi napustio; vanredno nadaren, mogao se vrlo lako dovinuti uplivna, a možda i odlučujućega položaja u domovini. Ali odbaciv sve obzire i izglede odabrao si je životnim ciljem svojim borbu u prilog gospodarstveno slabih. Pa ih je predobio ne samo za socijalističku, nego ujedno i za socijalno-demokratičnu ideju. Ova mješavina političke nianse

*) Karlo Marx, rođen u Trieru 1818. učio je u Berlinu filozofiju i pravne znanosti, a uređivao 1841. oporbenu „Rhreinische Ztg“ u Kolinu, kašnje u Parizu „Deutsch. franz. Jahrbücher“ i „Vorwärts“. Izagnan ode u Belgiju zatim u Köln, a 1849. u London, 1867. osnovao i ustrojio je Internacionalku ili Međunarodnicu. † 1883.

ne može doduše socijalizmu puno, nego tek samo malo pomoći, ali je ipak baš ona ponajprije vladajuće moći na skok natjerala. Naravno da u takvim prilikama nije bilo za Marxa obstanka u domovini, zato pođe u Englezku. A od sada mogaše o sebi punim pravom reći: Acheronta movebo.

Nas zanima ovdje njegovo epohalno djelo o kapitalu. Prije no što ćemo progovoriti o glavnoj strani otoga djela, ne smijemo svojim čitateljima zatajiti, da je Marx bio pun mržnje ne samo proti glavničarima i literarnim zastupnicima kapitalističkog gospodarstvenog baratanja, nego u što moguće većem stupnju protiv popovstva. Čisto mu iz riječi kipi skroz krvavi govor. To je svakako sažaljivo, ma Marxa taj gnjev na svećenstvo i spopao, videći samo anglikanske prilike. Jer anglikanski svećenici su vrlo dobro plaćeni, oženjeni vladini činovnici, što religiozne ideje u ime lakše sprovedbe vladinih mjera u neke kao pečat ili pijesak tek pod razne ukaze i naredbe stavljati moraju. A pošto englezka vlada kapitalistično misli, to onda mora i kler njihov tome sustavu robski služiti. Pa mora radniku svakako čudnovato biti, ako mu se s jedne strane dokazuje, kako je kapitalizam velika i u nebo vapijuća nepravda, što je težko ogrješenje proti naravnom i božjem pravu; dočim mu se s druge strane paklom prijete, ne htjedne li tu nepravdu pod samu pravicu primiti. Tuj se dakako zaboravlja, da se svećenik kao vladin činovnik sa religijom i vjerskim istinama pod nipošto identificirati ne smije i ne može i ne obziruć se još i na to, da je on dijete svoga vremena, pa s toga vrlo lako u toli težkim stvarima pofaliti može, ne imajući svedjer pravu poželjenu uvidavnost.

Marx ide za tim. pa nastoji i dokazati, da baš taj kapitalistični proizvodni način robu, a to je rad, na najnuždnije proizvodne troškove skučava, pa da se kapitaliste obogaćuju pridržajem onoga, što se u radu nalazi više. „Rad siromaka predstavlja zlatne rudokope za bogataše". Marx ne uviđa uzrok nevolje možda u veleobrtarenju industrije pomoću strojeva itd., nego što se odkinilo radnika od glavnične imovine. Socijetarna forma radnje sa veleobrtom, pri čem bi cijela zasluga, daklem sva proizvedena vriednota, u prilog išla radnicima, kao takvima, ali i duševnim vodičima, pak izumiteljima itd. to je bilo, o čem je Marx smišljao i snovao. Da li je on komunistično svjetsko uređenje sa udruženjem proizvodnih sredstava držao kao rezultat, što će ga u skoro polučiti, ko što to danas neizkusnim socijalnim demokratama bajaju optimistični vođe, toga mi ne znamo.

Izrabljenje radnika po kapitalizmu! Pa si čovjek lako misliti može, kako su morale takve izreke, podkrjepljene statističkim datima, a pokazivanjem na neizmjerno obogaćene trgovce razsvijetljene, silno djelovati na željno slušajuće radnike. Ali Marx se pokaza ko čovjek što dosljedno sudi i napram privatnim glavničarima kao poduzimačima industrija, dočim im je priznao veći i zamašniji dio poduzeća, nego li onim podređenim mehaničnim radnicima, jer se baš oni skrbe oko idejalne strane radnje i budući sav riziko itd. na njima leži. Pa je tvrdio, da ovaj pravedni dionički primitak nipošto ne sačinjava glavničnu rentu u svojoj gorostasnoj visini, nego surovo ovo pritegnuće preko vrijednosti rada kako prostoga radnika tako i kvalificiranog. Radnik n. pr. zasluži za šest sati dnevnog rada svoju obskrbu, to jest njegov za to vrijeme

urađeni i obavljeni posao ima onu vrijednost, koja odgovara njegovoj nadnici; ali on mora faktično deset, dvanaest, pa i više sati raditi. Ta višeradnja tvori glavničnu rentu, ona sačinjava nepravedni prihod kapitalizma. On nadalje priznaje, da i kod drugih pučkogospodarskih sustava, što k monopolizmu spadaju, isto tako biva. Svagdje bo, gdje jedan ili više njih proizvodna sredstva u svojim rukama imadu, mora radnik, htio ne ili htio, neko nenaplaćeno si radno vrijeme kao radoš pridodati, da tako proizvede još i životna sredstva za vlastnike onih proizvodnih pomagala i sredstava.

U takvim okolnostima su samo dva slučaja moguća: glavnica se i rad opet zajedno spajaju, drugima riječma, osniva se socijetarni radni obrt, pri kojem su radnici sami i vlastnici proizvodnih sredstava, daklem ujedno i glavničari, tako da njih cijela zarada i dobit nepreporno ide; ili se putem zakona zapreČuje neopravdano izrabljenje radnika, na ime ustalenjem minimalne zaslužbine i određenjem sati radičaka: normalnim radnim danom. Ovim posljednjim ne će doduše kapitalizam prestati, ali će se ipak u svojim posljedicama barem što to ublažiti.

Marx razvija povjest borbe u ime opredijeljenja normalnog radnog dana u Englezkoj, pa je dosta pravedan te priznaje, da su gdjeki blagorodniji tvorničari i sami molili za ustalenje vremena za rad. A očito je, da bi kakova za sve konkurente jednako vrijedna naredba obzirom na uporabu svojih radnika, te žena i djece, uz običnu nadnicu — što se kako znamo reguliše prema ponudi i potragi, odnosno takva, koja se uvijek oko neobhodno nuždne svote za uzdržanje života kreće, — takvim humanim fabrikantima baš

morala poćudna biti. A doklegod takve ustanove nema dotle može tvorničar onaj ili više profitirati ili jeftinije prodavati i takmace svoje većma upropašćivati, koji pri jednakoj nadnici svojim poslenicima dulje raditi dade. A tako je bivalo, te biva još i danas, a načinom kadkad baš veoma napadnim. U Englezkoj dadoše nekoć dan i noć raditi, djecu izpod sedam godina zaposlovaše dnevno 8—10 i još više sati; bilo je roditelja, što svoju dječicu u tvornicu donesoše i na sjedalo stroja posadiše, da tamo po vas dan rade? Žene i djevojke moradoše i noću poslove obavljati; u kratko, izrabljenje pa prekomjerno napinjanje radnika prevršilo je bilo jur svaku mjeru. Od godina 1802—1833. izdao je parlamenat 5 radničkih akata u prilog radnika, ali — to bijaše samo komedija, jer taj parlamenat nije odobrio ni jedne pare u ime njihove provedbe i nadziranja itd. Tek od godine 1833. amo razvilo se osbiljnije zakonarstvo, koje je ne samo radno vrijeme fiksiralo, nego i obvezatne propise za rad žena i djece, te vrst, pa dužinu i samo vrijeme ili dobu dana za poslovanje normiralo.

I izvan Englezke tako u Francezkoj, Švici, Belgiji itd.. uglavilo se normalni radičak, a u Austriji bio je to dugo tek bezplodni zahtjev. Baš nasuprot, ako je tuj gdje po običaju stanovito vrijeme za rad poprimljeno bilo, pa možda i svetkovanje nedjelno obstojalo, nastojali su radnike posebnim nagrađivanjem namamiti na prekoradnje. A to učiniše, jer im je jur odavno nestalo smisla za solidaritet. Nijesu bili podobni da uvide, da tako svojim sudruzima, pače da sebi samima konkurenciju čine. Ako se za potrebu jedne godine nuždni proizvodi produljenjem radnog vremena, recimo već za devet mjeseci zgotoviti mogu, to će ona tri mje-

seca bezposličarstva radnike operušati za njihove možđašnje prištednje, ili će kukavci morati nuždu patiti. Danas imamo za jedan dijel obrtnika jedanaestsatni radičak. Ali koliko puta se i to na laku ruku obiđe tako, te za mnoge takve patnike izgleđe, kao da ga u obće niti nema.

Poduzetnici su danas uobičajili, koliko to samo radnja dopušća, da se od komada plaća. Time su radnike prisilili, da svoje sile što više naprežu, jer su cijene toli nizke, te si mogu samo najvećim naprezanjem nuždno za život privrijediti. A za tako zvane sjedeće kalfe i za domaće obrtnike nema i onako normalnog poslovnog dana.

Normalni radni dan sadržaje u sebi neupravno i regulisanje zaslužbine, dakako prilično nedostatno. Pa s toga i postaje sve to energičnijim zahtjev, da se pri fiksiranom vremenu za rad ustali ujedno i minimalna plaća. Osim rečenoga u mnogim je državama u ime zaštite radnika, još po gdjekoja manje više s time savezna naredba izdana. Amo spadaju zakoni za zaštitu djece i žena, nedjeljni počinak, nadzornici tvornica u ime briganja za zdrave, ili barem iole moguće sanitarne prostorije, osiguravanja za slučaj nesreće, za doba starosti, i obskrbljivanja za vrijeme bolesti itd.

Kapital se proti svemu tome opirao, dokle god je to samo mogao. Pa mu je u gdjekojim zemljama baš i pošlo za rukom, te je bud ovo ili ono od tih spasonosnih zakona oslabio ili osujetio. Kad je ono knez Bismarck, a da socijalistima sa njihovim prevratnim težnjama tlo izpod nogu makne, sa osiguranjem proti nesrećama i slučajevima, pa sa obskrbljivanjem staračkih radnika „kako ne bi morali na smetištu umrijeti,“ pred javnost stupio, — tada se na cijeloj liniji kapi-

talističke bagre podiže silni glas, da se time tobože industriji onemogućuje svaka utakmica. Unatoč tome proveo je ipak svoje planove, ali je pri tome, kako se čini, toli obziran spram glavničarstva bio, te su radnici danas nezadovoljniji nego ikada prije, pa tome i izražaja daju birajući što moguće više socijalno-demokratičnih zastupnika. Njemačka socijalna politika ima tu osobitu manu, što male glavničare, ako se hoće seljake i zanatlije takvima nazvati, prekomjerno tišti, dočim je velekapital skoro sasma pošteđen. A upotrebljuje se moderni recept: Pomoć za sasma bijedne na račun polubijednih.

Od kako su velike važnosti mjere proti kapitalizmu ili bi bar biti mogle, — ali kako se glavnica odkinuta od rada samo i jedino trsi, da što veće koristi izmuze, — to smo doživili prije nekoliko godina jednim vrlo poučnim događajem. Parižki naime sudovi imali su odlučiti, da li bi parižki obrtnici, koji su dali robu u zemljama sa jeftinijom zaslužbinom sgotoviti i gotovu već u Pariz dobaviti, smjeli kao parižku robu stavljati u promet? A odluka je glasila jestno. Time bijaše utvrđeno, da je rad u svojoj tražbini posve izigran. Samo je trgovac, glavničar, koji daje proizvađati mjerodavni. Gdje je on, tu je i provenijencija proizvoda.

Isto je tako poučno, pa kao Austrijanci ne smijemo nipošto preko te činjenice preći, da Englezi, Švicari i Francezi, kapitaliste naime, mjesto ili provenienciju proizvodnje mnogih produkata ili fabrikata svojih u Austriju postavljaju, kao u Vorarlberg, Moravsku, Česku itd. A zašto? Zato, jer mi za pravo i nemamo normalnog radnog dana, te jer je izrabljenje našega puka, naših radnika skoro reći neograničeno, pa jer si s toga kapital može uzimati to veću pre-

kovrijednost rada kao glavnični dobitak. Ali posljedice jesu po te izprešane i po zemlju, kojoj pripadaju, jednom riječi žalostne, dá nesnosne. Iz Vorarlberga se zna, da u jednom cijelom kotaru prigodom neke vojničke stavnje ili novačenja, nijesu smogli ama ni jednog jedinog sposobnjaka, pa je ta vijest nekoga dovela do uzklika: tim načinom bi mogla bezdušna industrija možda napokon dovesti još i do vječitog mira, odstranjenjem kandidata za vojničtvo.

U Brnu upotrebio je neki englezki poduzetnik prije uvedenja platoničkoga normalnoga radičaka, sgodu, pa je dao raditi: ponedjeljkom od 6 u jutro do 9 na večer; utorkom od 6—12 sati noći; u srijedu radi se neprekidno od 6 do 1 sat noći četvrtka; u petak opet neprekidno od 6 sati do 9 ure u subotu na večer! Nedjeljna zasluga iznašala je 4—8 for. u koliko to sve ili dijel toga nije progutao red u fabrici, i one u njoj ustanovljene novčane globe tako da je, kadkad radniku preostalo tek to, da si je svijestan bio, kako je kroz cijeli tjedan naporno i marljivo radio! Pa su i ista djeca tome razporedu poslovnog vremena podvržena bila. A sa kakvim posljedicama, ne treba ni spomenuti. Za jamačno bit će sada već što to bolje.

Kod takvih prilika čini nam se izlišno, da i jedno još reknemo o koristi prije spomenutih uredaba. Pa u koliko je Marx i radio i pisao oko njihova uvedenja odnosno proširenja, u toliko mu baš hvala.

Moral nema naravno ništa da protiv toga rekne, nego mora nasuprot kazati, da je kapital strogo obvezan, da radnicima pravednu zaslužbinu plati, da ih ne preobtereti, pa da se pobrine i pazi oko njihove sigurnosti, zdravlja i ćudorednosti im. Što li i kolika je *pravedna* naplata, ne da se u dvije riječi odsjeći, pa

nam se čini bezkoristno, da i to tek konštatiramo, da je s toga, što su na velikoj pijaci (vidi Lassallea) konjunkture i špekulacije odlučne, mnogo puta i najuviđavnijim pa odista kršćanskim poduzetnicima upravo nemoguće, da nadnicu prema njezinoj podpunoj radnoj vrijednosti izplate. Te je u obće ćoravi podhvat, dokle god se obruč kapitalizma ne slomi, radnicima bajati o tražbini na cijelu vrijednost rada im, jer se time samo mržnja nijeti. Zatim se ima još i to uvažiti, da barem dotle, dok privatni kapital i osobna obrtna radnja (u opreci napram družtvenoj) vlada, poduzetnika, koji svoje duševne sile i svoj poduzetni duh osim obrtnog kapitala u ime proizvodnje ulaže, svakako pravno ide dolični dio proizvedenih vrijednota, ali to međutim pristrani radnik u svome nutarnjem gnjevu običaje vrlo lako pregledati*).

Visina plaće — jer dijelenje cijelog prihoda je samo kod socijetarnih podhvata moguće, ali gdje i riziko ili možebitni gubitak također na sve sudjelnike pada — mora se svakako onolika polučiti, da s njome radnik ne samo po čovječju živjeti uzmogne, nego da

*) Pitanje o pravednoj naplati obrađuje Schäffle po pl. Thünenu. Osobito važan je u tome pitanju nazor A. M. Weissa. Weiss drži radnički ugovor, ugovorom družtvenim, pa radnike kao sudionike poduzeća. Ono danas uobičajeno plaćanje, što tek za hranu, stan itd. izmaže, nije po njegovu nikakva naplata „Naplata ili zaslužbina počima tek ondje i onda, kada se za život najnuždnije prekorači". Naši daklem radnici ne primaju danas nikakve naplate. Proti Weissu pisao je Lehmkuhl u „Stimmen aus M. L. X. 1883. str. 464; i „hist. pol. Bl. 1884. str. 57." Ovi traže veću plaću za radnike, ali ih iz sudioničtva izključuju. Mi ne vjerujemo, da bi upitni autori još i danas kod svojih starih nazora uztrajali. Od onda bo su katolički neki glavničari n. pr. bráća Harmel, sami od svoje drage i dobre volje svojim radnicima dijelak na dobiti uza plaću još priznali i podavali.

bude kadar i svoju djecu odhraniti, pa da ne bude usilovan preranim napinjanjem njihovih sila nahuditi im zdravlju ili čak i životu, pa da si još i za crne dane neki prištedak bijelih para na stran vrći može. Ali da se ti ciljevi povišene plaće uzmognu polučiti, moraju se i duševna t. j. vjerska pomagala rabiti, odnosno s njima na radnike djelovati, s toga se mora crkvi dozvoliti upliv i nezapriječena joj djelatnost, kako je to i Leon XIII. jur opetovno u svojim divnim okružnicama naglasivao. Ali baš o toj točki ne će niti Marx, niti njegovi pristaše da išta znadu. Svi ti znadu samo za taj zemaljski život, pa govore samo o svrsi ovostranog blagostanja. Prema tome biva, da nikoja povišica plaće, pa ma do same podpune vrijednosti rada ponarasla, dostatna nije; jer onih užitaka, za kakvima radnik čovjek teži i koje željka, ne će mu nijedna zaslužbina pribaviti, pa po svoj prilici niti pribaviti moći.

Sredstva za uživanje ne daju se u našim prilikama toli obilno nakrcati, te bi svi ljudi mogli primiti punu mjeru svih mogućih užitaka. S toga je baš bezdušno, da ne kažemo još i više, što se radnicima takvi ružičasti vidici otvaraju, dozvoljavajući da im pred oči bljesnu prava Fata morgana. Od potrebe je, da se osim pravice, što ju moral sasma izvjestno i nedvojbeno naglašuje, i što ju on nalaže sa svom sbiljom i strogosti mogućnicima i bogatašima vršiti, — i radnici sveđer duboko zamisle u to: da s tim životom još nije svemu kraj. Neka se nas dobro razumije. Mi nipošto ne velimo, da bi se možda radnici u svom skučenom položaju podržavati, pa s izgledom na vječnost nekako zabašuriti imali, da ih tako u poslušnosti uzdržimo; pa ne kažemo ni toga, da je kapitalizam

volja božja, ne, mi samo opominjemo, da se ne bi precjenjivala svjetska dobra, riječju, mi tek upozorujemo na to, kako stvari sbilja stoje. Ali time nije nikako izključeno to, da se ne bi što veći užitci svima ljudima, ali na pravi način pristupačnima učinili, pa odricanje kao svojevoljno junačtvo pridružilo krjepostima. Kad bi zemaljsko blaženstvo svrhom toga života bilo, onda bi taj svijet bio ne samo što hrđavije uređen, nego bi za tu iztaknutu tobože svrhu bio baš skroz na skroz nepodesan i neprikladan. Da će odricanje do stanovite točke vazda stvar nuždnosti biti, to nam kaže i jedan izvrstni kršćanski socijalni političar, na ime F. Hitze: „Pa i priličan dio četvrtog staleža htjeli bismo još nad razinu proletarijata uzdići, dajući mu bolju plaću. Ali sve ne možemo spasiti, vazda će bo biti četvrtoga ili petoga staleža, kod kojega će se nadnica, plata ili zasluga uvijek svesti na ono, što je nekako neobhodno nuždno tek za uzdržavanje života."

Te riječi ne zuje baš ugodno, pa ni našim ušima. A je li tko kadar za sve ljudstvo puninu i obilje dobara za uživanje priskrbiti, neka on to samo milostivo učini, mi ga u tome sigurno ne ćemo smetati.

Kad se o kapitalu govori, ko što smo mi to u prediđućem poglavlju činili, ne smijemo još jedne strane mimoići. Da je glavnica tvrda i bez srca, to smo vidili, pa da je i sasma materijalistična, da daklem danas podpuno i u pravom značenju razumljivima čini riječi one Gospodnje: ne možete Bogu služiti i mammonu, i to je posve sigurno. Ali je kapital i te kako još i protukršćanski, jer nije samo indiferentan prema crkvi i vjeri, nego je faktično vazda proti njima. Gdjegod je kapital do gospodstva došao, tu se i borba proti crkvi pojavila, te je tuj novi materijalistički

moral o zemaljskom cilju ljudstva u hiljadu i hiljadama knjiga i novina oglašivan i branjen. A čim je vladavina u ruke kapitala dospjela, vodio se taj boj po zakonima i naredbama, po ukazima i fermanima, po izgonima i utamničenjima. Napokon što se baš nikako ne smije pregledati je to: oruđe glavničarstva bijaše i jest slobodna zidarija, onaj savez, što se sam naziva humanitarnim, pa svagdje telali, da mu je do toga, kako bi sreću na tome svijetu unapređivao, a da mu se obraz od stida ne rumeni, što milijuni ljuto stradavaju pod gvozdenom šakom kapitalizma. Ta istina je toli jasna, da ju i protestanti isto tako priznaju, kanogod i mi.

Na tom mjestu ne može nam dakako zadaća biti, e bi pokazali, kako se ima pobijati slobodna zidarija. Pa smo se je i onako samo mimogredce opomenuli. Ali sve kad nje ne bi ni bilo, našlo bi se ipak nedvojbeno ljudi, što bi kapitalizam i materijalizam svojim kumirom priznavali. Jedno je samo sigurno, a to moramo i kod toga poglavlja barem u kratko opetovati, na ime: kapitalizam mora pasti. On je dušmanin božji i ljudski.

Oni, koji bi ga rado podržavati, pozivaju se, kako je spomenuto, na nepreporne zasluge, što ih je tobože nekoć stekao, tvrdeći, da je pri nastupu svome u svijet koristno djelovao. Ako je kome kapitalizam uslugu ukazao, to rado dopuštamo i tu mogućnost, da bi čak i sam Ali Sulejman na svojoj oazi u predspomenutoj priči s prvine povoljno djelovati bio mogao. Treba si samo misliti, da je druge gore od sebe haramije od putnika odbijati mogao tako, te bi ga ovi još i svojim dobročiniteljem nazivati mogli. Ali danas je svakako sigurno to, da je kapitalizam postao neogra-

ničeni desetničar i kajišar, koji daje, da svi proizvađajući slojevi samo za njega jedinoga rade, s toga je obćeno štetonosan, i mora pasti.

8. Paliativna spasila i pomagala.

Osim tih jur navedenih liberalnih i socijalističnih sustava, te onih jednima ili drugima srodnih načela od iole veće važnosti, koja bi bila podesna ili nepodesna za uporabu u praksi, te mnogo ili malo koristovala, plivaju na površini socijalnog pokreta još i mnogi ini predlozi i pojedinačne mjere i upute. A to osobito o sadašnjosti vrijedi. Kano što se pred nekoliko godina svatko, koji je samo znao čitati i pisati, držao političarom, tako misli sada svaki, te i on može svoju prosloviti o socijologiji i o socijalnoj politici. Državnici i zakonodavna tijela pojedine su predloge, teoreme, ili kako bi ih već nazvali, jur kušali; a drugi se tek imadu još uvesti. A zovemo ih paliativnima zato, što su prema pojedinim najprečim potrebama čisto skrojeni ili bi bar morali takvi biti, te jerbo su određeni baš za to, da trenutačnoj nuždi pomognu. Zajedničko svima im je upravo to, što su tek sredstva, samo da se njima iz neprilike izkopaš. Ali socijalna bijeda ostaje i uza njih još, samo što je pojedinim slojevima po njima malo odlanulo, pa su se mrva primirili. Na koliko međutim moralu ne protuslove, nemamo mi proti njima ništa da kažemo. Samo bismo želili, da sve te pojedinačne mjere sveđer čisto kan da iz jedne jedinačne misli proizlaze, kako bi bile podesne, da ih se može sgodno uvrstiti u sistem takav, koji bi jamčio za obćenitu reformu, drugima riječima, da su sa onom jednom kršćanskom osnovnom misli o konačnom sveobćem riješenju socijalnoga pitanja u skladu. Nikojem

pametnom socijologu nije nepoznato, da se socijalni svjetski red od jedared promijeniti ne da, ko što to krojač sa kaputom čini, pak i naša kršćanska socijologija, o kojoj će poslije govora biti, hoće postepenim uredbama pojedinačnih mjera, a ne na prečac, da reformira. A imadu to dobro, što pripadaju jednome sustavu i što nastoje, da se taj s vremenom baš podpuno provede.

To što ćemo ovdje od socijalističkih načela navađati, mogli bismo možda sgodno nazvati socijalističkim zvijezdama, ili ako se hoće meteorima; svijetle doduše, ali noć ostaje opet noć. A gdjeki principi su tek kao momentano svjetlucanje poput okrijesnica.

a) Protekcioniste i merkantiliste, zaštitno carinarstvo i slobodna trgovina.

Oznaka obaju dala bi se po prilici ovako izraziti: merkantiliste htjeli bi tuđe države prevariti odnosno izrabljivati, a protekcioniste svoju zemlju protiv tuđeg izrabljenja očuvati. Zemlje sa velikim kapitalom (u malo ruku, jer to se danas zove bogato) i sa razvijenom industrijom, jesu sveđer pristalice slobodne trgovine; jer dobro znadu, da se s njima nitko ne može dati na utakmicu, pa pokuša li to baš tkogod na svoju nesreću, da će ga do skora na ništa spraviti. To je osobito slučaj kod Englezke, kojoj, odnosno kapitalistima njenima jesu, il su bar bile mal ne sve zemlje na svijetu tributarne. Pa se politika Englezke skoro izključivo na to ograničava, da stara tržišta svoje industrije sačuva i nova stekne. Pri tome joj baš mnogo stalo do toga, ako se zarati. Ne peče ju savjest, ako negdje u središnjoj Africi ili Aziji urođe-

nike koje zemlje utamani kako bi koloniste, kupce svojih proizvoda onamo na njihovo mjesto privlačila. Kršćani, Turci ili Muhamedanci i klanjaoci fetišizma, Englezima su jednako vrijedni, samo ako katuna trebaju.

Kopnene države nasuprot nađoše se kadkad baš nuždnošću usilovanima, da sa zaštitom carinarskom vlastitim proizvodiocima obrtnih ili narodno-gospodarstvenih produkata tržišta svoje zemlje osiguraju i bez tuđe utakmice očuvaju. Radi toga se dakako merkantiliste ili slobodni trgovci vazda strašno ljute. Oni tvrde ili bar nadavaju, da tako potrošioci carinu izmaklu, što bi inače ušla, poskupljenjem robe sami namaknuti moraju. Osbiljno pako govoreći, brinu se slobodnjaci trgovački manje za trošce, nego li za sebe. Slobodnjakovići su kapitalom jaki veletrżci, a zaštitni carinici jesu naši mali gospodari i obrtnici. Obojim ovim zadnjima stalo je do toga, da imadu sigurno i trajno prodavalište, pa ako već do konkurencije doći mora, da se utakmica samo sa takvim zemljama dopusti, gdje skoro iste proizvodnje prilike kao i u nas vladaju. Naši austrijski ratari n. pr. uviđaju vrlo dobro, da sa Indijom, Australijom, sa La Plata državama i s Rusijom ne mogu konkurirati u proizvodnji žitarice, jer oni imadu izvrstno tlo, jeftinu radnju, te malo tereta i nameta, — što je sve u našega ratara ili seljaka baš sasma obratno. Tko bi se u takvim obstojnostima zauzimao za merkantilizam, počinio bi zločin na stanovnicima zemlje sa sila skupljim proizvodnim uslovima. Ali u špekulaciju uloženi velekapital na takova šta ni ne misli. On samo to zna, da mu je pri obćenitoj slobodi moguće proizvode kupovati, sad ovdje sad ondje, čas u Aziji ili Americi, gdje već najjeftinije bude. A da li će dugovima i daćama preobterećeni

evropski seljak propasti, jer nikako uz cijene američkog ili australskog grabežnog težanja producirati ne može, to je za kapital irelevantno i stvar nuzgredna. Merkantiliste brigaju se samo za sebe, oni su punokrvni liberali. Isti odnošaj stoji i prema industriji. Nu mnogi politično, vjerski i obzirom na niže od sebe stojeće i gospodarstveno liberali su međutim već zaštitni carinici postali, ako su se naime imali bojati, da će ih konkurencija malo mučnija i nezgodnija zahvatiti. Merkantiliste zovu ih zato „Schmutz-zöllner".

S gledišta morala ne samo da se proti zaštiti suzemljaka nema ništa reći, na suprot je dužnost i svrha svjetskog poglavarstva, da materiale bonum svojih podanika unaprijedi. Pa nam ne treba tuj niti opaziti, da se radi o bonum commune, o općem dobru. A to se sastoji u blagostanju velike množine. Zlosretna neka državna politika dala se zavesti do tog uvjerenja, da bi svjetska cijena, svjetska trgovina i sve, što je s time u savezu, morali biti nepomični polovi njene djelatnosti! Te se time došlo dotle, da u velešpekulanta milijarde i milijuni rastu, a kod milijuna seljaka i radnika, bijeda i nužda hara.

Zaštitno carinstvo nije samo o sebi socijalni kakav sistem. Ali se ono mora uporabiti napram svima zemljama, koje nemaju iste proizvodne uslove kano mi. I Roscher preporučuje zaštitno carinarstvo kao pomagalo naše industrije. Ujedno goni, da se osnuju obrtne zadruge, „koje bi osposobljavale članove si osim za obće koristne znanosti, još i za to, kako bi mogli zahvatiti u sam tok industrije". Zadnja ta točka dovađa nas do daljnjeg zahtjeva, koji je već toliko puta u ime riješenja, odnosno pospješenja socijalnog pitanja osobito naglašivan.

b) Promicanje obuke u stručnim školama, i proširenje obće naobrazbe ili prosvjete.

Obje stranke, kako vladajuća liberalna, tako i nasljedstva joj željna i lakoma, tako zvana socijalno demokratična su u težnji i zahtjevu o što moguće intenzivnijoj obuci sasma složne. Prvu, i to ne bez razloga, prikoravaju, da joj ta njena prijaznost za školu i prosvjetu, nije baš najčišća. Napokon bi htjela, da školom pobija crkvu, religiju; htjela bi si takav svijet odgojiti, koji bi sasma liberalno dresiran postao pokorni sluga liberalnih ideja. Potonja se nada, da će lakše sa svojim osnovama prodrijeti, ako bi se puk bez religije odhranjivao. Mi bez krzmanja podpisujemo, da će socijalni demokrata kod pučke mase liberalca lahko iz sedla izbaciti, jer liberalizam ne zasićava. Mržnja proti crkvi i vjersko proganjanje ne oslobađa od kapitalizma, već baš na suprot čovjeka sve to više u nj umata. To su evropski radnici na svoju žalost već često krat vidjeli i doživjeli tako, te su im liberalne sljeparije i brbljarije ob oslobođenju izpod jarma popovskog samo još predmetom za smijeh i za ruglo. U Italiji su za jamačno tako zvano popovsko gospodstvo temeljito slomili i skršili. Ali je liberalni kapitalizam ipak te godine sicilijanske seljake doveo do ustanka.

Zašto ta nova stranka, ili stranka budućnosti itd. kako se sama zove, svoje pristaše tako često na popove huška, ne da se baš uvidjeti. Prava bo i nepatvorena kršćanska nauka nije nipošto protivnica obćem blagostanju, nego je baš nasuprot svakako nuždna predpostava za njegovo trajanje. Kad bi bilo moguće takovo doba, kad se više ne bi kršćanska nauka propovijedala

i u kojem prava siromaka čovjeka ne bi imala više oslona na naravnom i na božjem pravu, onda bi robski lanac demokratično družtvo za uvijek sputao. Više o tome drugdje.

Pošto mi o školskom pitanju ex professo i podrobno ne govorimo, navest ćemo ovdje samo mnijenje Marloovo o socijalnom djelovanju njenom: „Tko vidanje (bolesti liberalnog družtva) od škole očekiva, taj pogrješno drži neznanje za uzrok siromaštva. Ali da se svi članovi liberalnog družtva pohvaliti mogu sa što većom i širom naobrazbom, to bi velika većina puka uza sve to ipak ostala i upućena bila na fizičku nuždu, pa bi se u tim prilikama sila još nesretnijom smatrala, nego li u svom sadanjem poživinčenom stanju".

Mi sa svoje strane ćemo tek da malu opazku činimo: ko što je liberalizam lažljiv i neiskren, to se on za radničku djecu tek na toliko brine, u koliko ga to ništa ne stoji. Ali gdje se kapitalistički interes pomalja, tuj mora često i sama školska dužnost u kraj i natrag, jer kapitalizam treba baš jeftinih sila. Nekoć su djecu nejačku još žrtvovali industriji, zadovoljavajući se tek sa nešto malo školskih ura, što su za radom iznemoglu dječicu i onako morale biti bez ikakve koristi. Treba samo pomisliti na onu jur prije spomenutu okrutnost i nečovječnost! Desetgodišnja djeca, pače i tek malo starija od sedam godina radiše po vas dan! A na večer, kadkad istom oko šeste ure odpoče njihova tvornička škola. A dalje ne možemo ni govoriti. I ovdje se opet pokazalo, da su novčanom sustavu ljudi tek radi kapitala tuj. Samo nam je još nadovezati, da takvog dječjeg rada još i danas ima, pa da se osobito na tako zvanoj domaćoj ili kućnoj industriji baš užasno izrabljuje.

Mnoge one srednje i visoke škole su doduše po teoriji svima pristupačne, ali u praksi tek samo vladajućim slojevima. Fraza o liberalnoj slobodi ukazuje se i ovdje kao fraza: za uzdržavanje škola moraju svi prinašati, a pravu korist od njih imadu ponajpače i skoro izključivo samo gornje kaste.

Sa stanovišta morala nema se proti višoj naobrazbi i prosvjeti da se išta rekne, nego se odovud daje mnogo toga baš za nju navesti. Ali bezvjerska i bezkonfesionalna, liberalna škola po šabloni, što djeci ili đacima idejale otima, a mjesto toga im tvrdi kamen plitkog racionalizma pruža, ima se zabaciti, jer je za pravo nepodnosljiva. Da današnji katolici i u obće kršćani nijesu na žalost izgubili svoje sbiljske nazore i svoju muževnu srčanost pa vjernost svojoj vjeri, takova škola, ko što liberalna, ne bi se bila mogla nikada etablirati, a ponajmanje već tako dugo održati. Ali Bogu je plakati, što su baš sasma katoličke zemlje: Italija, Austrija, Francezka itd. u gospodarstveni pak i vjerski liberalizam posve ogrezle. Tako je potisnuće velike množine sa vlastite i rođene grude, a sve po kapitalizmu, ondje jednu svoju službu vršilo, te nema baš mnogo ljudi, koji nijesu postali robovi kapitala!

c) Promicanje ćudoređa.

Marlo veli: „Liberalni red, koji nepoštenoj privrijedi pomaže do pobjede nad poštenom, pa obiljem nagrađuje lihvarstvo, igru i varku, a sirotinjom plaća marljivost i poštenje, mora ugušujući već u klici svako ćudoredno čuvstvo, napokon dovesti do posvemašnje nećudorednosti, te je kako to stanje današnje Evrope prikazuje, zaisto dotle i doveo". U daljnjem toku biva Marlo barem djelomice nepravedan, dočim navjestite-

ljima morala predbacuje, kao da bi oni krjepost i prijegor samo prema dole propovijedali, što on nećudorednošću i nesgrapnošću naziva. Dakako da bi to takova šta i bilo. Ali katoličkoj se crkvi u obće ne može predbacivati, da se ona obzirima klanja, pa da se nikoji od njezinih svećenika ne usuđuje epikurejskim, razkošnim liberalima istinu u brk kazati. A dokazi za to su na dlanu. Baš zato, što crkva ne šuti, niti se pod ičiji jaram upreći ne da, uprav s toga ju i proganjaju isto tako, pače kadkad još i više i gore nego li sami komuniste i nihiliste itd. Ondje dakako, gdje je crkva državna crkva, pa gdje u nebo vapijuća ludorija postoji, da vladajuća klasa sa crkvenim dobrom može nagraditi i promaknuti one svećenike, koji imadu zasluga za uzdržanja klasovnog i poveljenog gospodarstva, tamo jedu propovjednici i zastupnici kršćanstva sa onima gore (deset hiljadama), a prodikuje onima dole (milijunima!). Mi ćemo se još kasnije izrično baviti s tom točkom, pa ju s toga za sada napušćamo.

Svakako propovijedamo mi ćudoređe i prema dole, ta i oni zapušćeni krugovi ne smiju da se raskrste s krjepošću. Samo bi bilo željeti, da ne bi bio upliv crkve kod većine njih baš tako jako sužen. Rušenjem bo nedjeljnog počinka, te huškanjem proti svećeničkom staležu itd. liberalizam je većim dijelom te putove do njihova srca sasma presjekao. Ali i socijalna demokracija vozika se na žalost istom kolotečinom.

Čini nam se, te ne će biti ovdje suvišna blaga tek opomena pred nesporazumcima. Sirotinja se ćudoredno lako skvari i izopači, ako baš i ne uvijek i obično. Naći ćeš među radnicima često vrlo razkalašene i razuzdane čeljadi, koji ono malo zasluge u krčmi zapije. To dakako nije pravo, ali se dade protumačiti.

Nego se valja čuvati ovakova zaključivanja: kad bi daklem radnici bili štediše i umjereni, ne bi ni bilo kakve radničke bijede. Ovako bo generaliziran taj zaključak ne stoji, ali u pojedinim slučajevima bit će sigurno posve opravdan. Radnik prečesto nema svoga stana, životari i povlači se po nezdravim stanovima sa masom sebi ravnih; nema svoga banka ni ognjišta, pa mu i žena po vas dan u tvornici radi; nema stabiliteta, ne znajući od danas na sutra, hoće li imati rada i hljeba ili će ga na polje baciti! U takvim okolnostima traži omamu. To dakako nije pravo, ali se da protumačiti. Ondje, gdje je još upliv religiji uzdržan, ondje se može proti tome djelovati, ali drugdje i inako, baš nigdje i nikako. Te je s toga to točka, od koje ima početi svaka socijalna reforma. Podpuna ćudorednost tek onda pridolazi, pak u nepovoljnim prilikama istom tada dovoljan oslon imade, ako je religija tuj. Nema dvojbe, osobito danas ne, da nećudorednost i u nižim krugovima, u krugovima siromaka, radnika, zanatlija itd. danomice raste. Mi smo to u poglavlju bankrota u moralu dostatno dokazali; ali smo ondje i to pokazali, da je ta skvarenost ne manja i u gornjim, odnosno bogatim slojevima. Jer se ondje drže, da su „onkraj dobra i zla“, oni za pravo misle, da su u nekoj vrsti etične četvrte dimenzije. Pa od njih onda zlo na dole probija. Nepobitna je činjenica gdjegod se siromah čovjek nađe u družtvu sa tako zvanom, t. j. liberalnom kulturom, da ga uvijek velika pogibelj čeka. Nauči se vrhunaravno prezirati, a tobože cijeniti sjetilne užitke; pa se tuj upozna otrovnim rugom, što ga vjerski liberalizam, u pravom smislu riječi nihilizam, proti vjeri i crkvi neumorno riga. Uza sve to prilijepila se uz njega nužda, siromaštvo. Htjeti, a ne moći uživati, to su mu onda tek prave muke paklene.

On gleda na svoje oči, kako moderna prosvjeta ništa ne drži do zapovijedi božjih, pa sluša, kako se u svim glasovima po liberalnim novinama gudi načelo: tko ne voli vina, žena i pjevanke, ostaje ludovom, dok je god živ! Pa vidi još i to, kako se smiju bruki i ruglu izvrgavati propovjednici kršćanstva, svećenici crkve, po tek kakvom kukavnom „šornalisti“, pa kako svatko u suvremenoj škali vrijednostnoj u toliko ponaraste, na koliko je kršćanstvo od sebe odbacio, prezreo i odnemario. Pa se onda još čude, kad najhrđavija djela tih pukih sirotina na površinu izbiju! Jer tome čuđenju mogao bi biti temelj ili skrajna glupost ili ogavna i vrlo pogibeljna komedijaška igrarija. Što da kukavac učini ino, nego zlo, ako je životni cilj jedino u uživanju, kako to liberalizam veli, pa ako nema drugog života, te kad nema baš nikakva izgleda, da bi se ma kada dokopao bar do takova života, kao što ga imadu psi bogatijih slojeva.

To potonje kažemo mi navlaš. Ta u zadnje vrijeme uobičajilo se, da u Parizu i drugdje izdavaju posebne listove za psečju modu. Cucki imadu svoju garderobu, moraju preko dana toaletu mijenjati, već prema tome, da li je jutro, podne, ili večer; psi imadu svoj log na svilenim, izvezenim jastucima; psi se sa svojim gospodarima odnosno gospođama na mekim dušecima landavke izvažaju itd. Zar da pri tome niže krugove ne spopade pravedan gnjev i ogavnost?

Već su počinjena bezdjela, da im nema pametara. Mi smo doživjeti morali, da su u najživahnijoj ulici bečkoj, u Mariahilferstrasse, k nekom bankiru upali zlikovci, pa mu čedo ubili i troje čeljadi smrtno izranili; čitali smo, te je neki nesretnik Hugo Schenck godinama zanat taj tjerao, što je novinarskim oglasima

djevojke za udaju primamljivo, pa jednu po jednu za vremena tobožnje vjeritbe ili zaruka na samotnim šetnjama i prividnim izletima usmrćivao. Uh! to viču liberalni licemjeri o padanju ćudorednosti, i o pokvarenosti nižih klasa! Ali o jenjanju religije radi njihovog vlastitog postupanja i hrđavog primjera, ni da pisnu. Nasuprot još su se u velike radovali, što se među pučkim slojevima našao izrod, koji je jednog propovjenika s kamenjem s predikaonice stjerao, jer je nuždnost vjere i morala u doljnjim razredima branio.

Ali jedno je što čine, i u toj jednoj točki su si ti moderni tartuffi posve jednaki: svakog zločinca pribrajaju odmah svojim protivnicima, socijalistima, uzimajući odovud povoda, da sve socijalistične težnje za reformom na sploh, i u ďuture okleveću. Jest, istina je, mnogi su zlikovci na onoj strani, koja o promjeni snuje; ali uvijek na onoj, na kojoj se ne će reforme, nego što revoluciju hoće. A ti ne mogu biti za mirnu kakvu promjenu, jer koliko toga oni hoće, na ime bezograničeno uživanje, to im ne može ni koja reforma na svijetu dobaviti. Pa takvi zločinci, anarhiste itd. jesu sa pravima socijalistima tako spoljašnje tek u savezu i dodiru, jer su se i proti volji ovih za okrajke kaputa im zlobno ovjesili. Pa je u nebo vapijuća nepravda, ali ujedno i najveća glupost, što se plemenita socijalna nastojanja i težnje, radi prevratnika i zločinaca, kojima su sami liberali dali život, osumnjičuju i čak po karnostnom sudcu daju proganjati.

Kad će već jedared na mjerodavnom mjestu glede toga progledati, pa stvar jasno motriti? Pustiti da ljudi do skrajne neimavštine i do samoga gubitka vjere dospiju, — pa se onda tužiti na sve to veće razmahanje zločina, to neka shvaća, tko može.

Da liberalni razkalašenici sami sobom toliko zločina ne počinjaju, koliko oni siromaci, što su po njima zavarani i zavedeni, to se po sebi već razumije. Da se dadu proletarima dobro naplaćena mjesta, dangubne postaje, pa zaselci, milostnice otih posjedujućih klasa, to bi i oni našli, da je sila ugodnije po ringu se kočiti i šetavati, pak u kazalištu balete gledati, nego li kad znaš, da ti je na vratu policija sa robijašnicom i vješalima. A ne uzmogne li se to, ko što se zbilja i ne može, onda treba da se sami obaziru na ono više opredjeljenje ljudsko, pa vrši svaki svoju dužnost ne dozvoljavajući da ti vjeru podkopaju, onda će tek moći ćudoređe da se iz svoga groba opet digne.

Bez religije nema absolutno izdašne reforme u ćudoređu. Ne htjedne li se možda nama vjerovati, a ono neka uvaže bar to, što Roscher veli, onaj nacionalni ekonom, koga liberali i glavničari za sebe svojataju, dakako obično a da nijesu njegovih koli naučnih toli i duhovitih djela nikada čitali i študirali. Ali za tu publiku je naučenost ono, što je kavijar ili hajvar za prosta čovjeka. Pristaše tako zvanog veselog životnog užitka vole samo one produkte knjigotiskarske struke, gdje se skoro na svakoj stranci po nekoliko oglasa o gumiju, i o ribjem mjehuru čitati može, i gdje bi mali oglasnik, mjesto obćeg kakvog naslova mogao izkićen biti sa slikom „sus scrofa domestica“. Ne samo ubojice znamenitog magjara pl. Majlatha i bečkog bankira Eiserta itd. pokazaše se pristalicama i rabiocima ote vrsti literature, dočim ih se neposredno iza krvavog čina, pri onim damama zateklo, kojima je moniteur onaj spomenuti „mali oglasnik“, — već i krugovi liberalne buržoasije prijanjaju sa malim i rijedkim iznimkama uz slična nećudoredna djela. Da

li oni na to pomišljaju, ili su u tome odista već tako oglupavili, da te ubojice i razbludnike blizu sebe osjećaju? Pa bi svakako većim pravom socijalista te izrode ljudske mogao liberalima pribrajati, nego li što bi se smjelo zločince i prevratnike priuzlati uz pošteno misleće reformne socijaliste.

Roscher piše: „Slabo bi se poznavala ljudska narav, kad bi se htjelo vjerovati, da se samovladanje i uzajemno snošenje između bogatog i siromaka, što je ipak za spasonosni razvitak ljudstva svakako potrebno, jedino na uviđavnosti, a bez religije, osnivati može. Ništa nije toli naopako, nego kad bi sada koji „naobraženik" socijalizam time pobijati htio, da kakovu bezvjersku poloviènu prosvjetu širi; jer ta može zbilja samo tome poslužiti, da protivnika koga se bojiš, u njegovu mnijenju još pojačaš! Poslije sto godina (tako kasno nada se Roscher opamećenju liberalnih krugova?) činit će se čisto čudnovato, kako su se sada toliki, u ostalom čestiti i pametni ljudi glede toga varati mogli. Kanogod što bi nas pravi i obćenito proširen religiozitet od svakog nesnosnog izopaćenja postojećih gospodarskih prilika občuvao bio (!), isto tako i među svima predloženima reformama nije ni jedna, koja ne bi za svoju uspješnu, pa u obće tek iole trajnu provedbu predpostavljala u puku neko povišenje i proširenje pravog religioziteta".

d) Podpuna skrb za siromake.

Charitas je tekom ere kršćanske prava čudovišta počinila. Neda se riječima izkazati, koliko je suza otrla i osušila. Pa kanogod što je sigurno, da charitas vijekom trajati i djelovati mora (semper enim pauperes habetis vobiscum Marc. 14, 7.), jer ona k nužd-

nim krjepostima spada, te koliko je i sigurno, da će uvijek ljudi naći, na kojima se pokušati ima; tako isto sigurno je i to, da se današnja socijalna nužda u cijelosti svojoj, s njome riješiti ne da i ne može. U omanjim krugovima i sa odgovarajućim pučanstvom će se pravom i zdušnom uporabom milosrđa absolutna nužda moći doduše dići i odkloniti; ali u većim za jamačno ne. A što se tiče relativne bijede i nevolje u obće, to će svatko pojmiti, da charitas pojedincima u nuždi priskočiti i može i hoće, ali više ništa. Zamašnijih pako djela milosrđa sve to više nestaje, prema riječima sv. pisma, da će s mlakošću u vjeri i ljubav jenjavati. Čim bo se imetak više pribire u malo tek ruku (liberala), tim će manje ostati za podporu; jer baš religiozni krugovi sve to manje posjeduju, budući da su sredstava za podpomaganje na svakojaki nepošteni način lišeni.

A što bezvjerni liberalizam u ime podpore čini, i kako on to čini, to je za pravo grozno i protunaravno. U ime božje ne daje on, niti u ime pravde, već od puke mode i iz hvalisave težnje, da time samo pažnju na sebe obrati itd. To se pleše, pjeva, svira i uživa sve u šestnaest, tu se stotine utuku, da se koja forintača spravi u dobrotvorne svrhe. Čini se, kan da i liberalizam onako misli, ko što i Ljudevit XIV.: Razsipnost kraljeva (pa burze, i indústrije) je milostinja za sirotinju i ubogare.

Ali ne obzirući se na motive, uzmimo da baš svaki što sredstava imade, po svojim silama doista i daje milostinju, opet se ne bi ni time socijalnoj nevolji podpuno pomoglo. Tako bar moraju svi oni misliti, koji poznaju pravi položaj stvari. A bilo bi vrlo dobro, kad se ne bi pregledala ideja, što ju Linsenmann

ovako izrazuje: valja socijalno postiti. Bogatiji krugovi imali bi malo pregarati, pa ne uživati baš sve; a ono što bi tako prištedili, valjalo bi dati siromacima i ubogima. To zove rečeni moralista u duhu Isukrstovu postiti; ne pako uzdržavajući se od jedne vrsti jela, u drugu ruku trpezu lukulski i gavanski nakrcavati svakojakim sve po izbor postnim jestojskama. Liberalno dijeljenje milostinje banketima, balovima, koncertima i plesovima, kano što i „postne table" religioznih krugova služe podjednako za to, da samo sirotinju ogorče i razdraže, predstavljajući im obje te ljudske klase kao samožive komedijaše.

e) Garancija rada i dužnost rada.

Liberalizam ne može prema svome načelu ni o jednom niti o drugom da govori, budući da se neograničena sloboda, što ju baš riječima izpovijeda, obima protivi. Komunista toga ne treba, pošto bi oboje u njegovu sustavu po sebi već razumljivo bilo. A među ostalim socijalističkim strankama igra priličnu ulogu pravo na rad, dočim o dužnosti k radu najpače samo moral govori. Francezki sustav od godine 1793. obvezao je družtvo, da „zdravim bezposlenim radnicima posla pribavi", a onaj od g. 1793. izjavio je „javne podpore za svetu dužnost". Ali praktično bile su obje te odredbe bez uspjeha.

Godine 1848. osvanuo je dekret: „Privremena vlada republike obvezuje se, da će radniku njegovu eksistenciju poslom osigurati i garantirati; pa se obvezuje, te će svima građanima posla priskrbiti". L. Blanc bio je začetnik ote naredbe, koja je međutim 15. rujna po konštituanti zabačena, pa s toga ne bijaše u sustav ni uvrštena.

Jedan dio novo ili poluliberala, zajedno sa kon-

zervativcima, dopušta radnicima to pravo, te mogu zatražiti, da im se makar samo i nekvalificirani kakav posao dade, da život prokubure, ako im ne bi za rukom pošlo sbog vanrednih prilika, drugdje si zalogaj kruha zaslužiti.

Za pravo je ta preuzeta garancija rada jedva što drugo, nego li prikrito dobročinstvo ili neka vrst sramežljive milostinje, što se čini, da je samo zato na formu rada privezana, kako bi dotični radnik sa svoje strane sve moguće kušao, samo da kakogod što prije slobodan i kvalificiran rad za sebe nađe; a tu istu svrhu imadu i englezke javne radione. Pa se i praktično jur odavno priznaje pravo na rad. Jer se ne rijedko sbiva, te pojedina država tako zvane gradnje od nevolje poduzimlje, kako bi bezradne zaposličili, da ne propadnu lijenjarenjem, tepnjarenjem u gladu i po gladnom tyfusu. Takvu skrb u vanrednim slučajevima priznavati za dužnost družtva, čini nam se s toga samo i posve naravno, a ne kao nešta sudbonosna i opasna, kako no to liberalni socijalno-politični pisci misle, jer pogrješno drže, da se time hoće naprtiti svakom pojedinome proizvodiocu već takvo breme. Ne, nije tome tako; nego samo družtvo ima da se za rad ili podpore pobrine.

„Svatko," veli Hitze, „ima pravo na to, da mu se dade posla, kako bi si nuždno za život privrijedio"; a na drugom mjestu kaže: „Posjednici moraju radnicima ratila ustupiti na porabu, ne htjednu li oni sami proizvađati u svoju korist, a to sve dotle, dok se opet sami ne late produkcije.

Na koliko bi se u rečenim prilikama pomišljati moglo na pojedine posjednike, moglo bi tek govora biti svakako samo o ćudorednoj dužnosti. Pravni bo

se odnošaj tuj nikako ne da štatuirati, kako to barun Hertling punim pravom opaža, jer pravni odnošaj obstoji samo napram družtvu, kao takvome. Svaki čovjek već po prirodi svojoj ima naravno pravo na svoj život, daklem i na uzdržanje njegovo. Je li družtvenim redom spriječen, da svoje tjelesne i duševne sile upotrebi, te si nuždno za život pribavi, što, dočim sva proizvodna i potrošna sredstva imadu svoga gospodara, vrlo lako pri nestašici posla nastati može, — to je onda nedvojbeno dužnost družtva, da se pobrine za one, koji trpe nuždu. A hoće li im ono u to ime posla dati, ili ih putem ubogarskog podupiranja obskrbljivati vrhu toga ne dadu se nikakva načela odsjeći, jer to stoji do raznih okolnosti. U Englezkoj barem bili su vazda u velikoj neprilici, kako i čim će one u javnim svojim radionama zaposličiti. Nije imao biti produktivni rad, jer bi se tako drugi još time zaposlovani radnici svoga sigurnog hljeba lišili, a neproduktivnog posla nijesu znali vazda smagati. Nešto slično važi, kako je poznato, i o radnji kažnjenika, na čiju se je konkurenciju već toliko, pa kako mi mislimo i punim pravom tužilo i jadikovalo.

Grof Kuefstein veli: „Sa vjerskog gledišta ili stanovišta ima svatko pravo, da svoju radnu silu i snagu upotrebi u svoju vlastitu korist i probitak. S toga je jedna od najvažnijih dužnosti dobro uređenoga družtva, da odredi takove ustanove i mjere, koje će u običnim prilikama svim njegovim članovima priuštiti, te bi svoju radnu silu koristno rabili". Na pitanje da li svatko i dužnost imade da radi, odgovara isti autor: „Sa vjerskog stanovišta ima čovjek dužnost da radi; s toga veli sv. Pavao: Tko ne radi, neka ni ne jede." Ta moralna obveza na posao, ne smeta međutim

pravu vlastničtva na produktivnim dobrima; niti spriječuje, da se prihod iz tuđeg rada prima; ali užitak toga prava nalaže onima, koji su u povoljnom položaju te ne moraju vlastitim radom svakdanji si kruh služiti, svetu dužnost, da prosto svoje vrijeme izpune drugim radovima, koji su od koristi iskrenjima, pa da tako dužnu zahvalnost za primljena, ali ne samim sobom izrađena i privrijeđena, dobra i oni opet napram drugima ljudima i prema cijelom družtvu ljudskom izkažu, nadalje da višak prihoda upotrebe načinom po družtvo, ali osobito po potrebnike koristnim."

Svatko daklem ima prema družtvu dužnosti i obveze. Tko od družtva vazda samo prima, a da mu ma na koji način, bilo to sada radom duševnim ili tjelesnim, i on što to ne vraća, — taj neka se nipošto ne nazivlje kršćaninom. A ipak toli se često zaboravlja na tu istinu napram gore. Iole još snažnome prosjaku dovikujemo dakako odmah opomenu: Radi! pa tako radeći, pravo činimo. Da li pako hiljade njih samo troše, pa se brinu, kako će sve to novih zabava izmišljati, a da družtvu ne donašaju nikakve koristi, o tome se ne govori: Kome je mnogo dano, od toga će se mnogo i iskati, veli sveto pismo.

f) Cehovi i zadruge.

Ma koliko bili cehovi nekadanji razvikani i na hrđavu glasu i ma kako rado se čisto poslovično uobičajilo gnjile i nezdrave prilike po njima nazivati; to je ipak unatoč toga danas već takav obrat u nazorima nastao, te je barem djelomično uzkrišenje njihovo u formi tako zvanih zadruga momentano ono, o čem se sada baš svojski radi i snuje. A velika i oštra borba vodi se sve do ovoga časa samo o tome, da li se svo-

jevoljne ili obvezatne zadruge željkati, odnosno osnivati imadu.

U prilog cehova pisao je već Marlo, što mu Schäffle, koji je inače tog velikog, ali na žalost dugo pregledanog nacionalnog ekonoma na svjetlo potegao, pa mnogo ideja njegovih adoptirao i dalje razvijao, — nikako u zasluge upisati ne će. Za Austriju je to pitanje teoretično jur riješeno i odlučeno. Sa listopadom 1883. odpoče novi obrtni zakon svoju djelatnost. Pa se dakako tek pokazati mora, da li će i na koliko će udovoljiti svima nadama, koje se u nj stavljaju.

Zakon taj je na žalost još poluliberalan; sloboda bo obrtovanja nije dignuta, već je samo u neke otežčana nuždnim onim izkazivanjem o svome osposobljenju. Nova naklada cehovska ne dotiče se nipošto tvorničarskih radnja u obće, nego se lih samo na zanate ograničuje. S toga im i može djelovanje tek djelomično biti. Međutim nama se čini, da se već i to zahvalno priznati može, što se barem melem, makar samo i za jedan razred pokušao. A hoće li to baš mnogo biti, o tome i sami sumnjamo. Jer pri uzdržavanju slobodnog obrtarenja rastit će broj majstora svejednako, pa ne će ni dokazivanje o osposobljenju kakve znatnije promjene u dosadanjim prilikama proizvesti. Na takav način ostat će velika konkurencija, pa će ih priličan broj biti, što će u borbi za obstanak ljuto stradavati, koji bi se inače, da budu bili ostali kalfama i radnicima, pa da se ženili nijesu, — mogli lako odhrvati svakoj fizičkoj nuždi i mizeriji. Ali malom obrtu škodi još više sveđer rastuća radnja na veliko. Pa će se tuj morati naći baš temeljit preustroj, ili novi kakav red. Ali kakav će to biti, toga mi ne znamo kazati. Libe-

rali pak i socijalni demokrati tvrde, da će se mali obrt moći održati tek u stanovitim zanatima, kao n. pr. zakrpanje odijela i obuće itd. A sve ostalo da je posao velekapitalističnih podhvatnika. Samo se socijalni demokrate u tome razlikuju, što su rad, da se veleobrt socijalistično, to jest po nalogu i pod upravom družtva ili države tjera.

Obzirom na moral nema se što cehovima i zadrugama prigovarati. Moći će se dakako i proti onim obvezatnim, kao što i proti svojevoljnim navađati uzroka oportuniteta itd. ali u onu svrhu, što smo si ju mi stavili, nije daljnje ulaženje u to pitanje nuždno i potrebno.

g) Homesteads, kućno pravo i zemljorazterećenje itd.

Mase su se silno uzkomešale. Što imadu zadruge i cehovi da svrstvuju po zanate, to bi predspomenute još u diskusiji nalazeće se uredbe trebale da koriste staležu ladanjskih ratara i seljaka. I taj je stališ po kapitalizmu unesrećen, jer sva kolebanja i bibavice novčanog tržišta osjećaju se i vani, na ladanju. Sloboda nije seljacima pomogla, nasuprot ona sloboda promjenbena itd. dovela je do oslobođenja i mentovanja sa posjeda i do izgleda, da će se u bezkućnom proletarijatu zaglibiti. Radi velevažnosti toga stališa i zbog prijeke i ogromne pogibli, koja njemu ali i državama prijeti, stali su u mjerodavnim krugovima tu stvar malo osbiljnije promatrati, pa da sada, pošto se je točak već vrtiti počeo, misle na razne obranbene mjere. Neka se nada može imati, ali se pri tome već u interesu vlastite reputacije valja čuvati svakoga optimizma, doklegod ne bude skršena moć, što ju ima velekapital na tlo i na zemljišta. Seljačtvo je u obće

tako prezaduženo, da za pravo zemljište i nije više njegovo. Pa ga osim toga time desetkuju, što s njime slobodnotržci kapitalizma sa mesom Amerike i Australije i sa žitkom Azije i Amerike na život i smrt konkuriraju. Ako se pri tim obim točkama snažno ne zahvati, ostat će pravo kućno ili domaće za sadanji naraštaj mrtvorođeno čedo. Tako zvana rentovna dobra osnivaju se napokon i opet na kapitalizmu, tome zakletom neprijatelju svih radnih razreda i slojeva.

Kod nas u Austriji govori se već dugo o oterećenju zemljištnog posjeda po kakvoj vladinoj akciji, a da se ipak sve doslije nije dalje u tome dospjelo od samih pregovaranja, što se jako požaliti mora. Govori se o ostvarenju nedjelivih i nezaduživih domaja, a tamo se gledati mora, kako s godine na godinu tisuće seljaka sa vlastite i rođene grude tjeraju. Pomišljaju i na novi zakon o baštinjenju, kako bi prezaduženje po glavničnim izplatama subaštinara stegnuli ne znajući se ipak za to poskrbiti, kojim načinom bi se to seljak mogao za nje inače pobrinuti. Ove godine n. pr. stoji u Austriji hektolitar ili metrička centa žita šest forinti. Ali seljak bi morao dvanaest forinti za to dobiti, da pri obstojećim prilikama uzmogne živjeti. Ali ne smiješ da podigneš carinske priječnice, jer „burzijanski čifuti“ proti tome prosvjeduju. Pa se još i o drugim osnovama i planovima pogovaralo, ali pošto je kapitalizam i proti njima, to se siromaci seljaci po svoj prilici boljitku svome u ludo nadaju.

Izvinuće pojedinih staleža iz pijavičkih ruku toga polipa, što se kapital zove, predpostava je za spas sviju. Ali kad li se riječ ob izmirućem kapitalizmu izpuniti ima, pa u kojoj će se to formi sbiti, — tko bi se usudio, da glede toga bude prorokom. Moglo bi

*

se to dogoditi na razni način. Pojmljivo je, ako baš i nevjerojatno, da će se ideja socijalnih demokrata putem zakonodavstva, i to podružtvenjem sviju produkcionih dobara pokušati. Ali kako dugo bi se to kasarničko, odnosno robijaško stanje snašati dalo, o tome i ne govorimo; jer mi tu ideju doduše u misli samo mogućom, ali u praksi skroz neizvedivom, i to za nedoglednog vremena, još držimo. Misliti se dade i ob onoj ideji, po kojoj bi, prema „Cazorovu spomenstupu", cio naobraženi svijet u krvi i u vatri propasti imao. Ponjatna je pa i vele poželjena po sadanje i buduće družtvo kršćansko-socijalna ideja. Ona je u kratko reforma. Ona bo postepeno te mirnim tokom dovađa donde, da se kamatni naslovi, što su jur stečeni, polako i čisto sami od sebe razrješavaju, a da se nikakvi novi ne stiču. Ona nadalje privađa do važnosti i do vrijednosti prava čovjekova nad pravom stvarnim, kroteći podjedno po religiji hude strasti i požude.

A ob o tom govorimo mi u posebnom poglavlju.

9. Federalizam i katolicizam.

Mi riječ federalizam posmatramo u prvom redu u smislu samog mu začetnika: Marloa, i onoga, koji ga je najprvi po zasluzi ocijenio, naime: Schäfflea.

Marlo razlikuje između kapitalista, tako zvane rentire, — što se običnom porabnom cijenom zadovoljavaju, — te produktivne poduzimaoce, — što su i sami zaposleni — i plutokrate — a to su mu nepošteni i neproduktivni glavničari. Potonje, što ih se u kratko novčarskim plemstvom krsti, opisuje Marlo po istini ovako: „Jedino novčarsko plemstvo ne će nikakvih socijalnih reforma. Socijalne reformatore nazivlje to

nadri-plemstvo opakim, prevratnim i razarajućim dusima, neprijateljima uljudbe, te nezdravim i bolestnim izrodom družtvenim, pa veli: da bi valjalo proti takvoj nemani, kao što su ti reformeri, baš i samu slobodu žrtvovati, samo da se od njih spasi civilizacija, to jest, mogao bi si čovjek dozvoliti svako nasilje, da se uzdrži postojeći red (ali za pravo: okrutno barbarstvo, po čem nepošteni kapital poput privilegiranog razbojnika, ili samovladnog kakvog srednjo-afričkog poglavice, sve druge ljude izpija, pa i rentire i one proizvađajuće poduzetnike)". — Taj kapital i to novčarsko plemstvo je konzervativno i u samim liberalnim državama t. j. ono hoće, da svoj iznimni povoljni položaj zadrži! Stranka ta osovljuje se na laži, pridijevajući si imena, što joj nikako ne patre. Zove se ona sama i legalnom i konzervativnom itd., jer se lukavo pretvara i hini, kan da tobože ona kraljevstvo podupire, a kad tamo baš ga samo do svoje službe povlači. Dočim staro plemstvo oroblјuje njegovih političkih i socijalnih premoći mu, povelja i povlastica, zove sebe sama srednjom klasom; pa premda prvo mjesto u družtvu zaprema, zove se tobože čedno građanstvom, kojega ipak tek neznatni dio sačinjava; zove se i konštitucionalnom ili ustavnom, jer i na koliko ona naime po kakvom od nje ovisnom ministru faktično vlada; pače ta se stranka pod stanovitim prilikama i demokratičnom naziva, kan da ona bajage interese prostoga puka baš svojski zastupa; jer se razumom obdareno, ali ga ne rabeće biće, nazvano čovjekom, njenim lijepim riječima već toliko puta nasamariti dade. Zove se napokon još i stranka reda, jer glasno viče, ako se onoga njojzi služećega reda ma i najslabiji vjetrić takne, i to s one strane, gdje baš nemaju uzroka, da s njime budu osobito zadovoljni.

Proti toj plutokraciji drži Marlo, da je boj neizbježiv, pače nuždan. A vođa te borbe bio bi federalizam, čija bi zadaća bila: da kapitalistični način gospodarenja pogledom na veleobrt dalje nastavi, pače da ga možda još i proširi. A to sve bi se imalo ostvariti što strožijom štednjom privatnog vlastničtva i potrošnih sredstava po asocijacama, to jest popravljenim i dalje dotjeranim zadrugama sa socijetarnim obrtovanjem. Jer da će tako što je dobra u jednom i u drugom sistemu spojiti, pa će se izbjeći stranputice kako kapitalizma sa neograničenom mu gospodarstvenom slobodom, tako i komunizma sa njegovom neomeđenom utopijskom jednakošću.

A što se izvedbe i izgleda glede ostvarenja toga tiče, čini se, da se ni Marlo niti Schäffle, koji većinom federalistične ideje prisvaja, nikakvim obsjenama odali nijesu: jer se i jedan i drugi težkih kriza pri tome boje. Kapitalizam bo korumpira puk tjerajući ga do samih izgreda, iz kojih će možda komunizam kao dobitnik izaći, da poput Attile sve obarajući žari, pali i ubija, — ali nesposoban da išto sagradi, jer je komunistička ideja, utopijska. A da se onda družtvo još spasi, morao bi se na koncu federalizam prigrliti. Ali bolje bi svakako bilo, kad bi se krvavi interim-komunizam izbjeći dao.

Mi smo sa svoje strane glede prvog dijela podpuno istih nazora; jer se i mi bojimo, da će burkanje i uzkipjelost među „izbaštinjenima“, kako se to danas rado kaže, jednoć do maksimuma elastične ili odporne snage dosegnuti tako, te bi kotao vrlo lako pući mogao. Pukne li pako, onda znamo, što odtuda slijedi. Treba samo pomisliti na parižku komunu. Vrlo nezadovoljnih

ljudi, što škripući zubma vrijeme doželjkuju, kad bi im već jedared bilo slobodno žestini i jarosti srca si vanjski izraz i oduška dati, ima svagdje; u velikim gradovima na hiljade, u omanjim na stotine, a vani na ladanju, pače i u zaselcima, već prema broju pučanstva, manje ili više. Pisac toga rado bi se odrekao glasa istinitog proroka, — ali se boji, da će takvim ostati. Obćenjem bo sa radničkim krugovima mogli smo prilično zaviriti u dušu im, a to nas je zastrašilo! Ondje kipi i vrije pregorko čuvstvo. Moglo bi se zvati čuvstvom neudovoljene težnje za uživanjem, pa ako hoćeš i mržnje, te zavisti na bezbroj ulaštenih razbludničkih gavana, koji se po svijetu koče i šepire. Pametnije i zgodnije će biti, ako se to njihovo ćućenje nazove i priznaje onim, što je sa socijalnim položajem skroz nezadovoljno, pa da je to čuvstvo unutar stanovitih granica baš i opravdano. Veleći da je opravdano, to mi objektivno stanje stvari na oku imamo. Jer kad bi htjeli subjektivnu vrijednost bogatih i siromašnih slojeva posmatrati, onda razlika među obima, dakako izuzevši razborite, sbilja kršćanske i ćudoredne elemente ovdje i ondje, — ne će biti baš toli velika. Visokocijenjeni, prilagođujući se u vrijeme fin de siècle, bogatiri nemaju uzvišenijega idejala, nego se zabavljati, pokazujući se napadno liberalnima prosvjetljenicima, pa time dokazuju, da ne znadu, što je savjest, te da je riječ „dužnost“ iz njihova rječnika brisana. Zbog svega toga težko ogorčenima, ali moralno s njima jednakima bezkućnicima je materijalizam te nazore pribavio i utuvio, da se samo jedared živi, pa da je zemaljsko živovanje i uživanje živinskih naslada glavna svrha, kojoj se, ako se baš hoće i ako se za to ugrijavati možeš, — nekoliko humanitarnih i filantropičnih

kapljica primiješati dade, a da ipak za to nema nikakve moralne obveze. Čovjek i živinče razlikuju se po modernom shvaćanju među sobom samo graduelno!

I sa stanovišta moralke može se čovjek federalistom nazvati, dakako ne u onom smislu, u kojem Marlo i Schäffle i drugi u obće i obično tu riječ rabiti običaju.

Mi tvrdimo: uzrok bijede leži sbilja u pomanjkanju pravoga federalizma. Jedni bo su, a nije nam nužde, da ih opet nabrajamo, samo materijalizam na svoj barjak zapisali, pa time teoretično doduše svima, ali praktično tek jačima udovoljenje pripoznali. Drugi samo duhovno, naime prijegor i samozataju propovijedaju, bar su se slabo obazirali na to, da se stanoviti stupanj zemaljskog blagostanja polučiti daje, pa da se sasma slobodno za time težiti i smije, dapače i mora. Sjetilno duhovni stvor, čovjek, ima naime pravo, da i obzirom na sjetilni svoj dio nešto očekuje.

S toga može pomoći biti samo onda, ako se taj federalizam priznaje. Težnja za neprolaznim ciljem — vječita naime blaženost — mora ostati, ali se mora i odgovarajuće zemaljsko blagostanje svima ljudima prema sposobnostima im, te po mogućnosti i prama potrebi omogućiti i opraviti. Nije dozvoljeno, da ih se jedan put silom, a drugi put opet varkom, prijevarom i obsjenjivanjem otih ciljeva liši.

Takav federalizam preporučamo svim krugovima; oni gore i dole neka se sjećaju kršćanskog načela: svaki ima dužnosti, neka ih daklem i vrši. Nitko neka se ne zadovoljava time, da samo troši. Pa federalizam preporučujemo napokon i obzirom na provedbu mu po poglavarstvenoj vlasti: radi sloge među državom i crkvom, i zbog podređenja materijalnoga pod duhovno.

S toga daklem u prvom redu sloboda kršćanske ideje a u drugom priznanje socijalne zadaće državne.

Na stran napokon s onom kroz promašenom metodom, htjeti liječiti policajskom palicom, te ići ideje konfiscirati. Državni odvjetnik može doista bjelodano dokazati, da je taj i taj socijalista ili socijalni demokrata itd., pa da je obstojećem redu škodljiv; pa i sud može ga na zatvor i tamnicu odsuditi; ali tim nijesu nipošto duha pogodili. Jer duh upija svoju hranu u faktičnim prilikama.

Ali te faktične prilike ne odgovaraju niti moralu niti pravici; već se jedino silom oružja podržavaju. Ali tko se mača lati, taj će, kako sveto pismo veli, mačem i poginuti. A držimo, da nas se razumije, što li time hoćemo reći. Revolucija i reforma su danas još u rukama onih, koji svijetom vladaju. Neka daklem biraju. Moral odsuđuje revoluciju, pa mora to strožije na samu reformu upućivati.

Obzirom na zadaću crkvenu pogodio je djelomice pravo čak i sam protestant Schäffle. On piše: „ ... sa crkveno-ćudorednim životom mora svako veliko gibanje, koje se tiče mase, računati. Pa po gotovo socijalna reforma, koja na osobiti način predstavlja probuđenje humanog čuvstva, a odgon poganskog duha izrabljivanja svojega bližnjega. Vjerski život, kojim odnošaj napram Boga i svima stvorovima postaje, nutarnja vrlo čuvstvena sveza ćudorednih bića, dovađa nam time poziv udružbeni do moralne svijesti; pa će crkva, što joj je bogoslovni moral čišći to više tu svijest baš zorno upriličiti. S toga će obje od odlučnog upliva i dojma za ćudoredno pojimanje svih socijalnih dužnosti i zadataka biti. A težko te će se ikada moćnije središte za gajanje prave iskrnje ljubavi naći, pa je i sam

čisti humanizam većinom ondje, gdje drži da je baš sasma slobodan, njegovan bio atmosferom čistog vjerskog morala. Kršćanska religija je unatoč poganskih prljotina, kojima je podlegla pa deferira (autor misli time akomodaciju joj na konkretne prilike za vremena monopolizma i liberalizma) u svome moralnom vrutku religija najčišće ljubavi napram bližnjemu. Izticanje te neprolazne moralne snage i crkvenim će uredbama kršćanske religije osigurati novi i ne slućeni upliv u to novo doba, kojemu u susret idemo; jer socijalna reforma preko potrebuje uzbuđenje ljubavi napram iskrnjemu, da poganskom onome preziru ćudorednih bića i izrabljivanju zapuštenih družtvenih slojeva, mirnim putem haka dođe. U toliko zavrijeđuje svako moralno-bogoslovno i crkveno nastojanje oko socijalnog pitanja, barem po mome sudu, sila više pažnje, nego što joj se to doslije poklonilo . . . dakako da mora vjersko-crkveno pojimanje socijalnog pitanja biti nošeno duhom kršćanskog morala, niti smije biti nadahnuto od težnje, kako bi se uzvitlao razredni nemir, a da se u metežu toga nemira hierarhični ribolovi čine.

„Vjersko-crkveno miješanje u težnje za socijalnom reformom ne smije ni time početi, barem se time ne zadovoljiti, da bi išlo samo radničkim slojevima, koji odista ne oskudijevaju odricanjem, propovijedati prijegor. Nego, mjesto da u dvorskim crkvama i kapelama blaženstvo presretnih porezoplataca lijepim bojama orišu, — neka vladajuće klase čak tamo do najgornje ljestvice socijalnih skalina, odkle pojedini nad udesom milijuna odlučuju, pak i ono samom oholijom odišuće bogatstvo, opominju na prijegor i na socijalna pitanja.*)

I. Roscher veli, da nikoja gospodarska reforma ne može uspjeti bez ćudorednog popravka naroda, nikoji takav popravak

Tuj moramo prije spomenutome autoru u riječ upadati, jer ovdje postaje ne samo čangrižljiv, nego i nepravedan, — ako naime i katolički kler pri svojoj opomeni na umu ima. A da li je protestantski po pravu predbacivanja mu zavrijedio, toga mi ne znamo, jer nam premise za temeljiti zaključak fale. Ali mi sa svoje strane moramo prosvjedovati. Sveti bo Otac bavi se u prvom redu sasma potanko sa socijalnim pitanjem, pa to u obće i kler naš čini. Ako bi možda kod pojedinih svećenika, ko što smo to pri početku jur dopustili i još filistarska naivnost prevlađivala, ili ma im dublje proniknuće u skrovne dubine socijalne bijede i nemoguće bilo, pa makar baš i vrlo krivih nazora imali, što bi dakako po sebi jako žalostno bilo, — ali ipak bezbrižan nije ni jedan, niti je itko od onih, koji su potekli od puka, te su s pukom zajedno kapitalizmu i izručeni, takav te ne bi u tome sudioničtvovao. Pa kako bi inače i moglo biti. Kazalo na svjetskoj uri se pomaklo. Te bi tek ljudi bez razuma mogli nevidjeti, da je jedanaesti sat jur odavna minuo.

Ona nekoć više teoretično obrađivana socijalna politika prešla je na polje prakse. Pa se danas učenjaci i ne prepiru više o principima. Ali da to baš i čine, nitko ih i ne sluša. Puk bo hoće da riješenje toga sam u svoje ruke uzme. Ali pređimo sad na novo poglavlje.

10. Socijalna politika sadašnjosti iliti prakse.

Nije bio nikakav socijalni političar, pa niti u obće političar; niti bijaše kršćanin, nego unatoč prim-

bez čišćeg i življeg religioziteta, te da je sav tek subjektivni religiozitet bez trajanja, bez uspješnog djelovanja.

ljenog krsta, ovejani židov, naime pjesnik Hinko Heine, što je slijedeće riječi napisao:

„Kad se jedared križ slomi i skrši, onda opet rogobori divljač borilaca. Ne smijte se nad fantastom,. što revoluciju očekiva! Misao predilazi čin, kano što blijesak grom. I njemački grom je doduše također Nijemac, pa se nešto sporo kotura, ali on će nadoći... Onda će se u Njemačkoj takova šta odigrati, prema čemu bi se francezki prevrat tek bezazlenom idilom nazvati mogao. Tuj onda ne će više govora biti niti o narodnosti, niti o vjeri; bit će samo jedna domovina naime zemlja; samo jedna vjera, i to sreća na toj zemlji! Divlja, mrka i strašna vremena grme iz daleka, pa bi prorok, što bi htio danas novu apokalypsu pisati morao pronaći novih zvijeri, ali tako strašnih i užasnih, te bi stariji oni zvijerski simboli prama njima tek pitome golubice bile. Budućnost zaudara po bagariji, po krvi, po bezboštvu i po vrlo mnogim batinama. Pa svjetujem našoj unučadi, da se na svijet rode sa „vrlo debelom kožom na hrbtenjači".

Pa je sve jedno, da li Heine pri tome mislio na socijalnu revoluciju ili ne. Tko se tek i malo u sadašnjosti obazirao, zna, da će revolucija, ako sbilja nastane, moći biti samo socijalna. A hoće li ona zaisto nadoći, to stoji do jedne okolnosti. Pođe li za rukom socijalne prilike, s kojima je velika većina ljudstva skroz nezadovoljna, na bolje promijeniti, onda ne će nadoći. Jer vrlo malo ljudi imade, koji misle, da bi se to nekako već obaviti dalo i sa tako zvanim palliativima. Ono desetak hiljada s gora, koji od sadašnjeg poredka stvari koristi imadu, ti ne žele nikakve reforme. A to se laglje dade pojimati, nego li izpričati. Pojmljivo je, što se sebičnost ne rado odriče sreće, na koju se navikla. Ali to bi morali učiniti.

U ostalom učinila bi im se nepravda, kad bi se tvrditi htjelo, kan da ne bi i oni pripravni bili, milostinju dati, kadkad po koje gladno školarče nahraniti, ili slično kakvo humanitarno djelo izvršiti. To se čini. Pa jesu li siromašni ili postradali ljudi onda uza to još toli mudri i lukavi, da znadu što no kažu Eclat učiniti, — daje se na hiljade, pa i na sto tisuća. Ali se pri tome nikako s vida smetnuti ne smije, da vladajuća klasa ni u kojem slučaju ni na sebe zaboraviti ne će. Preda mnom leže jedne bečke novine od. 1. listopada 1894., Politični fragmenti. Ondje stoji doslovno:

„K poglavlju: Socijalna reforma. Prošle nedjelje držao je ovdje u Beču savez njemačkih prirodoslovaca i liječnika svoju 66. skupštinu. Mi nijesmo voljni vrijednost takvih sastanaka napadati. Što nas interesira, to je uloga, što ju je bečka komuna pri tom odigrala. Što se naravoznanci, prirodoslovci i liječnici sastaju, te si svoje izkustvo i znanstvene tekovine iztraživanja svojih uzajamno saobćavaju, to je stvar dobra. Ali nešto drugo je, ako siromašni bečki oporezanik neki dio toga troška plaćati mora. Pa su liječnici i prirodopisci obično — može doduše i iznimaka biti — ljudi bogati, jer inače ne bi ni tako daleko na okolo po svijetu putovali; ali se oni i u to razumiju, što se znadu baš i neznanstveno zabavljati. A to su upravo i u Beču učinili. Posjećivali su kazališta — to se nas ne tiče; bijahu primljeni i na dvoru, što je za njih velika čast bila. Ali što se nas tiče, to je, jedan jelovnik o deženeju, što im ga je u počast grad Beč 27. rujna dao i što ga bečki porezovnici namiriti moraju. A jestvenik taj glasi do riječi ovako:

Buffet du 27. Septembre 1894.

Consommé
Fogos en belle vue
Filets de sandre à la russe
Saumon du Rhin à la remoulade
Tronçons de saumon dressés en gelée
Poissons à la suédoise
Langue et jambon découpés
Composition de viandes froides
Pâté de liévre à la chasseur
Galantine de volaille sur socle
Selle de chevreuil à la godard
Filet de gibier en bordure
Pièce de boeuf garnie
Rôtis de volaille an cresson
Poulardes bardées
Salade à la française
Salade mêlée
Patisserie
Fruits, Fromage
Sandwichs
Bière de Dreher
Mailberger
Vöslauer.

Broj učestnika — da li su baš svi i sami liječnici i prirodoznanci bili, ne znamo — iznašao je 3500; kuvert stajao je 10 for. a. vr.; cijeli daklem dežene 35.000 for. a. vr. Pa to moraju Bečlije sa svojim poreznim filirima da plaćaju.“

Dalje se još ondje govori i o potrebnom čišćenju, o staklarskom računu itd., što se uslijed te časti sve na račun oporezanika slijedećega dana preko nuždnim pokazalo. Pa te novine konačno pitaju, da li se takvim postupkom ne odgajaju socijalni demokrate?

Mi držimo to zadnje pitanje neumjestnim. Nezadovoljnika bo i ogorčenih izazivom prkosdžija bit će za jamačno i po gore orisanoj netaktičnosti bečkih gradskih otaca. Ali se ipak samo sobom već ne razumijeva, te bi svaki takav nezadovoljnik i socijalnim demokratom postati morao. Pa je baš budalaština, ako

se to i kaže, jer to onda tako nekako izgleđe, kan da bi samo „socijalci“ slobodna i razborita bića bili. Ali to se i ne misli, e pa dobro ali onda neka se to ni ne kaže. Ali je već čisto uveden i uobičajen takav način govora. Pa se i sam židov Heine u jezgri već njime služi. On vidi, gdje užasan prevrat nadolazi, kada bi kakogod križa nestalo. Iz naših usta, imala bi ta izreka svoj podpuni smisao. Jer mi ne tajimo, da križ mora odavati svoje djelovanje i u životu ljudi pa i bogatih i mogućnika. Time, što se zlatni, biserjem obloženi križići na prsima i u zapučku itd. nose, nije križu ni iz daleka još ono dano, što ga ide. Već on mora isti učinak imati, ko što ga je nekoć imao, kad su muževi i žene, htijući po njemu spas naći, sa kapitalističkih prijestolja silazili, pa sa ubogima svoje obilje bratski dijelili, davajući robovima svojima podpunu slobodu, a sluge svoje smatrajući kano rođenu si u Isusu braću. Istu djelatnost mora križ imati napram dole. Nekadanji robovi i sluge natjecahu se, da gospodarima svojima, koji im ljubav izkazivahu, pa i samim opakim među njima i onima, koji su za križ podpuno već izgubljeni bili, izkažu ljubav, briganje i vjernost.

To je djelovanje krsta, što je jedino Božjega Sina vrijedno. Ali kad Heine o takvoj djelatnosti govori ili kad moderni svijet slična promatranja čini, onda možemo biti sigurni, da oni sasma drugu stranu na oku imadu.

Neki visoki vojnički častnik reče jednoć, da se svijet po đavlu i po sablji ravnati i upravljati mora. Što je on pod đavlom razumijevao sakriva se pod frazom Heineovom i jednomišljenika mu, o križu. Križ bi naime imao puk zastrašiti, pa ga time odvraćati, da ne dira u red, što ga Bog hoće.

Red, što ga Bog hoće! Ta danas o takvome samo i govoriti je zločin, pa i više je smrtni grijeh. Bogoslov ne će dakako takav izraz upotrebiti. Jer zna, da je socijalno svjetsko sređenje, djelo ljudsko, pa da je daklem mnogim manama podvrženo. Bog nipošto ne će svega onoga, što baš i zakonito poglavarstvo i oblast naređuje i uvađa, nego to tek dopušća. S toga može tuj puno pogrješaka i bludnja po srijedi biti. O načinu kako u nebo dospjeti možemo, podučava nas objava; ali ob onom, kako da se ovdje na zemlji najbolje urediti imademo, ona mramorkome šuti. Pa je odista začudno, kako isti oni muževi, koji se trude u apologetici dokazivati to, da biblija ili sveto pismo nema zadaće, te bi fiziku i astronomiju naučala, nego bogosloviju i vrhunaravni moral, — na taj princip posve zaborave, ako im pođe za rukom, da pojedinu izreku istog tog svetoga pisma za praktično-politični ili socijalni red izpuknuti i upotrebiti mogu. U takvu slučaju ne oklijevaju razkidati stvari takvih, što baš skupa spadaju. Primjerice samo budi opaženo, da su vlastodržci među ljudima isto tako po svetom krštenju itd. obvezani zapovijedi Isusove obdržavati, kanogod što i svi ostali kršćani; isto tako neosporivo imadu vlade moć i vlast samo za bonum commune. Oni, što čisto užhićeno govore o moći i o volji božjoj vlasti se toj pokoravati, čine onda pravo, ako nikad pri tome ne zaborave niti na zaglavak, da naime vlast i moć isto takvih, pače još i strožijih dužnosti pro bono communi t. j. oko blagostanja pučkog imade, kakvih to podanici prema njima imadu.

Ali na to se često zaboravilo. Bizantinski carevi, što su pod Konstantinom križ visoko podigli, počeše ga pod Justinianom već polako dole pritiskavati. U

Carigradu tjeralo se sa „Veličanstvom“ pravo idolopoklonstvo. Propovjednici kršćanske nauke nijesu ondje svagda svoje dužnosti izpunili. S toga je iztočno carstvo palo, pa Turčin i polumjesec vlada ondje, gdje je nekoć u velom ufanju i nadi križ zasjao. Nasljednik nekadašnjih dvorskih biskupa, sam se zove i daje se zvati „Najsjatajšim“ (Panhagiotatos), ali uza to mora Sultanu deferirati. Ali pustimo povjest na stranu, nego se vratimo opet k našem predmetu.

Sadašnji družtveni položaj i uredba mu nijesu nipošto Bogom zahtijevane stvari, te se to izmijeniti dade. Pak i treba da se izmijene i to tako, da za time omogućeno bude svakome čovjeku, kako bi uz vječiti i ovaj svoj zemaljski cilj polučio. A za te promjene vojuju danas za pravo samo dva pravca. Zovu ih kršćanskim socijalima i socijalnim demokratama. Jer štogod se s druge strane od ma koje političke stranke u ime socijalnih mjera predlaže, jesu tek palliativa, što nemaju svrhe, da se pučkim masama pomogne, nego samo da se vladajući slojevi u vlasti održe.

I ovdje ćemo isto onako postupati, kao što smo to na jednom predišavšem mjestu učinili, naime sustave obaju smjerova skicirati. A tuj možemo biti prilično kratki. Kod starijih socijalnih stranaka bila nam je dužnost, da podjedno i pouku dajemo o socijalnoj djelatnosti u obće. Ali ovdje nam je samo zadaća, da jasno izložimo, da li kršćanski socijali ili možda socijalni demokrate na kršćanskom tlu stoje, pa koji od njih je kadar, da najbolju reformu t. j. u obće reformu izvede?

Mi ne bi svoga zadatka častno ovršili, kad ne bi prije svega socijalnu djelatnost poglavice crkvenog

pobliže promatrali. Kad je nužda najveća, a to je povjestnica svjetska jur mnogo puta potvrdila, šalje providnost božja vanredne muževe na ovaj svijet, jedared vjerovjestnike, misionare i pokorničare, a drugi put opet (sve prema potrebi) junake, vitezove, borioce kao lavove za uzvišene ideje. A u našim uzburkanim i uzkomešanim vremenima poslala nam je socijalnoga Papu.

A.) Leon XIII. socijalni Papa.

Ko što smo to malo prije izveli nije stvar crkvi svojstvena, te bi ona imala pokazati najbolji put i uzorno socijalno uređenje, jer ona ima sila višu zadaću. Ali kad bi nesgodno svjetsko sređenje neposrednih pogibli po vjeru i po ćudoređe sobom nosilo, ili jur i donijelo, onda je dakako vazda sveta joj dužnost bila, da rekne spasonosnu svoju riječ. Tu je Leon XIII. jurve i rekao. On je mogućnike ili recimo u kratko vlade opomenuo i pozvao, e bi socijalne brige vodili i udesili, te je to kao strogu im dužnost označio. To je bit i jezgra papinskog socijalizma. Ali je sveti Otac još i dalje popošao. On je od svoje strane nekoliko točaka socijalne djelatnosti iztakao, što sa kršćanskim moralom u najljepšoj slozi i harmoniji stoje: pa je temeljne osnove nadao, koje se svuda po svem svijetu obdržavati imadu, makar da pojedinačne mjere u tome, po svuda baš jednake biti ne mogu. Leon XIII. je kao dobri duhovni otac svih katolika naučne svećenike i svjetovnjake osokolio, da svoje obsežno znanje, mnijenje i nastojanje socijalnom djelovanju posvete. On je socijalnog nadbiskupa Manninga učinio kardinalom; pa je energičnog Švicarskog socijalnog reformatora, narodnog savjetnika dra. De-

curtins-a u javnom pismu*) u velike pohvalio. Leon XIII. nije napokon baš ništa iz vida pustio, što bi narodima u njihovom socijalnom sređenju od ma kakve koristi biti moglo.

U najvažnije i najplodovitije socijalne papine čine spada nepreporno ona preznamenita Encyklika, što počimlje riječima „Novarum rerum". Označuju ju i okružnicom o radničkom pitanju, de conditione opificum. Budućnost će jednom još bolje, nego li sadašnjost, uvidjeti, da je tom papinom izjavom novo doba socijalne politike počelo i početi moralo. Naša je dužnost, da ju na vječitu uspomenu u tome spisu, koji je kršćanskoj socijalnoj politici posve namijenjen, doslovno navedemo, kako bi čitatelju bilo sveđ pri ruci.

---

*) Oštrije no u ikojoj dosadanjoj izjavi svojoj o socijalnom pitanju naglašuje sveti Otac baš u tome listu na Decurtins-a nuždnost, e bi crkva oto sveđ pogibeljnije socijalno pitanje riješila u duhu kršćanske pravednosti. Sveti Otac uzporeduje socijalnu djelatnost crkve u sadašnjosti sa onom mirnom, ali vele spasonosnom kulturnom radnjom njenom u prva stoljeća, gdje je blagom rukom težke negve i okove starinskog robstva razrješavala, te tako po kršćanskoj ljubavi svjetsko-povjestnu zadaću izpunila, o riješenju koje su i sami najplemenitiji i najbolji dusi starine sdvojili bili. Baš iz tog sravnjivanja se uviđa, kako si je Leon XIII. skroz svijestan i veličine i težkoće one zadaće, što si ju je stavio; ali i one nepokolebljive nade i ufanja, što no ga u sveđer slavodobitnu jakost i snagu kršćanskog ćudoreda bezdvojbeno stavlja.

A što je Decurtins socijalne nauke Encyklike unio i u krugove, koji nijesu vjere katoličke, pa ondje ne samo podpuno pojimanje, nego pače i priznanje istih probudio, — to nalazi velo odobrenje u svetoga Otca, pa čestita švicarskom katoličkom prvaku na polučenu uspjehu prigodom radničkog velikog sastanka u »Bielu«.

Zaključak ove skupštine radničke, da se godine 1894. međunarodna konferencija od zastupnika sviju organizovanih evrop-

Socijalna Encyklika.*)

Okružnica Njegove Svetosti Pape Leona XIII. „O stanju radnika".

Pohlepa za novotarijama, jednom pokrenuta, koja dugo zaista uznemiruje države, morala je da rodi tom posljedicom, te nastojanja za promjenama skrenu prije ili kasnije od pitanja političkih na proučavanja gospodarstvena. — I doista, da je borba buknula, k tomu je pridonijelo što obrt uvijek napreduje, a umjetnost udara novim putevima: što su izmijenjeni odnošaji među gospodarima i radnicima: što se bogatstvo gomila kod malena broja, a siromaštvo kod množine: što su radnici i više samosvijestni i što je sklad među njima

skih radničkih zadrugarstva pozove, gdje bi se o međunarodnom radničkom obrambenom zakonarstvu vijećalo i gdje bi se imala ona sredstva izpitivati, kako bi se pravnim i zakonarskim putem ostvaranje toga unaprijediti dalo, — bijaše od svetoga Otca izrično odobren i pohvaljen. Leon XIII. je osobitim naglaskom iztakao, da su narodni zaštitni zakoni sve dotle nedostatni, da opravdane tražbine i zahtjeve Encyklike mu o zaštititi radnika ostvare, doklegod blagotvorne posljedice radničkog prava onih država, što svoju socijalnu zadaću svijestno izpunjuju, ugrožavane budu neograničenom utakmicom takvih susjeda, koji pobjedu na svjetskom tržištu cijenom zdravlja i života svoje djece i žena skupo kupuju. Pa da bi samo međunarodni zakoni mogli postulate i tražbine kršćanskog radničkog prava k djelu privesti.

Poradi zapreka, koje se niti predvidjeti niti svladati ne mogoše, nije do naumljene i zaključene konferencije, niti godine 1894. a niti kašnje u obće sve do danas došlo. Ali pošto je ta ideja nesumljivo dobra, te pošto bi izvedba njena najbolje plodove donijeti morala, to izčekivamo, da će se ta konferencija prije ili poslije sastati, ali svakako onda, čim nuždno udubljenje socijalne uviđavnosti i spoznaje prokrči putove na kršćanskoj, pak i socijalno-demokratičnoj strani.

*) Po prijevodu »Vrhbosne«, str. 201—215, br. 13. god. V. od 1. srpnja 1891.

čvršći, dočim je u drugu ruku ćudorednost na gore krenula. A kako je mnogo toga amo upleteno, vidi se odatle, što su dusi uzplahireni, grozničavo izčikajući: tim se bave umovi učenjaka, sastanci razboritih, skupštine puka, domišljatost zakonoša, savjeti vladara, te nema takva pitanja, oko kojega bi se ljudi više trsili. — Pošto je dakle nam na srcu stvar crkve i obće dobro, kako smo običavali prije, častna braćo, šiljajući vam okružnice o političkoj vlasti, o ljudskoj slobodi, o kršćanskoj uredbi države, i o drugim sličnim stvarima, kad se je nuždnim pokazalo, da valja suzbiti krive nazore, tako smatrasmo s istih razloga, da je nuždno, te to sada učinimo „o stanju radnika". — Predmeta ovoga mi smo se ne jednom taknuli prigodice: nu svijest apostolske službe nuka nas, da ovom prigodom u toj okružnici razpravljamo cijelo pitanje, neka se vide načela, po kojima da se riješi borba, kako to traži istina i pravednost. Težko je tu zadaću riješiti, a nije ni bez pogibelji. Mučno bo je mjeriti prava i dužnosti, kojima treba da su među sobom povezani bogati i bezkućnici, oni, koji daju stvar i oni, koji daju rad. Pogibeljan je pako trud, jer smutljivi i lukavi ljudi izrabljuju to, da potamne istiniti sud, a množtvo da potaknu na bunu. Bilo tomu ma kako, jasno vidimo, u čem se svi slažu, da se ljudima najnižega sloja mora pomoći brzo i shodno, jer najvećim dijelom nedostojno borave u bijednom i nevoljnom stanju. Jer kad su u prošlom vijeku dokinuti stari sborovi radnika, a mjesto njih ništa u zaštitu osnovano nije, pošto su i same uredbe te javni zakoni otresli se stare vjere, po malo je došlo do toga, te su s vremenom bez obrane predani radnici nečovječnosti gospodara i neobuzdanoj pohlepi protivnika. — Zlo je još pomnožala nezasitna

lihva, koju je crkva ne jednom izrično osudila, ali ju pohlepni i drhti grabljivci i sebičnjaci vrše na drugi način; k tomu dolazi, što je preuzimanje posala i mal ne cijela trgovina došla u vlast malice, tako da je premalen broj mogućnika i prebogatih nametnuo skoro robski jaram bezbrojnomu množtvu bezkućnika.

Da se to zlo izliječi, socijalisti razpiruju zavist siromaka prema bogatim, te tvrde, da valja dokinuti privatni posjed dobara, a mjesto toga, da imetak pojedinaca treba učiniti zajednički svima, pod upravom ljudi, koji su ili na čelu obćine, ili vladaju cijelom državom. Oni misle, da se sadanje zlo izliječiti može, ako se ovako imovina prenese od pojedinaca na zajednicu, te se među građane pravedno podijele stvari i koristi. Nu njihov način tako je neshodan, te bi borbi na put stao, da i stanje istih radnika težim čini; a povrh toga ovo je veoma nepravedno, jer nasilje čini zakonitim posjednikom, preobrće dužnosti države, i posve komeša zemlje.

I zaista, lahko je uviditi, kada se tko bavi unosnim kakvim poslom, onda se o tom radi, i radnik najprije to namjerava, da steče za sebe stvar, koju će sukromno pravno posjedovati kao svoju vlastitu. On bo, ako svoje sile i svoju marljivost drugomu daje, s toga ju razloga daje, da steče stvar potrebnu za život i uzdržavanje; i zato za uložen trud ne samo da traži za sebe istinito i podpuno pravo, te može zahtijevati plaću, nego i to, da ju može upotrebiti, kako hoće. Ako dakle malo troši, te si štogod prištedi, a tu prištednju, da mu bude sigurnije uzčuvana, uložio je u posjed, zaista takav posjed nije drugo, nego sama plaća, koja je dobila drugo lice i zato će ovako kupljeno zemljište isto tako biti u vlasti radnika, kako i

plaća radom stečena. A baš u tome, kako se lahko razabire, jest vlastničtvo bilo gibivih bilo negibivih stvari. U tom dakle, što socijalisti hoće imetak pojedinaca prenijeti na zajednicu, gorim čine položaj svih radnika, jer kad im uzmu slobodu, da mogu uložiti plaću, time im uzimlju nadu i moć, da umnože kućanstvo i da promaknu svoju korist.

Nu što je više, oni predlažu lijek, koji se očito protivi pravednosti, jer je narav čovjeku dala pravo, da zasebno posjeduje stvari kao svoje. — U istinu, u tom je najveća razlika među čovjekom i ostalim vrstima životinja. Životinje bo ne vladaju same sobom, nego njima ravna i upravlja dvostruki nagon naravi: oni i drže u njima budnu moć radnje, te sile shodno razvijaju, i pojedine njihove pokrete uzbuđuju te udesuju. Jedan ih nagon potiče, da brane sebe i svoj život, a drugi, da čuvaju svoj rod. Jedno i drugo pako lahko postignu, služeći se onima stvarima, koje su prisutne, koje su im na dohvatu: niti bi zaista dalje napredovati mogle, jer ih vodi samo sjetilo i pojedine stvari, što ih sjetilo zamijeti. — Sasvim drugačija je narav čovječja. U njem je cijela i savršena krjepost naravi sjetilne i zato je s te ruke dano čovjeku zaista ne manje nego svakoj vrsti životinja, da se služi s dobrima tjelesnih stvari. Nu narav sjetilna, makar da ju najsavršeniju posjeduju, ne samo da ne obuhvata narav čovječju, nego je pače mnogo niža od naravi čovječje, te stvorena, da se ovoj pokorava i da ju sluša. Um ili razum jest ono, što se u nas odlikuje i ističe, što čovjeku daje, da je čovjek. I s toga razloga, što je samo ova životinja dijelnica razuma, nuždno je priznati čovjeku, ne samo da se s dobrima služi, nego i da ima pravo, stalno ih i za uvijek posjedovati i to

ne ona samo, koja se porabom troše, nego također i ona, koja ostaju, pošto smo ih rabili.

To se bolje vidi, ako se narav čovječja u sebi dublje promatra. — Čovjek bo umom obuhvata nebrojene stvari, te stvarima sadašnjim pridaje i priključuje buduće i pošto je on gospodar svojih djela, s toga pod vječnim zakonom, pod vlašću Boga, koji sa svime providno vlada, upravlja sam sobom providnošću vlastitoga savjeta: za to je u njegovoj vlasti, da odabere stvari, o kojima drži, da su mu za pomoć najshodnije ne samo sada, nego također za buduće vrijeme. Odatle slijedi, da čovjek mora imati ne samo plodove zemaljske, nego i vlastničtvo same zemlje, jerbo vidi, da plod zemlje njemu daje stvari, koje će mu u buduće biti nuždne. Potrebe svakoga čovjeka neprestano se vraćaju, tako da kad im je danas udovoljeno, sutra druge zahtijevaju. Morala je dakle narav dati čovjeku neku stalnu stvar, koja će ostati vazda, odkle bi se mogla izčekivati neprekidna i sveudiljna pomoć. Takve pako neprekidnosti ne može dati ni jedna stvar, nego samo zemlja sa svojima plodovima.

Niti ima razloga, da se uvede uprava države: čovjek bo je stariji nego država: zato je on morao imati od naravi svoje pravo, da si brani život i tijelo, prije nego li je postala ikoja država. — A što je Bog cijelomu rodu ljudskomu dao zemlju, da ju uživa i da se s njom služi, to ne može ni na kakav način da škodi zasebnim posjedima. Bog je naime dao zemlju cijelomu rodu ljudskomu, a to se ne kaže zato, kao da bi hotio, da svi imadu zajedno nad njome vlast, nego zato, što ni jedan dio nije doznačio pojedincu, da ju posjeduje, već je ostavio vještini ljudskoj i uredbama naroda, da označe zaseban posjed. — U ostalom makar

zemlja i razdijeljena bila među pojedince, ne prestaje ona ipak služiti općemu dobru, jer nikoga ne ima, tko se ne bi hranio onim, što donesu polja. Koji nemaju posjeda, nadoknade radom; tako se u istinu tvrditi može, da sav način, kako se stiče hrana i uzdržavanje, stoji u radu, što ga tko ulaže bud na svojem zemljištu, bud u kakvu unosnu vještinu, za koju se napokon plaća prima ne od drugud, nego od mnogostručnoga ploda zemlje, te se njim zamjenjuje.

Odatle se opet izvodi, da su zasebni posjedi posve prema naravi. One bo stvari, koje se traži, da se život uzčuva, a osobito da se usavrši, daje zemlja u velikom obilju, ali ne bi po sebi davati mogla bez težanja i skrbi ljudske. Pošto pako čovjek ulaže vještinu svoga uma i sile tijela, kad stiče dobra naravi, tim samim k sebi pripaja onaj dio tjelesne naravi, koju je obradio, u kojoj je kanda ostavio neki lik slike svoje; pa posve pravedno treba da bude, te on taj dio posjeduje kao svoj, niti je dopušteno komu, da njegovo pravo ikako krnji.

Ovi su dokazi tako jasni i jaki, te se čudno čini, da se ne slažu s tim neki uzkrisitelji zastarjelih mnijenja; koji pojedincu čovjeku dopuštaju, da se služi zemljištem i raznim plodovima dobara; ali posve niječu, da ima pravo kao gospodar na zemljište, gdje je sagradio, ili na polje, koje je obradio. A ne vide, kad to niječu, da će čovjek lišen biti stvari, stečenih svojim trudom. Polje bo se jako promijeni pod rukom i vještinom težatelja, divlje postaje izkrčeno, neplodno biva plodno. One pako stvari, kojima je boljim učinjeno, tako su u zemljištu i s njim se posve pomiješaju, te se velikim dijelom nikako ne mogu od njega odijeliti. A dopušta li pravednost, da netko ima ono i uživa,

gdje se je drugi znojio? Kaošto posljedice slijede uzrok, koji ih je izveo, tako je pravedno, da plod rada pripada onima, koji su trud ulagali. Pravom dakle sav rod ljudski, ne obazirući se na protivna mnijenja malice, a pomnjivo promatrajući narav, u samom zakonu naravi nalazi temelj diobi dobara, te je porabom svih vijekova posvetio zasebne posjede, jer su najbolje u skladu s naravi ljudskom i mirnim te miroljubivim zajedničkim životom. A zakoni građanski, koji kad su pravedni, dobivaju snagu od samoga zakona naravnoga potvrđuju ovo pravo, o kojem govorimo, te ga brane upotrebljujući i silu. — To je učvrstio i ugled Božjih zakona, koji najstrože zabranjuju i poželiti tuđe: „Ne poželi žene bližnjega svoga: ni doma, ni polja, ni službinje, ni vola, ni magarca, i ništa, što je njegovo“. (Deut. V. 21.).

Ova pako prava, koja pojedini čovjek imade, mnogo se čvršća vide, kad ih promatramo u savezu i skladu s dužnostima čovjeka u domaćem družtvu. — Nema dvojbe, da je u biranju načina života svaki slobodan, da po svojoj uviđavnosti hoće jedno ili drugo, ili da slijedi savjet Isukrstov o djevičanstvu, ili da se veže ženitbenom svezom. Ni jedan ljudski zakon ne može čovjeku uzeti naravno i prvodobitno pravo na ženitbu, niti bud kakvim načinom stegnuti poglaviti razlog ženitbe, ustanovljen u početku vlašću Božjom. „Rastite i množite se“ (Gen. I. 28.). Eto daklem obitelj ili družtvo domaće, maleno doduše, nu pravo družtvo, starije od svake države, koje mora daklem imati neka svoja prava i dužnosti, što nikako ne ovise o državi. Što smo dakle dokazali, da je narav dala pojedinim osobama pravo vlastničtva, to treba prenijeti na čovjeka, u koliko je glava obitelji; pače to

pravo u toliko je jače, u koliko osoba ljudska u obiteljskom životu više obuhvaća. Najsvetiji zakon naravi jest, da se otac obitelji brini za hranu i odgoj onih, koje je rodio: a to sama narav svodi na to, da djeci svojoj, u kojoj se odsijeva osoba očeva, koju ona kao proizvode, hoće steći i pribaviti, kako će se moći u budućem životu pošteno braniti od zle sreće. To pako ne može drugačije učiniti, nego da posjeduje plodonosne stvari, te nasljedstvom ih ostavi djeci svojoj. — Kao što država, tako je i obitelj, kako rekosmo, pravo družtvo, kojim upravlja posebna vlast, naime otčinska. S toga ima obitelj barem takova prava kao i građansko družtvo, da bira i upotrebljuje stvari, koje su nuždne cijelosti i pravednoj slobodi njenoj u granicama dakako, što su joj bližnjom svrhom njenom odsječene. Barem takova rekosmo, jer pošto je domaće družtvo i u zamisli i u istini starije, nego družtvo građansko, to slijedi, da su mu prava i dužnosti starija i više naravna. Kad bi građani, kad bi obitelji u družtvu našli ne pomoć nego povredu, ne zaštitu nego kršenje svoga prava, onda bi družtvo moralo biti više mrzko, nego željkovano.

Velika je dakle i pogibeljna bludnja, kad se hoće, da građanska vlast po svojoj volji može segnuti i u ognjište domaće. — Istina je, dođe li možda obitelj u veoma težke prilike, niti se ikako može iz njih izbaviti, pravedno je, da se javno pomogne u skrajnjoj nuždi: pojedine bo obitelji dio su države. Isto tako, ako bi se među zidovima obiteljskima težko povrijedila međusobna prava, neka javna vlast dade svakomu njegovo pravo: niti to znači, da ona za sebe otima prava građana, nego ih brani i učvršćuje pravednom i nuždnom obranom. Tu pako treba da stanu

oni, koji su na čelu državi: narav ne dopušta, da prekorače ove granice. Otčinska je vlast takova, da ju država ne može uništiti, niti u sebe upiti, jer imade isto i zajedničko počelo sa samim životom ljudskim. „Sinovi su nešto od Otca“, i kao neko proširenje otčeve osobe: i ako hoćemo pravo kazati, oni ne ulaze u građansko družtvo niti udioničtvuju po sebi, nego po domaćem obiteljskom družtvu, u kojem su rođeni. Pa s toga baš razloga, „jer su sinovi po naravi nešto od otca . . . prije nego dođu k razumu pod vlašću su roditelja“ (S. Thom. II. II. Quaest. X. art. XII.). Kada dakle socijalisti dokidaju upravu roditelja, pak uvađaju upravu države, rade proti pravednosti naravnoj, te razkidaju obiteljske sveze.

Ali ne samo da bi to bilo nepravedno, nego se posve jasno vidi, da bi se time pomrsio i uzburkao svaki red, da bi nastalo težko i mrzko robstvo građana. Otvoren bi bio put međusobnoj zavisti, ogovaranju, neslozi; pošto bi se dokinula poticala za um i marljivost pojedinaca, tim bi nuždno presušili i izvori bogatstva: a ona jednakost, koju si utvaraju u misli, ne bi bila drugo, nego jednako nevoljno i potišteno stanje svih ljudi bez razlike. — Iz svega ovoga vidi se, da se posve suzbiti mora ono načelo „socijalizma“ o zajedničkom posjedu, jer škodi i onim istima, kojima bi trebalo pomoći, protivi se naravnim pravima pojedinaca, pomrsuje dužnosti države i obći mir. Kad se dakle traži puku pomoć, onda najprije treba to imati kao temelj, da zasebne posjede valja netaknute čuvati. Predpostaviv ovo, protumačit ćemo, gdje treba tražiti lijek, što se traži.

Pouzdano započimljemo razpravu i to podpunim pravom svojim, jer se radi o stvari, gdje nije vjero-

jatan nikakav uspjeh, ako se ne prizovnu u pomoć vjera i crkva. I buduć je u prvom redu dužnost Naša, da čuvamo vjeru i sve ono, što je u crkvenoj vlasti, držimo, te bi zanemarili dužnost, kad bi šutili. — U istinu, preznamenita ova stvar zahtijeva trud i nastojanje također drugih: vladara naime država, posjednika i bogataša, napokon istih bezkućnika, o kojima se razpravlja: nu odlučno tvrdimo, da će svi napori ljudski biti uzaludni, zapostavi li se crkva. Crkva naime crpi iz evanđelja nauke, kojih snagom borba se ili posve sleći može, ili sigurno postati blažom, ukloniv oštrine: a ona i nastoji ne samo da poduči um, nego i zapovijedima svojima da upravlja ćudoredni život pojedinaca; ona obraća mnogim svojim prekoristnim uredbama samo stanje bezkućnika na bolje: ona hoće i vruće želi, da savjete i snagu svih stališa sjedini u to, te se potrebćama radnika što bolje doskoči; i ona drži, kako je od potrebe, da prema tome udešeni budu isti zakoni i vlast državna, dakako razborito i umjereno.

Najprije dakle neka se upamti, da udes ljudski trpiti valja: u družtvu građanskom ne može biti najniže jednako najvišemu. Idu dakako za tim socijalisti, nu uzaludno je svako nastojanje proti naravi stvari. Ima naime u rodu ljudskom po naravi prevelikih i premnogih nejednakosti: nije u svima jednak um, niti marljivost, niti zdravlje, niti snaga: iz nuždne razlike ovih stvari sam sobom izlaze nejednak imetak. I to posve u prilog potrebama pojedinaca i družtvenim: treba naime zajednički život za upravu raznih sposobnosti i različitih zanimanja; a upravo razlika u obiteljskim odnošajima nagoni ljude, da obavljaju razna zanimanja. — Što se tiče tjelesnog rada, ne bi bio

čovjek posve bezposlen ni u stanju nevinosti, nu što bi onda bila volja slobodno željela za duhovnu nasladu, na to ju je iza toga u zadovoljštinu za grijeh ne bez muke nagonila nužda. „Prokleta zemlja u tvome radu; s radom ćeš se od nje hraniti sve dane života svoga“ (Gen. 3, 17.). — Isto tako ne će nikada biti kraj ostalim nevoljama na zemlji, jer zle posljedice grijeha, koje treba podnositi, oštre su, tvrde i težke; i one moraju čovjeka pratiti sve do smrti. Čovječanski je daklem trpiti i patiti, pa da ljudi sve kušaju i rade, ne će moći nikakvom silom, nikakvom umjetnošću ovih nevolja iz družtva ljudskoga posve izkorijeniti. Ako neki tvrde, da to mogu, ako bijednome puku obećavaju život bez bolova i čemera, a pun mira i neprestanih razkoši, oni zasljepljuju puk i varaju ga, pa će odatle buknuti zla veća od sadašnjih. Najbolje je, odnošaje ljudske motriti onako, kakovi jesu i tražiti nevoljama, kao što rekosmo, od drugud shodnih polakšica.

U zadjevi, o kojoj govorimo, poglavito je zlo ovo, što se hoće učvrstiti nazor, kan da je jedan sloj sam po sebi drugome protivan, kao da je narav sama odredila bogataše i bezkućnike na neprekidnu međusobnu borbu. Nu to je tako proti razumu i proti istini, te je suprotno posve istinito, da kao što se u tijelu pojedini udovi međusobno slažu, te time sačinjavaju prelijepi sklad, isto je tako narav u državi naredila, kako neka se obadva sloja među sobom slažu, te složno i sebi shodno u ravnoteži stoje. Jer svakako jedan treba drugoga: ne može imovina obstati bez rada, niti rad bez imovine. Sklad čini ljepotu stvari i red: na suprot pako mora da se iz neprekidne borbe rodi nered uz surovost. Da se pako borba prekine, da

se u korijenu podsiječe, za to imadu divnu i raznovrstnu moć uredbe kršćanske. Najprije ima već sva narav vjere, koju tumači i čuva crkva, dovoljnu snagu, da izmiri bogataše i bezkućnike, te ih sjedini, pozivajući naime svaki stališ na međusobne dužnosti, osobito na one, što izviru iz pravednosti. Od dužnosti tiču se bezkućnika i radnika ove: da podpuno i vjerno izvrši, što je pogledom na rad slobodno i pravedno ugovorio: da nikako ne pokvari stvar, ne pozlijedi osobu gospodarevu: da braneći svoje koristi kani se sile i nikad da se ne buni: da se ne druži sa opakim ljudima, koji lukavo uzbuđuju neumjerene nade i prevelika obećanja, iza česa obično slijedi nekoristno kajanje i gubitak imetka. Na bogataše pako odnose se ove: da ne smiju radnike imati kao sužnje: da je pristojno štovati u njima dostojanstvo osobe, koja je oplemenjena znakom kršćanskim. Unosni poslovi, kako to uči zdrav razum i kršćanska filozofija, nipošto nijesu čovjeku na sramotu, nego na čast, jer se može s njima pošteno uzdržavati život. Nu to je sramotno i nečovječno, zlorabiti ljude kao stvari za dobitak, i ne cijeniti ih više, nego koliko mogu silama svojima i snagom. Isto se tako zapovijeda, da se kod bezkućnika treba obzirati također na vjeru i na duševna dobra. Dužni su zato gospodari tako stvari udesiti, te radnik u shodno vrijeme obavi svoje pobožnosti: ne smiju pripustiti, da ide u naručaj pohotama i poticajima na grijeh: i nikako ga ne odvraćati, da se ne brini za kuću i da ne nastoji štediti. Isto tako, da ne nalažu više rada, nego što sile mogu podnositi, ni takova, koji se ne slaže sa dobom i spolom. Među najvećima pako dužnostima gospodara ističe se ova, da dadu svakome, što je pravo. Da se plaći odredi pravedna mjera, treba više

okolnosti promatrati: u obće pako neka bogataši i gospodari znadu, te ni Božja ni ljudska prava ne dopuštaju, tlačiti na svoju korist bijednike i nevoljnike, te iz tuđe nužde iskati sebi dobit. Prevariti pako ikoga za zasluženu plaću, velika je to grijehota, koja vapije u nebo za osvetom. „Gle, plaća radnika . . . za koju ste ih prevarili, viče; i vika njihova dođe do ušiju Gospodina Sabaota". (Jac. 5, 4.) Napokon neka se bogataši pomno čuvaju, da prištednjama bezkućnika nikako ne škode, niti silom, niti varanjem, niti lihvarenjem: a to tim više, što oni nijesu dosta osigurani proti nepravdi i nemoći, te se imadu njihove stvari to svetije smatrati, što su neznatnije.

Ne bi li poslušnost prema ovim zakonima i sama mogla potišati silu i uzroke razmirica? — Ali crkva, slijedeći Isukrsta učitelja i vođu ide za višim: zapovijedajući naime nešto savršenijega, smjera na to, kako bi jedan stališ drugomu što više približila i u prijateljstvu spojila. — Razumjeti i istinito ocijeniti umrli život ne možemo, ako se ne obazremo na drugi i to neumrli život: jer ako bi se ovaj zanijekao, propala bi onda bitnost i istiniti pojam poštenja: dapače cijeli ovaj svemir posto bi zagonetka, do koga ne bi moglo nijedno čovječje iztraživanje doprti. Što smo dakle naučili po uputi naravi same, to je također zasada kršćanska, na kojoj se osniva kao na glavnom temelju sva bitnost i cijeli sustav vjere, da ćemo na ime u istinu živjeti tek onda, kada ostavimo ovaj život. Jer Bog nije stvorio čovjeka za ova krhka i prolazna, nego za nebeska i vječna dobra i zemlju nam nije dao kao prebivalište, nego kao mjesto progonstva. Imaš li ili nemaš bogatstva i ostalih stvari, koje se nazivlju dobra, to na vječno blaženstvo ne utiče ništa:

ali mnogo utiče način, kako se s njima služiš. Raznih nevolja, kojima je ovaj život prepleten, Isukrst svojim „obilatim odkupljenjem“ nikako nije odstranio, nego ih je okrenuo u poticala na krjepost i prigodu za velike zasluge: tako te nitko od umrlih ne može dobiti vječne plaće, ako ne stupa stopama krvarećega Isukrsta. „Ako trpimo s Njim, s Njime ćemo i kraljevati.“ (II. Tim. 2. 12.). Trude i muke divno je ublažio, odabravši on slobodnom voljom muke i trude: i ne samo primjerom svojim, i milošću i nadom u vječnu plaću olahkotio je trpljenje u bolovima: „jer što je sada hipna i lahka muka, donosi nam slavu nad svaku mjeru uzvišenu u vječnosti“. (II. Cor. 4, 17.).

Opominju se s toga imućni, da bogatstvo ne oslobađa od nevolja i da ne prinosi ništa za vječnu sreću, nego joj pače hudi (Mat. 19, 23 s.); neka se bogati boje neobičnih prijetnja Isukrstovih (Luk. 6, 24 s.): da im valja dati najstroži račun Bogu o uporabi bogatstva. Kako valja rabiti bogatstva o tome imamo izvrstnu i preznamenitu nauku, koju i ako jest već filozofija učiti počela, ali ju crkva posve savršeno tumači, te ona čini, da se ne samo drži u pameti, nego da se i vrši u životu. Temelj pako ove nauke jest, da se mora naime razlikovati pravedni posjed novaca od pravedne uporabe njegove. Posjedovati dobra zasebno vidjesmo malo prije da je pravo naravno: tim pako pravom služiti se, naročito u družtvenom životu, nije samo slobodno, nego je od prijeke potrebe. „Slobodno je, da ima čovjek vlastit posjed, te je za život čovjeka također od potrebe“. (II. II. Quaest. LXVI. art. II.). Ali ako se pita, kakva treba da bude uporaba dobara, onda odgovara crkva bez oklijevanja: „Što se toga tiče, čovjek ne smije imati vanjske stvari kao svoje

vlastite, nego kao obće. da ih naime u potrebi rado drugima dijeli. S toga kaže apostol: bogatima ovoga vijeka zapovijedi. da rado drugima dijele" (II. II. Quaest. LXV. a II.). Nitko zaista nije dužan, da pomaže drugima iz onoga. što njemu treba, da uzdržava sebe i svoje; niti da drugima podijeli, što je njemu potrebno da čuva osobno svoje dostojanstvo i što njemu dolikuje: „nitko bo ne mora, da živi izpod svoga dostojanstva". (II. II. Quaest. XXXII, a. VI.). Nego kad je zadovoljeno potrebi i dostojanstvu, dužnost je od onoga, što je preteklo udijeliti ubogima. „Quod superest, date elemosinam". (Luc. 11, 41.). Ove dužnosti nijesu dužnosti pravednosti, van u skrajnjoj nuždi, nego kršćanske ljubavi, koju dakako ne možeš tražiti, uporavljajući zakon. Ali više nego li zakoni i sudovi ljudski stoji zakon i sud Boga Isukrsta, koji na mnogo načina upućuje blagotvoriti: „blaženije je davati, nego li uzimati". (Act. 20, 35.); on će držati, kan da je podijeljena il uzkraćena milostinja Njemu podijeljena ili uzkraćena: „Kad učiniste jednome od ove moje najmanje braće, meni učiniste" (Mat. 25, 40.). — Stvar je u kratko ova: tko je dobrotom Božjom primio više dobara, bila tjelesna i spoljašna, bila duhovna, primio ih je za to, da ih okrene toli na usavršivanje svoje, koli kao sluga providnosti Božje u korist drugih. „Tko ima talenat, neka pazi da ne šuti; tko ima obilno imetka neka se čuva da ne ohladni za djela milosrđa; tko ima okretnost da sobom upravlja veoma neka nastoji, da u tome bližnjega uputi i također njemu koristi". (S. Greg. Magn. in Evang. IX. n. 7.).

One pako, koji bogatstva nemaju, podučaje crkva, da po sudu Božjem siromaštvo nije sramotno, niti se stiditi treba, što se uzdržavanje traži radom. To je

životom i činom potvrdio Gospodin Isukrst, koji je za spas svijeta „premda u sebi bogat, postao siromakom“ (II. Cor. 8. 9.); i premda je bio sin Božji i sam Bog htio je ipak, da ga drže i smatraju za sina tesarova: nije se dapače uztručavao, da sprovede velik dio života svoga radnjom tesarskom. „Nije li ovo tesar, Sin Marijin?“ (Mark. 6, 3.). Tko promatra božanstvo ovoga uzora, lahko će razumjeti ovo: da prava vrijednost i dostojanstvenost čovjeka stoji u ćudorednosti, to jest u krjeposti; da je krjepost obća baština ljudi, koju mogu steći svi, najniži i najviši, bogati i siromaci; da će plaću vječne blaženosti postignuti samo onaj, u kom će se naći krjeposti i zaslužna djela. Dapače vidi se, kako se volja Božja više naginje k stališu nevoljnika, blažene bo nazivlje Isukrst siromake (Mat. 5, 3.); ljubežno bo poziva k sebi sve, koji su u mukama i u žalosti, da ih utješi (Mat. 11, 23.); osobitom pako ljubavlju grli najniže i koji nepravdu trpe. Ako se ove istine znadu, lahko će se u imućnih sleći naduta oholost a u nevoljnika osokoliti duh potišteni: jedni će se skloniti na susretljivost, drugi na čednost. Tim će se ukloniti razdvoj, što ga hoće oholost i prilično lahko će se polučiti, te se slože obadva sloja pruživši si desnice.

Ako posluhnu kršćanske zapovijedi, ne će ih spojiti samo prijateljstvo, nego upravo bratska ljubav. Razabrat će naime i razumjeti, da je upravo sve ljude stvorio isti zajednički otac Bog: da svi teže prema istomu zadnjemu dobru, a to je Bog sam, koji jedini može da podpuno i svestrano blaženima učini ljude i anđele: da je svaki dobrotom Isukrstovom odkuplјen i svi da su dobili dostojanstvo djece Božje, neka svi povezani budu bratskom ljubavi i međusobno s Gospodinom Isukrstom, „prvorođenim od mnoge braće.“

*

Za tim da dobra naravna, kao i darovi milosti Božje pripadaju u obće i zajedno cijelomu rodu ljudskomu, te se nikomu, van nevrijednima, ne uzkraćuje baština dobara nebeskih. „Ako smo sinovi, jesmo i baštinici; baštinici dakako Božji, subaštinici pako Isukrstovi.“ (Rom. 8, 17.).

U tome stoje dužnosti i prava, kako ih razvija kršćanska filozofija. Zar se ne vidi, da bi brzo prestala svaka borba, kad bi ova načela u građanskom skupnom životu prevladala?

Ali se napokon crkva ne zadovoljava, da pokaže samo put, kojim bi se moglo naći zdravlje, nego daje i lijekove vlastitom rukom. Jer svom snagom nastoji, da prema svojoj stezi i nauci naobrazi ljude i poduči: spasonosne potoke ove nauke traži ona da pomoću biskupa i svećenstva što dalje izvede. Zatim radi da pronikne u duhove, i da skloni volje, te bi se dragovoljno pustili upravljati i vladati stegom Božjih zapovijedi. I upravo u tome, što je najpoglavitije i od najveće važnosti, budući odatle sva korist i u tom je cijela zadjeva, jedino crkva može najviše. Jer sredstva, kojima se služi, da gane duhove, dana su joj baš s toga razloga od Isukrsta, te imadu u sebi snagu od Boga im podijeljenu. Samo ovakova sredstva mogu doprijeti do unutrašnjosti srca i čovjeka sklonuti, da se odazove dužnosti, da vlada ganuća požudna, da ljubi Boga i bližnjega ljubavlju osobitom i najvećom, pa da srčano odstrani sve, štogod priječi krjepostan život. — Bit će dosta, da u pameti pretresemo malo primjere starih ove vrste. Spominjemo samo nedvojbene stvari i čine: da su naime kršćanske uredbe posve obnovile građansko družtvo: uslijed ove obnove da je rod ljudski podignut na bolje, pače da je iz razsula prizvan *na život, te se* popeo do tolike savršenosti, kakva ni

prije nije postojala, niti će u buduća vremena ikada veća biti. Napokon da je Isukrst početnik i svrha svih ovih dobara: kao što su sva od Njega potekla, tako ih treba opet na Njega odnositi, jer kad je svijet primivši svjetlost sv. evanđelja upoznao preveliko otajstvo utjelovljenja Riječi i odkupljenja ljudskoga, onda je život Isukrsta, Boga i čovjeka, obuzeo sve gradove, te ih sve proniknuo vjerom u Njega, Njegovima zapovijedima i zakonima. Ako dakle družtvo ljudsko treba da se izliječi, izliječit će se jedino, ako se uzpostave život i uredbe kršćanske. Za družtva naime, koja propadaju, a namjerava se uzpostaviti ih, posve pravo se traži, neka se vrate na svoj početak. Jer u tome stoji savršenost svakoga družtva, da ob onome radi i ono gleda postignuti radi česa je utemeljeno: tako te na djela i čine družtva potiče onaj isti razlog, koji je rodio družtvo. S toga će družtvo propasti, ako skrene s prvobitne svrhe, a opet će se podići, ako se k njoj povrati. I kao što ovo posve istinito kažemo o cijelom građanskom družtvu, isto tako to tvrdimo ob onom sloju građana, koji si život uzdržavaju radom i kojih je svakako najviše.

Nu ne treba misliti, da je crkva tako upravila svu svoju skrb u naobražavanje duhova, te bi zanemarivala ono, što se tiče života umrloga i zemaljskoga. — O bezkućnicima poimence hoće i gleda crkva, da se dignu iz prežalostnoga stanja i dovinu se bolje sreće. I u to ulaže ne mali trud već time, što pozivlje i užgaja ljude na krjepost. Ako se naime zakoni kršćanski točno drže, oni već sami sobom doprinose svoj dio, da se poboljša blagostanje u spoljašnjim stvarima, jer umiruju Boga, početnika i vrelo svih dobara: zaustavljaju dvovrstnu kugu po naš život, koje čine ča-

vjeka bijednikom uzprkos obilnom bogatstvu, naime preveliku pohlepu za imetkom i požudu za razkošno uživanje, „radix omnium malorum est cupiditas“ (I. Tim. 6, 16.); napokon zadovoljni umjerenim životom i napredovanjem nadomješćuju dohodak štednjom i čuvaju se opačina, koje izcrpljuju ne samo manji nego i najveći imetak i raztepu najbogatije baštine. Osim toga crkva sve tako udešava, da bi bezkućnicima providila, pa osniva i njeguje ono, što uviđa kao koristno da pomogne njihovoj oskudici. Da, i u toj vrsti dobročinstva tako se je crkva vazda odlikovala, te ju isti neprijatelji u velike hvale i uzdižu. Toliko snažna je bila međusobna ljubav u najstarijih kršćana, da su se bogatiji često svoga imetka lišili radi siromaka: s toga „nitko među njima ne bješe siromašan“. (Act. 4, 34.). Đakonima, koji red upravo je zato utemeljen, naložili su apostoli, neka vrše svaki dan djela darežljivosti. Sveti Pavao apostol, premda zabavljen brigom za sve crkve, ipak nije oklijevao poduzeti i težka putovanja, da siromašnijim kršćanima osobno donese milostinju. Ovakove darove, dragovoljno sakupljene u svakoj skupštini, zove Tertulijan „pobožne zaklade“, jer su se imale upotrebiti „za hranu i pokapanje bijednika, za mladiće i djevojke bez imetka i roditelja, za domaće starce, za unesrećene na moru“. (Apol. II. 39.). Odatle nastao je po malo onaj patrimonij, koji je crkva svetom brigom čuvala kao obiteljski imetak siromaka. Dapače siromašnomu puku pripravljala je podpore, te im prištedila stid, kad bi morali prosjačiti. Jer zajednička majka bogatih i siromašnih znala je posvuda potaknuti u velikoj mjeri ljubav kršćansku, te je osnovala zavode redovničke i premnoge druge koristne uredbe, pa ne bi skoro ni jedne vrsti nevolja

bilo, koja bi morala da bez utjehe ostane. Ima ih dakako dan danas, koji sada, kao nekad pogani, zlorabe i ovu plemenitu ljubav, da ruže crkvu: mjesto nje stavljaju građanskim zakonima osnovano dobrotvorstvo. Nu, sve hitrine ljudske ne će naći, što bi moglo nadomjestiti kršćansku ljubav, koja je svom snagom pregnula da koristi drugima. Jedino crkva ima tu snagu, koja nikakva nije, ne izdire li iz presvetog Srca Isusova: nu od Isukrsta daleko luta onaj, koji se je odijelio od crkve.

Nema pako dvojbe, da se za ovo, o čem se radi i ona sredstva traže, koja su u vlasti ljudskoj. Svi listom, kojih se predmet tiče, valja da za istim ciljem idu, koliko na koga spada. Donekle je ovo slično božjoj providnosti, koja upravlja svijet: vidimo bo, da učinci potiču od sudjelovanja svih onih uzroka, o kojima ovise. Prije svega daklem valja tražiti: u koliko se može očekivati pomoć od države. Govoreći ovdje o državi ne mislimo na državu, kakvu ima ovaj ili onaj narod, nego na takvu, kakva odgovara naravi i zdravu razum traži, te kakvu nam pokazuju načela božanske objave, koja smo mi razvijali naročito u okružnici o kršćanskom ustroju država. Oni dakle, koji upravljaju državom, moraju najprije pomagati u obće cijelom uredbom zakona i ustanova, radeći naime, da iz samoga ustroja i uprave države procvate po sebi blagostanje, kako zajednice tako pojedinaca. To bo je zadatak građanske uviđavnosti i prava dužnost onih, koji su na čelu. Sreću pako i dobrobit države ponajviše unapređuju: ćudorednost, te dobro uređen obiteljski život, pažnja vjere i pravednosti, umjereno nametnuti, te pravedno podijeljeni javni tereti, dizanje umjetnosti i trgovine, cvatuće poljodjelstvo i

drugo slično tome, pa što se većom pomnjom bude ovo promicalo, to će bolje i sretnije živjeti građani. Pomoću daklem ovih stvari mogu upravitelji država isto tako veoma popraviti stanje bezkućnika, kao što koristiti mogu ostalim slojevima: a to na osnovu svoga prava, niti se posumnjati može, da dosađuju: mora bo se država po svojoj dužnosti brinuti za obće dobro. A što će obilnije ploda donijeti ova obća skrbljivost, to će manje biti nuždno, da se na korist radnika iztražuju drugi putevi.

Valja suviše i to uvažiti, što se dublje tiče predmeta, da je država koliko za otmene toliko i za najniže. Po naravi su bezkućnici isto tako građani kako i imućnici, to jest pravi dijelovi, što imadu život, odkle posredstvom obitelji nastaje tijelo države: a da ne spominjemo toga, te njih ima u svakom gradu ponajviše. Budući se pako razumu veoma protivi, da se pazi jedan dio državljana, a drugi zanemaruje, slijedi odatle, da javno ulagati treba nuždnu skrb za uzdržavanje i promicanje probitaka sloja bezkućnika: a ako se to ne čini, onda će povrijeđena biti pravica, koja traži, da se svakome dade svoje. O tom mudro veli sv. Toma: „Kao što su dio i cjelina donekle isto, tako ono, što je cjeline, donekle je dijela.“ (II—II. Quaest. 61, a I. ad 2.). Među mnogima daklc i težkima dužnostima vladara, koji dobro hoće svome puku, ističe se osobito ta, da svaki sloj podanika jednako brane, strogo se držeći propisa pravednosti, što ju zovemo „prema djelima“ ili „zaslugama“.

Premda pako svi građani, bez iznimke, nešto doprinijeti moraju za obće dobro, od kojega opet neki dio sam po sebi ide u korist pojedinaca, ne mogu ipak svi isto i jednako prinositi. Nastale ma kakve promjene

u načinu vladanja, vazda će ipak među stališima državljana biti one razlike, bez kojih se ni jedno družtvo, ne može ni pomisliti. Nuždno je, da bude takvih, koji će se baviti državnim poslovima: zakone da stvaraju pravicu kroje, te koji će savjetom i ugledom upravljati s poslovima u miru i u ratu. Svatko vidi, da su ovi muževi odličniji, te ih valja držati za prvake u cijelom puku, zato što za obće dobro sudjeljuju neposredno i izvrstnim načinom. Usuprot pako oni, koji vrše kakav obrt, ne koriste državi onako, kako prijašnji, niti u istoj mjeri; nu ipak i oni, prem manje izravno, mnogo koriste javnom blagostanju. Budući da je družtveno dobro u tome, te ljudi postanu bolji, kad si ga pribave, to ono sigurno stoji najviše u krjeposti. Nu ipak se dobro uređena država brinuti mora i za dobra tjelesna i izvanjska, „kojih je poraba potrebna za čin krjeposti". (S. Tom. De reg. princ. I. c. XV.). A da se ova dobra namaknu, najviše je koristan i nuždan rad bezkućnika, vršili oni to bilo u polju bilo u radionicama. Što više, njihova je sila i korist tolika, te je najistinitije, da države postaju bogate samo trudom radnika. Pravednost dakle traži, da se država javno brini za bezkućnika, da od onoga, što je prinio za obću korist, on sam štogod dobije, kao stan, odijelo, da zdrav uzmogne laglje podnositi život. Odatle slijedi, da valja podupirati sve ono, o čem se čini, te može popraviti stanje radnika. To nastojanje ne samo da nikome ne škodi, nego pače koristit će svima, jer državi je do toga, da ne budu u svaku ruku nevoljni oni, od kojih potiču tako nuždna dobra.

Nije pravo, rekosmo, da država proguta građane i obitelji; pravedno je, da se jednomu i drugomu zajamči vlast slobodna djelovanja, u koliko to može

biti bez povrede općega dobra i bez nepravde za pojedinca. Ipak oni, koji zapovijedaju, moraju gledati da brane zajednicu i njene dijelove. Zajednicu zato, jer je vrhovnoj vlasti naredila narav, da ju čuva tako, te je čuvanje općega dobra ne samo vrhovni zakon, nego i sav razlog i povod vladavine: dijelove pako, jer skrb za državu po naravi ide ne na korist onih, kojima je povjerena, nego onih, koji su povjereni, u čem se slažu i filozofija i vjera kršćanska. A budući da vlast zapovijedati dolazi od Boga, te je neki izlijev njegove najviše vlasti, ima se izvršivati po primjeru božanske vlasti, koja se očinskom ljubavlju brini ne manje za pojedine stvari, kako i za sve ukupno. Ako je dakle nanešena ili prijeti li kakva šteta bud zajednici ili probitcima pojedinih stališa, a pomoći se ni zapriječiti ne može drugačije, tada je nuždno da u pomoć dođe javna vlast. U prilog je pako koli za obće toli posebno blagostanje, da budu odnošaji mirni i uređeni: da savkolik obiteljski život udešen bude prema zakonima Božjima i naravnima: vjera da se vrši i štuje: da u javi i sukromnosti cvate nepovrijeđena ćudorednost: da se pravednost drži sveto, te da ju jedan drugome ne krši bez kazne: da rastu krjepki građani, koji će biti vrijedni, da brane i čuvaju državu, bude li potrebno. S toga dogodi li se kada, te zaprijete smutnje radi pobune radnika, ili što složno ostaviše rad: ako popuste naravske obiteljske sveze kod radnika: ako se krši vjera kod radnika, jer im se ne da dosta sgode za nabožne dužnosti: ako u radionicama zaprijeti pogibelj čistoći vladanja, jer su spolovi izpremiješani, te ima drugih pogibeljnih poticala na grijeh: ili ako gospodari radnike nepravednim teretima tlače, te ih ponizuju uvjetima, koji su protivni osobnomu dostojanstvu

i ljudskomu, ako se zdravlje narušuje prekomjernim radom, koji nije udesen prema spolu i dobi, u ovim prilikama svakako da se upotrebi sila i ugled zakona, u stalnim granicama. A te granice označuje okolnost, koja traži pomoć zakona: zakoni naime neka ne poduzimlju više, niti neka ne idu dalje, nego li je potrebno, da izcijeljeno bude zlo ili odvraćena pogibelj.

Prava pako treba da sveto čuvana budu, bila ona ma gdje: da pako svaki svoje posjeduje, za to mora da se brini javna vlast, odklanjajući i osvećujući nepravde. Osim toga zaštićujući prava posebnika, treba da se naročito pazi na slabe i siromašne. Stališ bo bogatih imajući svojih sredstva, ne treba toliko javne zaštite: uboga čeljad pako ne imajući ništa, čime da se brani. oslanja se najviše na zaštitu države. Za radnike dakle, jer se broje u siromašni sloj, treba da se država osobitom pomnjom brini.

Nu o nekim važnijim točkama dobro je, da napose progovorimo, — Prva je, da zakoni moraju štititi i braniti privatni posjed; pošto je pohota toli žestoka, najviše treba gledati, da se puk pridrži kod svoje dužnosti: jer ako je dopušteno, te to nije proti pravici nastojati za boljim, a ono zabranjuje pravednost, niti dopušta sama obća korist, da se drugome oduzme, što je njegovo, pa da se segne za tuđim imetkom pod izlikom neke bezsmislene jednakosti. Pretežno veći dio radnika hoće zaista, da si namakne bolje prilike poštenim radom bez ičije nepravde; ali ih ipak ima dosta, zadojenih zlim nazorima i pohlepnih za novotarijama, koji na svaki način o tom nastoje, te bi smutnje pokrenuli, a druge na to silom i ugroženjem pritjerali. Neka dakle posreduje ugled države, koja će obuzdati bunitelje, pa odkloniti od radnika zamke, što kvare

ćudorednost, a od zakonitih gospodara pogibelj otimačine i grabeža.

Dosta puta radnici dogovorno obustave rad, te su dragovoljno bez posla, jer je rad predug ili pretežak, plaća im se čini i vidi premalena. Ovom čestom i težkom zlu treba dati lijeka javno, jer ovakova obustava nije samo na štetu gospodarima i samim radnicima, nego škodi također trgovini i javnom blagostanju: a jer to obično nije bez silovitosti i pobuna, često u pogibelj dolazi i javni mir. Pri tom je najuspješnije i najspasonosnije, ako vlast zakonima predusretne, te zapriječi, da zlo ne uzmogne buknuti, odstraniv pomno razloge i uzroke, s kojih se čini, da će nastati sukob među gospodarima i radnicima.

Isto tako ima mnogo toga kod radnika, što država treba da štiti i brani: a najprije dobra duševna. Umrli život naime, bio on ma kako dobar i željkovan, nije ipak ono posljednje, za što smo rođeni: nego je samo put i sredstvo, da se usavrši život duše spoznajom istine i ljubavju dobra. Duša je, koja nosi izraženu sliku i priliku Božju, te u kojoj stoluje ono gospodstvo, po kojem je zapovijedano čovjeku, neka vlada nad nižom naravi, pa neka sebi na korist upotrebi svu zemlju i more: „Napunite zemlju i vladajte s njom, i budite gospodari od riba morskih i od ptica nebeskih i od svega zvjerinja, što se miče po zemlji". (Genes. 1, 28.). U tome su svi ljudi jednaki, te nema ništa, u čem bi se razlikovao bogat od siromaka, gospodar od sluge, vladar od podanika: „jer je On Gospodin svih" (Rom. 10, 12.). Nitko ne smije bez kazni vrijeđati dostojanstvo čovjeka, jer ga i Bog sam susreta „s velikim počitanjem", niti smije stajati na putu onome savršenstvu, koje je udeseno prema vječnomu životu u

nebu. Pače ni sam čovjek ne može u tome da sa sobom po volji postupa nesukladno sa svojom naravi, a da htjedne, neka robuje narav njegova: jer se ne radi o pravima, koja su čovjeku na volju, nego o dužnostima prema Bogu, koje treba sveto obsluživati. Odatle slijedi da je nuždno, te u svečane dane počiva rad i trud. Nitko pako neka ne misli, da se time pospješuje kakva lijenost, a još manje, da je to ona obustava, kakvu mnogi žele, koja podhranjuje zloće, a pomaže raztrošnost u noveu, nego je to ono počivanje od rada, kakvo posvećuje vjera. Počinak spojen s vjerom, zove čovjeka od rada i truda svakdanjega, dą ga potakne neka misli na dobra nebeska, a vječnomu biću neka izkaže pravedno i dužno štovanje. U tom je najviše razlog i to je narav počinka, što ga uvesti treba u dane svečane: što je Bog u starom zavjetu posebnim zakonom posvetio: „Spomeni se, da svetkuješ dan Gospodnji". (Exod. 20, 8.); i činom samim nas je učio, odabrav tajinstveni mir odmah, čim čovjeka stvorio bijaše: „i počinu u sedmi dan od svih djela svojih, koja učini." (Gen. 2. 2.).

Što se tiče zaštite dobara tjelesnih i vanjskih, treba najprije nesretne radnike izbaviti od zavisnosti pohlepnih ljudi, koji se neumjereno u zlo služe za dobit osobama kao stvarima. Ne dopušta naime ni pravednost, ni čovječnost, da se traži toliko rada, te s prevelika truda oslabi duh, a ujedno podlegne od umornosti tijelo. Kaošto u čovjeku sva narav ima stalne granice, tako i proizvodna snaga, a iz tih ne može se izići. Vježbom i porabom izbrusuje se ona doduše, nu uz taj uvjet, da od časa u čas prestane raditi, pa da miruje i malo odpočine. Paziti daklem treba, da se svakdanji rad ne zategne na više sati, nego li dopušta

snaga. Koliko pako treba da traje odmor, to se ima prosuditi prema okolnostima vremena i mjesta, te prema zdravlju radnika. Pošto je trud onih, koji moraju iz zemlje vaditi kamen, ili željezo, mjed i druge takve stvari, koje su posve sakrivene, mnogo veći pak i pogibeljan zdravlju, valja ga naknaditi kratkoćom vremena. I na dobe godišta treba paziti, jer često puta ista vrst posla u jedno doba lahko se može snositi, u drugo pako ili se ne može podnositi nikako, ili ne bez najvećih težkoća. — Napokon što odrasao, te snažan čovjek uraditi može, nije pravo da se to od žene ili od djeteta traži i zahtijeva. Pače glede djece valja se pomno čuvati, da ne ulaze u radionice dok im doba nije dosta ojačala tijelo, pamet i dušu. Prerano upotrebljivanje snage, što se u mladosti razvija, uništuje ju kao nježnu biljku: uslijed česa uginut će sav mladenački razvoj. Neki opet radovi manje dolikuju ženskinjama, što su rođene za domaće, kućanske poslove, a ti poslovi i veoma čuvaju dostojanstvo u ženskom spolu, i po naravi odgovaraju uzgoju djece i blagostanju obitelji. U obće pako neka se odredi, da radnicima valja dati toliko odmora, koliko treba da se naknadi snaga, radom izrabljena i potrošena; jer odmor ima da vrati sile iztrošene naporom. U svakom ugovoru, što ga sklope među sobom gospodari i radnici, vazda je taj izrični ili neizrični uvjet, da se zajamči ova jedna i druga vrst odmora: jer nipošto ne bi bilo drugačije se nagoditi, ne može bo nitko ni tražiti niti obećati zanemarivanje dužnosti, koje vežu čovjeka prema Bogu ili prema sebi samome.

Dolazimo na stvar dosta važnu: nju treba dobro razumjeti, da se ne griješi s nijedne strane. Slobodnim se naime sporazumom utanačuje način plaće: gospodar

dakle stvari, pošto je platio ugovorenu plaću, čini se da je udovoljio dužnosti, pa ni na što više da nije vezan. Tada je samo nepravedno, kad bi uzkratio ili gospodar svu plaću ili radnik sav preuzeti posao; u ovim prilikama pravedno je, da posreduje politička vlast, neka bude svakomu neokrnuto njegovo pravo, a u drugima ne. — Tko nepristrano prosuđuje stvari, ne će uz ovo dokazivanje pristati lahko niti u svem, jer nije sa svake ruke dotjerano: ne pazi naime na okolnost, koja je od najveće važnosti. Raditi bo znači naprezati se, da se namaknu stvari, koje su u životu nuždne za razne potrebe, a osobito za vlastitu obranu: „U znoju lica svoga jesti ćeš hljeb“. Dvije dakle značajke imade po naravi rad čovjekov, da je na ime „osoban“, jer radna snaga jest u osobi, te je posve vlastnost onoga, koji ju upotrebljuje i na čiju je korist dana; za tim da je „nuždan“, s toga razloga, jer plod rada potreban je čovjeku za uzdržavanje života: sama pako narav, kojoj se najviše pokoravati treba, nalaže, da se život uzdržaje. Ako se dakle promatra samo s te strane, u koliko je osoban, nema dvojbe, da je radniku prosto, te utanačenu plaću stegne na što manje; jer kao što ulaže trud od drage volje, tako može drage volje i zadovoljan biti za svoj trud bud malom, bud pače nikakvom plaćom. Nu posve drugačije valja suditi, kad k značajci „osobnosti“ dodademo i značajku „nuždnosti,“ koja se od one dijeli samo u misli, ali ne u istini. U istinu obća je dužnost svakoga, da ostane na životu, i zločin je ne udovoljiti joj. Odavle se rađa pravo, da se moraju sticati stvari, kojima se život uzdržaje; a takove stvari daje svakomu i najmanjemu samo plaća radom stečena. Uzmimo dakle, da se radnik i gospodar slobodno slože kako

im je volja, a naročito glede načina plaće; ima tu uvijek nešto iz naravnoga prava, a to je veće i starije od slobodne volje ugovarajućih, da naime plaća ne bude nedostatna, da hrani radnika umjerena i poštena. Ako radnik nuždom zatjeran ili sklonut strahom pred većim zlom primi težki uvjet, što ga, prem nerado, prihvatiti mora, jer ga stavlja gospodar ili onaj što posao daje, — onda je to nasilje, proti čemu se ograđuje pravednost. — Međutim u ovim i sličnim stvarima, kao na primjer koliko sati da se radi u ovoj ili onoj vrsti posla, kojima sredstvima da se najviše pomaže zdravlju u tvornicama ili radionicama, neka se država ne upliće previše, naročito kad su tako razne okolnosti stvari, vremena, mjesta; a bolje će biti, da se ostavi sudu onih sborova, o kojima ćemo niže govoriti, ili da se udari drugim putem, kako da se obezbijedi stanje radnika po pravici, uz pripomoć i zaštitu države, bude li nuždno.

Dobije li radnik dostatnu plaću, te uzmogne s njom sebe i ženu, te djecu pristojno uzdržavati, lako će nastojati o štednji, ako je razborit, pak će postići, na što čini se da i sama narav potiče, te također ostane štogod, kad se namire troškovi, a tim može doći i do malena imetka. Niti se može ovo pitanje, o kome se radi, uspješnim načinom riješiti, kako vidimo, ako se ne predpostavi i ne ustali, da pravo na zasebna dobra mora biti nepovrijedivo. Zato moraju zakoni štititi ovo pravo i koliko se može pomagati, da što više puka uzmogne posjedovati. Kad se to učini, nadoći će prelijepe koristi: a prva je zaista pravednija razdioba dobara. Sila građanskih prevrata podijelila je gradove u dvije vrsti građana, među kojima je prevelika i golema razlika. S jedne je strane stranka premoćna, jer

prebogata: pošto je ona poklopila svaku vrst rada i trgovine, navraća na svoju korist i uhar svu radnu snagu puka, a uz to mnogo je uplivna u samoj upravi države. S druge je slab i siromašan puk, u srcu izranjen, a vazda spreman na pobunu. Ako se pako vještina puka potakne nadom, da steče štogod i to u zemljištu, nastat će po malo, te će jedan sloj doći posve blizu k drugome, a uklonjena će biti razlika među prevelikim bogatstvom i prevelikom oskudicom. Osim toga bit će više onih stvari, kojima zemlja rađa. Ljudi bo, kad znadu da na svojem rade, ulažu mnogo veću marljivost i trud; pače počmu uprav ljubiti zemlju vlastitom rukom obrađenu, odkle očekuju ne samo hranu, nego i nešto na pretek za sebe i svoje. A svatko vidi koliko prinosi ova spremnost volje k obilju plodova i da se pomnoži bogatstvo u državi. — Odatle će nadoći ona treća korist, da će ljudi laglje se zadržati u onoj državi, u kojoj su začeti i rođeni niti bi bo zamijenili domovinu i rođenu si grudu s predalekim krajevima, kad bi domovina dala snosljiv život. A do ovih koristi ne može se doći van uz uvjet, da se dohodak posebnika ne izcrpi ogromnim nametima i porezima. Pošto nije zakon ljudski, nego je narav dala pravo, te se mogu posjedovati zasebna dobra, ne može ga javna vlast dokinuti, nego može porabu mu ublažiti, te ga u sklad dovesti s općim dobrom. Nepravedno daklem i nečovječno radi, ako od dobara zasebnih, u ime poreza, uzme više, nego je pravedno.

Napokon gospodari i sami radnici puno mogu u toj stvari, naime po onim uredbama, po kojima da se i potrebnim sgodno pomogne i jedan stalež da se približi k drugomu. U tu vrst treba ubrojiti pripomoćna družtva: razne stvari, ustanovljene brigom pojedinaca,

da se osigura radnik, te obudovljena žena i djeca, ako se šta iznenada sbude, ako koga sile ostave, ako ga života stane: osnovana zakloništa za zaštitu dječaka, djevojaka, mladića i staraca. Nu glavno mjesto zauzimaju družtva obrtnička, u kojima se ostala kano sadržavaju. Cehovi ili zadruge rukotvoraca za naših pređa dugo su dobro stajale. Zaista bijahu ne samo na preveliku korist obrtnicima nego i samim obrtima na čast i procvat, kano što premnogi spomenici svjedoče. U prosvjetljenije danas doba, uz nove običaje, pošto su se i umnožale stvari, koje svakdanji život iziskuje, treba svakako družtva obrtnička prilagoditi sadašnjemu običaju. Dobro je, da se kad i kad te vrsti družtva stope, bilo da se sva sastoje od obrtnika, bilo da su pomiješana iz obadviju staleža: a željeti je, da se brojem i djelatnom snagom množe. Premda o njima već češće riječ povedosmo, mili se ipak na ovom mjestu dokazati, da su ona veoma sgodna, te se pravom ustrajaju: a zatim kako da su ustrojena i šta treba da rade.

Prokušana slabljina vlastitih sila goni čovjeka i opominje, da si tuđu pomoć pridruži. Sv. pisma je rečenica: „Bolje je, da su dvojica zajedno, nego li jedan: imaju bo korist družtva svoga. Ako jedan pane, poduprijet će ga drugi. Jao samcu, jer kad pane, nema tko bi ga pridržao“. (Eccl. 4, 9. 10.). A i ona: „Brat, koga brat pomaže, kano čvrst grad“. (Prov. 18. 19.). Čovjek kako po tom naravnom nagonu ide za ujedinjivanjem i udruživanjem građanskim, tako želi i u druga družtva stupiti sa građanima, u mala istina družtva i nesavršena, ali ipak u družtva. Među tima i onim velikim družtvom zamašna je razlika sbog različitih bližnjih uzroka. Svrha bo namijenjena družtvu građanskomu spada na sve, pošto stoji u obćenitom

dobru, na koje svi i pojedini razmjerno imaju pravo. Zato se zove „javno“, jer po njem „ljudi zajedno rade oko ustrojenja jedne države“. (S. Tom. contra impugnantes Dei cultum et religionem ,cap. II.). A ona družtva, koja se reć bi u njegovu krilu stvaraju, zovu se privatna i jesu, jer naime ono, za čim najbliže idu, privatna je korist, tičuća se jedino zadrugara. „A privatno je družtvo ono, koje se ustraja, da se koji privatni posao izvede, kano kada dvojica trojica stvore družtvo, da zajedno trguju“ (Ibidem.). Prem družtva privatna obstoje u državi, te su kano toliki njezini dijelovi, nije ipak u obće i po sebi u vlasti države, zabraniti da obstoje. Jer privatna družtva stvarati dano je čovjeku naravnim pravom: a država je ustrojena, da budu u pomoć i pripomoć naravnomu pravu, a ne na propast mu: te je ona, kada zabranjuje građanima stvarati družtva, sama sa sobom u protuslovlju, pošto i ona sama i privatna družtva proizilaze iz ovoga jednoga načela, da su ljudi po naravi svojoj udruživi. — Nastanu kad i kad vremena, kada je pravo, da se zakoni družtvima te vrsti protive: naime kada po pravilima svojim idu za tim i takvim, što se očito ne slaže sa poštenjem, sa pravednošću i sa dobrobiti države. U tima slučajevima istina pravom državna vlast ne da da se ona stvore: pravom ih također razriješuje, ako su već stvorena: ali treba ipak da bude veoma oprezna da se ne čini, te prava građana dokida, pa da pod izlikom na javnu korist šta ne odredi, što razum ne odobrava. Jer samo u toliko treba zakone držati, u koliko se podudaraju sa zdravim razumom, a po tome sa vječnim zakonom Božjim. Jer „zakon ljudski u toliko ima narav zakona, u koliko je prema zdravomu razumu, a očito je, da prema tomu proizvire iz zakona

*

vječnoga. A u koliko odstupljuje od razuma, tako se zove opak zakon, i tako nema naravi zakona, nego više njegove povrede. (S. Tom. Summ. Th. I—II. quaest. 13. art. 3.).

Tu imamo na pameti družtva i zavode i družbe redovničke, koje stvori ugled crkve i nabožna volja kršćana, a na koliki spas roda ljudskoga kazuje povjest do današnjega vremena. Jasno je, da su takva družtva, kada ih sam zdrav razum razsuđuje, po naravnom pravu stvorena, pošto su stvorena iz poštena uzroka. A u koliko se tiču vjere, pravom se pokoravaju jedino crkvi. Ne mogu si daklem oni, koji predstoje državi, usvajati pravo kakvo na njih, niti preuzimati na se njihovu upravu: nego je još dužnost, da ih država štuje, ter ih od nepravde brani, kada uztreba. Nu vidimo, da to kroz drugačije biva osobito u ovo vrijeme. Na mnogim mjestima je država družtva te vrsti povrijedila i to mnogostrukom nepravdom: jer ih je i vezom građanskih zakona sputala i oduzela im zakonito pravo osobe moralne, i njihovih dobara ih lišila. Na ta dobra imala je crkva svoje neprijeporno pravo, imali su svoje pravo i pojedini članovi, kano i oni, koji su ta dobra za koju stalnu i izvjestnu svrhu opredijelili, te oni, na čiju korist i utjehu su doznačena. Zato ne možemo se sustegnuti, a da se na takvo nepravedno i ubitačno robljenje ne potužimo, tim više, što vidimo, gdje se miroljubivim i svestrano koristnim družtvima katoličkih muževa put zatvara baš u vrijeme kada se izjavlja, da je po zakonima slobodno osnivati družtva: a ta dozvola zaista se i daje na široko ljudima, koji snuju ubitačne naume po vjeru i po državu.

Imade doduše prerazličitih družtava osobito radničkih sada više nego ikada. Ne spada sad na ovo

mjesto, da se iztražuje, odakle su mnoga postala, šta hoće, kojim putem hode? Mnije se ipak, i to je utvrđeno mnogo čim, da im ponajviše predstoje tajni začetnici i da im je stega protivna kršćanskom imenu, koja se ne podudara sa srećom država: pa da pribrav u ruke svoje sve radnje, koje se izvesti imadu, rade o tom, te oni, koji s njima u družtvo ne će za kaznu uboštvo trpiti moraju. U tim okolnostima jedno od dvoga treba da kršćanski obrtnici prevole: da se ili upišu u družtva, odakle vjeri pogibelj prijeti, ili da si stvore svoja družtva i svoje sile tim načinom ujedine, da se uzmognu srčano osloboditi od onoga nepravednoga i nepodnosljivoga pritiska. Da treba svakako ovo drugo prevoliti, mogu li i dvojiti ob otom oni, koji ne će da najveće ljudsko dobro izvrgnu prijekoj pogibelji?

Veoma su hvale vrijedni premnogi od naših, koji dobro spoznavši, što od njih vremena ištu, kušaju i nastoje, kako bi bezkućnike poštenim obrtom podigli. Zauzimajući se za nje nastoje podići blagostanje kućno i pojedinaca: a zatim u sklad sa pravičnošću svesti sveze, što obrtnike i gospodare međusobno vežu: podržavati u pameti i utvrđivati u jednim i drugim spomen na dužnosti i držanje evanđeoskih zapovijedi; a te zapovijedi odvraćajući čovjeka od neumjerenosti zabranjuju prekoračiti način, te iziskuju, da se u državi uz toliku ražlikost osoba i stvari uzdrži suglasje. Sbog toga razloga vidimo, gdje se odlični muževi na jednom te istom mjestu često sastaju, da se među sobom posavjetuju, sile sjedine, ter odluče, što se čini, da je najbolje. Drugi nastoje različite obrtnike u sgodno družtvo spojiti; pomažu sborom i tvorom, brinu se, da ne malakše pošteno i koristno djelo. Bodre ga i u zaštitu uzimaju biskupi: pod njihovim ugledom i ruko-

vodstvom mnogi od klera jednoga i drugoga reda brižno se skrbe za to, da se članovima duh naobrazi. Napokon katolici ne štede obilna blaga, nego kano dobrovoljni sudrugovi radnika nastoje velikim novcem ustrojiti i razširiti družtva: da si njihovom pomoću radnik uzmogne poslom potražiti ne samo sadašnju korist, nego i sigurnost za budući pošteni mir. Tako mnogostruko i srčano nastojanje koli je jako zajednici koristilo, više je poznato, nego li treba kazati. S toga počimamo dobru se nadati u buduće, samo ako ta družtva postojano budu rasla i razborito te shodno ustrojena. Ta družtva pravom osnovana neka država štiti, nu neka se ipak ne miješa u njihov nutarnji ustroj i ured života: životno bo gibanje neka proizlazi iz nutarnjega načela, koje se bez dvojbe veoma lahko zaustavlja vanjskim udarcem.

Bez dvojbe je nuždna umjerenost i stega razborita u tu svrhu, da se poluči sloga u djelovanju i u htijenju. Ako je dakle slobodno građanima udruživati se, kano što u istinu jest, treba da obstoji i pravo odabrati slobodno onu uredbu i one zakone, za koje se misli i drži, da najbolje onamo vode, što se hoće. Kakva treba da bude spomenuta umjerenost i stega ili zapt družtava u pojedinim svojim dijelovima, ne mislimo da se može odlučiti po sigurnim i stalnim pravilima, pošto treba to opredijeliti prema sposobnosti svakoga naroda, prema pokusima i izkustvu, prema vrsti i unosnosti poslova, po razgranjenosti trgovine i prema ostalim okolnostima stvari i vremena, koje treba razborito uvažiti. Najviše neka se ovaj kano obćeniti i trajni zakon ustanovi: valja ustrojiti i rukovoditi radnička družtva tako, te budu sredstva što shodnija i sposobnija za predloženu svrhu, a ta je u tome, da pojedinci

po družtvu čim više mogu pomnože dobra za tijelo, za dušu, i za kućno blagostanje. Očevidno je, da treba kao najglavniju stvar imati pred očima, da se usavrši nabožnost i ćudorednost: pa osobito na tu svrhu valja da skroz upravljena bude družtvena uredba. Inače bi se izrodila na drugu svrhu, te ne bi puno bolja bila od one vrsti družtava, u kojima se na vjeru ne običaje ništa paziti. U ostalom što koristi radniku u družtvu tražiti blagostanje vremenito, ako sbog nestašice svoje hrane u pogibelj stavlja spas svoje duše? „Što koristi čovjeku, ako sav svijet postigne, a dušu svoju izgubi?“ (Mat. 16, 25.). Ovo nas uči Gospodin Isukrst da smatramo kao znamenje, po kojem se od poganina razlikuje čovjek kršćanin: „Sve ovo pogani ištu . . . ištite najprije kraljevstvo Božje, i sve će vam se pridodati.“ (Mat. 6. 32—33.). Uzevši dakle od Boga načela, ponajviše neka se ustupi mjesta vjerskoj obuci, da svaki upozna svoje dužnosti napram Bogu: neka dobro znadu što treba vjerovati, što ufati i činiti radi vječnoga spasa: a osobitom pomnjom neka se utvrde proti krivim nazorima i proti različitim izkvarenostima. Neka se pobudi radnik, da štuje Boga, te se oda i poda nabožnosti, poimence da svetkuje dane svečane. Neka nauči štovati i ljubiti crkvu, obćenitu majku svih: njezinim zapovijedima podvrgavati se i sakramente primati, koji su božanska sredstva, da se očisti duša od grijeha, a postigne svetost.

Kad se družtveni zakoni stave na temelj vjere, lahko je utrti put, da se opredijele međusobni odnošaji članova, te življenje bude mirno; a stvari da cvatu. Dužnosti valja razdijeliti prema obćenitim prilikama, tako te različnost ne pomete suglasja. Službe treba razborito razdijeliti i jasno opredijeliti, što je osobito

zato važno, da se ne učini kome nepravda. Sto je zajednički neka se upravlja bezpristrano, da se prema potrebi pojedinaca opredijeli način pomaganja: prava i dužnosti gospodara neka shodno odgovaraju pravima i dužnostima radnika. Ako tko od jednih ili drugih misli, da je u čem povrijeđen i uzkraćen, najviše je željeti, da ima iz istoga tijela razboritih i bezpristranih muževa, po kojih mnijenju da se parba riješi, prema odredbama samih družtvenih pravila. I zato se valja osobito pobrinuti, da nikada ne uzmanjka dostatna posla za radnika, te tolika bude zaslužba, da se nuždi pojedinaca doskoči ne samo u nenadanim i prigodnim slučajevima, nego i onda, kada koga snađe bolest, ili starost, ili nesreća. — Ovim zakonima, ako se drage volje prihvate, dosta će se pripomoći sreći i blagostanju siromaka: a družtva katolička bit će od velike važnosti za blagostanje u državi. Po prošastim događajima prosuđujemo ne lahkoumno za budućnost. Doba potiskuje dobu, no događaji su si slični, jer ih providnost božja ravna, koji red i susljedstvo stvari na onu svrhu upravlja i nagiba, koju si je preduzeo, kada je rod ljudski stvorio. — U staro doba mlađahne crkve ubrajalo se kršćanima u sramotu, što je veći dio životario od sabrana novca i od rada. No bez blaga i moći dotjeraše dotle, da su si stekli milost bogatih i zaštitu mogućnika. Moglo ih se je vidjeti srčane, radine, miroljubive, kano primjer i izgled pravičnosti, a najvećma ljubavi. Pogled na takav život i na takvu ćudorednost odstranio je svako zlo mnijenje, prestadoše ocrnjivati opaki, te kršćanskoj istini malo po malo ustupe mjesto izmišljotine zastarjele predsude. — O položaju radnika sada je borba: a hoće li se ta borba odlučiti razložno ili ne, svakako je to veoma

važno po državu. A razložno će ju lahko odlučiti kršćanski obrtnici, ako družtvom povezani, imajući razborite glavare, udare onim putem, koga su se držali oci i preći na osobitu sreću svoju zasebnu i javnu. Jer premda je u čovjeku velika sila predsuda i strasti, ipak, ako nije ćud poštenja po opakoj volji otupila, bit će građani sami po sebi onima skloniji, koje kano radine i čedne poznavaju, za koje znaju, da pravednost predpostavljaju dobitku, a vjeru svima stvarima. Odatle će i ta korist slijediti, te će se moći nadati, da se i oni obrtnici poprave, koji živu ili skroz prezirajući vjeru ili koji su ponašanja otuđena od vjere. Ti se ponajviše osvjedoče, da su prevareni od krive nade, ili od izhitrene prividnosti. Čute bo, da s njima pohlepni gospodari veoma nečovječno postupaju, i da ih ne cijene više nego koliko od njihova rada primaju dobitka: u družtvima pako, u kojima su upisani, da mjesto ljubavi nutarnji razdori obstoje, ti vječiti pratioci drzovita i bezvjerna siromaštva. Slomljena duha, oslabljena tijela, koli veoma bi se mnogi rado iz tako ponizna robstva osloboditi, a ipak se ne usuđuju, jer ih priječi stranom stid pred ljudima, stranom bojazan siromaštva. Svemu tomu pako za čudo koliko na spas služiti mogu katolička družtva, ako kolebajuće pozovu u svoje krilo odstraniv zapreke, ako u zaštitu i u obranu uzmu one, koji se razabiru.

Eto vam, častna braćo! za koga i kako se treba zanimati u stvari pretežkoj. — Treba da se svaki svoga posla lati, i to čim prije, da toliko zlo ne bude još više neizlječivo radi zakašnjena lijeka. Neka oni, koji upravljaju državom upotrebe zakone i uredbe: neka se svojih dužnosti sjete bogataši i gospodari: neka se osokole bezkućnici, o kojima se radi: a buduć

da vjera jedina, kako s početka rekosmo, može zlo skroz odstraniti, neka svi promisle, da je ponajprije od potrebe uzpostaviti kršćansku ćudorednost, bez koje će i ona oružja razboritosti, koja se smatraju najshodnijima, malo za spas koristiti. — Što se crkve tiče, ne će ona na svoju pomoć dati čekati ni u koje vrijeme, ni na koji način, te će tim veću korist pridonijeti, čim će u djelovanju imati veću slobodu: i to neka si osobito oni zapamte, na čiju dužnost spada brinuti se za spas države. Neka ulože sve duševne i radine sile svećenici, te neka, uz vas na čelu ugledom i primjerom, ne prestanu na srce stavljati ljudima iz svakoga sloja nauk crpan iz evanđelja: neka svaku moguću pomoć za spas naroda pružaju, i neka osobito nastoje i u sebi čuvati i u drugim najvišim i najnižim probuđivati ljubav, tu gospodaricu i kraljicu svih krjeposti. Željeni bo spas osobito valja očekivati od velikog izlijeva ljubavi, mislimo kršćanske ljubavi, koja je zakon, što u sebi drži sve evanđelje, koja vazda spremna sebe na korist drugih žrtvovati najsigurniji je protulijek čovjeka proti naprasitosti svijeta i proti prekomjernom samoljublju; dijelove i crte božanske te krjeposti izrazio je Pavao apostol ovima riječima: „Ljubav je strpljiva, milostiva: ne traži svoje, sve snosi, sve trpi.“ (I. Kor. 13, 4—7.).

Božanskih darova branitelja i blagohotnosti naše svjedoka vam pojedinima, častna braćo, te svećenstvu i narodu vašemu Apostolski blagoslov prerado podijeljujemo u Gospodinu.

Dano u Rimu pri svetom Petru 17. svibnja 1891.

c) Kršćanski Socijali.

Među radostnije pojave novije doba smije se svakako ubrojiti činjenica, što skoro svaka od posto-

ćih političnih ili narodnih stranaka običaje, kakav kav socijalni program, ili bar pojedinačne socijalne alliative uvrstiti u krug svojih težnja. Pak i ista katativna i humanitarna udruženja i organizacije preıze većinom preko svoga neposrednog cilja, utaženja aime djelomične nužde i potrebe, u toliko, — pošto e misle i ne drže, da bi svoju zadaću već lih sa ımim milosrđem i humanitetom posve izpunili, već i na manje više glasno, vapiju i teže za socijalnim reɔrmama.

Izraženi socijalni program proslijeđuju kršćanski ɔcijali i socijalni demokrate. Potonje smo dovoljno eć ocijenili obzirom na njihove socijalne težnje, jer o olitičnima ne ćemo da u ovom našem spisu govomo. Nego će oni prvi biti još jedinim predmetom ratkog posmatranja u tom zadnjem poglavlju monorafije.

Danas se može naći i pokazati na kršćanske ocijale i među katolicima i među protestantima. Zajedičko je obojima, što se sjeća na socijalnu sadržinu ršćanstva; pa što su jedni i drugi podpuno uvjereni nuždi toga, da se kršćanska načela imadu praktiirati u socijalnom životu. Jedna se razlika među ıjima dakako opaža, koja se može uzporediti s onom, to i u vjerskom pogledu na površinu izbija. Protestanizam je naime subjektivistične, a katolicizam autoriativne naravi. Odtud onda i dolazi to, da su katolički ršćani socijali složniji u svojim težnjama, pa češće ɔaš i umjereniji, a mogli bi skoro reći i blažiji te ɔigurniji za uspjeh, a da ipak ništa od svojih načela ıe napuste.

U glavnom moraju se dakako obostrane težnje podudarati. Pa budi nam u ime dokaza dozvoljeno da

navedemo program, što su ga kršćanski socijali Stökerovci, dakle protestantske boje, oficijelno početkom 1896. razaslali:

„Jaka monarkija, kao nosioc secijalne reforme u carstvu i u pojedinim njegovim državama. Podpuna samostalnost i samosvojnost crkve. Uprava i nadzor vjerske obuke lih po crkvi. Konfesionalnost škola. Provedenje što moguće podjednakijeg pučkog odgoja u prvim školskim godinama. Zakonita dozvola slobodnih učiona pod državnim nadzorom. Izdašna državna podpora u ime pohađanja visokih škola za djecu nadarenu, ali neimućnih staleža. Zakonito novo-uređenje odnošaja između crkve i škole. Strukovni školski nadzor. Uređenje državnih radnja do samih uzora, što bi radniku prijali. Poprimanje takovih grana i obrtnih, gospodarstvenih itd. radnja u vlastitu državnu režiju, koje bi podesne bile, da se tako zahtjevima obćeg blagostanja bolje udovolji. Umanjenje parbenih i odvjetničkih troškova, a time i olakšanje, te bi sirotnije pučanstvo što jeftinije i što brže do svoga prava došlo. Carevinskim zakonom ustaljeno uređenje prava zadrugarskog i onoga, smjeti se skupljati. Državne mjere i propisi glede uzdržanja primjerenog, a ograničenja prekomjerno velikog zemljištnoga posjeda. Reforma obzirom na hipotekarstvo u ladanjskom zemljištnom posjedu. Ograničenje fiksirano, do kojega se zadužiti možeš. Stalno naselenje seoskih radnika. Nutarnja kolonizacija. Uvedenje pravednog omjera u oporezovanju radnja i podhvata nad pokretninama i nepokretninama. Obvezatne stručne zadruge, odnosno cehovi. Izkazivanje o osposobljenju. Podignuće zanatlijskih komora. Osiguranje graditeljskih obrtnika i zanatlija, obzirom na pravedne im tražbine. Ograničenje utak-

mice radnjom uapšenika. Odstranjenje nepoštene konkurencije. Reforma „Burse“. Ograničenje diferencijalnog špekuliranja, pa zabrana istoga s produktima. Državno priznana družtva po zvanju, kao prijelaz k obvezatnim udrugama. Državno unapređenje zadružne proizvodnje. Uglavljenje radnoga vremena sve prema stručnim zadrugama. Zaštita radnog pučanstva proti zdravlju škodljivim prilikama u poslovnim prostorijama Cijeli shodnije i pravednije uređenje obstojećeg osiguravajućeg zakonarstva i poprimljenje nuždnih mjera u ime osiguravanja proti neskrivljenoj bezposlenosti. Bezplatno izvješćivanje o tome, gdje li radnika treba, pa proširenje zaštite radnika i na domaći obrt. Po mogućnosti što skorija provedba 36 satnoga nedjeljnog mira i odpočinka. Protegnuće nedjeljnog mira i na namještenike, te službenike obrta saobraćajnoga i gostilničkoga. Progresija u dohodarinskom i imovnom oporezovanju vazda obzirom na obiteljsko stanje. Izradba i dotjerivanje poreza baštinarskog. Porez na luksus. Energična kolonijalna politika. Izključenje židova iz svih poglavarstvenih ureda. Pripuščanje židova k ostalim službama i k odvjetničtvu, ali samo prema broju pučanstva vjere njihove. Spriječavanje prekomjernog broja židova u kršćanskim višim mužkim i ženskim učionama i židovskih nastavnih sila t. j. profesora na sveučilištima. Proširenje ženskih radnja po strukama i po zvanju. Ograničenje tvorničkog rada i zaposlovanja glede udatih žena“.

Ko što se eto vidi s veće česti sve takve tražbine, što ih je i naša austrijska (katolička) kršćanskosocijalna reforma stranka podigla.

Kakov položaj i religija i crkva u obće napram socijalnoj politici zauzimlje, to smo mi drugdje jasno

izložili. Crkva nije u to ime osnovana, da nam zemaljske puteve pokaže, nego put u nebo. Ali uza sve to ima ona i izpravljajuću i profilaktičnu zadaću, ona bo suzdržaje od toga, te zemaljsko blaženstvo ne postane jedinim ciljem ljudskim; ona ustaje i savjetujući i opominjući, ako bi se možda vjernici, krivovjerci ili bezvjerci dali na to, da jedino zemaljski cilj uz zametavanje morala žudno traže. To sve se neprijeporno iz prije navedene socijalne papine okružnice bjelodano vidi.

Kršćanski socijali katoličkog smjera, nikad premalo ne cijene odluke i riješenja crkvenog autoriteta, nego se pače njih strogo drže, ako su dogma; a postupaju prama njima s poštovanjem, ako su ma samo kao znanstveni nazori, ili tek kao ljudski putokazi oglašeni, dočim ih za svoje baš prilike, u koliko se samo provesti dadu, uzimaju za ravnalo.

Kršćanski socijali Austrije su podjedno i politična stranka. Pa je to i uzrok, što se od strane izumirajućih političnih stranaka liberalne i konzervativne boje često još i žešće napadaju, no što bi to za pravo biti imalo. A stoje na demokratičkoj podlozi, koja je i onako pri ustavnim uredbama logično jedino prava i valjana; nijesu oni doduše nikakvi niveljeri, ali su načelno proti premoći poveljenih slojeva, pa ma da su se i samim historičnim putem do takvih izpupčili. Jer onim časom, kada se absolutizam pučkom zastupstvu zakonito ugnuti morao, nastupio je demokratizam sam po sebi već u podpuno pravo političnog gospodarstva.

Kršćanski socijali imadu dakako svoj izraziti socijalni program. Oni doduše nijesu skrajni oni državni socijaliste u smislu socijalno-demokratičnom, ali oni pripisuju ipak družtvu, odnosno državi, velevažnu so-

cijalnu zadaću. Znadu oni vrlo dobro, da se na industrijalnom poprištu mali obrt kod mnogih poduzeća baš nikako održati ne da; ali radi toga ipak ne žele takvih državno-socijalističnih uredaba, što bi slobodu osobnu ili individualnu uništile, već oni hoće državom organiziranih udrugarskih radnja i podhvata, pri kojima je sloboda pojedinaca još uvijek moguća.

Kršćanski socijali smatraju idealom to, da se ne mogu glavničari više gospodarima radnih klasa graditi, već da organizirani radnici ujedno i poduzetnici postanu, čime bi jedino i trajno radu ostala neokrnjena pravedna mu plaća. Kršćanski socijali živu nadalje u tom čvrstom uvjerenju, da će se pitanje kamatno u dogledno vrijeme morati riješiti u onome smislu, što ga je kršćansko pravo vazda branilo, pa da će odnošaj ortački zauzeti mjesto današnjeg načina savezničtva između tako zvanog kapitala i rada. Čini se, kan da se već i danas skoro obćenito uviđa opravdanost i nuždnost te zadnje vrsti uredaba; jer kamatnjak najpače skoro već svaki rad nemilo izpija i neplodnim čini.

Kršćanski socijali niti su bezuvjetni pristaše, niti protivnici poznate teorije glede zemljišta od Henrya Georgesa. Ne niječu oni, suglasno i prema socijalnoj Encyklici, da ne bi tlo i zemljište također privatnim posjedom biti moglo, ali se oni suprotivljuju neograničenom posjedovanju zemljišta, dobro znajući, da je tlo i zemlja izvor i predpostava svakog pravog socijalnog života.

Niti upućuju kršćanski socijali na neku pozniju budućnost, kao što to socijalni demokrate čine. Ti naime, sa svoga gledišta, moraju svaku pojedinu reformnu mjeru više kao kakvu zapreku smatrati, budući da zadovoljnike proizvađa, dočim bi socijaliziranje izgleda

imalo tek pri općem nezadovoljstvu. Niti ne drže (kršćanski sociali naime) pomoć u pojedinim odviše užasnim slučajevima već kao bit i jezgru same socijalne politike, kao što to liberalizam i drugi zastarjeli stranački pravci i smjerovi činiti običaju.

Kršćanski socijali nijesu zbog svoga načela i radi svoje organizacije drugim strankama baš uvijek najmiliji, jer se boje, da će budućnosti svoj žig utisnuti. Pa ih čak i gdjeke vlade nekim nepovjerenjem susreću, što po svoj prilici odtud dolazi, jerbo vlade običaju u rukama strančarskih ljudi biti, pa buduć da je to privilegij postaneš li vladinim članom, dočim su kršćanski socijali načelno proti svakom privilegiju.

Kršćanski su socijali također narodnjaci. Jer kosmopolitizam ne da se isto tako održati, ko što ni skrajni chauvinizam. Ali ljubiti iz sveg srca mora svatko svoj narod, želi li mu odista ma od kakve koristi biti.

Drže se još kršćanski socijali čvrsto i toga, da bez religije, napose bez čvrstog i temeljitog kršćanstva, ni koji narod obastati ne može, pa da je naša kršćansko-katolička vjera jur dokazala, da svoje podrijetlo iz samoga neba vuče. Jesu li pako i sami katolici, drugog kojeg političkog smjera i pravca, unatoč tome naše kršćanske socijale napadali, pak ih čak kušali i obrukati, — to takva šta svoj izvor i povod imade jedino u neznanju, ili u uvriježenoj ljudskoj taštini, odnosno u gramženju za gospodstvom.

Dakako da nijesu baš ni na kršćansko-socijalnoj strani svi sami idealni katolici. Ali ako bi tko takva šta ma o kojoj mu drago drugoj frakciji ili stranci tvrditi htio, postao bi ničim drugim — već baš predmetom općega smjeha. „In multis offendimus omnes“, svi mi imamo dosta mana, piše apostol.

A sada se kraju približujemo. Neka se kler potrudi da kršćansku socijalnu politiku dobro shvati pak unaprijedi, djelujući podjedno onamo, da se sve dublje pronikne u religioznu vjeru, pa da i kršćanski moral postane sveđ čišći kod svih i u svima, koji po sakramentu krštenja crkvi i kleru podpadaju! Ali neka se ujedno i toga čuva, te ne bi ono odsudio, što ni crkva ne osuđuje, ili da bi išao ono zahtijevati, što niti crkva ne traži, da se naime čovjek kršćanin odrekne slobode, narodnosti svoje, poboljšice družtvenoga položaja. Pravi katolici jesu kao političari: za slobodu i za narodnost; a kao socijali: kršćanski socijali.

Ako mi je pošlo za rukom, te sam uspio, da svojoj subraći to jasno predočim, pa da ih obodrim, da također i oni, na vjerskom, narodnostnom i družtvenom poprištu praktično sudjeluju, onda je taj spis svoj cilj polučio.

Gdje je što.

Na strani

Predgovor III
1. Svećenstvo i socijalno pitanje 1
2. Bankrot u moralu 20
3. Bankrot u socijalnoj politici 40
4. Gospodarstveni sustavi 109
a) Liberali i liberalizam 109
b) Komunizam 141
5. Moralno poglavlje 157
6. Socijalistična načela i mjere 170
a) Zakon o napučivanju i Malthusianizam 170
b) Socijetarni privrijedni sustav 181
c) Socijalna država i zadaće joj 191
7. Kapitalizam 202
8. Palliativna spasila i pomagala 223
a) Protekcioniste i merkantiliste 224
b) Promicanje obuke 227
c) Promicanje ćudoređa 229
d) Podpuna zkrb za siromake 235
e) Garancija rada i dužnost rada 237
f) Cehovi i zadruge 240
g) Homesteads, kućno pravo i zemljoraztere ćenje . . 242
9. Federalizam i katolicizam 244
10. Socijalna prilika sadašnjosti iliti prakse 251
a) Leo XIII. socijalni papa 258
b) Socijalna encyklika 260
c) Kršćanski socijali 298

322

71 175 AA A 30 . B8

322

71 175 AA A 30 . B8

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
GRADUATE LIBRARY

DATE DUE